

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Búcsúk és búcsúlevelek a késő középkori Magyarországon

Doktori (PhD) értekezés

ERŐS KATALIN

TÉMAVEZETŐ: DR. SZOVÁK KORNÉL DSC

Történettudományi Doktori Iskola
Vezető: Dr. Óze Sándor DSc
Egyháztörténeti műhely
Műhelyvezető: Dr. Perendy László PhD

Budapest, 2019.

ELŐSZÓ.....	4
I. A BÚCSÚK EREDETE.....	7
1. A BÚCSÚK MIBENLÉTE	7
2. AZ ELSŐ BÚCSÚK	16
3. A BÚCSÚK FAJTÁI.....	22
4. AZ ÉRDEMEK KINCSTÁRA.....	30
5. A HALOTTAKÉRT ADOTT BÚCSÚ.....	35
II. A SZENT HELYEKNEK ADOTT BÚCSÚK.....	38
1. A KIVÁLTSÁG ELNYERÉSÉNEK FOLYAMATA.....	38
2. A KIVÁLTSÁGOK MENNYISÉGE.....	42
3. A MAGYARORSZÁGI MEGSZENTELT HELYEKNEK ADOTT PÁPAI TELJES BÚCSÚK.....	43
4. AZ „AD INSTAR” BÚCSÚK.....	47
5. TÖBB NAPOS ÉS TÖBB ÉVES BÚCSÚK	50
6. MEGJEGYZÉSEK A BÚCSÚK ÉRTÉKCSÖKKENÉSÉHEZ.....	56
7. A MAGYARORSZÁGI MEGSZENTELT HELYEKNEK SZÓLÓ NEM PÁPAI BÚCSÚLEVELEK ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI	74
8. A BÚCSÚK SZÁMÁNAK ÖSSZEADÁSA.....	91
9. MISÉZÉSEN VALÓ RÉSZVÉTELÉRT ADOTT BÚCSÚ	96
III. AZ IMA ELMONDÁSÁÉRT ADOTT BÚCSÚK	97
IV. SZEMÉLYEKNEK ADOTT BÚCSÚKIVÁLTSÁGOK	102
1. „REMISSIO PLENARIA IN MORTIS ARTICULO”	102
2. A JUBILEUMI BÚCSÚK	120
2.1. AZ ELSŐ NÉGY JUBILEUMI BÚCSÚ ÉS MAGYAR VONATKOZÁSUK.....	120
2.2. AZ 1450-ES JUBILEUMI BÚCSÚ.....	126
2.3. AZ 1475-ÖS JUBILEUMI BÚCSÚ	134
2.4. AZ 1500-AS JUBILEUMI BÚCSÚ.....	144
2.5. AZ 1525-ÖS JUBILEUMI BÚCSÚ	154

3. A KERESZTES BÚCSÚK	157
3.1. HAZAI KERESZTES BÚCSÚK AZ ÁRPÁD-KORBAN	157
3.2. HAZAI KERESZTES BÚCSÚK AZ ANJOU-KORBAN	161
3.3. A 15. SZÁZADBAN MAGYARORSZÁGON HIRDETETT KERESZTES BÚCSÚK	167
3.3.1. A HUSZITÁK ELLENI KERESZTES BÚCSÚK A 15. SZÁZADBAN	168
3.3.2. A TÖRÖKÖK ELLENI KERESZTES BÚCSÚK A 15. SZÁZADBAN	173
3.3.3. A HITETLENEK ELLENI HARC PÁPAI TÁMOGATÁSÁNAK KÜLÖNLEGES MÓDJAI A 15. SZÁZADBAN	185
3.4. MAGYAR VONATKOZÁSÚ KERESZTES BÚCSÚK A 16. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN	188
4. A BÁZELI ZSINAT ÁLTAL HIRDETETT BÚCSÚ	191
5. A SZENT PÉTER-BAZILIKA ÉPÍTÉSÉRE MEGHIRDETETT BÚCSÚ	196
KITEKINTÉS.....	207
FORRÁSOK ÉS BIBLIOGRÁFIA.....	214
FORRÁSOK, FORRÁSKIADVÁNYOK, REGESZTA GYŰJTEMÉNYEK	214
BIBLIOGRÁFIA	217
ÖSSZEGZÉS.....	227
SUMMARY	229

ELŐSZÓ

Az egyház történetének egyik legtöbbet vitatott témája a bűcsük kérdése. Már a középkorban többen úgy tekintettek az elkövetett bűnök után járó vezeklés enyhítésének rendszerére, mint számos visszaélés melegágyára, Luther Márton fellépése után pedig protestáns és katolikus részről is sok bírálat érte a bűcsük rendszerét, melyet gyakran a késő középkori egyházat romlásba döntő intézményként mutattak be. Köztudott, hogy Luther a Szent Péter-bazilika építésében segítőknek engedélyezett – Johannes Tetzel által hirdetett – bűcsük idején jelentette ki, hogy „...tévednek azok a bűcsűhirdetők, akik azt tanítják, hogy a pápa bűcsűje az embert általában minden büntetés alól feloldja és üdvözíti.”¹ Ezzel Luther megkérdőjelezte a vezeklés elengedésének létjogosultságát, így olyan parázs vitaáradatot indított el, mely felszínre hozott korábbi kritikákat, korabeli és későbbi teológiai és történelmi okfejtéseket, és mely sokszor érzelmi alapon történő megnyilatkozásokat okozott a 16. századtól egészen a legújabb korig. A 20. században aztán Nikolaus Paulus bűcsűkről szóló háromkötetes műve új korszakot nyitott a vezeklés enyhítésére szolgáló intézmény történetében, hiszen újravizsgálta a kérdés szinte minden aspektusát, és mivel nem a reformációval való relációban, hanem középkori eredetében vizsgálta a vezeklés enyhítését, új megközelítésbe helyezte a bűcsük kérdését.² Paulus nyomán aztán több 20. századi történetíró is újra megvizsgálta a vezeklés enyhítésének a középkori egyházi életben betöltött szerepét, napjainkban pedig számos értékes objektív – jellemzően külföldi – írás foglalkozik eredetükkel, történetükkel és a középkori egyházi életre, valamint a hívek mindennapi életére gyakorolt hatásukkal.³

A hazai szakirodalomban szintén számos mű szól a bűcsűkről vagy azok egy-egy részletéről, és születtek teológiai – elsősorban dogmatikai – összefoglalások, valamint történelmi munkák is. Bűcsűkről szóló szabatos dogmatikai leírást Schütz Antal kétkötetes művében lehet találni, mely röviden említi a kérdéstről alkotott újkori egyházi felfogás történelmi előzményeit is.⁴ A bűcsűkkel szorosan összefüggő zárandoklatokról Csukovits Enikő

¹ *Szántó Konrád*: A katolikus egyház története. III. Az egyháztörténet forrásai. Szöveggyűjtemény. Budapest [1987.] 574.

² *Nikolaus Paulus*: Geschichte des Ablasses am Ausgange des Mittelalters. III. Paderborn 1923.

³ Ezek közül néhány jelentősebb: *Robert William Shaffern*: The Penitents Treasury. Indulgences in Latin Christendom, 1175-1375. Scranton [2007.]; Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe. Szerk. Robert Norman Swanson. Leiden 2006.; *Robert Norman Swanson*: Indulgences in Late Medieval England. Passports to Paradise? Cambridge 2007.; Ablasskampagnen des Spätmittelalters. Luthers Thesen von 1517 im Kontext. Szerk. Andreas Rehberg. Berlin 2017.

⁴ *Schütz Antal*: Dogmatika. A katolikus hitigazságok rendszere. Budapest 1937. 2. kötet

„Középkori magyar zarándokok”, Fedeles Tamás „Isten nevében utazunk”, és Pásztor Lajos „A magyarság vallásos élete a Jagellók korában” című könyve szólnak, melyek részletes adatokkal szolgálnak a középkori vallási élet e fontos szeletéről.⁵ Egy-egy fontosabb zarándokhely, vagy tiszteleti tárgy történetének leírása is érdemi forrás a kérdés szempontjából, melyek közül leginkább Tüskés Gábor és Knapp Éva magyarországi Szent Vér ereklyék történetét feldolgozó tanulmánya érdemel említést.⁶ Kifejezetten a búcsúk mibenlétét, és fajtáit bemutató tanulmány Sümegi József „Adatok a penitencia és a búcsúk történetéhez a középkori Magyarországon” című írása, mely számos értékes adattal szolgál a kérdéskör megismeréséhez.⁷ Egy-egy kiváltság részletes leírása található Borsa Gedeon rendkívül alapos és mélyreható tanulmányaiban, melyek elsősorban a pápák által adott teljes vezeklés-elengedésről szólnak, így az 1500-as jubileumról és a hazánkban ehhez kapcsolódó török elleni hadjáratról, a parasztfelkelésbe torkolló 1514-es kereszties búcsúról és a Szent Péter-bazilika javára 1508-ban hirdetett kiváltság-adományozásról.⁸ A vezeklés mérséklésének kiváltságairól, azok elrendelésének egyházpolitikai háttéréről Fraknoi Vilmos „Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-Székkal” című háromkötetes munkája szolgáltat fontos információkat.⁹ A kutatás szempontjából nélkülözhetetlenek a 19-20. század folyamán megjelent forráskiadások és regesztagyűjtemények. Ezek közül számos tartalmaz búcsúlevél regesztákat vagy teljes szövegeket, mint Augustin Theiner kétkötetes, a Vatikáni Levéltár középkori anyagának magyar vonatkozású forrásait közlő „Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia” című műve, melyben kronologikus sorrendben a Vatikáni bulla regesztum sorozat többnyire még kiadatlan pápai bullái találhatóak, s talán a mai napig az egyik

⁵ *Csukovits Enikő*: Középkori magyar zarándokok. Budapest 2003. *Fedeles Tamás*: „Isten nevében utazunk”. Zarándokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban. Pécs 2015. *Pásztor Lajos*: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Budapest 2000. [Az 1940-es kiadás reprint változata.] Pásztor Lajos műve számos búcsú kiváltságot említ a késő középkori vallási élet egy-egy részletének bemutatása kapcsán.

⁶ *Tüskés Gábor – Knapp Éva*: A szent vér tisztelete Magyarországon. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Fügedi Erik. Budapest 1986. 76-116.

⁷ *Sümegi József*: Adatok a penitencia és a búcsúk történetéhez a középkori Magyarországon. In: Hermann Egyed emlékkönyv. Szerk. Sümegi József – Zombori István. Budapest 1998. 101-153. Sümegi a pécsi egyházmegye búcsúinak történetéről is ír: *Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József*: A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai. (1009-1543). Pécs 2009. 487-546.

⁸ *Borsa Gedeon*: A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú és az azzal kapcsolatos nyomtatványok. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1960. Budapest 1962. 241-279. *Borsa Gedeon*: Bakócz Tamás nyomtatott búcsúlevele az 1514. évi kereszties hadjárat hirdetéséhez. Magyar Könyvszemle 93. (1977/3) 213-221. *Borsa Gedeon*: Bakócz Tamás újabb nyomtatott búcsúlevele. Magyar Könyvszemle 95. (1979/4) 400-408. *Borsa Gedeon*: A római Szent Péter bazilika építése javára hirdetett búcsú magyarországi terjesztésére készült nyomtatványok (1508-1509). In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1963-1964. Budapest 1966. 179-186.

⁹ *Fraknoi Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-Székkal. I-II. Budapest 1901, 1902.

legértékesebb átfogó forráskiadvány a középkori egyháztörténelem szempontjából.¹⁰ Ezen kívül számos búcsúlevél eredeti szövege található meg egy-egy korszakról készült tematikus gyűjteményekben: ilyen az avignoni korszak kérvényeinek kiadványa, melyet Bossányi Árpád készített el, vagy a Vatikáni Magyar Okirattár első sorozatának két kötetét kitevő bullagyűjtemény IX. Bonifác pápaságának idejéről.¹¹ A téma teljes körű feltárásához értékes adatokat szolgáltat Lukcsics Pál „XV. századi pápák oklevelei” című kétkötetes munkája, mely V. Márton, IV. Jenő és V. Miklós pápák Vatikáni Levéltárban található bulláinak vagy a hozzájuk benyújtott kérvényeknek a regesztáit tartalmazza.¹² Hasonlóképpen a Vatikáni Levéltár anyagát dolgozza fel a „Monumenta Romana Episcopatus Vespremiensis” mely nem egy korszak, hanem egy terület pápai rendelkezéseinek gyűjteménye, s mint ilyen nagy segítséget ad a búcsúk helyi sajátosságainak feltárásához, illetve lehetőséget nyújt egy adott területen élők megszerzett kiváltságleveleinek alapos vizsgálatához.¹³ Egy-egy terület középkori okleveleinek gyűjteménye is tartalmaz fontos forrásokat, melyek közül legjelentősebbek Iványi Béla Bártfa és Eperjes város kiváltságait tartalmazó művei, hiszen e két város gyakran volt szentévi búcsú elnyerésére kijelölt hely.¹⁴ Végül meg kell említeni a hazai történelem egyes korszakainak okleveleit publikáló regeszta-, vagy forráskiadványokat, mint az Árpádkori új okmánytárat, Anjou-kori Oklevéltárat és a Zsigmondkori oklevéltárat, melyek segítséget nyújtanak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található vonatkozó oklevelek széles körű feltárásához.¹⁵ Egy-egy búcsúval kapcsolatos kérdéskör alaposabb megismeréséhez más értékes forráskiadások is fellelhetők, mint például a búcsús imák témájához a Nyelvemléktár kötetei, vagy a korabeli magyarok felfogásáról képet adó prédikációs irodalom, elsősorban Temesvári Pelbárt már interneten is elérhető beszédei.¹⁶

¹⁰ *Augustinus Theiner: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. I-II. Roma 1859, 1860.

¹¹ *Bossányi Árpád: Regesta Supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak*. I-II. Budapest 1916, 1918., *Bullae Bonifacii IX. P. M. 1389-1404*. In: *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia*. Vatikáni magyar okirattár. I/3-4. Budapest 1889. Reprint: Budapest 2000. (a továbbiakban: Mon. Vat. Hun.)

¹² *Lukcsics Pál: XV. századi pápák oklevelei*. I-II. In: *Olaszországi Magyar Okirattár 2*. Budapest 1931-1938.

¹³ *Fraknói Vilmos – Lukcsics József: Monumenta Romana Episcopatus Vespremiensis*. I-IV. Budapest 1896-1907. (a továbbiakban: MREV)

¹⁴ *Iványi Béla: Bártfa szabad királyi város levéltára. 1319-1526*. Budapest 1910. *Eperjes szabad királyi város levéltára. 1245-1526*. In: *Acta litterarum et scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephinae. Sectio juridica-politica*. II. Szeged 1931.

¹⁵ *Árpádkori új okmánytár*. I-XII. Közzé teszi: Wenzel Gusztáv. Pest-Budapest 1860-1874. (a továbbiakban: ÁUO). *Anjou-kori Oklevéltár*. I-XXVII, XXXI. Szerk. Almási Tibor – Blazovich László – Géczy Lajos – Kőfalvi Tamás – Kristó Gyula – Makk Ferenc – Piti Ferenc – Sebők Ferenc – Tóth Ildikó Éva. Budapest-Szeged 1990-2007. (a továbbiakban: AOKlt) *Zsigmondkori oklevéltár*. I-XII. In: *Magyar Országos Levéltár kiadványai. Forráskiadványok II*. Budapest 1951-2013. (a továbbiakban: ZsO)

¹⁶ *Nyelvemléktár: Régi magyar codexek és nyomtatványok*. Budapest 1874-1908. I-XV. (a továbbiakban: *Nyelvemléktár*); *Temesvári Pelbárt prédikációi: De eodem die. Sermo II. Vel post prandium Dominicæ, scilicet de resurrectione Christi, loco ac exemplaritate et publicatione; Feria quinta magna mane. Sermo L. Scilicet de pace*

Végül említést érdemelnek egyes szerzetesrendek történetét bemutató művek, melyek számos adattal járulnak hozzá a búcsúk történetének alapos bemutatásához. Ilyen Karácsonyi János a magyar ferences, Harsányi András a hazai domonkos, és Kisbán Emil magyarországi pálosok középkori történetét bemutató munkája.¹⁷ A teljesség igénye nélkül felsorolt hazai szakirodalom és forráskiadás a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található eredeti oklevelek mellett e disszertáció alapját képezi értékes információkkal, adatokkal és meglátásokkal.¹⁸ Olyan átfogó hazai mű azonban ezidáig nem született, mely a legfontosabb kérdéseket érintve sorra veszi a különféle búcsúkat, azokat az adott történelmi korba ágyazva megvizsgálja, valamint a korabeli hívek felfogását és az egyház akkori hivatalos álláspontját is részletesen feltárja.

E disszertáció célja tehát, hogy sorra vegye a búcsúk történetének legfontosabb lépéseit, a búcsúkkal kapcsolatos jelentős teológiai és egyházi kérdéseket, ezek kritikáit és az ezekkel kapcsolatos visszaéléseket, mindezt elsősorban a magyarországi elmélettel és gyakorlattal összevetve, felhasználva az eredetiben vagy másolatban fennmaradt okleveleket, a búcsúkkal kapcsolatos források adatait és az oklevelek diplomatikai sajátosságait. Emellett mindenekelőtt arra a kérdésre keresi a választ, hogy mit jelentett a korabeli egyház és a hívek életében a búcsú, hogy valóban az értékcsökkenés felé mutat-e a vezeklés enyhítésére szolgáló intézménye késő középkori története, s hogy a búcsúk rendszere tényleg az egyik legjelentősebb előidézője-e a késő középkori egyház hanyatlásának.

I. A BÚCSÚK EREDETE

1. A BÚCSÚK MIBENLÉTE

A vétkek megbocsátását és az érte járó büntetés elengedését kezdettől szétválasztotta

sanctissima, quam Christus hodie discipulis reliquit; Pomerium de sanctis. Pars aestivalis. Sermo CIII.; Pomerium de sanctis. Pars aestivalis. Sermo CIV.; Pomerium de sanctis. Pars hiemalis. Sermo XCV.; Pomerium sermonum quadragesimalium. Et est ob temporis exigentiam et Christi fideium necessariam eruditionem triplicatum. Sermo XLIX; Sermones Pomerii de sanctis I. Pars hiemalis. Sermo LXIX. In Parasceve. Sermo quartus de passionis Christi prosecutione devota per vias plures. <http://sermones.elte.hu/pelbart/> (letöltés ideje: 2019. szeptember. 23.)

¹⁷ *Karácsonyi János*: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I-II. Budapest 1923-1924. *Harsányi András*: A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen 1938. *Kisbán Emil*: A magyar pálos rend története. I. 1225-1711. Budapest 1938.

¹⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) A több mint 400 búcsúlevélből legalább 300 egyelőre kiadatlan.

a nyugati egyházi hagyomány. Tanítása szerint a súlyos bűn maga után vonja mind a bűnös állapotot, mind a büntetést. E súlyos bűn – melyet halálosnak is neveznek, hiszen megöli a lelket – elkövetője örök halált érdemel, ám ha a bűnbánat kegyelme által kéri Isten bocsánatát és a bűnbánat szentségében meggyónja tettét, a szentség által bocsánatot nyer, és kiérdemli az örök büntetés elengedését.¹⁹ A megbocsátott bűnök után azonban a gyóntató ideiglenes büntetést ró ki, melyet elégtételnek hívunk, a középkorban azonban leginkább vezeklésnek mondták.²⁰ Ezt a vezeklést lehetett búcsúval megváltani. Tehát a búcsú a már meggyónt és megbocsátott bűnért járó vezeklés mérséklése vagy elengedése, és soha nem jelentette sem a bűn, sem az örök büntetés elengedését.²¹ A búcsúk rendszerének kialakulásához elsősorban a vezeklési rendszer 12. és 13. századi változása volt szükséges. Az 1200-as évektől ugyanis elterjedt az egyházban a purgatórium teológiai elgondolása, mely által a hívő lehetőséget kapott arra, hogy bűneiért járó vezeklését halála után hajtsa végre. Innentől a bűn és a büntetés elvált egymástól, s kialakult az a felfogás, mely szerint a bűnt a szentségi gyónás során bocsátja meg az Isten, míg a büntetést, mellyel az isteni igazságosság következtében a bűnös tartozik, a gyónás után kell végrehajtani, s amennyiben valaki ezt nem teszi meg halála előtt, akkor a tisztítótűzben kell elvégeznie. A vezeklést tehát a feloldozás után kellett végrehajtani, és nem előtte; a bűnöst pedig visszafogadta a közösség az elégtétel végrehajtása előtt, nem csupán utána. A vezeklési rendszer átalakulása és a purgatórium elképzelésének megjelenése elősegítette tehát a vezeklés enyhítésére való törekvést a hívek körében.²²

A búcsúk mibenlétének kérdése már önmagában is számos vitát váltott ki a középkor folyamán, melyek közül leghíresebb az „*a poena et a culpa*” („a büntetéstől és a bűnösségtől”) vita, melynek lényege, hogy e búcsúengedélyező oklevelekben feltűnt kifejezés egyes középkori vagy későbbi teológusok és történészek szerint azt jelentette, hogy a búcsú a bűntől és a büntetéstől is megszabadít. A kifejezés először a híres 12. századi itáliai kánonjogász és ferrarai püspök Huguccio művében tűnt fel, melyet Gratianus egyházjogi gyűjteményéhez (*Decretum*) magyarázatként készített, ám ő még nem a búcsúról, hanem a vezeklésről írta, hogy eltörli mind a bűnt, mind a büntetést. Az első búcsúk, melyek e kifejezéssel kerültek kibocsátásra, a kereszteseknek adott kiváltságok voltak, terjesztői pedig vándorprédikátorok. Írásaikban általában a keresztes búcsút „*a poena et a culpa*” elengedésnek írták le, ami szó szerinti fordításban azt jelentette, hogy mind a büntetéstől, mind a bűntől megszabadít,

¹⁹ Schütz Antal: Dogmatika. i. m. 560.

²⁰ Gál Ferenc – Erdő Péter: art. búcsú. In: Magyar Katolikus Lexikon. II. Főszerk. Dr. Diós István. Budapest 1996. 59.

²¹ Schütz A.: Dogmatika. i. m. 572.

²² Swanson, R. N.: Indulgences in Late Medieval England. i. m. 11-14.

ugyanakkor kivétel nélkül igazodtak az egyház bűnbocsánatról és vezeklésről vallott hivatalos tanításához, amikor azt is hozzátették, hogy a bűnbánóknak először meg kell bánniuk és gyónniuk bűneiket, csak aztán részesülhetnek a búcsú áldásaiból. Ilyen híres prédikátor volt a 13. században Jacques de Vitry, Eudes de Châteauroux, Humbert de Romans, vagy Thomas de Cantimpré. E században aztán elterjedt a kifejezés a vezeklés egészét elengedő kiváltságok leírására, elválva szó szerinti jelentésétől, de megtartva a búcsúhoz és a bűnbánat szentségéhez kapcsolódó pontos teológiai tartalmat, hiszen a kánonjogban és a teológiában jártas prédikátorok úgy értelmezték a mondatot, hogy nem a bűn, hanem annak büntetése kerül teljes mértékben eltörlésre.²³ V. Celesztin pápa „*Inter sanctorum solemnia*” bullájával 1294. szeptember 29-én „*a poena et a culpa*” teljes búcsút adott azoknak a híveknek, akik a jövőben megkoronázása ünnepén az aquilai Santa Maria di Collemaggio bencés templomot felkeresik.²⁴ Ez a bulla ugyanakkor nem lehet bizonyíték a pápai teljes búcsú bűnbocsátó értelmezésére, ugyanis szövegéből világosan látszik ugyanaz a kettősség, ami a búcsúpredikátorok szavaiban is megtalálható: „*minden igazán bűnbánót és gyónót, aki ezen ünnep vigíliájának vesperásától ugyanezen ünnep következő vesperásáig az említett templomba évente belép, a Mindenható Isten kegyelméből, valamint apostolai, Szent Péter és Pál tekintélyében bizva, feloldozunk a bűntől és a büntetéstől, melyet a keresztség óta minden vétkükért és bűnükért kaptak.*”²⁵ Utódja, VIII. Bonifác pápa hatályon kívül helyezte elődje engedélyét, arra hivatkozva, hogy Celesztin pápa nem volt tekintettel a búcsúadás lényegi szabályaira. Öt évvel később azonban meghirdette az első jubileumi szentévet, melyben az „*a poena et a culpa*” kifejezés nem szerepelt ugyan, mivel azonban „*plenissima*” búcsút ígért azoknak, akik meglátogatják Róma híres bazilikáit, a kortársak közül sokan ezt is úgy értelmezték, hogy az egyházfő a bűnöket és a büntetést is eltörlő a kiváltság adományozása által, ezért számos kortárs krónikában – mint például a firenzeiben és a forliiban – egyszerűen „*a poena et a culpa*” búcsú olvasható.²⁶

A 14. század elején megfogalmazott és a viennei zsinat (1311-1312) 31. kánonjaként kihirdetett „*Abusionibus*” elsősorban azok ellen a prédikátorok ellen szólt, akik számos hívőt becsapva beszédekben elferdítették a búcsú kiváltság értelmét, bizonyos pénzért olyan bűnök

²³ Shaffern, R. W.: The Penitents Treasury. i. m. 148-150.

²⁴ Robert Norman Swanson: Praying for pardon: devotional indulgences in late medieval England. In: Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe. Szerk. Robert Norman Swanson. Leiden 2006. 247. A pápa megkoronázása augusztus 29-én volt.

²⁵ „...omnes vere penitentes et confessos, qui a vesperis eiusdem festivitatis vigilie usque ad vesperas festivitatem ipsam immediate sequentes ad premissam ecclesiam accesserint annuatim, et omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi a baptismo absolvimus a culpa et pena, quam pro suis merentur commissis omnibus et delictis.” <http://www.perdonanza-celestiniana.it/la-perdonanza-celestiniana/bolla-del-perdono.php> (letöltés ideje: 2019. szeptember. 23.)

²⁶ Swanson, R. N.: Praying for pardon i. m. 247-248.

alól is feloldoztak, melyhez nincs joguk, és vezeklésük harmadát vagy negyedét elengedték. Emellett azt állították, hogy a búcsú a kedvezményezett szülei vagy több barátja lelkét is kimentí a tisztítótűzből és az örök boldogságba segíti, továbbá „*a bűnök teljes bocsánatát adják, és akárki közülük őket [ti. a jótevőket] a büntetéstől és a büntől (hogy az ő szavaikat használjuk) feloldozza*”.²⁷ Végül a zsinat sürgette a püspököket, hogy büntessék meg a hamis prédikátorokat. Sok történész szerint e dekrétum a bizonyíték arra nézve, hogy számos prédikátor hitte és hirdette a búcsú bünt is eltörlő hatását és másokkal is elhitették, hogy a szentségi gyónás szükségtelessé válik a kiváltságyszerzés következtében. Ugyanakkor figyelmesen olvasva a dekrétum szövegét látható, hogy nem magát az „*a poena et a culpa*” teljes búcsút támadja – mint teológiai tévedést –, hanem azokat, akik felhatalmazás nélkül ilyet hirdetnek, vagyis az adományozás jogának kérdését feszegeti, nem pedig a vezeklés teljes elengedésének teológiai mibenlétét.²⁸ A 14. század folyamán a kommentárok és egyéb művek teológus és egyházjogász szerzői egyetértettek abban, hogy a teljes búcsú – melyet ekkor még elsősorban jubileumi évben és a kereszteseknek adtak – „*a poena et a culpa*” engedély, melynek elnyeréséhez szentségi gyónás szükséges.

A 14. században az „*a poena et a culpa*” kifejezés beszivárgott a pápai teljes búcsút adó oklevelek szövegébe. Ez azonban semmiképpen sem jelentette azt, hogy a kiváltság megszerzése helyettesítette a gyónást, mindössze arról volt szó, hogy a gyóntató ezzel a formával közölte a kedvezményezettrel a kegyelmet.²⁹ Ennek ellenére a 15. század elején, 1402. december 22-én IX. Bonifác pápa a félreértések tisztázására minden „*a poena et a culpa*” vagy „*plena indulgentia omnium peccatorum suorum*” kitélt tartalmazó búcsút visszavont, a római jubileum, a Szentsír vagy akármelyik híres bazilika kiváltságának mintájára adott búcsúkkal együtt, és megtiltotta a megerősítésüket, akkor is, ha visszavonás elleni záradék van a kiváltságlevélben.³⁰ Ám ezek esetében is úgy tűnik, hogy inkább a búcsúadás jogi vonatkozása volt az indok, hiszen V. Márton pápa is a búcsú elértéktelenedésétől való félelmével magyarázta lépését. A későbbiekben megmaradt a kifejezés, hiszen már V. Márton utódja, IV. Jenő pápa 1440-ben Astiban, a kármeliták általános káptalanján „*tam poena, quam a culpa*”

²⁷ „...remissionem plenariam peccatorum indulgeant, et aliqui ex ipsis eos a poena et a culpa, (ut eorum verbis utamur,) absolvant.” *Aemilius Ludovicus Richter*: Corpus Iuris Canonici. Pars 2. Lipcse 1839. 1106-1107.

²⁸ *Shaffern, R. W.*: The Penitents Treasury. i. m. 152.

²⁹ *Emil Göller*: Die Päpstliche Pönitentiarie von ihrem Ursprung bis zu ihrer Umgestaltung unter Pius V. Roma 1907. 226.

³⁰ *Emil von Otenthal*: Regulae cancellariae apostolicae. Die Päpstlichen Kanzleiregeln von Johannes XXII. bis Nikolaus V., Gesammelt und Herausgegeben. Innsbruck 1888. 76. *Charles Joseph Hefele*: Histoire des Conciles d'après les documents originaux. VII/1. Párizs 1916. 502-503. Ugyanezt elrendelte 1417-ben V. Márton pápa is. A „*plena indulgentia omnium peccatorum suorum*” jelentése: „minden bűnének teljes búcsúja”.

teljes búcsút adott.³¹

Magyarországon a szent helyeknek adott búcsúk esetében egyetlen oklevélben sem található meg a kifejezés, noha az 1450-es évektől időről időre egy-egy jelentősebb magyar templom teljes búcsút nyert.³² Ugyanígy nem található meg a kifejezés egyik hazánkban meghirdetett keresztes bullában sem, pedig a 13. század első felétől számos esetben hirdetett valamelyik pápa keresztes hadjáratot a tatárok, törökök vagy más hitetlenek ellen.³³

Az a mindössze tíz hazai oklevél, melyben a kifejezés felbukkan, személyeknek szóló kiváltság a 15. századból. Közülük négy az 1432-33-as évekből való, a többi pedig az 1470-es években engedélyezett búcsúhoz köthető. Az 1432-es és 1433-as évből összesen kilenc magyar személynek kiállított kiváltságlevél maradt fenn, melyet a rhodoszi johannita mester valamelyik küldöttje adott. Ezek közül négyet Iohannes de Nursia bocsátott ki 1432-ben.³⁴ E kiváltságlevelek szinte szóról-szóra megegyeznek, és nem szerepel bennük a teljesbúcsú-adás leírásakor az „*a poena et a culpa*” kifejezés, ahogy Nancius de Burgo december 6-án kelt oklevelében sem.³⁵ A másik öt forrásban azonban felfedezhető a kérdéses kifejezés, melyek közül kettőt Iacobus de Sergano adott ki.³⁶ E két kiváltság szövege is igen hasonló, csak egy-két mondatrész tér el, és a szabad gyóntatóválasztás után olvasható, hogy „*egyszer a halálos ágyon minden bűnötök legteljesebb elengedését, tudniillik a vezekléstől és a büntől [adjuk]*”, majd pedig a bűnbánat és a gyónás szükségtelenségének vélelme ellen hozzáteszi, hogy „*ha szívetekben bűnbánók és szátokkal megvallók lesztek [ti. a bűneiteket]*”.³⁷ A másik két kiváltságlevél, melyben megtalálható az „*a poene et a culpa*” kifejezés, Lucius de Ianuatól, valamint Nancius de Burgotól származik, és mindkettő ugyanezt a megfogalmazást használja.³⁸ Vagyis a kifejezéssel csupán a teljes búcsút magyarázzák, és nem a gyónás feleslegességét állítják. Ezt bizonyítja az is, hogy Iacobus de Sergano egyik kiváltsága végén megtalálható az ilyenféle búcsúleveleknél gyakran használatos feloldozási formula, melyet a gyóntató mondott a gyónás végén.

A másik hat „*a poena et a culpa*” kifejezést tartalmazó oklevél a 15. század második feléből, Lorenzo Roverella ferrarai püspök pápai követségének működéséből való. A püspököt

³¹ Henry Charles Lea: History of auricular confession and indulgences in the latin church. III. Philadelphia 1896. 71.

³² Ld. „A magyarországi megszentelt helynek adott pápai teljes búcsúk” című fejezetet.

³³ Ld. a „Keresztes búcsúk” című fejezetet.

³⁴ DF 200 431., DL 92 816., DL 43 919., DL 43 930.

³⁵ DL 12 476.

³⁶ DF 105 748., DL 12 477.

³⁷ „...et semel tantum in mortis articulo plenissimam remissionem omnium peccatorum vestrarum, videlicet a pena et a culpa...[largiatur]”; „...si corde contriti et ore confessi fueritis...” DL 12 477.

³⁸ DL 85 741., DF 285 883.

1469-ben II. Pál pápa magyarországi követnek nevezte ki, és megbízta a husziták elleni keresztes hadjárat meghirdetésével, ugyanazokat a jogokat adva neki, melyeket a német területeken gyakorolt 1468-ban.³⁹ E bullában II. Pál engedélyezte a püspököknek, hogy a husziták ellen harcolóknak vagy a harcra adakozóknak teljes búcsút engedélyezhessen, melyet életükben egyszer és a halálos ágyon nyerhetnek el.⁴⁰ Lorenzo Roverella Magyarországra érkezve az ország különböző pontjain egyháziakat bízott meg a búcsú hirdetésével és a kiváltságlevelek kiállításával. Ezekből tíz maradt fenn, melyek közül hat oklevélben olvasható az „*a poena et a culpa*” forma. Magától a püspöktől is rendelkezésre áll egy adománylevél, de ebben nem található meg a kifejezés, Balázs vásárhelyi plébános, Gábor budai plébános, László bátai apát, Szarvasdi Gergely ferences szerzetes egy-egy és Bernát pozsonyi kanonok két kiváltságlevelében azonban igen.⁴¹ Ezek közül azonban egyetlen kivétellel mindben megtalálható a „*corde contritus et ore confessus*” feltétel, ami a gyónás szükségességére utal, vagyis nem feltételezhető, hogy a szentségi bűnvallomás mellőzését hirdetnék. Az egyetlen kivétel, László bátai apát oklevele pedig nem jelenthet bizonyítékot arra nézve, hogy ezeket a búcsúkat a gyónási kötelezettség elhagyásával hirdették volna meg.

A teljes búcsúkkal kapcsolatos egyházi visszaéléseket leginkább hangsúlyozó Henry Charles Lea is elismeri, hogy a tévedések elkerülése végett a 13. század elejétől bevezették a „*vere penitentibus et confessis*”, vagyis „valóban vezeklőknek és bűnbánóknak”, illetve a „*corde contritus et ore confessus*” feltételt.⁴² A hazánk megszentelt helyeinek adott búcsúki-váltságok esetén a körülbelül négyszáz kiváltságlevélből mindössze tizenhét oklevélből hiányzik ez a megfogalmazás, melyek közül egy 1224-ben kelt, vagyis még a kifejezés pápai kancelláriában való elterjedése előtt.⁴³ A tizenhét oklevél közül egyet sem pápa bocsátott ki, hanem püspök vagy bíboros. Érdekes tény, hogy a tizenhétből tizenkettőt valamelyik esztergomi érsek, vagy annak megbízottja adott ki. Elgondolkodtató továbbá, hogy a tizenhét oklevél tizennégy kibocsátótól származik, ezek közül nyolctól más helybúcsút adományozó oklevél is maradt fenn, melyekből nem hiányzik a búcsúnyerőkre vonatkozó „*vere penitentibus*

³⁹ Antonín Kalous: Late medieval Papal Legation. Between the Councils and the Reformation. Róma 2017. 155. A neki szóló bulla: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. II. 406-407. (DLXXXI.)

⁴⁰ *Caesar Baronius*: Annales ecclesiastici ab anno MCXCVIII usque ad annum MDXXXIV. continuati ab Odorico Raynaldo. Tomus 29-31. Bar-le-Duc-Párizs-Friburg 1877-1880. 29. kötet 449.

⁴¹ Lorenzo Roverella oklevelei: DF 283 233., DF 253 906., DF 228 860. Balázs plébános oklevele: DL 62 894. Gábor plébános oklevele: DL 17 005., regesztája: MNL OL regeszta. László apát oklevele: DL 88 508., regesztája: MNL OL regeszta. Szarvasdi Gergely oklevele: DL 88 521., regesztája: MNL OL regeszta. Bernát kanonok oklevele: DL 45 364., regesztája: MNL OL regeszta (Ila Bálint), DF 250 492.

⁴² *Lea, H. C.*: History of auricular confession. i. m. 60.

⁴³ DF 208 353. Kiadása: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I-XI. Közzé teszi: Fejér György Buda 1829–1844. (a továbbiakban: CD) III/1. 448-449.

et confessis” feltétel. Giovanni d’Aragona-tól a 15. század második feléből három kiváltságlevél maradt fenn, melyek közül kettőben nincs, egyben azonban megtalálható a kifejezés.⁴⁴ Temesvári Balázs vidini püspök, győri segédpüspök és Karánsebesi Mihály nablusi címzetes püspök, Ippolito d’Este érsek vikáriusa esetében fordított a helyzet: három oklevélből csak egyben hiányzik a feltétel.⁴⁵ Gergely milkói püspöktől, Szécsi Dénes esztergomi érsek megbízottjától már öt kiállított oklevél található, melyből háromban nem, kettőben benne van a kérdéses kifejezés.⁴⁶ Arányaiban sokkal jelentősebbek azok a kiváltságok, melyeket 14. század elején esztergomi érseki címet viselő Tamás és a 16. században Bakóc Tamás adott ki. Tamás érsektől hat oklevél, Bakóc Tamástól pedig hét áll rendelkezésre, és mindkettőjük részéről csupán egy-egy van, mely nem említi követelményként a bűnbánat fontosságát a szokásos formulával.⁴⁷ Ezekben az esetekben nem mondható el tehát, hogy az illető kibocsátó egyáltalán nem élt a formula használatával, mint talán Pál pécsi püspök, vagy Lodomér érsek.⁴⁸ Érdekes továbbá az is, hogy a 14. század közepéről származó mindhárom oklevél valamiképpen Telegdi Csanád esztergomi érsekhez köthető: egyet maga Csanád érsek, kettőt pedig Vid és Péter nevű megbízottja bocsátott ki.⁴⁹ Vid nyitrai püspöktől továbbá a bécsi Szent István-plébániatemplom számára Bécsben adott kiváltság is maradt fenn, ám ebben már megtalálható a gyónást feltételként megfogalmazó rész.⁵⁰ Hogy ezekből az oklevelekből a félreértéseket

⁴⁴ DL 18 975., DF 237 336., DL 71 291.

⁴⁵ Balázs püspök oklevelei: DF 203 945., DL 107 278., DL 19 162.; Temesvári Balázs domonkos szerzetes erdélyi (1476), majd győri segédpüspök volt (1481-1488). *C. Tóth Norbert: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig.* Győr 2017. 122. Karánsebesi Mihály oklevelei: DL 46 160, regesztája: MNL OL regeszta (Bakács István), DF 281 773., DL 25 278. *C. Tóth N.: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. i. m. 105.*

⁴⁶ DF 259 304., DF 272 915., DF 268 998., DF 228 261., DF 283 437. István fia Gergely győri (1439-1440), majd esztergomi segédpüspök volt (1444-1462). *C. Tóth N.: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. i. m. 80.* Szécsi Dénes 1440-től haláláig, 1465-ig volt esztergomi érsek. Uo. 23.

⁴⁷ 14. századi oklevelek: DL 1618., Kiadása: *Nagy Imre: Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andagavensis. I. (1301-1321)* Budapest 1878. (a továbbiakban AO) I. 14. (9.), regesztája: AOKlt I. 69-70. (65.); DL 1985., Kiadása: AO I. 540-542. (489.), regesztája: AOKlt V. 257-258. (672.); DL 19 211., regesztája: AOKlt IV. 38-39. (82.); DF 228 258., regesztája: AOKlt IV. 135. (350.); DF 272 736. regesztája: AOKlt II. 55. (112.) és DL 40 303., regesztája: AOKlt II. 54-55. (111.) 16. századi oklevelek: DF 259 394., DF 286 612, DL 101 806., regesztája: MNL OL regeszta (Bándi Zsuzsanna), DF 228 266., DF 241 059., DF 245 585., DF 237 371. Tamás 1305-1321-ig volt esztergomi érsek. *Beke Margit: II. Tamás. In: Esztergomi érsekek. 1001-2003.* Szerk. Beke Margit. Budapest 2003. 145-151. Bakóc Tamás 1497 és 1521 között állt az esztergomi érsekség élén. *C. Tóth N.: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. i. m. 29.*

⁴⁸ DF 250 300., és DF 250 301., másolatuk: DF 280 269. Monoszló nembeli Lodomér 1279 és 1298 között volt esztergomi érsek. *Beke Margit: Monoszló nembeli Lodomér. In: Esztergomi érsekek. i. m. 128-134.* Pál 1293-1306-ig volt pécsi püspök. *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája. 1301-1457.* Arcanum DVD Könyvtár. IV. Családtörténet, heraldika, honismeret. Budapest 2003. Pécsi püspök.

⁴⁹ DF 273 032., DF 251 697., regesztája: AOKlt XXIII. 1339. 82. (146.), DL 84 690. Esztergomi érsek 1330 és 1349 között volt. Előtte az ergi püspökség élén állt 1322 és 1330 között. *Engel P.: Magyarország világi archontológiája. i. m. Esztergomi érsek, és Egri püspök.*

⁵⁰ DL 90 818. és DL 51 145., regesztája: MNL OL regeszta. Vasvári Vid 1335 és 1347 között volt nyitrai püspök. *Engel P.: Magyarország világi archontológiája. i. m. Nyitrai püspök.*

tisztázni hivatott formula miatt maradt ki nem lehet tudni. Ám hogy a nép félrevezetéséért hagyták volna el, az kevésbé hihető.

Nicolaus Paulus a búcsúk idején alkalmazott gyóntatók nagy számára hivatkozva állítja, hogy nem volt félreértés az elnyerés feltételeit illetően, hiszen az egyházi előjárók engedélyei arról is beszámolnak, hogy a teljes búcsú elnyerésének különleges időszakában a gyónás igénye miatt számos ideiglenes gyóntatót alkalmaztak.⁵¹ 1400-ban IX. Bonifác pápa az örményesi pálosoknak tíz időszaki gyóntató választását engedélyezte a búcsú idejére, a sajlóádi kolostornak pedig tizenkettőt.⁵² Az örményesi kiváltságlevélben az is olvasható, hogy három gyóntató nem elég, ezért van szükség többre. 1460-ban II. Pius pápa Hangácsi Albert csanádi püspök kérésére engedélyezte, hogy a csanádi Szent György-székesegyházban tíz éven át teljes búcsút lehessen nyerni Szent György és Szent Gertrúd ünnepén, melyhez a szükségleteknek megfelelő számú időszaki gyóntató alkalmazását is megengedte, akiket felhatalmazott, hogy minden zarándokot feloldozzanak a Szentszéknek fenntartott bűnök alól is.⁵³ E kiváltságot nem csupán teljes búcsú adományozásakor adták az egyházi vezetők, hanem más esetekben is: X. Leó pápa például 1513-ban az óbudai Szent Péter-templom Krisztus Teste-kápolnájának adott tíz év és tíz negyvened búcsút, melynek elnyeréséhez annyi gyóntató alkalmazását engedte, amennyit a kápolna rektora vagy a káptalan jónak lát, és akik a püspöknek fenntartott esetek alól is feloldozhatnak.⁵⁴ Noha ezek a kiváltságok elsősorban arról szóltak, hogy a gyóntatók szélesebb körű feloldozási kiváltságokban részesültek, a nagyszámú gyóntatóra való igény mutatja, hogy a híveket megfelelően tájékoztatták a búcsúk elnyerésének feltételeit illetően.

Egyes személyeknek szóló búcsú kiváltságokat csak pápa adományozhatott, illetve megbízottja, akit bizonyos alkalommal egy időre felruházott e hatalommal. Hogy a bűnbánat és gyónás szükségessége körüli kételyeket eloszlassák, a személyeknek szóló kiváltságlevelekben a már említett „*corde contritus et ore confessus*” megfogalmazás található meg, mely a búcsúelnyerés feltételét, vagyis a gyónás fontosságát hivatott kifejezni. A pápai kancelláriában kiállított oklevelek a következőképpen fogalmazzák: „*gyóntatód, akit választani fogsz, minden bűnödnek, melyeket szívből megbánsz és szájjal megvallasz teljes bűnbocsánatát [adja]...*”⁵⁵

⁵¹ *Nicolaus Paulus*: Indulgence as a social factor in the middle ages. New York 1922. 40.

⁵² Örményes: Mon. Vat. Hun. I/4. 190. (CCXLI.) Regesztája: ZsO II/1. 26. (174.), Kivonatos kiadása: MREV II. 318. (CDIII.) Sajólád: Mon. Vat. Hun. I/4. 242-243. (CCCIII.) Regesztája: ZsO II/1. 70. (585.)

⁵³ DF 292 416., Eredetije: Archivio Segreto Vaticano, Registra Vaticana (a továbbiakban: ASV Reg. Vat.) vol. 475. fol. 145r-145v. Hangácsi Albert 1458-1466-ig volt csanádi püspök. *C. Tóth N.*: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. i. m. 44.

⁵⁴ Kivonatos kiadása: MREV IV. 220-221. (CLXXXIII.), *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. II. 614-615. (DCCCX.)

⁵⁵ „...ut confessor tuus, quem duxeris eligendum omnium peccatorum de quibus corde contritus et ore confessus fueris [...] plenam remissionem [...] [concedere valeat... concedimus].” A remissio szó félrevezető lehet, mert

Ez a megfogalmazás az idők folyamán lényegében nem változott, és elengedhetetlen eleme lett a pápai kiváltságleveleknek. A hazai személyeknek szóló nem pápai oklevelekben általában megtalálható a kikötés, ám nem minden esetben. Ennek ellenére még kevésbé félreérthető ezeknek a szövege, többségük ugyanis lényegében azt írja, hogy a kedvezményezett szabadon választhat gyóntatót, aki feloldozhatja minden bűn alól (változó, hogy mennyire súlyosak alól, milyen kivételekkel és mennyi alkalomkor), majd teljes bűnbocsánatot adhat neki. Az oklevelek többségének végén a feloldozási formula is megtalálható (*forma absolutiois*), melynek keretében a gyóntató engedélyezte a bűcsút. Azok az oklevelek, melyek végén sem feloldozási formula, sem a „*corde contritus et ore confessus*” feltétel nem található meg, részletesen szólnak a kedvezményezett gyóntatójára ruházott feloldozási kiváltságokról, így szintén nem lehetséges, hogy gyónás nélkül elnyerhető bűcsúról lenne szó.

A hazai prédikációs irodalomban nem sok nyoma maradt a bűcsúknak, azonban a 15-16. század és talán az egész magyar középkor legjelentősebb prédikátora, Temesvári Pelbárt jelentős részt szentel a vezeklésnyhítés kérdésének templomszentelési beszédeiben.⁵⁶ Ezek közül a másodikban a korszak jelentős teológusai és egyházjogászai nyomán kérdés-felelet formájában felvázolja a bűcsú teológiáját. Azokról, akik halálos bűnben indulnak bűcsút szerezni, ám út közben megbánják vétkeiket, azt mondja, hogy bűcsút nyerhetnek anélkül, hogy a feltételeként megszabott jócselekedetet gyónás után meg kellene ismételni. Ezután azokról beszél, akik már megbánták, de még nem gyónták meg bűneiket. Az egyház hivatalos álláspontjára hivatkozva azt mondja, hogy a bűnbánó hívő is gyónónak tekinthető, vagyis bűcsút nyerhet, ha az egyház előírása szerint következő húsvétkor szentgyónáshoz járul. Ugyanakkor hozzáteszi, hogy biztosabb, ha a bűcsúszerző inkább a kiváltság elnyerésekor végzi el gyónását. Emellett azt is tanítja, hogy a „*vere penitentibus et confessis*” kifejezés ellenére sem szükséges bűcsúnyeréskor a gyónás, kivéve, ha ez kimondottan az adományozó kívánsága. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy „*amikor az oklevélben az a kitétel szerepel, hogy 'aki lelkében meggyónt', a bűcsú elnyerhető. Ha pedig úgy, hogy gyóntatót választhat, aki feloldozhatja, és bűcsút adhat neki, akkor meg kell gyónnia, és úgy nyerhet bűcsút.*”⁵⁷ Temesvári Pelbártnak van egy további beszéde kimondottan a bűcsúkról, melyben másik

elengedést, bűnbocsánatot jelent, ugyanakkor a bűcsú kifejezésére is használták. *Shaffern, R. W.*: The Penitents Treasury. i. m. 1.

⁵⁶ *Temesvári Pelbárt*: Pomerium de sanctis. Pars aestivalis. Sermo CIII.

<http://sermones.elte.hu/pelbart/pa/pa103.html> *Temesvári Pelbárt*: Pomerium de sanctis. Pars aestivalis. Sermo CIV. <http://sermones.elte.hu/pelbart/pa/pa104.html> (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)

⁵⁷ „...quando in litteris sic exprimitur, quod qui infra mensem fuerint confessi, consequantur indulgentiam. Vel sic, quod eligantur confessores, qui ibi absolvant et tantam indulgentiam largiantur, tunc oportet confiteri, et sic consequentur.” Uo.

beszédére hivatkozva ugyanazt mondja. Ebben a vezeklés enyhítésének öt feltétele közül negyedikként említi az igaz bűnbánatot.⁵⁸ A Magyar Nyelvelmélet XI. kötetében kiadott Debreczeni kódex hét rövid prédikációt tartalmaz, melyek közül egyik – valóban röviden – a bűcsúkról szól.⁵⁹ Ebben hét okot sorol fel a prédikátor, melyek miatt a kiváltságot nem lehet elnyerni. Ezek közül a harmadik az, „mikoron meg nem gyónik az bűcsúra”, vagyis ő a elengedés elnyerését gyónáshoz köti. Mivel részletesebben nem fejt ki a kérdést, nem lehet tudni, hogy egyetért-e Temesvári Pelbárttal a bűcsúkhöz köthető gyónás elvégzésének idejét illetően, s így azt sem lehet biztosan kikövetkeztetni, hogy mi volt az általánosan elterjedt nézet erről hazánkban.

A bűcsú történetének „*a pena et a culpa*” kérdéséről elmondható tehát, hogy a kifejezés a középkor folyamán olykor valóban okozott félreértést, melyet egyes bűcsúhirdetők nem feltétlenül igyekeztek eloszlatni, sőt olyan is volt, aki kihasználta a szóhasználat nyújtotta lehetőséget minél nagyobb előny ígéretére, ám az semmiképpen sem igazolható, hogy ez a felsőbb egyházi vezetés által támogatott, elismert és elterjedt szokás lett volna. A hazai forrásanyag is ezt bizonyítja, hiszen a tévedést okozó kifejezés elenyészően kevés oklevélben található meg, mindössze két 15. századi bűcsúhirdetés alkalmával.

2. AZ ELSŐ BŰCSÚK

Az első bűcsú idejének a meghatározása leginkább Luther Márton fellépésének következtében lett égető kérdés, amikortól a protestánsok arra törekedtek, hogy a kiváltságok minél későbbi, 11. századi megjelenését bizonyítsák, ezzel szemben a katolikus hitvédők azt kívánták igazolni, hogy a bűcsú története egészen a Szentírásig vezethető vissza, s hivatkoztak Pál apostol leveleire, vagy Máté evangéliumának arra a részére, melyben Krisztus Péternek adja az oldás és kötés hatalmát.⁶⁰ Az első bűcsú azonban valóban a 11. századból valók, noha igaz, hogy kibocsátóik korábbi idők hagyományára építettek. Hogy érthető legyen, miként eredeztethetők a bűcsú az egyház korai századainak történetéből, szükséges a bűnért kirótt

⁵⁸ Pomeriu[m] Sermonum Quadragesimalium Et est ob temporis exigentiam. et christifidelium necessariam eruditione[m] triplicatum. Primum De Penitentia et eius partibus S[e]c[un]d[u]m De Viciis in Genere et Specie. Tertium De Decalogi praeceptis Hagenaw 1509. [VD16 P 1201] In: <http://daten.digital-sammlungen.de/0001/bsb00013400/images/index.html?fip=193.174.98.30&id=00013400&seite=122> (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)

⁵⁹ Érsekújvári codex. Első fele. Szerk. Budenz József – Szarvas Gábor – Szilády Áron. Közzéteszi: Volf György. In: Nyelvelmélet: Régi magyar codexek és nyomtatványok. Budapest 1888. IX. 221.

⁶⁰ Shaffern, R. W.: The Penitents Treasury. i. m. 35. *Gál Ferenc – Erdő Péter*: bűcsú. i. m. 59.

jóvátétel elvégzésének rendszerét röviden áttekinteni.

Általánosan elfogadott nézet szerint az egyházi vezeklési rendszert három szakaszra lehet osztani. Az első és egyben legősibb a nyilvános vezeklés időszaka, mely a 7. századig tartott. Ekkor egy bűn elkövetése az Eucharisziában való részesülésből történő kizárást vont maga után, egészen addig, míg a bűnös el nem végezte a jóvátételt, és az egyház vissza nem fogadta őt közösségébe.⁶¹ Ebben a korai időben az egyház csak a súlyos bűnt elkövetőktől várt el gyónást és vezeklést. Több pápa javasolta – mint például I. Leó, I. Ince vagy I. Gergely –, hogy a gyóntató személyre szabott jóvátételre kötelezze a bűnbánót. Az ősegyház hite szerint az egész hívő közösség közbenjárása szükséges a vezeklés végrehajtásához, ugyanakkor már a korai századokban megengedett volt, hogy a püspök személyre szóló feltételeket szabjon a bűnbánó kötelezettségeinek enyhítésében. Ez azt jelentette, hogy az egyház közbenjárására és a vértanúk érdemeire való tekintettel lehetőség volt az elvégzett és az elvégzendő vezeklés közti különbség kiegyenlítésére. Ez azonban még sem nevében, sem formájában nem feleltethető meg a későbbi búcsúknak.⁶²

A 7. század végétől kezdődő újabb szakasz legfőbb jellemzője, hogy a bűnösnek járó vezeklést gyóntatója nem határozhatta meg szabadon, hanem pontos előírásokat kellett követnie, melyeket gyónási kézikönyvekben fogalmaztak meg. Ezek elsődleges irányelve az volt, hogy az elkövetett bűn súlyossága legyen arányban a kirótt vezeklés nagyságával. E korszak vezeklési formái három csoportra oszthatók: az önmegtagadás – elsősorban a böjtölés –, az alamiznaadás és az ima. A gyónási kézikönyvek ilyesféle útmutatásokat tartalmaztak: *„Aki más könnyelműségéből lerészegedik, negyven napot vezekeljen. Ha valaki egy szűzzel együtt hál, egy éven keresztül vezekeljen, ha házassal négy éven keresztül, ebből két éven keresztül végig, két másikban pedig három quadragenát és heti három napot vezekeljen. Ha valaki rokonáért bosszút állván egy embert megöl, mint gyilkos vezekeljen hét vagy tíz évig.”*⁶³ A gyónási kézikönyvek használata azonban mégsem jelentette azt, hogy a gyóntató automatikusan szabta ki a bűnbánóra vezeklését, tekintet nélkül állapotára vagy bűnbánatának komolyságára. Maguk a kézikönyvek javasolták, hogy két bűnbánó ne ugyanazt a vezeklést kapja, hiszen az egyik nagyobb megbánást tanúsíthat, mint a másik. Azt is ajánlották, hogy a gyóntató vizsgálja

⁶¹ Hippolyte Delehaye: Des lettres d'indulgence collectives. Analecta Bollandiana 44. (1926) 341-379; 45. (1927) 97-123. és 323-344; 46 (1928) 149-157. és 287-343. 343-344.

⁶² Shaffern, R. W.: The Penitents Treasury. i. m. 37-38. Delehaye, H.: Des lettres d'indulgence collectives. i. m. 344.

⁶³ „Qui per nequitiam inebriat alium, XL dies poeniteat. Si quis fornicaverit cum virgine, I anno poeniteat, si cum mariata IV annos, duos integros, duos alios in tribus quadragesimis et III dies in hebdomada poeniteat. Si quis pro ultione propinqui hominem occiderit, poeniteat sicut homicida VII vel X annos.” Idézi: Delehaye, H.: Des lettres d'indulgence collectives. i. m. 344. A quadragena minden bizonnyal quadragesimaként értendő.

meg a gyónó körülményeit – egészségi állapotát, korát, hogy szerzetes-e vagy laikus –, és ezek után döntsön a vezeklésről. Az előre megfontolt bűnt súlyosabban ítélték meg, mint a hirtelen felindulásból elkövetettet.⁶⁴

Hazánkból is maradtak fenn gyónási kézikönyvek, az egyik igen korai Magyarországi Pál 1220-ban Szent Domonkos tanácsára készült „*Summa de penitentia*” című műve.⁶⁵ Ebben a következő olvasható: „...*tudvalevő, hogy akármilyen halálos bűnért hét éves vezeklés jár, de mivel az emberi élet nem elegendő a végrehajtására, ezért elrendeltetik, hogy a pap megítélése szerint rója ki a vezeklést, mivel ő maga látja a megtérők lelkét, a gyónó bűnbánatát, a jajgató fájalmát. A papnak ugyanis meg kell néznie az életkort, a veszélyt, a szükségletet, a szomorúságot és ezek szerint kell kevesebb vagy több vezeklést kirónia.*”⁶⁶ A búcsúk megjelenése előtt már szokás volt a Karoling- és Ottó-kori egyházban, hogy a meggyónt és feloldozott hívő kérésére a püspök egy levelet adott, melyben kifejezte reményét, hogy a feloldozás hatékony lesz, majd felajánló imában kérte Istentől a vezeklés elengedését. Ezt elsősorban akkor alkalmazták, amikor a bűnbánó attól félt, nem lesz ideje halála előtt elvégezni a rá kirótt vezeklést, mint például Hildebold soissoni püspök, aki súlyos betegsége idején Hincmar reimsi érsektől kérte a feloldozást. Hincmar levélben válaszolt püspöktársa kérésére, melyben azt írta, hogy mivel Hildebold megbánta bűneit, feloldozza és kéri számára az örök életet. Ebben felfedezhető a későbbi búcsúk két vonása: egyrészt a gyónás fontossága a kiváltság elnyerése előtt, másrészt az enyhítés kifejezett kérése. Emellett az ír vezeklési rendszerből átvéve már a Karoling korban megjelent a jóvátétel lehetősége, vagyis a hosszú, nehéz vezeklés megváltása egy rövidebb, könnyebb vezekléssel. Regino von Prüm 906-ban írt „*De ecclesiasticis disciplinis*” című művében például több megváltási lehetőség is található: egy napnak megfelelő vezekléssel egyenértékű, ha valaki két vagy három napig ételt vagy egy dénárt ad egy szegény embernek, háromnapos vezeklést pedig szintén meg lehetett váltani pénzzel, ha valaki első évben huszonhat, második évben húsz, harmadik évben tizennyolc solidus alamizsnát adományoz, vagyis összesen hatvannégy solidust.⁶⁷ Ezek a megváltások

⁶⁴ Shaffern, R. W.: The Penitents Treasury. i. m. 39.

⁶⁵ Fehér Mátyás: Magyarországi Pál O. P. "Summa de penitentia"-ja. 1220–1221. Regnum 5. (1942/3) 274–293.

⁶⁶ „...et est sciendum, quod pro quolibet mortali peccato septenis penitentia debetur, [...] set quia vita non sufficeret humana ad peragendum, idcirco statutum est, ut secundum arbitrium sacerdotis indicantur penitentiae, prout ipse viderit animos conversorum contritionem confitentis dolorem ingemiscantis, [...] debet enim sacerdos intueri etatem, periculum, necessitatem, egritudinem et secundum hoc mitiorem vel artiozem penitentiam indicare.” Bibliotheca Casinensis seu codicum manuscriptorum qui in tabulario Casinensi asservantur, series per paginas singillatim enucleata notis, characterum speciminibus ad unguem exemplatis aucta. Cura et studio monachorum Ordinis Sancti Benedicti, Abbatiae Montis Casini. H. n. 1880. IV. 197. A kassai domonkos konvent könyvtárában szintén található két gyónási segédkönyv. Madas Edit – Monok István: A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig. Budapest 1998. 41.

⁶⁷ Shaffern, R. W.: The Penitents Treasury. i. m. 40-42.

azonban még nem a szoros értelemben vett búcsúk, noha erről megoszlanak a vélemények. Ha ugyanis feltesszük, hogy a búcsú lényegében a kánoni büntetés enyhítése egy vele egyenrangú tett által, akkor búcsúról van szó. Itt azonban ugyanaz adta a megváltást, aki a büntetést kiszabta. A búcsúk esetében viszont más jogszolgáltató hatalom rótt ki a vezeklést (a gyóntató) és más tekintély adta a megváltást (püspök vagy pápa). Így tehát a megváltás intézménye a búcsúk felé mutat, de még nem nevezhető a klasszikus értelemben vett búcsúnak. Ennek ellenére az első igazi búcsú minden eleme megtalálható a korábbi hagyományban, vagyis a szentségi gyónás és feloldozás, mint feltétel, majd a bűnért járó vezeklés megváltása a megfelelő egyházi tekintély jogszolgáltató hatalma által.⁶⁸

A 11. század első harmadából Dél-Franciaországból származnak az első olyan kiváltságok, melyekben a püspök templomhoz vagy apátságához való zarándoklatért cserébe a vezeklés bizonyos részét elengedte. Igazolhatóan azonban az első búcsú kiváltságot hat püspök adta 1035-ben a spanyolországi Postilla Szent Péter-templomának a felszentelés alkalmából. Ez abban különbözött a korábban adott engedélyektől, hogy míg azoknál a püspök bízott abban, hogy a felajánlás hatékony lesz és csupán kérte Istentől a jóvátétel elengedését, a búcsúk esetében az adományozó határozottan kinyilvánította a vezeklés elengedését. Egyházzjogi szempontból tehát, míg korábban a püspök felajánló imát mondott, a búcsúk esetén jogszolgáltató hatalmat gyakorolt, méghozzá az apostoloktól eredő hatalom által. Nem sokkal később – 1063-ban – II. Sándor pápa adta az első keresztes búcsút azoknak, akik a hispániai muszlimok ellen harcba szállnak. 1095-ben a clermonti zsinaton pedig II. Orbán pápa engedélyezte a harcosoknak vezeklésük teljes elengedését. Mivel ekkor még nem volt kiforrott teológiai vélemény a bűnről, bűnbánatról, nem volt éles különbség a bűn és a büntetés között, ezért számos tudós vitatja, hogy Orbán pápa valóban a későbbi búcsúhoz hasonló kiváltságot adott. Mindenesetre minden ekkor adott kiváltság, mely nem a gyónást, hanem a feloldozás után maradt büntetést engedi el, a gyónást pedig követelményként állítja az elnyerő elé, alapvető elemeiben megegyezik a búcsúkkal, így nem lehet kétséges, hogy ezek voltak az első búcsú kiváltságok.⁶⁹

A hazánknak adott első vezeklést enyhítő engedélyek nyomai a 13. században fedezhetőek fel, abban a korban, amikor a búcsúadás már kezdett elterjedni, de még nem volt általános jelenség, és annak teológiája, egyházzjogi helyzete sem volt minden szempontból tisztázott. Ez az időszak III. Ince pápa kora, aki Nikolaus Paulus véleménye szerint legtöbbit

⁶⁸ *Delehaye, H.*: Des lettres d'indulgence collectives. i. m. 347. *Shaffern, R. W.*: The Penitents Treasury. i. m. 44.

⁶⁹ Uo. 46. és 48-49.

munkálkodott az efféle lelki előnyök elterjedése érdekében. Először is ő tette a társadalom minden tagja számára elérhetővé a búcsúkat, ugyanis a IV. lateráni zsinaton kihirdette, hogy az is elnyeri a kiváltságot, aki pénzt ad egy keresztes hadjáratra. Ugyanakkor ő már nem csak a muszlimok ellen hitükért harcoló katonáknak, hanem a kereszténységet fenyegető más eretnekek ellen is keresztes hadjáratot hirdetett, ahogy például a dél-franciaországi albigensek ellen. Utódai követték Ince pápa példáját, így a kereszt felöltésével járó teljes búcsú széles körben elérhetővé vált.⁷⁰ Magyarországon 1234-ben IX. Gergely pápa mindenkinek keresztes búcsút engedélyezett, aki a szlavóniai eretnekek ellen harcol. Ezen kívül még egy keresztes hadjáratról van adat a század első feléből: 1243. július 22-én IV. Ince pápa szentföldi búcsút ígért a tatárok ellen harcolóknak.⁷¹ A többi korai hazai búcsú többsége valamelyik jelentősebb magyar templomnak vagy kolostornak szól. A legkorábbi fennmaradt forrás a szkalkai bencés kolostornak 1224-ben adott negyvennapos búcsú, melynek a kibocsátója Jakab nyitrai püspök.⁷² A többi 13. század közepéről való kiváltságlevél valamelyik pápától származik, egészen az 1270-es évekig. 1270 előttről csupán négy oklevél maradt fenn: az esztergomi Szent Adalbert- és a zágrábi Szent István-székesegyháznak, valamint Pannonhalmának és a Nyulak-szigeti domonkos apácakolostornak adott kiváltságok. Az esztergomi Szent Adalbert-székesegyházat IV. Sándor pápa három ízben is búcsú kiváltságban részesítette: a bazilikát meglátogató híveknek 1258. január 28-án Szent Adalbert ünnepére, 29-én pedig nagycsütörtökre adott egy év és egy negyvened búcsút. Az 1259-es év októberében pedig szintén egy éves mérséklést engedélyezett minden hívőnek, aki karácsony, húsvét, pünkösd, húsvét hatodik vasárnapja előtti csütörtök, Szent Adalbert, Szűz Mária négy ünnepe vagy nagycsütörtök közül valamelyik napon a bazilikához zarándokol.⁷³ A másik megszentelt hely a zágrábi Szent István-templom, mely a 13. század közepén nyert búcsút IV. Ince pápától két egymást követő évben: 1251-ben negyven napot, 1252-ben pedig egy év és egy negyvenedet.⁷⁴ Hasonlóképpen IV. Ince adott kiváltságot Pannonhalma bencés kolostorának 1247-ben és 1251-ben, majd utódja, IV. Sándor 1256-ban. Mindhárom esetben negyvennapos búcsúengedélyt nyert a kolostor mindazok számára, akik meglátogatják Szent Márton és a felszentelés ünnepén.⁷⁵ Végül a Nyulak-szigeti

⁷⁰ Uo. 52-53.

⁷¹ *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica i. m. I.* 129. (CCXX.) és *August Potthast*: *Regesta pontificum Romanorum inde ab a. post Christum natum MCXCVIII. ad a. MCCCIV.* Berolini 1875. II. 495.

⁷² DF 208 353. Kiadása: CD III/1. 448-449.

⁷³ DF 237 283. Kiadása: CD IV/2. 437. - itt a dátum tévesen 1257; DF 237 282. DF 237 284.

⁷⁴ DF 256 979. Az oklevél sajnos igen rossz állapotban maradt fenn, csak a hátulján lévő későbbi feljegyzésből derül ki, hogy a zágrábi Szent István-templomról van szó. Az 1252-es oklevél: DF 256 980.

⁷⁵ 1247-es: Eredetije 207 013. Közli: A Pannonhalmi Főapátság története II. A Pannonhalmi Főapátság története. Második korszak. A pápák és a zsinatok reformáló törekvései 1243-1404. Szerkesztette és részben írta Sörös Pongrác. Budapest 1903. (a továbbiakban: PRT II.) 285. (11), ÁUO II. 196. (122.); 1251-es: Eredetije: DF 207

domonkos apácakolostor is IV. Sándor pápa nagylelkűségének köszönhető kiváltságát: 1257-ben a templom felszentelésének nyolcadára engedett negyvennapos bűcsút.⁷⁶

Ezek tehát a megszentelt helyeknek adott legkorábbi hazai kiváltságok. Innentől az engedélyek száma fokozatosan növekedett, amit igazol az a tény is, hogy 1278-ban III. Miklós pápa Fülöp fermói püspök pápai követet tíz, húsz, harminc vagy negyvennapos bűcsú engedélyezésére hatalmazta fel, amit azoknak adományozhatott, akik templomok építésre adakoznak, nyilvános szerepléseikor pedig negyven, illetve más alkalmakkor egy év és hatnapos bűcsút adhatott.⁷⁷ A század végére aztán már nem csak a pápai, hanem a püspöki és érseki kiváltságok száma is megnőtt. Összehasonlítva a hazai adatok időbeli megjelenését és elterjedését Európa más területeivel, megállapítható, hogy míg a nyugati királyságokban – így Angliában és Franciaországban –, valamint az Itáliában élő hívek már a 12. század közepétől egyre több vezeklésnyhítést adományozó pápai kiváltságot nyertek el, addig Európa középső és keleti felén élők csupán a 13. század közepétől juthattak hasonló pápai kegyhez, aminek elsősorban a pápai udvarral való laza kapcsolat volt az oka.⁷⁸

A helybűcsúknál későbbi a személyeknek életükben egyszer vagy a halálos ágyon adott bűcsú kiváltságok engedélyezése, hiszen ennek adományozása a 14. század előtt nem volt szokásban, így az első hazai adat is ebből a századból való: XXII. János pápa 1319. december 18-án adta a kegyet Károly királynak, hogy szabadon választott gyóntatója halálos ágyán teljes bűcsúban részesítse.⁷⁹ Más európai országokban e kiváltságok megjelenése hasonló időben történt, ahogyan elterjedésük is ugyanúgy a 14. század második felére és a 15. század elejére tehető, mint Magyarországon. Ennek elsősorban a 14. század közepén dúló pestisjárvány volt az oka, onnantól ugyanis a pápák bőkezűbbnek mutatkoztak a lelki előnyök adományozásában és a hívek kéréseinek teljesítésében.⁸⁰

021. Közli: PRT II. 288. (16), ÁUO II. 220. (143.) *Pothast, A.*: Regeste pontificum Romanorum i. m. 1186.; 1256-os: Eredetije: DF 207 039. Közli: PRT II. 296. (26.), ÁUO II. 274-275. (183.);

⁷⁶ DL 2972. Kivonatos kiadása: MREV I. 137. (CLXVII.)

⁷⁷ *Sümegei J.*: Adatok a penitencia és a bűcsú történetéhez i. m. 106. A felhatalmazás kiadása: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. I. 327-328. (DXLIV.); ÁUO IV. 145. (77.)

⁷⁸ *Eva Doležalová – Jan Hrdina – František Šmahel – Zdeněk Uhlír*: The Reception and Criticism of Indulgences in the Late Medieval Czech Lands. In: *Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe*. Szerk. Robert Norman Swanson. Leiden 2006. 101-145. 103. Cseh területen az 1230-as évektől az 1250-es évekig a kiváltságok számának gyarapodása jellemző, majd egy hosszabb megtorpanás után a 14. század közepétől újabb növekedés vette kezdetét, ami IV. Károly cseh és római királyságának, valamint az 1350-es szentév meghirdetésének köszönhető. Uo. 105. Hasonló tendencia felfedezhető hazánkban is a 14. századi növekedést illetően, ám a 13. századra ez kevésbé jellemző, noha ennek oka a forrásfennmaradás esetlegessége is lehet.

⁷⁹ DF 291 299. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 70. fol. 428v.

⁸⁰ *Swanson, R. N.*: Indulgences in Late Medieval England. i. m. 31.

3. A BÚCSÚK FAJTÁI

Az egyes búcsú kiváltságokat számos szempont szerint lehet csoportokba osztani. A 19. századi teológiai és egyházi kézikönyvekben általában a kiváltság kedvezményezettjei, a büntetés elengedésének mértéke és a kiváltság érvényességének ideje szerinti felosztás jellemző.⁸¹ Ugyanakkor ezek a kategóriák nem fedik le a búcsúadományozás rendszerének egészét. Számos esetben a vezeklés enyhítésének engedélyezése volt a válasz valamilyen személyes szükségletre vagy krízisre, mint például a keresztesek, vagy a foglyok váltságdíjának kifizetésére adakozók, vagy az elhunytak lelkéért imádkozók számára adott búcsú esetében. Számos engedély valamilyen aktivitást jutalmazott meg, mely ugyanúgy lehetett egészen gyakorlati, például utak vagy hidak építése, mint lelki, vagyis egy szent hely meglátogatása, jelenlét egy szentmisén vagy körmeneten, vagy részvétel egy vallási társulatban. A kiváltság kibocsátásának szándéka felől nézve voltak olyan búcsúk, melyeknek célja az adománygyűjtés volt, míg másokat az áhítat növelésére, vagy más jótékony tett előmozdítására adtak, noha ezek között gyakran volt átfedés.⁸²

Kedvezményezett szempontjából a búcsú lehetett közösségi vagy helyi, ez esetben meg kellett látogatni a kiváltságban szereplő szent helyet, illetve szólhatott a kiváltság egy-egy hívőnek személyesen. A megszentelt helyeknek adott kiváltságok elsősorban egy-egy templom vagy kápolna adott ünnepen történő meglátogatásakor léptek érvénybe, de sok esetben csupán egy templom oltárának vagy temetőkápolnájának felkeresésére vonatkozott a kiváltságnyerés. 1452. április 20-án például V. Miklós pápától a pozsonyi Szent Márton-plébániatemplom kapott hét év és hét negyvened búcsút, 1477. november 25-én Marco Barbo aquileiai pátriárka viszont ugyanezen templom Szent Kereszt-oltárát felkeresőknek engedélyezett száz napos elengedést.⁸³ 1514. július 8-án pedig e templom temetőjében lévő Szent Egyed-kápolna nyert búcsúengedélyt Jánosfalvi Mihály moldvai püspöktől, esztergomi vikáriustól, a kápolna felszentelőjétől.⁸⁴ Gyakran előfordult, hogy egy templomnak vagy kápolnának a felszentelő püspök azért engedélyezett búcsút, hogy az új helyet a hívek minél gyakrabban látogassák. 1431. február 23-án Antal nándorfehérvári püspök – György esztergomi érsek segédpüspöke – felszentelte a Szent Antal-kápolnát három oltárral, és hogy a hívek mind gyakrabban elzarándokoljanak az új

⁸¹ *Louis Thomassin*: Des fonctions, des obligations et des biens des dignitaires ecclésiastiques ou ancienne et nouvelle discipline de l'Église. Paris 1838. 400.

⁸² *Swanson, R. N.*: Indulgences in Late Medieval England. i. m. 46-47.

⁸³ DF 228 262., Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 398. fol. 250r-251r., DF 228 269.

⁸⁴ DF 241 124. Jánosfalvi Mihály 1510-1523-ig volt moldvai püspök, esztergomi segédpüspök pedig 1510 és 1514 között. *C. Tóth N.*: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. i. m. 82.

kápolnához, Pálóci György érsek tekintélye által száznegyven, saját hatalmából pedig negyvennapos búcsút engedélyezett mindenkinek, aki a jövőben felkeresi a helyet vagy segítséget nyújt a kápolnának.⁸⁵ Azonban nem csak templomok, kápolnák, hanem más imádkozóhelyek is részesültek búcsúkiváltságban. 1464. március 21-én három római bíboros, Alán, Jakab és Bernát az Esztergom egyházmegyei Körmöcbánya közelében lévő kereszthez húsvétkor, pünkösdkor, vagy a Szent Kereszt megtalálásának ünnepén, Szűz Mária mennybevételekor vagy mindenszentekkor zárandoklóknak engedett el száz napot vezeklésükből.⁸⁶ Szárnyasoltár tisztelői is részesülhettek búcsúban: 1491-ben Karánsebesi Mihály nablusi püspök – esztergomi vikárius – *Platt Miklós* özvegyének, Dorottyának kérésére engedélyezte a vezeklés negyven napos enyhítését mindenkinek, aki a besztercebányai Szent Borbála-kápolnában lévő szentképet áhítattal meglátogatja.⁸⁷ E búcsú elsődleges célja tehát az áhítat, a keresztény buzgóság növelése volt. Ezt a célt szolgálták a különféle imákért vagy ájtatossági gyakorlatokért adott kiváltságok is. 1391. március 2-án Leó zágrábi esperes, Kanizsai János esztergomi érsek vikáriusa negyvennapos búcsút adott azért az Esztergom egyházmegyei szokásért, hogy hajnalban és naplementekor harangszóra térden állva elmondják az Úrangyala imádságot.⁸⁸ XXII. János 1321-ben Károly király kérésére húsz napos búcsút engedélyezett mindenkinek, aki a királyért és feleségéért, üdvösségükért, királyi utódért, valamint az ország békés irányításáért imádkozik, VI. Ince pápa pedig 1356-ban azért adott kiváltságot, ha valamely hívő Lajos király győzelméért és életéért imádkozik.⁸⁹ Nyási Demeter formuláskönyve szerint Bakóc Tamás esztergomi érsek a 16. században száz napos búcsúban részesítette egyházmegyéje híveit, akik hétfőnként, szerdánként és péntekenként a békéért és a nemzet győzelméért imádkoznak, valamint az ereklyékkel végzett körmeneten részt vesznek.⁹⁰

A hívek buzgóságát volt hivatott előmozdítani valamely szentmisén való részvétel búcsúval való kiváltságolása is. 1394-ben IX. Bonifác pápa Cíkó István egri püspöktől és a helyi káptalan tagjaitól értesült arról, hogy az egri egyházban minden csütörtökön ünnepélyes Krisztus Teste misét énekelnek, és ez alkalomra a püspök, a káptalan, papok, nemesek és más hívek Krisztus szegényeinek adományt adnak. Ezért a vezeklésből három év és három

⁸⁵ DF 249 856. Pálóci György 1423-1439-ig volt esztergomi érsek. *Beke Margit*: Pálóczi I. György. In: Esztergomi érsekek. i. m. 201-203.

⁸⁶ DF 237 248.

⁸⁷ DL 46 160. Regesztája: MNL OL regeszta (Bakács István).

⁸⁸ DF 291 965.

⁸⁹ DF 291 311. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 73. fol. 243r. Kiadása: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. I. 475. (DCCXXIII.); *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. II. 27. (XLIV.)

⁹⁰ *Erdő Péter – Szovák Kornél – Tusor Péter*: Formularium Ecclesiae Strigoniensis. In: *Collectanea Studiorum et Textuum*, vol. I/4. Budapest 2018. 362-363. (361.)

negyvened elengedést adott mindenkinek, aki ezen a szentmisén részt vesz.⁹¹ Arra is van példa, hogy a misén végig jelenlévő hívek nyerhettek búcsút, ugyanis a 15. századtól elterjedt az a nézet, hogy elég csupán Krisztus Testét szemlélni, nem kell az egész szentmisén jelen lenni, ezért sokan csak az Úrfelmutatás idejére mentek be a templomba.⁹² 1464. december 26-án Szécsi Dénes esztergomi érsek a kassai Szent Erzsébet-plébániatemplom Szent Katalinoltáránál péntekenként Krisztus szenvedése tiszteletére bemutatott szentmisén résztvevő híveknek adott száz nap búcsút, melyet akkor nyerhettek el, ha a mise elejétől a végéig jelen vannak.⁹³ A 16. században Bakóc Tamás két búcsúlevelében is szerepel, hogy a szentmise végéig jelen kell lenni a kiváltság elnyeréséhez: egyiket a pozsonyi, másikat a brassói templomban bemutatott Krisztus Teste misén résztvevő híveknek adományozta.⁹⁴ Az egy-egy különleges alkalommal bemutatott szentmisén való részvétel esetén adományozott kiváltság az adott esemény jelentőségének növelését is szolgálta. Szintén Nyási Demeter formulás könyvéből maradt fenn másolatban Bakóc Tamás esztergomi érsek oklevele, melyben a tartományi káptalanját tartó domonkosok szentmiséit látogató, prédikációt hallgató és imádságokon résztvevő hívek nyerhettek negyven napos búcsút.⁹⁵

A szentmisén kívül más vallási buzgósági formákért is lehetett a vezeklés enyhítését kérni. 1496-ban a beszercei hívek az első csütörtökön tartott Oltáriszentség-körmeneten való részvételért kértek VI. Sándor pápától száznapi búcsút.⁹⁶ 1433-ban IV. Jenő pápától Szakácsi Benedek kérvényezte, hogy száznapi elengedést kaphasson mindenki, aki a szakácsi templom Szent Benedek oltáránál a zsoltosima elimádkozásában részt vesz.⁹⁷ 1344-ben VI. Kelemen pápa tíznapi búcsút engedélyezett mindenkinek, akik a betegeknek Oltáriszentséget vivő papot elkísérik.⁹⁸ Az imádság közösségben történő végzésére alakult konfraternitások tagjai is gyakran elnyerhették bűneikért járó vezeklésük enyhítését. 1465-ben Alán, Bernát, Lajos és Bertalan római bíborosok száznapi búcsút adtak minden hívőnek, aki a pozsonyi Mária Irgalmasság Anyja konfraternitást öt ünnepen meglátogatja és javaiból segíti.⁹⁹ A Nyási formulárium

⁹¹ DF 209 974. Pomázi Cikó István 1387-1399-ig volt egri püspök. *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája. i. m. Egri püspök.

⁹² *Pásztor L.*: A magyarság vallásos élete. i. m. 72.

⁹³ *Batthyány Ignác*: *Leges ecclesiasticae Regni Hungariae et provinciarum adiacentium*. Albae-Carolae 1827. 519. Hasonlóképpen száznapi búcsút nyerhettek azok, akik Úrfelmutatás után a nagy harang zúgása alatt Krisztus öt szent sebének emlékére öt Miatyánkot és öt Üdvözlégy Máriát elimádkoztak.

⁹⁴ DF 241 059 és DF 286 612.

⁹⁵ *Erdő P.* – *Szovák K.* – *Tusor P.*: *Formularium Ecclesiae Strigoniensis* i. m. 30. (26.)

⁹⁶ *Pásztor L.*: A magyarság vallásos élete. i. m. 26.

⁹⁷ Archivio Segreto Vaticano, Registra Supplicationum (a továbbiakban: ASV Reg. Suppl.) vol. 287. fol. 29r. Regesztája: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 79-80. (180.) és MREV III. 87. (CXXIII.)

⁹⁸ Kivonatolása: MREV II. 101. (CVI.) *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. I. 667.

⁹⁹ DF 277 980.

tanúsága szerint pedig Tamás esztergomi érsek búcsúval támogatta azt a ferences harmadrendi konfraternitást is, melyet még IV. Jenő pápa hagyott jóvá, s mely a hit terjesztését és a hívek jámborságának növelését a test sanyargatása által segítette elő. Az érsek nem csupán azt rendelte el, hogy egyházmegyéjében mindenhol hirdessék és terjesszék a konfraternitást, hanem minden belépő vezekléséből száznegyven napot elengedett.¹⁰⁰

Az sem volt ritka, hogy valaki azért folyamodott búcsúért valamelyik egyházi tekintélyhez, mert temploma megrongálódott vagy az ellenség feldúlta, és az újjáépítéshez szüksége volt a hívek segítségére. Garamszentbenedek bencés apátsága két egymást követő évben, 1405-ben és 1406-ban, először VII. Ince pápától öt év és öt negyvened napot, majd Eberhard zágrábi és Upori István erdélyi püspöktől negyvennapos búcsút nyert, mindkét esetben a pusztulásnak indult kolostor helyreállításának megsegítésére.¹⁰¹ 1474. március 20-án IV. Sixtus pápa a brassói Szűz Mária-templomnak adott hét év és hét negyvened búcsút engedélyező kiváltságlevelet. Az oklevél narrációjában az adományozás körülményeként olvasható, hogy Brassó városa a kereszténység határában és a vlachok földjének szomszédságában fekszik, ahol hitetlen vlachok, örmények, bolgárok és görögök együtt élnek a keresztényekkel, ezért a kibocsátó óhaja, hogy ezek a hitetlenek a „*régi sötétségtől és büntől megtisztulva*” kereszténnyé váljanak. Ugyanakkor a kereszténység ellenségei, a törökök többször is felégették és kifosztották a várost és a drága kövekből épült templomot, amit a hívek segítsége nélkül nem lehetséges sem újjáépíteni, sem felszerelését pótolni, ezért szükséges a híveket támogatásra buzdítani. E búcsú célja már elsősorban nem az áhítat előmozdítása, hanem a felebaráti szeretet tettekben való kifejezésének ösztönzése és jutalmazása volt. Hasonló célt szolgált egyes ispotályok – ahol szegényekkel, betegekkel és rászorulókkal foglalkoztak – búcsúval való ellátása. 1369-ben V. Orbán pápa adott Bazini János kérésére száznapi elengedést a bazini várban lévő ispotály gyarapodását és fenntartását segítő híveknek.¹⁰²

A templomépítésben való segítségért engedélyezett búcsúra hazánkban számos példa van. Magyar adatok nem, de nyugat-európai források arról is tanúskodnak, hogy nem csupán templomépítésért, hanem más, a társadalom számára hasznos építmények létrehozásában való közreműködésért is lehetett búcsút nyerni. A középkorban nem volt olyan élesen szétválasztva

¹⁰⁰ Erdő P. – Szovák K. – Tusor P.: Formularium Ecclesiae Strigoniensis i. m. 706-707. (Appendix 315.)

¹⁰¹ 1405-ös: DL 9084. Regesztája: CD X/4. 326-327. (CXLV.), ZsO II/1. 518-519. (4226.); 1406-os: DL 9235. Kiadása: CD X/4. 555-556. (CCLIII.) Eberhard 1397-1406-ig volt zágrádi püspök. Engel P.: Magyarország világi archontológiája. 1301-1457. i. m. Zágrábi püspök. Upori István 1401 és 1419 között állt az erdélyi püspökség élén. Uo. Erdélyi püspök.

¹⁰² DF 286 598. Theiner, A.: Vetera monumenta historica i. m. II. 446-447. (DCXXXI.) és 94-95. (CLXXXII.)

egyház és állam, örök és időleges, sőt, minden evilági tett szoros kapcsolatban volt az örökkévalóval. Így a templomépítés ugyanolyan fontos és értékes cselekedet volt, mint egy híd felépítése vagy egy út kialakítása, mely zarándokok tömegeit is segítette céljuk könnyebb elérésében, ugyanakkor a felebaráti szeretet gyakorlásának lehetősége is volt.¹⁰³ Ebben az időben ugyanis nagyon veszélyes volt útra kelni. Kétséges volt például, hogy az utazó talál-e magának éjszakára szállást, vagy át tud-e kelni egy-egy szélesebb folyón. Az utazás során az egyébként jelentős társadalmi különbségek szinte eltűntek, mert szegény és gazdag számára egyaránt fennállt például a vízbefulladás veszélye, s mindenki hasonlóképp ki volt téve az útonállóknak támadásainak is. Így az utak karbantartása vagy a hídépítés is az alamiznaadás körébe tartozott, s az a hívő, aki idejéből vagy pénzéből áldozott erre, ugyanannyira megérdemelte a lelki előnyöket, mint az, aki templomot vagy szerzetesházat támogatott.¹⁰⁴ A legkorábbi hídépítésért adott búcsúk Itáliából valók a 12. századból, melyek közül első az a III. Sándor pápa által adott negyven napos búcsú, melyet a Fucecchio hídjának építésében való részvételért engedélyezett. A másik számos hídépítési búcsút nyert terület Dél-Franciaország.¹⁰⁵ A Rhône folyó egyik leghíresebb hídjának, a Szent Bénézettről elnevezett avignoni hídnak a felújítására és a hídfőnél található kórházban lévő betegek ellátására rendszeresen adakozóknak V. Orbán pápa 1366-ban három év és három negyvened búcsút adott, továbbá elengedte vezeklésük hetedét.¹⁰⁶ Ugyanígy található adatok egyes folyókon való átkelést segítő hidak építéséért adott búcsúkról Angliából vagy német területekről. A hídépítéshez hasonlóan gátak vagy utak, sőt, városfal vagy erődítmény építéséért adott vezeklésnyújtásról is van forrás Nyugat-Európából. 1430-ban például, amikor Lipcse városát a husziták fenyegették, a merseburgi püspök a városi tanács kérésére negyven napot engedett el mindenki vezekléséből, aki vasárnap és ünnepnapokon segít a városfal megerősítésében.¹⁰⁷ A bőséges nyugat-európai forrásanyagot nézve megállapítható, hogy ezekért a szociális munkákért természetes módon adtak búcsút az egyházi vezetők. Nem kizárt tehát, hogy Magyarországon is vezeklésnyújtási engedéllyel jutalmazták az illetékes egyháziakat azokat a híveket, akik valamely hasonló építkezésében segítettek, annak ellenére, hogy ilyen forrás eddig nem került elő. Ezt támasztja alá az is, hogy – noha minden bizonnyal szokásos formuláról van szó – némely pápai követ

¹⁰³ *Paulus, N.*: Indulgence as a social factor. i. m. 67. 69-70.

¹⁰⁴ *Daniel Le Blévec*: Indulgences et quêtes, à propos des oeuvres de pont de la vallée du Rhône. In: *Ablaskampagnen des Spätmittelalters. Luthers Thesen von 1517 im Kontext.* Szerk. Andreas Rehberg. Berlin 2017. 271-282. 271-272.

¹⁰⁵ *Paulus, N.*: Indulgence as a social factor. i. m. 74.

¹⁰⁶ *Le Blévec, D.*: Indulgences et quêtes. i. m. 277.

¹⁰⁷ *Paulus, N.*: Indulgence as a social factor. i. m. 90., 100. és 106.

engedélyei között olvasható, hogy akár hídépítésért is adhat búcsút, ahogy Marco Barbo bíboros, aki az 1470-es évek elején érkezett hazánkba.¹⁰⁸

A helybúcsúk közé sorolhatók azok a kiváltságok is, melyek szerint egy-egy személy a szentmiséjén vagy prédikációján résztvevőknek adhatta vezeklésük enyhítését. XXII. János pápa például 1321-ben Piast Boleszló esztergomi érseknek engedélyezte, hogy amikor székesegyházában ünnepi misében ő vagy más hirdeti Isten igéjét, a jelenlevő és az ígét áhíttal hallgató híveknek negyvennapos búcsút adjon.¹⁰⁹ Hasonlóképpen valamilyen különleges alkalomkor a szentmisén való részvétel előmozdítása volt a célja azoknak a búcsúknak, melyet eretnekek vagy szakadárok elleni prédikációkat hallgatók nyerhettek el. 1234-ben IX. Gergely pápa tíznapi vezeklésenyhítés elnyerését tette lehetővé minden egyes alkalommal azoknak, akik a bosnyák püspök szlavóniai eretnekek elleni beszédét hallgatták.¹¹⁰ A 14. században Lajos király és Erzsébet királyné több alkalommal kérvényezte a pápától, hogy a velük szentmisét hallgató hívek búcsút nyerhessenek. 1349. március 14-én VI. Kelemen pápa meghallgatta Lajos kérését, és egy év és egy negyvened enyhítést engedélyezett.¹¹¹

A személyeknek adott búcsú kiváltságok is különfélék voltak a középkorban. A szakirodalom gyakran ezek közé sorolja a szabad gyóntatóválasztás engedélyét, ám a búcsú mi-benlétének fényében ez nem egészen helyénvaló. A IV. lateráni zsinat 1215-ben előírta, hogy minden kereszténynek kötelessége évente egyszer – lehetőleg húsvétkor – gyónni, méghozzá a helyi plébánosnál. Sokan azonban pápai engedélyt kértek, hogy szabadon választhassanak maguknak gyóntatót, legtöbbször ferences, domonkos vagy ágostonos szerzetest. Ezeket a kiváltságleveleket hívták *confessionalénak*, vagy *littera confessionalisnak*. Két fajtája is volt, a „*littera confessionalis in forma minori*”, és a „*littera confessionalis in forma maiori*”. Az egyszerűbb kiváltságlevél kedvezményezettje csupán plébánosa helyett más papot választhatott bűnei meggyónására, bizonyos időre – például öt évre – vagy egész életére. A másik engedélyben a gyóntató súlyosabb bűnök alól is feloldozhatott, mint amelyeket egy papnak a kánonjog engedett.¹¹² Hazánkban mindkét kiváltságra található példa, de elsősorban a súlyosabb bűnök alóli feloldozással együtt engedélyezett gyóntatóválasztásra. XXII. János pápa

¹⁰⁸ DF 292 600. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 680. fol. 41v-42r. Ha Magyarországon hídépítésért nem is, de utak és átkelők létrehozásáért biztosan engedélyeztek búcsút.

¹⁰⁹ DF 291 311. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 73. fol. 243r-v. Kiadása: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. I. 476. (DCCXXVI.) Piast Boleszló 1321-1328-ig volt esztergomi érsek. *Barcs Eszter*: Piast Boleszló. In: *Esztergomi érsek*. i. m. 151-155.

¹¹⁰ *Süimegi J.*: Adatok a penitencia és a búcsúk történetéhez i. m. 112.

¹¹¹ *Bossányi Á.*: Regesta Supplicationum. i. m. I. 196. (CCCXCIX.)

¹¹² *Kirsi Salonen – Ludwig Smugge*: A Sip from the „Well of Grace”: Medieval Texts from the Apostolic Penitentiary. (Studies in Medieval and Early Modern Canon Law 7.) Washington 2009. 64-66.

1323-ban Károly királynak és feleségének, Erzsébetnek adta a kegyet, hogy szabadon válasszanak maguknak gyóntatót, akinél bármikor gyónhatnak, és aki feloldozhatja őket minden bűn alól, kivéve a Szentszéknek fenntartott eseteket. Ugyanezt a kiváltságot adta V. Márton 1425-ben a boszniai vikária minden ferencesének.¹¹³ Szabad gyóntatóválasztásra engedélyt az Apostoli Penitenciáriától lehetett kérni, ahogyan például *Somorean László* tette 1445-ben, amikor saját maga és két fia, István és Gergely számára kérvényezte ezt a kiváltságot, melyet január 8-án öt évre meg is kapott Giovanni Berardi bíboros pápai penitenciáriustól.¹¹⁴ Mivel ezek a kiváltságok csupán az illető életében vagy még annál is rövidebb időre voltak érvényesek, nem sok oklevél maradt fenn, de a Penitenciária regisztrumköteteteiben megőrzésre kerültek.¹¹⁵ A pápa ezen kívül követeit is rendszeresen felhatalmazta szabad gyóntatóválasztási engedély megadásra. 1490-ben VIII. Ince pápa Angelo Pecchinoli ortei püspök és pápai követnek ötven *confessionale* kiállítását engedélyezte, mivel azt hallotta alkancellárjától, néhány bíborostól és János veszprémi püspöktől, hogy többen felkeresik a püspököt gyóntatólevelet kérni, ám ő felhatalmazás hiányában ezt nem adhat. Ezen kívül Angelo püspök lelkiismerete szerint azoknak is adhatott szabad gyóntatóválasztásról szóló oklevelet, akik öregségük vagy más akadály miatt nem tudtak Rómába menni a kiváltságért.¹¹⁶ Hasonlóképpen kapott felhatalmazást Giuliano Cesarini pápai követ is, ám ő már minden bűn, még a Szentszéknek fenntartott esetek alóli feloldozásra is adhatott engedélyt, amit például a Pető László és családja számára 1443. augusztus 4-én vagy Krisztián mátéfalvi pap számára 1444. március 14-én kiállított oklevelek mutatnak.¹¹⁷

A gyóntató szabad megválasztása azonban nem jelentette azt, hogy valaki a gyónáskor kapott vezeklésének enyhítését is elnyeri. A *confessionalékat* gyakran „*indulgentia in mortis*

¹¹³ DF 292 670. Archivio Segreto Vaticano, Registra Avenionensia (a továbbiakban: ASV Reg. Aven.) vol 20. fol. 175r. DF 275 473.

¹¹⁴ DF 228 680. Giovanni Berardi 1421-1439-ig tarantói érsek volt, majd 1439-től bíboros, 1444-től pápai penitenciárius haláláig, 1449-ig. *Conrad Eubel: Hierarchia Catholica medii et recentioris aevii, sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum perducta e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta. I-III. Monasterii 1913-1923. I. 473., és II. 7.*

¹¹⁵ *Salonen, K. – Smugge, L.: A Sip from the „Well of Grace” i. m. 67-68.* Érdekes tény, hogy a 15. század második felében, III. Calixtus és VIII. Ince pápasága közötti időben (1455-1492) 13362 ilyen engedélyt bocsátott ki a Penitenciária. Ezeknek több mint felét (52%) francia kérvényezőknek, kevesebb, mint egynegyedét (21%) pedig német területen élőknek. A számítás sajnos egész Kelet-Európát egybeveszi, így nem lehet tudni, hogy a kor 678 (5%) ide köthető kiváltságából mennyi szólt hazánkbelinek.

¹¹⁶ Kivonatos kiadása: MREV III. 315. (CDLXVIII.) Angelo Pecchinoli ortei és Cività Castellana-i püspök 1488 és 1490 között volt „legatus de latere” hazánkban, megbízása a Mátyás király uralma alá eső területekre szólt. *Kalous, A.: Late medieval Papal Legation. i. m. 49.* Kamarcai Vitéz János 1489-1499-ig állt a veszprémi püspökség élén, s közben a bécsi püspökség adminisztrátora (1490-1499), valamint királynéi kancellár (1495-1499) is volt. *C. Tóth N.: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. i. m. 117.*

¹¹⁷ DL 92 951. Regesztája: MNL OL regeszta, és DF 264 429.

articulo”, vagyis halálos ágyon engedett teljes búcsúval adományozták.¹¹⁸ Ez volt egyben a leggyakoribb személyeknek adott engedély is. Hasonló kiváltságot sok esetben nem csupán egyes személyek vagy családok nyertek el, hanem közösségek is. Nyugat-Európából arra is van példa, hogy egy egész egyházmegye minden lakója nyert búcsút, mint például 1362-ben VI. Ince pápától Terracina egyházmegye minden klerikusa, szerzetese, minden lakosa és polgára.¹¹⁹ Úgy tűnik, hogy hazánkban hasonlóra nem volt példa, ám szerzetesek vagy más közösségek gyakran együtt fordultak a pápához teljesbúcsú-kiváltságért.

A személyeknek adott vezeklésnyhítés különleges formájának számított a keresztes búcsú, mely a hitetlenek elleni küzdelemért ígérte a vezeklés egészének elengedését, valamint a jubileumi búcsú, mely a római bazilikák meglátogatásáért adott teljes búcsút. A kérdéskör hazai különlegességét az adja, hogy a 15. században a török fenyegetettségéből kifolyólag a jubileumi és a keresztes búcsú összekapcsolódott.¹²⁰ Mivel a vezeklésnyhítés történetének értékes részét képező keresztes és jubileumi kiváltságokra a 15. század előtről bőségesen van példa és adat a középkori Magyarország területéről, így ezek sajátosságairól és történetéről külön fejezetben lesz szó.

A búcsúkat lehet rangsorolni a vezeklés elengedésének mértéke szerint is. Eszerint lehet teljes, ha a bűnért járó büntetés egészét engedte el, vagy részleges, ha ennek csak egy részét. Teljes búcsút kezdetben elsősorban személyek elnyerhettek, egyesével vagy csoportosan, a halálos ágyukon vagy életükben egyszer, valamint ahányszor jubileumi ünnepen vagy keresztes hadjáraton vettek részt. Ritka kegynek számított, ha valaki annyiszor nyerhetett teljes búcsút, amennyiszor gyónáshoz járult. Mátyás király azonban 1474. július 20-án IV. Sixtus pápától mégis elnyerte ezt a kiváltságot: amellet, hogy szabadon választhatott gyóntatót, aki még a Szentszéknek fenntartott esetek alól is feloldozhatta, minden gyónásakor teljes búcsúban részesülhetett.¹²¹ A különleges és ritka engedély oka elsősorban a pápa Mátyás iránt táplált reményeiben keresendő. A 15. század második felében a törökök már egyre inkább fenyegették Európát – sőt, magát Itáliát is –, ám a többi európai uralkodó egyre kevésbé akart harcolni a kereszténység védelmében. Ezzel szemben Mátyásra számíthatott a pápa a harcokban, így nem meglepő, hogy olykor különleges lelki előnyöket is adományozott neki.¹²²

¹¹⁸ *Salonen, K. – Smugge, L.*: A Sip from the „Well of Grace” i. m. 66.

¹¹⁹ DF 289 716. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 149. fol. 537v.

¹²⁰ *Borsa G.*: A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú. i. m. 244.

¹²¹ DF 292 578. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 663. fol. 330v.

¹²² *Benjamin Weber*: La croisade impossible. Étude sur les relations entre Sixte IV et Mathias Corvin. (1471-1484) In: Christophe Picard et Bernard Doumerc: Byzance et ses périphéries. Hommages à Alain Ducellier. Toulouse 2004. 309-321. https://www.academia.edu/4030124/2003_Sixte_IV_et_Mathias_Corvin (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)

A részleges búcsúk mennyiségét többnyire években vagy napokban határozták meg. A templomoknak adott kiváltságok mértéke a kibocsátó személyétől is függött. Pápai engedélyek között a tíz naptól az ezerévi búcsúig sokféle mennyiség megtalálható. Bíborosok száz napot, püspökök negyven napot, illetve templomszentelés alkalmával egy évet engedhettek el a vezeklésből. Jellemző volt a negyven nap, latinul *quadragena* adása, ami a böjti időszak negyven napos ideje miatt terjedt el, és egészen régi eredetre tekint vissza: már az ókeresztény korban *quadragenában* rótták ki a vezeklést. Nem csak önmagában, hanem évekhez kapcsolódva is nagyon gyakran előfordult.¹²³ A vezeklésenyhítés mennyisége nagyon változatos képet mutat, és egyértelmű növekedés mutatható ki a napok és évek számában a 14. századtól egészen a lutheri búcsúkritika elterjedéséig, mely azonban a 16. században számottevő megtorpanást eredményezett a kiváltság adományozásában.

Érvényességének idejét tekintve a vezeklés enyhítéséről szóló engedély lehetett örök, vagyis visszavonásig érvényes, és lehetett időleges, vagyis csak bizonyos időre korlátozott. A templomoknak, szent helyeknek adott kiváltságok a 14. századtól már általában örökre szóltak, noha az egyház legfőbb vezetői általában visszavontak minden búcsút pápaságuk kezdetén. Miklós egri püspök például 1347-ben a Vacha possessión lévő Mindenszentek templomot látta el negyvennapos vezeklésenyhítéssel három évre.¹²⁴ A személyeknek adott kiváltságok értelemszerűen a kedvezményezett életében voltak érvényben. Az is előfordult azonban, hogy valaki nem csak egy halálos ágyán elnyerhető búcsú kiváltságot szerzett – Sziénai Szent Katalin például XI. Gergelytől és VI. Orbántól is kapott teljes búcsút –, ám ez a tény a búcsú előnyét nem növelte számára.¹²⁵

4. AZ ÉRDEMEK KINCSTÁRA

A középkor folyamán, a 14. században alakult ki a nézet, hogy az egyház az ideiglenes büntetés elengedéséhez Krisztus és a szentek érdemeinek kiapadhatatlan kincstárát használja fel. Ez az elképzelés korábbi századok meggyőződésére és gyakorlatára vezethető vissza. Az egyházban már az első tényleges búcsúengedély kibocsátása előtt elterjedt a felfogás, hogy egyesek imái, vallásos buzgósága és jócselekedeteinek érdeme mások javára fordítható. Ezen

¹²³ *Sümegei J.*: Adatok a penitencia és a búcsúk történetéhez i. m. 113. Mindezekről a helyeknek adott búcsúengedélyekről szóló fejezetben még részletesen lesz szó. Ld. „A szent helyeknek adott búcsúk” című fejezetet.

¹²⁴ DF 248 034.

¹²⁵ *Shaffern, R. W.*: *The Penitents Treasury*. i. m. 124.

az elven alapultak a szerzetesi konfraternitások, melyek egy-egy szerzetesközösség részéről tett ígéretek, hogy jótevőjüket testvérületükbe fogadják, azaz minden vallási jócselekedetükért kapott érdemben részesítik.¹²⁶ De mindenekelőtt a már üdvözültek segítségében és érdemeiben bíztak, ezért lelkük üdvösségéért minden szent, elsősorban azonban Szűz Mária közbenjárását kérték, hogy Isten érdemeikre való tekintettel és kérésükre legyen irgalmas hozzájuk. E felfogást tükrözi számos búcsúengedélyező oklevél arengája is, mint például XXII. János 1321-es kiváltságlevele, melyet a Szent Péter faluban lévő Szűz Mária-templomnak adott.¹²⁷ Egy másik 14. században feltűnt és aztán igen elterjedt arenga típusban a következő olvasható: *„Az atyai dicsőség fénye, mely földjét világossággal csodálatosan megvilágítja, az ő legirgalmasabb méltóságában reménykedő hívek kegyes kívánságát akkor kíséri saját jóságos kedvezéséből, ha az odaadó alázatot szentjeinek közbenjárásával és érdemeivel támogatja.”*¹²⁸ Ezeknél az arengáknál már megfigyelhető a közbenjárás és az érdemek hangsúlyozása az isteni kegyelem elérésének érdekében. Ennél még egyértelműbben fogalmazódik meg ez az elképzelés abban a búcsúoklevélben, melyet XXII. János 1332-ben a veszprémi egyházmegyei Szent Sixtus-templomnak adott: *„Egyáltalán nem kételkedünk abban, hogy a szentek érdemei által kimagasló örömet nyernek a keresztény hívek, akik illő áhítattal kiérdemlik a védelmüket, és akik ő bennük magát [ti. az Istent] is tisztelik, és akiknek ő maga a dicsősége és egyszersmind a jutalma is.”*¹²⁹ A szentek érdemeiben való részesedésbe vetett elgondolást alkalmazták a 13. századtól a búcsúokra is, így amikor 1343-ban VI. Kelemen pápa kiadta az *„Unigenitus Dei filius”* bullát egy újabb jubileumi év meghirdetésének tervével, megfogalmazta benne az egyház érdemeinek kincstáráról szóló tanítást is, melynek lényege, hogy Krisztus megtestesülésével megváltotta az emberiséget, de nem borjak vagy kecskék vére, hamis arany vagy ezüst árán, hanem saját vérenek bőséges ontásával. Ezzel megalapozta a küzdő egyház kincstárát, mely *„arra rendeltetett, hogy a földön hasznosan szétosszák a híveknek Szent Péter – aki a mennyek kulcsát őrzi – és utódai által, és üdvösen felhasználják helyes és célszerű okból az őszinte bűnbánók és gyónók javára, a bűnért járó ideig tartó*

¹²⁶ Lea, H. C.: History of auricular confession. i. m. 14-15. és 17.

¹²⁷ DF 291 308. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 73. fol. 118r.

¹²⁸ „Splendor paterne glorie, qui sua mundum ineffabiliter illuminat claritate, pia vota fidelium de clementissima ipsius maiestate sperantium tunc precipue benigno favore prosequitur, cum devota ipsorum humilitas sanctorum precibus et meritis adiuvatur.” DF 291 564. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 101. fol. 251r-v. Kiadása: Theiner, A.: Vetera monumenta historica i. m. I. 546-547. (DCCCLI.) Ugyanez a kiváltság az Avignoni sorozatban: DF 292 689. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 40. fol. 377v.

¹²⁹ „Sanctorum meritis inclita gaudia fideles Christi assequi minime dubitamus, qui eorum patrocinia per condigne devotionis obsequia promerentur, illum quoque venerantur in ipsis, quorum gloria ipse est, et retributio premiorum.” DF 291 564. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 101. fol. 251v. Kiadása: Theiner, A.: Vetera monumenta historica i. m. I. 547. (DCCCLII.); kivonatos kiadása: MREV II. 61. (LXXV.) Ugyanez a kiváltság az Avignoni sorozatban: DF 292 689. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 40. fol. 341v.

vezeklés egészéért vagy egy részéért”. A kincstárat pedig Szűz Mária és a szentek érdemei kezdettől gazdagítják, így sosem ürülhet ki.¹³⁰

A kincstár képe a 13. századi teológusok körében nagy népszerűségnek örvendett. A protestáns írók számára azonban több olyan problémát is felvetett, mely végül a kép elítéléséhez vezetett. Ilyen többek között az a kérdés, hogy miért csupán a 14. században fogalmazták meg a kincstár búcsúkkal kapcsolatos elméletét, vagy hogy miként lehetséges ilyen méltatlan kereskedelmi, pénzügyi relációba helyezni a búcsúkat. E vádakát jogosnak ítélve sokan a kincstár képét a szerzetesek és a pápai udvar kapzsiságára vezették vissza, mely a késő középkori ember lelkét megrontotta.¹³¹ A kincstár elképzelés eredetét nem lehet pontosan tudni, de a pénzügyi hasonlat egyáltalán nem állt távol a középkori vagy az ókori embertől. Számos példát lehet találni az Ószövetségben, mely szerint az Isten megváltja, vagyis megveszi népe szabadságát, (vö. pl. *„Izrael népe visszanyeri szabadságát, de csak az Isten után fizeti váltságdíját...”*) vagy az Újszövetségben (vö. pl. az *„Unigenitus Dei filius”* bullában VI. Kelemen pápa által is idézett rész: *„Péter szintén felhívja a keresztényeket, hogy a megváltás nem romlandó dologból – mint az arany vagy az ezüst – történt, hanem Krisztus drága vére árán, és Krisztus vére valóban értékes, hiszen a megváltás ára volt...”*).¹³² Ilyen megfogalmazás a Szentírásban több helyen is előfordul, mely a megváltás krisztusi tettét úgy írja le, mint az emberiség váltságdíjjal történő megvásárlását a bűn szolgaságából.¹³³ Azonban nem csak a Szentírás, hanem a középkor folyamán igen gyakran a liturgia, prédikációk és vallási drámák is használták a megváltás művére a váltságdíj kifizetése képet. A magyar prédikátorok közül Temesvári Pelbárt nagypénteki beszédében Krisztus fiatalkori áldozatáról beszélve Szent Bernátot idézi: *„Bernát írja: Ó, szeretett ifjú, jó Jézusom! Mit adjak viszonzásul neked, aki egészen feláldoztad magad értem? Testedet étkül adtad, véredet fürdőül, lelkedet a megváltás árúul, és istenségedet örök jutalmul ígérted.”*¹³⁴ Nagyszombati beszédében pedig ő is azt fogalmazza meg, hogy Krisztus vére árán váltott meg minket: *„Isten azzal ajánlja figyelmünkbe*

¹³⁰ „...sed per Beatum Petrum coeli cleverum, eiusque successores suos in terris vicarios commisit fidelibus salubriter dispensandum. Et propriis et racionalibus causis nunc pro totali nunc pro partiali remissione poenae temporalis pro peccatis debitae tam generaliter quam specialiter (prout cum Deo expedire cognoscerent) vere penitentibus et confessis misericorditer applicandum.” *Eusebius Amort: Historia Indulgentiarum. De origine, progressu, valore ac fructu indulgentiarum, nec non de dispositionibus ad eas lucrandas ac requisitis, accurata notitia historica, dogmatica, polemica, critica.* Velence 1737. 68.

¹³¹ *Shaffern, R. W.: The Penitents Treasury.* i. m. 81-82.

¹³² Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Budapest 2008. Izaiás könyve 51,11., 1. Péter levél 1,18-19.

¹³³ *Shaffern, R. W.: The Penitents Treasury.* i. m. 84-85.

¹³⁴ *Temesvári Pelbárt: Sermones Pomerii de sanctis I. Pars hiemalis. Sermo LXIX. In Parasceve. Sermo quartus de passionis Christi prosecutione devota per vias plures.*

http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/pelbart/index.php?file=113_119_Nagypentek (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)

*irántunk való szeretetét, hogy Krisztus meghalt értünk, így vére árán igazzá váltunk, megment minket a haragtól.*¹³⁵ Temesvári a Szentírásra hivatkozva nagycsütörtöki prédikációjában használja a váltságdíjfizetés hasonlatát is.¹³⁶ Az adás-vétel kereskedelmi kép használata vallási tartalmak leírására a középkori ember életében egyáltalán nem volt szokatlan. A 13-14. században növekedett az írni és számolni tudók száma, s e tény hatott a vezeklési és bűnbánati rendszerről alkotott elképzelésre is. Amint a bűnt az Istennel szemben fennálló adósságnak képzelték el, úgy a vezeklést egyre inkább a számlának, melyet sosem lehet teljes egészében kiegyenlíteni. A búcsúk számokkal történő kifejezése tehát összhangban volt a korszakban megnövekedett számolás és dokumentálás iránti igénnyel.¹³⁷

A kincstár képét teljes mértékben elfogadta és alkalmazta Temesvári Pelbárt búcsúkról szóló prédikációjában is: „...*Jézus Urunk igen kegyesen gondoskodott és elrendelte számunkra, hogy az egyház bűnöseinek búcsúkat adjanak szenvedése és vére érdemeinek kincstárából, a bűnök büntetésének enyhítésére, és a purgatórium kegyetlenségeitől való megmenekülésre.*”¹³⁸ Amikor beszédében később arra a kérdésre keresi a választ, hogy honnan vannak a búcsúk, és honnan van erejük, hogy a tisztítóhelyről lelkeket szabadítsanak ki, ezt válaszolja: „...*minden szent, különösen Mária és leginkább Krisztus szenvedése érdemeinek bőségéből. Mivel saját kötelezettségeik mértékén túl sokat fölösen visszafizettek a szentek, akiknek érdemei az egyház kincsei, és elsősorban Krisztus érdemei által akkora bőségben vannak, hogy az emberek minden bűnét, melyek vannak, voltak és lesznek, egyáltalán nem veszik tekintetbe, és Krisztus vérének vagy verejtékének legkisebb cseppjével ki fogják elégíteni mindenek megtisztítására. Krisztus, aki ugyanis Isten és ember, az érdem végtelensége.*”¹³⁹

A kincstár képe a 14. századtól kezdve arra is szolgált az egyház számára, hogy

¹³⁵ *Temesvári Pelbárt*: De eodem die, Sermo II., vel post prandium Dominicæ, scilicet de resurrectione Christi, loco ac exemplaritate et publicatione.

http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/pelbart/index.php?file=120_123_Nagyszombat (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)

¹³⁶ *Temesvári Pelbárt*: Feria quinta magna mane. Sermo L. Scilicet de pace sanctissima, quam Christus hodie discipulis reliquit.

http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/pelbart/index.php?file=107_112_Nagycsutortok#_ftnref17 (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)

¹³⁷ *Shaffern, R. W.*: The Penitents Treasury. i. m. 89-92.

¹³⁸ „...dominus Iesus clementissime nobis providit et disposuit, ut de thesauro meritorum passionis et sanguis eius ministri ecclesie peccatoribus dispensarent indulgentias ad penarum peccatorum remissionem et purgatorii acerbissimi evasionem.” *Temesvári Pelbárt*: Pomerium sermonum quadragesimalium. Et est ob temporis exigentiam et Christi fideium necessariam eruditionem triplicatum. Sermo XLIX. http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10149077_00074.html (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)

¹³⁹ „...ex abundantia meritorum omnium sanctorum presertim beate Marie virginis, et maxime Christi ac eius passionis. Nam multa supererogaverunt sancti, ultra mensuram debitorum suorum, quorum merita tanquam thesauri ecclesie et per maxime Christi merita sunt in tanta abundantia, quod omnia peccata hominum, qui sunt fuerunt et erunt nil sunt respectu illius, cum minima gutta sanguinis, vel sudoris Christi sufficeret ad expiandum omnia. Nam Christus, qui Deus est et homo, infiniti meriti est.” Uo.

búcsúadásra való jogosultságát kifejezze. Hiszen a Krisztus, Mária és a szentek érdemeiből összegyűjtött érdemkincsek kiosztására az egyház és elsősorban Szent Péter utódai jogosultak, hogy a híveket a bűn meggyónása után járó büntetés elengedése által az üdvösség felé segítsék. A középkori teológusok az Újszövetségi Szentírásnak azt a részét tekintették hivatkozási alapnak, melyben Krisztus Péterre bízta az oldás és kötés hatalmát, de más jelentős szentírási részeket is előszeretettel idéztek.¹⁴⁰ A középkor embere számára többnyire nem volt kérdés a búcsúban való hit. Meg voltak győződve róla, hogy elkövetett bűneik adóssága olyan nagy, hogy egyedül senki nem képes kellőképpen kiengesztelni értük Istent, ezért szükségük van mind a küzdő, mind a megdicsőült egyház segítségére. És mivel Krisztus Szent Péternek és utódainak adta az oldás és kötés hatalmát, a pápának van kizárólag joga arra, hogy a bűn adósságát teljes mértékben eltörölje, az apostolok utódainak, vagyis a püspököknek pedig arra, hogy a vezeklés egy részét elengedjék.¹⁴¹

Temesvári Pelbárt arra a kérdésre, hogy a búcsú miként szabadíthatnak meg a büntetéstől, melyre az isteni igazságosság kötelez, így válaszol: „*Csodálatos tehát, hogy az Istennél alacsonyabb szolgáló, az egyház főpapja a kötelező vezeklésből, melyre a feljebbvaló Isten az embert kötelezi, képes a búcsú engedélyét adni. Az alacsonyabb rendű törvényszék (úgymond) nem képes felülmúlni a feljebbvalót. Erre az a válasz, hogy az alsóbbrendű törvényszék vagy bíró a feljebbvaló neki adatott tekintélye által képes valóban a kirótt vezekléstől megszabadítani. És ily módon mivel a főpap Krisztustól nyert hatalom által adja a búcsúkat, az ember is elfogadja ilyenként, nem egyszerűen oldoz fel ugyanis a főpap a kötelező büntetés alól, hanem oly módon, hogy az egyház érdemkincseiből, tudniillik Krisztus szenvedésének érdemeiből a főpap fizetett annyit, amennyivel tartozik, és ily módon felmentést nyer azáltal, hogy őérette másvalaki fizetett. Miképpen a király iránt köteles személy felmentést kap, amikor a királyi kincstár felett hatalommal rendelkező kincstartó felmentést adva fizet érte a király akaratából, az ő hűsége miatt adván elégtételt ugyanabból a királyi kincstárból.*”¹⁴² A híres

¹⁴⁰ Biblia. i. m. Máté evangéliuma 16,19., Pl. Uo. Dániel Könyve 9,17-25, ahol Dániel imádkozott népének fogságból való kiszabadulásáért; Uo. Kiv 32,7-14, ahol Mózes kérte Istent, fordítsa el haragját népétől; vagy Uo. Apostolok cselekedetei 12,5, ahol az egyház imája kiszabadította Pétert a börtönből.

¹⁴¹ Shaffern, R. W.: The Penitents Treasury. i. m. 98. 102. 105.

¹⁴² „Mirum ergo est, quod inferior Deo minister, hoc est prelatuſ ecclesie, possit facere indulgentie remissionem de obligatione penarum, ad quos superior, scilicet Deus hominem ligavit. Inferior (inquit) sedes non potest absolvere potiorum. Respondetur, quod inferior, scilicet sedes vel iudex, a pena imposita a superiore bene potest absolvere autoritate superioris sibi concessa. Et sic, quia prelatuſ habens autoritatem a Christo concessam dat indulgentias, et homo suscipit talem, non simpliciter absolvit prelatuſ a debita pena, sed sic, quod de thesauro ecclesie, scilicet de meritis passionis Christi pro eo prelatuſ solvit quantum debet, et sic liberatur ille per solutionem alterius pro ipso. Sicut obligatus regi liberatur, dum thesaurarius habens potestatem super regis thesauro dispensando solveret pro illo ex voluntate regis propter fidelitatem illius satisfaciendo ex eodem thesauro regio.”
Temesvári P.: Pomerium sermonum quadragesimalium. i. m.

prédikátor tehát Isten nagylelkűségét és az egyház vezetőinek adott isteni felhatalmazást mondja a búcsúadás forrásának, összhangban a kor teológusainak véleményével.

A kincstár tanítása a kiváltságlevelek arengáiba is bekerült. Magyarországon az eddig talált legkorábbi említése egy 1466-ban kibocsátott kiváltságlevélben található, melyben János moldvai püspök a brassói Szűz Mária-plébániatemplom Krisztus Teste-oltárát meglátogatóknak ad negyvennapos búcsút. Az oklevél arengájában ez olvasható a kincstárról: „*Az életből a halál felé tartva mivel saját érdemeinkkel nem tudjuk kiérdemelni, ezért a szentek imáira és az egyház szent érdemeire vagyunk bízva, akinek [ti. az egyháznak] vőlegénye Isten és ember közbenjárója, Jézus Krisztus, aki testét a kereszt oltárán Atyjának az Istennek tiszta áldozatként felajánlotta, és az ő oldalából kiömlő szentséges vére ontásával az egyes népek bűneiért a szent búcsúk felmérhetetlen kincstárát hathatósan örökül hagyta, melynek felhasználását méltóztatott átengedni Szent Péternek és az ő örökösének teljhatalomban, nekünk pedig a hatalomban való részesedésben.*”¹⁴³ Egy másik, csupán egy évvel későbbi bíborosi oklevél – melyben a körmöcbányai Szent András-templom nyer száznapos búcsút – narrációjában szintén említésre kerül a „búcsúk kincstára”.¹⁴⁴ A pápai engedélyek között a 16. századból vannak olyan arengák, melyek az érdemek kincstárának tanítását fogalmazzák meg, mint például a X. Leó pápa által 1513. október 4-én Bakóc Tamás érsek kérésére az esztergomi Szűz Mária Szeplőtlen Fogantatása kápolnának adott teljes búcsúról szóló kiváltságlevele.¹⁴⁵ Ezek az arengák tehát az érdemek kincstárának tanítását népszerűsítették és terjesztették.¹⁴⁶

5. A HALOTTAKÉRT ADOTT BÚCSÚ

A búcsúk középkori történetének egyik legtöbb vitát kiváltott része a már elhunytaknak engedélyezett búcsú. Az első ilyen kiváltság a 14. században tűnt fel: 1343-ban egy itáliai püspök egy év és negyven nap búcsút adott mindenkinek, élőknek és elhunytaknak

¹⁴³ „*Media vita in morte constituti, quod nostris meritis non meremur, sanctorum precibus et ecclesie sancte suffragiis assignamur, cuius sponsus mediator Dei et hominis Jhesus Christus, qui corpus suum in ara crucis Deo Patri sacrificium illibatam offerens, de suo latere in sui sanctissimi efusione sanguinis, thesaurum inestimabilem sanctorum indulgentiarum, pro singulorum reatibus populorum efficaciter reliquit, cuius dispensationem beato Petro et suis successoribus in potestatis plenitudine, nobis vero in partis sollicitudine concedere dignatus est.*” DF 286 597. Kaminetz János ferences szerzetes 1457-1466-ig volt moldvai püspök, 1466-ban pedig erdélyi püspök. C. Tóth N.: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. i. m. 82.

¹⁴⁴ DF 249 865.

¹⁴⁵ DF 237 250. Kiadása: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. II. 606-608. (DCCCIV.)

¹⁴⁶ Archivio Segreto Vaticano, Armadio (a továbbiakban: ASV Arm.) XXXIX. vol. 37. fol. 94v-96r. II. Gyula pápától is maradt fenn oklevél, melyben egy zágrábi egyházmegyei templomot látott el 1510-ben teljesbúcsú-kiváltsággal, és amelynek arengájában Krisztus szenvedéseinek kincstáráról és annak szétosztásáról lehet olvasni, ám sajnos az oklevél olyan sérült állapotban van, hogy az arenga teljes átírása nem lehetséges. DF 232 396.

egyaránt.¹⁴⁷ Az elképzelés, hogy az élők imáikkal és mindennel, ami tőlük telik, segítik halottaikat minél előbb eljutni az örök boldogságra, egyidős az emberiséggel, és természetesen a keresztény gyakorlatnak is szerves része volt. Kezdetből közbenjáró imákkal, könyörgésekkel, misékkal kérték Istentől elhunyt szeretteik üdvösségét, majd a búcsúk megjelenésével és elterjedésével ezt a mennyországba való bejutást leginkább elősegítő intézményt is elhunytjaik javára akarták fordítani. Ebben is hasonlóság figyelhető meg a szerzetesi konfraternitásokkal, ugyanis szerzetesrendek nem csupán élőket, hanem elhunytakat is fogadtak lelki testvérületükbe, hogy ők is részesei lehessenek vallási jócselekedeteik előnyeinek. Ezért e kiváltságlevelekben gyakran ez olvasható: „...titeket (...) és elhunytjaitok lelkét rendünk konfraternitásába és rendünk összes és minden egyes mennyei érdemébe fogadunk úgy életetekben, mint halálotokban is...”¹⁴⁸ Az első halottaknak adott tényleges búcsú kiváltságot azonban úgy tűnik ez esetben is – mint az „*a poena et a culpa*” búcsúk esetén – megelőzte a vándorprédikátorok híresztelése és a középkori emberek búcsúkról vallott hite. Elsősorban külföldi forrásokban fordul elő halottaknak kért vezeklésenyhítés, például egy 1096-os dokumentum szerint két testvér a keresztet nem csupán saját, hanem szüleik lelkéért is felvette. Étienne de Bourbon pedig azt írja, hogy egy lovag, aki belefáradt az albigensek elleni keresztes harcba, csak azért folytatta mégis a küzdelmet, mert a párizsi archidiakónus elhunyt apja lelkéért is búcsút ígért neki. Ceasarius von Heisterbach (1180-1240) *Dialogus Miraculorum* című művében írja le egy liègei uzsorás és feleségének esetét, mely a halottakért való búcsúról vallott felfogást tükrözi. A történet szerint az uzsorást tettei miatt nem akarta a liègei püspök megszentelt földre eltemetni, ezért felesége a pápához fordult. A pápa meghallgatta az asszony kérését, és azt tanácsolta neki, hogy férje sírja mellett egy kunyhóban vezekeljen, hogy kiesdje számára a bűnbocsánatot. Hét év után a férj megjelent özvegyének, és azt mondta, hogy a pokol legszörnyűbb szenvedéseitől már megszabadult, de ha további hét évet könyörög érte, akkor minden büntetésétől megmenekül. Az asszony így is tett, és újabb hét év elteltével a férj minden adósságát leróta bűneiért.¹⁴⁹ A 14. században pedig olyan történetek is napvilágot láttak, ahol a halottak maguk kértek élő hozzátartozóiktól álmukban búcsút lelkük megváltásáért.¹⁵⁰ Mindezek a külföldi példák mutatják, hogy élt a hit az emberekben, hogy halottaik vezeklésének enyhítéséhez is hozzájárulhatnak.

¹⁴⁷ Shaffern, R. W.: The Penitents Treasury. i. m. 162.

¹⁴⁸ „vos [...] et animas vestrorum defunctorum ad confraternitatem nostram, et ad universa et singula nostre religionis suffragia in vita recipimus, pariter et in morte...” DF 279 504.

¹⁴⁹ Stuart Jenks: Documents on the Papal Plenary Indulgences 1300-1517 Preached in the Regnum Teutonicum. In: Later Medieval Europe. 16. Leiden 2018. 15.

¹⁵⁰ Shaffern, R. W.: The Penitents Treasury. i. m. 160-162.

A halottaknak adott vezeklés mérséklése két jelentős kérdést is felvet. Egyrészt ha a bűnbánat és feloldozás a búcsú elnyerésének feltétele, akkor az elhunytak számára nem lehetséges a kiváltság megszerzése. Másrészt a vezeklés enyhítésének adományozásakor a püspök jogot szolgáltat, ám a halottak felett már nincs joga.¹⁵¹ E kérdések a 13. századtól élénkebben foglalkoztatták a teológusokat és egyházjogászokat. Többségük – például Szent Bonaventura, Nagy Szent Albert és Aquinói Szent Tamás – egyetértett abban, hogy az egyháznak van joga búcsút adni a halottaknak, ám ezt csakis a pápa teheti meg, és az elhunytak nem egészen úgy részesülnek a vezeklés enyhítésére adott kiváltságban, mint az élők. Ám a kétféle búcsú egyházi megkülönböztetése csak a 15. századra kristályosodott ki, amikor IV. Sixtus pápa – aki 1476-ban a saintesi templom építésében segítők elhunytjainak búcsút adott – 1477-ben kelt enciklikájában megfogalmazta az egyház hivatalos álláspontját, hogy a további vitáknak és tévedéseknek elejét vegye. E pápai megnyilatkozásban az olvasható, hogy sokan a pápa szándékát félreértve azt gondolták, hogy halottaik végleg megszabadultak a purgatóriumból, ezért kijelenti, hogy ezek a búcsúk „*per modum suffragii*” (segítségképpen) értendők, így nem minősülnek jogszolgáltató tetteknek az egyház részéről.¹⁵² A halottaknak is szóló jelentősebb búcsú kiváltságok közül említést érdemel az 1500-as jubileumi év, melyet 1499-ben VI. Sándor a hívek elhunyt szerettei számára is elnyerhetőként hirdetett meg: „*apostoli tekintélyünk által a Anyaszentegyház kincstárából a purgatóriumban lévő lelkek [...] megsegítésére óhajtunk sietni, isteni irgalomból és apostoli teljes hatalomból akarjuk és adjuk, hogy ha bármely szülő, barát, vagy más krisztushívő ájtatosságból szenvedélyesen ezekért a lelkekért, melyek a purgatórium tüzeiben az isteni igazságosság szerint kötelező vezeklés letöltésén fáradoznak, a mondott jubileumi év idején az említett Szent Péter-bazilika újjáépítéséért a mondott bazilikákat és templomokat az említett módon jámborul meglátogatva az említett templom vagy Szent Péter-bazilika kijelölt ládájába bizonyos alamizsnát helyeznek a penitenciáriusok rendelkezése szerint, ugyanazt a legteljesebb búcsút nyerik segítségképpen azoknak a purgatóriumban lévő lelkeknek, akikért az említett alamizsnát kegyesen kifizették...*”¹⁵³ E búcsú tehát csupán közbenjárás vagy segítség lehetett a hívek elhunytjainak.

¹⁵¹ Robert William Shaffern: Mendicant Friars and the Legacy of Indulgences. In: Ablasskampagnen des Spätmittelalters. Luthers Thesen von 1517 im Kontext. Szerk. Andreas Rehberg. Berlin 2017. 283-293. 291.

¹⁵² Sümegi J.: Adatok a penitencia és a búcsú történetéhez i. m. 108-109.

¹⁵³ „...authoritate apostolica de thesauro S. Matris ecclesiae animabus in purgatorio existentibus, [...] succurrere cupientes, de Divina Misericordia ac potestatis apostolicae plenitudine volumus et concedimus, ut si qui parentes, amici, ac ceteri Christifideles pietate commoti pro ipsis animabus purgatorio igni pro expiatione poenarum eiusdem secundum divinam iustitiam debitam expositis dicto anno iubilaei durato, pro reparatione dictae Basilice S. Petri aliquam eleemosinam iuxta Poenitentiariorum ordinationem dictas Basilicas et ecclesias modo praemisso devote visitando, in capsula in eadem ecclesia seu Basilica S. Petri deputate posuerint, ipsa plenissima indulgentia per modum suffragii ipsis animabus in purgatorio existentibus, pro quibus dictam eleemosinam pie erogaverint...”

Magyarországról a templomoknak adott kiváltságok között eddig nem sikerült halottaknak szóló búcsúra bukkanni, noha az 1500-as évek elejéről számos jubileumi búcsút engedélyező kiváltságlevél maradt fenn Pietro Isvalies bíboros pápai követől, aki az 1500-as szentév kiváltságaival összekötött török elleni keresztes búcsú meghirdetésére jött hazánkba.¹⁵⁴ Ám az mégsem hihető, hogy hazánkban teljesen ismeretlen lett volna a kiváltság, hiszen Temesvári Pelbárt is beszél az elhunytaknak adott búcsúkról első templomszentelési prédikációjában. Felteszi a kérdést, hogy ha valaki másért végez búcsút érő jócselekedetet, akkor ki nyeri el a búcsút. A kérdésre így válaszol: „...*az egyházatyák egyöntetű véleménye szerint, ha a búcsút kérő végrehajtja [ti. amit előírtak], érvényes, másképp nem. És akkor is, ha az, akiért teszi halott, amennyiben ezt végrehajtja, érvényes a halott számára, nem a búcsú jogán, hanem a közbenjárás jogán.*”¹⁵⁵ Magáról a búcsúkról szóló prédikációjában pedig azt mondja, hogy a vezeklésenyhítés a halottak számára közbenjárásképpen érvényes, de csak akkor, ha a közbenjáró a kegyelem állapotában van, és elvégzi a feltételeket.¹⁵⁶ Temesvári Pelbárt tehát Szent Tamás véleményét követi ebben, aki azt vallotta, hogy az élőknek a búcsú direkt módon, a halottaknak pedig indirekt módon érvényes, vagyis más végzi el helyettük azt a jót, amiért vezeklésük enyhítését nyerik. Azonban nem csak Pelbárt, hanem az Érsekújvári kódex ismeretlen prédikátora is beszél a halottakért való búcsúról, és azt mondja, hogy ha nem úgy adták a búcsút, hogy más számára is elnyerhető, és valaki mégis így szeretné megszerezni, akkor nem nyerheti el.¹⁵⁷ Ezek a prédikációk tehát bizonyítékok arra, hogy hazánkban is ismert volt a halottakért adott búcsú.

II. A SZENT HELYEKNEK ADOTT BÚCSÚK

1. A KIVÁLTSÁG ELNYERÉSÉNEK FOLYAMATA

Idézi: *Amort, E.*: *Historia Indulgentiarum*. i. m. 411.

¹⁵⁴ A II. Gyula pápa által az új Szent Péter-bazilika építésére 1507-ben meghirdetett búcsú alkalmával is volt lehetőség a halottak számára megszerezni a kiváltság előnyeit, ám a hazánkban fennmaradt oklevelek között nincs ilyen forrás. *Jenks, S.*: *Documents on the Papal Plenary Indulgences*. i. m. 503-510.

¹⁵⁵ „...communis est opinio doctorum, quod si indulgentiam concedens exprimit, valebit, alias non. Et si hoc exprimit, etiam si ille, pro quo facit, sit mortuus, valebit illi mortuo non per modum indulgentiae, sed per modum suffragii.” *Temesvári Pelbárt*: *Pomerium de sanctis. Pars hiemalis. Sermo XCV.* <http://sermones.elte.hu/pelbart/index.php?file=ph/ph095> (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)

¹⁵⁶ *Temesvári P.*: *Pomerium sermonum quadragesimalium*. i. m.

¹⁵⁷ *Shaffern, R. W.*: *The Penitents Treasury*. i. m. 164. *Érsekújvári codex*. i. m. 221.

A megszentelt helyeknek adott búcsúk az egyik legkorábbi és legnépszerűbb kiváltságok a vezeklés enyhítésére. Kezdetben csak a kereszténység legfontosabb templomainak, a 14. századtól kezdve azonban egyre több helynek kértek kiváltságot, a középkor végére pedig szinte minden templom vagy kápolna kapott búcsúengedélyt. Ezeken a helyeken, bizonyos napokon el lehetett nyerni a vezeklés egy részének vagy egészének enyhítését. A kedvezményezettek szempontjából vizsgálva a búcsúnyerés folyamatát elmondható, hogy hazánkban kevés adat áll rendelkezésre a kérdés minden részletének feltárására, ám egyes külföldi krónikások leírásai segítséget nyújtanak benne. A kiváltság megszerzésének legegyszerűbb, és talán legáltalánosabb útja a következő volt: a híveknek már korábban tudomására jutott a búcsúszerzés lehetősége, hiszen azokat a szentmisén már jó előre meghirdették. Az ünnep napján a templomban szentmisén vettek részt, általában gyónást is végeztek, majd a pap felolvasta a kiváltságlevelet, és búcsút adott. Majdnem minden esetben a hívek adományt is tettek az adott templom vagy kápolna javára, akkor is, ha a búcsúlevélben nem szerepelt ilyen feltétel. Az 1390-es jubileumi év előnyeit IX. Bonifác pápa engedélye alapján például Liègeben is megszerezhették a hívek, ha őszintén megbánták vétkeiket, a város négy templomát meglátogatták és a római zarándoklat költségeit adományként odaadták a pénzgyűjtőinek. A helyi krónikás leírása szerint hatalmas tömeg áramlott Liègebe, akik között szerzetesek és remeték is voltak. Számos francia és holland anyanyelvű pap volt jelen, hogy a bűnbánók gyónását meghallgassa, és a püspök naponta kétszer megadta a teljes búcsút a jelenlévő híveknek, majd kérte őket, hogy imádkozzanak a békéért és az egyház egységéért.¹⁵⁸ Noha ez esetben egy népszerű, a vezeklés egészének elengedését ígérő lelki előny adományozásáról van szó, a kiváltságnyerés minden bizonnyal hasonlóképpen zajlott kisebb búcsúk alkalmával is.

A kibocsátók szempontjából vizsgálva a kérdést könnyebb az eljárás egyes tényezőit feltárni. Egy búcsú kiváltság elnyerése a kérvényezéstől a kihirdetésen át magának az enyhítésnek a megszerzéséig összetett folyamat volt, mely számos egyházi feltétel teljesülését megkívánta. A pápai búcsúszerzés ügymenetének feltárása a legelőrehaladottabb jelenleg, amit – egyszerűbb formában ugyan, de – követett a helyi egyházi kancellária is. A 14. századig általában elegendő volt a szóbeli kérvényezés, és a pápai jóváhagyás is szóban történt. A 14. századtól azonban már írásban kellett a kérvényeket benyújtani, s ezzel párhuzamosan a

¹⁵⁸ Charles M. A. Caspers: *Indulgences in the Low Countries, c. 1300-c. 1520*. In: *Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe*. Szerk. Robert Norman Swanson. Leiden 2006. 65-99. 73-74. A krónikás azt is leírta, hogy a helyi hívek és papság körében nem volt túlságosan nagy érdeklődés a búcsú iránt, egyesek még nevettek is a zarándokok tömegein, noha sokan őszinte áhítatot tettek, hogy ne zavarják meg mások vallási cselekedeteit.

pápai kegnyilvánítás is írásbeli lett.¹⁵⁹ Ekkortól kezdve a 15. századra kiépült az a pápai kancelláriai ügyintézési rendszer, mely a legújabb korig fennállt. A pápai búcsú kiváltságot először kérvényezni kellett Rómában, a vatikáni pápai palotában, ahol a Szignatúra működött.¹⁶⁰ A templomoknak szóló búcsú kiváltságok közül fennmaradt például a titeli Szent Bölcsesség templom kérvénye, melyet Bakóc Tamás érsek nyújtott be 1513. április 15-én.¹⁶¹ A kérvényen olvasható a pápai döntés („*fiat ut petitur*”), a dátum, a hátulján pedig a regisztrálás megtörténésének rögzítése. A kérvény regisztrálása után elkészült a bulla fogalmazványa, majd tisztázata, melyet többszöri ellenőrzés után lepecsételtek és a bullát regisztrálták. Minthogy a kiváltságlevél kibocsátása után a kérvényeket többnyire megsemmisítették, elenyészően kevés maradt fenn ezekből.¹⁶² A hazai oklevél fennmaradás esetlegessége miatt a pápai búcsú kiváltságok között igen kevés bulla található, így a felhasználható adatok elsősorban a vatikáni regesztrumsorozatok köteteiből nyerhetők.¹⁶³

A kiállított bullát a kérvényező – a kívánt taksák megfizetése után – hazavitte, s ekkor kezdődhetett a búcsú hirdetése. Amennyiben a pápa által adott búcsút valaki a kiváltságlevélben szereplő hely egyházmegyéjén kívül is hirdetni akarta, szükség volt a másik egyházmegye püspökének a jóváhagyására.¹⁶⁴ Ez történhetett külön oklevél kibocsátásával is, amiről Nyási Demeter formuláskönyve tanúskodik. Ebben található két oklevélmásolat, melyekben – rövidebb és hosszabb formában – a búcsú meghirdetéséről szóló rendelkezés olvasható. Mindkettőt Tamás érsek bocsátotta ki György követ kérésére, aki a passauai egyházmegyében lévő *Newnburg*-i kolostor búcsújának pápai oklevelét mutatta be azzal a szándékkal, hogy az esztergomi egyházmegyében is hirdethesse a vezeklés enyhítéséről szóló kiváltságot. Tamás érsek pedig elrendelte, hogy egyházmegyéjében és a joghatósága alá eső minden területen terjesszék a búcsút, és az általa erről kiállított oklevél birtokosát, vagy a kiváltságért kérhető pénz begyűjtésére érkező megbízottakat (*quaestores*) jóindulattal fogadják és védelmezzék. A búcsú hirdetése tehát minden bizonnyal megtörtént a püspöki hozzájárulás után. A formuláriumban fennmaradt oklevélminták szerint a búcsúkat elsősorban a szentmisében, de a szerzetesek ünnepélyes imaóráin is terjesztették, ahol többnyire számos hívő összegyűlt. A

¹⁵⁹ *Lakatos Bálint*: Regesta Supplicationum. 1522-1523. A VI. Adorján pápa uralkodása alatt elfogadott magyar vonatkozású kérvények. In: *Collectanea Vaticana Hungariae*. vol. 16. Budapest-Róma 2018. 11-12. 17.

¹⁶⁰ A kérvény szövegezését lehetett helyi írkokokkal végezteni, vagy személyesen megírni, illetve megírtni. Uo. 18.

¹⁶¹ DF 237 363.

¹⁶² *Lakatos B.*: Regesta Supplicationum. 1522-1523. i. m. 27., 29.

¹⁶³ A több mint ezer vatikáni adattal szemben mintegy harminc MNL OL DL-ben vagy DF-ben található oklevél áll. Amellett, hogy a vatikáni anyag feltárása messzemenően nem teljes.

¹⁶⁴ Ld. „A magyarországi megszentelt helyeknek szóló nem pápai búcsúlevelek általános jellemzői” című fejezetet.

körültekintő püspöki rendelkezésekben az is olvasható, hogy a kihirdetés „*nyíltan, nyilvánosan, hangosan és érthetően*” történjen.¹⁶⁵ A vezeklésnyhítés elnyerésének lehetőségét azért kellett sokszor hirdetni, hogy a hívek biztosan tudják, melyik napon szerezhetik meg a kiváltságot. De még a többszöri, alapos kihirdetés sem jelentett teljes bizonyosságot, ahogyan egy 16. századi szupplikáció is tanúsítja. A kérvény szerint ugyanis Frangepán Bernát modrusi és vegliai gróf 1523. július 3-án azt kérte VI. Adorján pápától, hogy a Modrus melletti Csodás Szűz Mária-templom búcsúját helyezze át a hónap első vasárnapjáról az újhódat követő első vasárnapra, mivel az ott élő hívek többsége földműves, és nincsenek tisztában azzal, melyik a hónap első vasárnapja, ám azt tudják, hogy melyik az újhódat utáni vasárnap.¹⁶⁶ Arról is van adat, hogy egy búcsú meghirdetése esetenként mennyibe kerülhetett, ha például egy társulat kiváltságának közzététele a plébániatemplomban történt meg. A nagyszebeni Krisztus Teste konfraternitás számadáskönyvéből kiderül, hogy 1526-ban két alkalommal is két-két dénárt költött a társulat a búcsú terjesztésére.¹⁶⁷ A kihirdetés megtörténte után a híveknek teljesíteniük kellett a feltételeket, melyeket előírtak: a gyónást, hogy szentségi állapotban fogadják a búcsút,¹⁶⁸ a kiváltságlevélben feltüntetett ünnep szentmiséjén való részvételt, illetve emellett általában bizonyos pénzösszeg befizetését az adott templom vagy kápolna javára.

Az egyházi ünnepek alkalmával szentmisén való részvételért nyerhető búcsúk számontartásáról nincsenek adatok. Noha biztosan volt egy-egy olyan tanult előkelő vagy egyházi, aki jegyezte az általa elnyert kiváltságok mennyiségét, az egyszerű hívek vélhetően nem számolták össze az egyes ünnepekkor kapott vezeklésnyhítéseket, hiszen még a középkor végén sem volt általánosan elterjedt a számolni tudás hazánkban. Így amikor elnyertek egy például negyvennapos búcsút, akkor azt vagy betudták a gyóntatójuk által kirótt vezeklés helyett, vagy pedig úgy gondolták, hogy a purgatóriumra elteszik. Temesvári Pelbárt azt tanácsolta a híveknek, hogy a vezeklést inkább végezzék el, a búcsút pedig gyűjtsék a purgatórium idejére.¹⁶⁹ Emellett sosem tudhatták, hogy az isteni igazságosság a bűnök megbocsátása után mennyi vezeklést ír elő a halál utánra, ezért korlátlan mennyiségben gyűjthették a búcsúkat. Amit biztosan számontartottak, és nagy jelentősége volt, azok a teljes búcsúk voltak, melyeket keresztes hadjáraton való részvételért vagy jubileumi év alkalmával,

¹⁶⁵ Erdő P. – Szovák K. – Tusor P.: Formularium Ecclesiae Strigoniensis i. m. 85. (79.) 85-87. (80.) „...palam, publice ac alta et intelligibili voce...” Uo. 85-87. (80.)

¹⁶⁶ Lakatos B.: Regesta Supplicationum. 1522-1523. i. m. 197-199. (52.)

¹⁶⁷ Gustav Sievert: Dei Brüderschaft des heiligen Leichnams in Hermannstadt. Nagyszeben 1872. 349.

¹⁶⁸ Ld. „A búcsúk mibenléte” című fejezetet.

¹⁶⁹ Ld. a „Megjegyzések a búcsúk értékcsökkenéséhez” című fejezetet.

illetve a 15. század második felétől egy-egy jelentősebb templomnál lehetett megszerezni.¹⁷⁰ Ezek a halálos ágyon eltöröltek minden vezeklést, melyet korábban a gyóntató kirótt, így ezeket biztosan számontartották. Elmondható tehát, hogy a nagy buzgósággal gyűjtött búcsúk sokaságáról egyes templomok vagy konfraternitások ugyan olykor vezettek feljegyzést, de az egyszerű hívek nem.¹⁷¹ Ennek ellenére sokan komoly áldozatot vállaltak egy-egy búcsú megszerzéséért, hiszen – ha a purgatóriumban lévő szenvedések felnagyításának nem is található nyoma hazánkban a késő középkorban sem – a vezeklés enyhítésének szükségességét gyakran hangsúlyozták a templomokban.

2. A KIVÁLTSÁGOK MENNYISÉGE

A szent helyeknek adott búcsú kiváltságok mennyiségét elsősorban napokban és években számolták. Teljes búcsút csak a pápák adhattak abból a teológiai és egyházjogi megfontolásból kifolyólag, hogy ők Szent Péter utódai, akire a Szentírás tanúsága szerint Jézus az oldás és kötés hatalmát bízta.¹⁷² A vezeklés egészének elengedését először csak a Szentföld felszabadítására vállalkozó vagy eretnekek ellen harcoló keresztiesek nyerhették el, később a híres zarándokhelyeket – mint Jeruzsálem vagy Róma – és egyes országok kiemelkedően fontos templomait meglátogató hívek is. Teljes búcsút lehetett nyerni az 1300-tól rendszeresen meghirdetésre kerülő jubileumi években is, ami kezdetben csupán római zarándoklattal volt megszerezhető, ám később több ország – köztük Magyarország is – elnyerte a kiváltságot, hogy a hívek hazai templomok meglátogatásával részesülhessenek a jubileumi év áldásaiban. Ezeken kívül egy-egy templom búcsút nyerhetett jelentős zarándokhelyek kiváltságainak mintájára is, ilyen volt többek között a jeruzsálemi Szent Sír-, a nagyobb római templomok, az Assisi közelében fekvő Portiuncula, a velencei Szent Márk-, a compostelai Szent Jakab-, a collemadioi Szűz Mária-, vagy az aacheni templom kiváltsága. Ezeket „*ad instar*”, vagyis valaminek a hasonlóságára adott kiváltságnak hívták, és legtöbbször szintén a vezeklés egészének elengedését jelentette – elnyerőik legalábbis ezt gondolták. Amikor az egyház legfőbb vezetői nem teljes búcsút adtak, akkor vagy a purgatóriumbeli vezeklés bizonyos részét – leggyakrabban harmadát vagy hetedét –, vagy bizonyos számú évet és ugyanannyi negyvenedet

¹⁷⁰ Ide tartoznak a 14. század közepétől a pápától kérhető személyre szóló teljes búcsúk, melyek kezdetben kizárólag a halálos ágyon voltak elnyerhetőek, majd később akár halálveszélyben is. Ám ezekről készült oklevél, amit ha nem is tudtak elolvasni, a tartalmát biztosan tudták.

¹⁷¹ Ilyen lista található például a szebeni Krisztus Teste Konfraternitás feljegyzései között. *Sievert, G.: Dei Bruderschaft. i. m. 319.*

¹⁷² *Shaffern, R. W.: The Penitents Treasury. i. m. 7.*

engedtek el. A hazánknak adott kiváltságok közül a legtöbb az ezer év és ezer negyvened volt, legkevesebb a tíz nap, de a leggyakoribbak az egy, kettő, három, öt, hét és tíz év és ezeknek megfelelő negyvened elengedések voltak. Bizonyos imádságok esetében azt is feltételezték, hogy több ezer évnyi vezeklést is elengedtek a pápák, ám ezek többnyire valótlanok. A püspökök a IV. lateráni zsinat határozatai értelmében a vezeklésnek csupán egy részét engedhették el.¹⁷³

3. A MAGYARORSZÁGI MEGSZENTELT HELYEKNEK ADOTT PÁPAI TELJES BÚCSÚK

A vezeklés egészének elengedése számított a középkorban a legnagyobb búcsú kiváltságnak. A hagyomány szerint elsőként az Assissiben lévő Portiuncula templom meglátogatásával lehetett ugyanolyan elengedést szerezni, mint a Szentföldért viselt harc során, majd lassanként egy-egy jelentős zarándokhely is hasonló kiváltságot nyert, így például a római bazilikák, Santiago de Compostela, vagy a Krisztus életének fontos eseményeit őrző helyszínek a Szentföldön. A hazai adatokat tekintve elmondható, hogy nem sok magyar templom kapta meg ezt az engedélyt, de a fontosabbak többször is. Az eddig talált adatok tükrében úgy látszik, hogy először 1433. július 7-én Marcali György és István kért teljes búcsút a segesdi ferences kolostornak, mely „*az isteni kegyesség működése és az Istenszülő Mária érdemei által különféle csodák miatt tűnt és tűnik ki, és a népek odajárulását és a környékbeli keresztények jámborságát viseli és bírja...*”.¹⁷⁴ A búcsút Szűz Mária mennybevételének ünnepére kérték, azzal a kiváltsággal együtt, hogy a híveket a gyóntatók minden bűnük alól feloldozhassák. Ugyanebben az évben július 13-án Rozgonyi István temesi ispán kérvényezte, hogy teljes búcsúban részesülhessenek azok a hívek, akik a székesfehérvári Szűz Mária-templomhoz tartozó Szűz Mária-kápolnát – melyet ő építtetett, és birtokokkal, malmokkal, házakkal és mészárszékkel látott el – Szűz Mária mennybevétele napján meglátogatják.¹⁷⁵ Kívánságát ekkor még valószínűleg nem teljesítette IV. Jenő pápa, mert két évvel később, 1435. május 9-én ismét megismételte kérését, ám a pápa csupán egy év és egy negyvened enyhítést engedélyezett.¹⁷⁶

¹⁷³ Schütz A.: Dogmatika. i. m. 576.

¹⁷⁴ „...ipsa divina operante clementia et ipsius Dei genetricis Marie propter merita diversis coruscavit et coruscat, miraculis pergensque populorum et Christifidelium circumstantium devotio geritur et habetur...” ASV Reg. Suppl. vol. 287. fol. 74r. Regesztája: MREV III. 86. (CXVIII.)

¹⁷⁵ ASV Reg. Suppl. vol. 287. fol. 157r-v. Regesztája: MREV III. 92. (CXLIV.) Rozgonyi István 1427-1438-ig viselte az ispáni címet. Emellett fejéri (1425-1439), győri (1422-1439) és bakonyi (1410-1425) ispán is volt. Engel P.: Magyarország világi archontológiája. i. m. Ispánok. Temes., Fejér., Győr., Bakony.

¹⁷⁶ Kivonatos kiadása: MREV III. 99. (CLXII.)

Ezek tehát az első teljes búcsú igénylésére vonatkozó adatok, melyből az egyik biztosan nem teljesült, aminek fényében a segesdi kolostornak adott kiváltság elnyerésének ténye is igen kérdéses.

A következő teljesbúcsú-kiváltságok az 1450-es szentévhez köthetőek. Ekkor hazánk területén a kijelölt székesegyházakban lehetett a jubileum minden előnyét elnyerni.¹⁷⁷ Az ezeken a helyeken kibocsátott búcsúkról azonban nem maradt fenn oklevél, noha három oklevélmásolatot vagy fogalmazványt is őriz az esztergomi Primási Levéltár, melyek szerint az 1450-es években minden hívő, aki meglátogatja az esztergomi bazilika Szűz Mária-kápolnáját, teljes búcsút nyerhet.¹⁷⁸ Ezekben azonban nem kerül említésre a jubileum, csupán arról szólnak, hogy minden vezeklésének elengedését kapja az, aki a Szeplőtlen Fogantatás ünnepén meglátogatja a kápolnát és javára adakozik, továbbá rendelkeznek a gyóntatókról, akik feloldozhatják a híveket a Szentszéknek fenntartott esetek alól is, valamint az összegyűlt összegről, melyet két vagy három évig a török elleni hadjáratra kell fordítani, utána pedig a templom javára. Mivel ez volt a jubileum római zarándoklat nélküli elnyerésének első lehetősége, feltételezhető lenne, hogy azért maradt ki a jubileum említése, mert még nem kristályosodott ki egészen az oklevelek szövege, ám a külföldi oklevelek tanúsága szerint ez a vélekedés nem helytálló. Így elmondható, hogy nem a szentévi búcsú elnyerését bizonyító oklevelek fogalmazványait őrzi a Primási Levéltár. Úgy tűnhet tehát, hogy az esztergomi bazilika jubileumi éven kívüli teljes búcsújáról van szó, ám a korai időpont miatt ez sem valószínű. Megvizsgálva a hely többi kiváltságát, látható, hogy a római pápák kezdettől számos engedéllyel látták el a Magyar Királyságnak ezt a jelentős templomát – IX. Bonifác 1400-ban a velencei Szent Márk és a Portiuncula előnyeit adta a Szűz Mária-kápolnának, a székesegyház pedig hét éves és tíz éves vezeklésnyhítést is nyert a következő pápáktól –, azonban teljes búcsút igazolhatóan csak 1513-ban adott X. Leó pápa a bazilikát meglátogató híveknek.¹⁷⁹

Az első biztosan elnyert szentéven kívüli teljes búcsú 1460. január 19-re datálható, melyet II. Pius pápa a csanádi székesegyházat Szent György és Szent Gellért ünnepén meglátogatóknak és a török pusztítások miatt megsérült épület helyreállításában segítőknek

¹⁷⁷ Ld. „Az 1450-es jubileumi búcsú” című fejezetet.

¹⁷⁸ DF 237 399., DF 237 400., DF 237 401.

¹⁷⁹ DF 237 307., Regesztája: ZsO II/1. 33. (242.), Kiadása: CD X/2. 792-795. (CD.), Mon. Vat. Hun. I/4. 201-203. (CCLII.); DF 249 011. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 390. fol. 290r-v. Kiadása: *Tóth Krisztina*: Szécsi Dénes érsek építkezései Esztergomban. Fons. Forráskutatás és Történeti Segédtudományok. 25. (2018/1) 125-151. 146-147. Regesztája: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 274. (1086.); DF 249 012. Eredetije: Reg. Vat. vol. 398. fol. 189v-190r. Kiadása: *Tóth Krisztina*: Szécsi Dénes érsek építkezései Esztergomban. i. m. 150-151. Regesztája: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 306. (1262.); DF 288 771. Eredetije: ASV Reg. Lat. vol. 182. fol. 78r-v. Regesztája: ZsO V. 138. (305.)

adott.¹⁸⁰ Elrendelte továbbá azt is, hogy a püspök vagy távollétében a vikáriusa annyi gyóntatót küldjön a hívek gyóntatására, amennyit jónak lát, valamint engedélyezte, hogy a Szentszéknek fenntartott esetek alól is feloldozzanak, és a fogadalmakat átváltoztassák. II. Pius arról is intézkedett bullájában, hogy az adakozásból összegyűlt pénzt milyen célra fordítsák: felét a templom építésére, másik felét a török elleni harcra kellett szánni, majd ennek végeztével az adomány kétharmadát a templom számára, maradék harmadát pedig a Szent Péter-bazilika javára Rómába kellett küldeni. Mindezeket a kiváltságokat pedig tíz évre adta a pápa. A következő magyar templom, mely a 15. század végén teljes búcsút nyert, a székesfehérvári Szűz Mária társaskáptalani egyház volt. 1485-ben a templom felújítására volt szükség, mivel pedig a király által adott 100 000 dukát a kiváltságlevél szerint nem volt elegendő, VIII. Ince pápa búcsút engedélyezett azoknak, akik a templomot a nagyhét utolsó négy napján és húsvétkor meglátogatják. 1490. március 30-án ugyanezt a búcsút terjesztette ki virágvasárnaptól kezdve a nagyhét minden napjára.¹⁸¹ Ezekben a kiváltságokban is ugyanaz olvasható, mint a csanádi székesegyház esetében: a püspök kötelessége gyóntatókat küldeni, akik feloldozhatnak minden bűn alól, és a befolyt összeg harmadát a Szentszéknek kell elküldeni. A székesfehérvári Szűz Mária-templom számára három év múlva II. Ulászló király kért VI. Sándortól hasonló kiváltságot, ám sokkal több napra: vagyis virágvasárnaptól és a nagyhéttől egészen Krisztus Teste ünnepét követően nyolc napig. A 16. században végül 1519. május 13-án II. Lajos király kérésére X. Leó pápa ismét engedélyezte a VIII. Ince által 1490-ben nagyhétre és húsvétra adott teljes búcsút.¹⁸² Székesfehérvár kiváltságain kívül a 15. századból két van adat a vezeklés egészének elengedéséről. 1484-ben Katalin korbáviai grófnő kérésére IV. Sixtus pápa adott a török által pusztított Zágráb egyházmegyei Szenterszébet falu Szűz Mária-plébániatemplomának és a caprinai bencés Szent György-kolostornál lévő Szűz Mária Mennybevétel-kápolnának a jubileumhoz hasonló kiváltságokat, 1494-ben pedig Beatrix királyné kérésére VI. Sándor pápa engedélyezett teljes búcsút a kassai Szent Erzsébet-templomnak.¹⁸³

A 16. században II. Gyula pápától két teljesbúcsú-kiváltságról van adat. Az egyiket Pietro Isvalies bíboros kérésére a veszprémi egyháznak adta 1504. március 5-én Krisztus

¹⁸⁰ DF 292 416. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 475. fol. 145r-145v.

¹⁸¹ Kivonatos kiadása: MREV III. 298. (CDXLV.) Kiadása: *Theiner, A.: Vetera monumenta historica i. m. II. 504-505. (DCXCIII.); Uo. 534-535. (DCCXX.)*

¹⁸² MREV IV. 13. (XII.) és 266-268. (CCVII.)

¹⁸³ *Theiner, A.: Vetera monumenta historica i. m. II. 490-491. (DCLXXVI.)* Kérvényében a királynő hivatkozik a Szent Vér ereklyére és arra a pusztításra, melyet Albert lengyel király okozott a templomnak. *Sümegei J.: Adatok a penitencia és a búcsúk történetéhez i. m. 120.*

mennybemenetelének ünnepére és az azt követő két napra, mivel a templom leégett és jövedelme nem volt elég az újjáépítésre.¹⁸⁴ II. Gyula a búcsút addig engedélyezte, amíg Pietro bíboros a templom adminisztrátora. Későbbi átírásból lehet tudni, hogy II. Gyula pápa a zágrábi Szent István-katedrális és az ehhez tartozó prébendáriusi kollégiumot virágvasárnapkor és Szűz Mária mennybevitelének ünnepén, illetve ezek nyolcadában meglátogató híveknek és a templom építésében segítőknek elengedte minden vezeklését.¹⁸⁵ X. Leó pápa a székesfehérvári bazilikán kívül 1513. október 4-én Bakóc Tamás kérésére azoknak a híveknek is teljes búcsút adományozott, akik az esztergomi bazilika Szűz Mária Szeplőtlen Fogantatása-kápolnáját pünkösdi ünnepén napnyugtáig felkeresik, és ott Tamás érsekért, szüleiért, rokonaiért, jótevőiért, utódaiért és minden ott eltemetett hívő lelkéért az Úr imáját és hétszer az angyali üdvözetet elmondják, valamint javaikból a kápolnának adakoznak.¹⁸⁶

Összesen tehát nyolc magyarországi templomban lehetett jubileumi éven kívül teljes búcsút nyerni bizonyos ideig, ezek közül a székesfehérvári templomban négyszer is. Az engedélyekben sok közös vagy többnyire jellemző vonás van. Ezek közül az egyik, hogy mindegyik kiváltságot a társadalom magasabb fokán álló kérte: ötször uralkodó vagy felesége, háromszor egyházi vezető (bíboros és püspök), kétszer báró (bán és ispán), illetve Katalin korbáviai grófnő is az előkelőségek közé sorolható. Úgy tűnik tehát, hogy a pápák elsősorban előkelők kéréseit részesítették előnyben, amikor a vezeklés egészének elengedéséről volt szó. Teljes búcsú elsősorban a 15. század második felétől lett elnyerhető hazánkban, amikor már a török fenyegettség is komolyabbra fordult, és a határ közelében fekvő területek lakossága rendszeresen ki volt téve az ellenség portyáinak. Az ellenséges veszély következménye nem csak a jubileum előnyeinek római zarándoklat nélküli elnyerése volt, hanem az is, hogy a nyolc teljes búcsút nyert magyar templomból három a török pusztítás miatti állapotára hivatkozva – ami nyilvánvalóan az indoknak egy része volt csupán – nyerte el a kiváltságot. És emiatt volt az is, hogy az adományok egy részét harcokra kellett fordítani. Ezen kívül a kassai templom Albert lengyel király pusztítása, a veszprémi pedig tűzvész okozta kár miatt került a kedvezményezettek sorába. Csupán a székesfehérvári és az esztergomi bazilika volt az, mely nem újjáépítés miatt kapott teljes búcsút. A kiváltság megszerzésére kijelölt napokat nézve úgy

¹⁸⁴ MREV IV. 141. (CXVI.)

¹⁸⁵ DF 257 110. Ezen kívül II. Gyula pápától van egy igen hiányos állapotban fennmaradt oklevél 1510. április 27-i keltezéssel, melyből kiderül, hogy egy Zágráb egyházmegyei török által elpusztított templomot virágvasárnap és Mária mennybevitelének ünnepén felkeresők és az újjáépítésben segédkezők nyerhetnek teljes búcsút. Nem kizárt, hogy ez az oklevél az előbb említett későbbi átírásban, ugyanis feltűnő hasonlóságok vannak a két kiváltság között. DF 232 396.

¹⁸⁶ DF 237 250. Kiadása: *Theiner, A.: Vetera monumenta historica i. m. II. 606-608. (DCCCIV.)*

látszik, hogy Szűz Mária mennybevételeének ünnepe volt az egyik legnépszerűbb, hiszen négy templom számára is ekkorra kértek vagy kaptak teljes búcsút, a másik kedvelt ünnep pedig virágvasárnap volt a nagyhéttel és húsvét. Elmondható az is, hogy ez a legnagyobb kiváltság csupán egy-két ünnepen, és ezek nyolcadán volt elnyerhető. Ez alól kivételt a szenterzsébeti Szűz Mária-templom és a kaprinai kápolna jelentett, melyek esetében évente négy ünnep is rendelkezésre állt a vezeklés-elengedés megszerzésére. Ugyanakkor a VI. Sándor által 1493-ban Székesfehérvár Szűz Mária-templomának engedélyezett kiváltság virágvasárnaptól Krisztus Teste ünnepének nyolcadáig elnyerhető volt, ami több mint két hónapos időintervallum. Ezek az elengedések természetesen nem szóltak örök időre, hanem csupán egy-egy alkalomra, olykor pedig két vagy három évre. És igaz, hogy előfordult a kiváltság újbóli adományozása, mint például Székesfehérvár esetében, de ezt újra kérvényezni kellett. Mindezeket figyelembe véve tehát megállapítható, hogy hazánkban a 15. század második felétől elnyerhető volt a korábban külföldi zarándoklatot igénylő teljes búcsú, és az is, hogy Európa más országaihoz hasonlóan Magyarország esetén is megfontoltan jártak el az egyház legfőbb vezetői a vezeklés egészének elengedésével.

4. AZ „AD INSTAR” BÚCSÚK

A 13. század folyamán egyes megszentelt helyek hírneve elterjedt Európa-szerte, s ennek következtében egyre többen kérték az egyház legfőbb vezetőit, hogy saját helyi templomaik számára megkaphassák ezek búcsúit. A legtöbb kérés az Assissiben lévő Portiuncula kiváltságára vonatkozott, de ezen kívül helyi sajátosságok is megfigyelhetők. Angliában például a római Tre Fontane apátságban lévő Scala Coeli templom búcsúját is sokan kérték, melyet elsősorban az elhunytak számára lehetett elnyerni. Az 1300-as évektől a királyi alapítású helyek kapták meg ezt a kegyet, majd a 16. századtól már más jelentős templomok vagy konfraternitások is.¹⁸⁷ A hazai „*ad instar*” búcsúk fő adományozója IX. Bonifác pápa volt. Huszonöt tőle származó „*ad instar*” kiváltságlevelet vizsgálva megállapítható, hogy a zárai Szent Anasztázia és Szűz Mária templom 1396-os kiváltságát leszámítva,¹⁸⁸ mindet 1399 és 1402 között adta ki, talán éppen az 1400-as év kapcsán azok számára, akik nem tudtak Rómába zarándokolni, hogy ott nyerjenek teljes búcsút.¹⁸⁹ Az eddig talált adatok szerint IX. Bonifác

¹⁸⁷ Swanson, R. N.: *Indulgences in Late Medieval England*. i. m. 54-55.

¹⁸⁸ ZsO I. 487. (4412.)

¹⁸⁹ Az 1400-as év eredetileg nem számított jubileumi évnek, de utólag annak tekintették. Ld. „Az első négy jubileumi búcsú és magyar vonatkozásuk” című fejezetet.

Magyarország számára a Portiuncula, a velencei Szent Márk- és az aacheni templom, egy alkalommal pedig az esztergomi bazilika kiváltságát adta. A Portiuncula búcsút a hagyomány szerint maga Szent Ferenc kérte először Jézustól, aki III. Honorius pápához küldte azzal, hogy a Megváltó óhajára a templomot meglátogatók teljes vezeklését engedje el. III. Honorius pápa először vonakodott, hiszen féltette a keresztes hadjáratok tekintélyét és a bíborosok sem tartották helyénvalónak, de végül is az év egyetlen napjára – augusztus 1-re – teljes búcsút engedélyezett. A történet szerint azért nincs meg a kiváltságlevél, mert Szent Ferenc nem kért írásos bizonyítékot, de az ebből származó számos vita ellenére a búcsú népszerűsége megmaradt.¹⁹⁰ A velencei Szent Márk-templom 1177. május 10-én III. Sándor pápától nyerte kiváltságát Krisztus mennybemenetelének napjára.¹⁹¹ Aachen a magyar zarándokok kedvelt helye volt a 14. század elejétől.¹⁹² Az aacheni búcsú csak minden hetedik évben, Szent Margit ünnepén és azt követően két hétig volt elnyerhető, amikor a híres ereklyét – melyek között volt Mária fia születésénél viselt köntöse is – a zarándokoknak kitették. A templom legendája a 11. századból maradt fenn, ereklyéi pedig III. Leó és Nagy Károly idejéből. Erről a búcsúról azonban 1300-ig még úgy vélték, hogy a vezeklésnek csak harmadát engedi el.¹⁹³ Mindhárom templom nagy népszerűségnek örvendett az „*ad instar*” búcsúkat illetően, hazánkból a legtöbben mégis a Portiuncula kiváltságát igényelték, összesen tizennégyen, a Szent Márkét tizenketten, az aachenit pedig heten. Hét olyan kiváltság van, melyben két templom engedélyét is kérték és kapták a pápától: a Portiuncula mellé három esetben a Szent Márk, négy esetben az aacheni búcsút is. 1400. november 15-én a veszprémi egyházat Szent Gergely pápa és Szent Lukács evangélista ünnepén meglátogatók mindhárom templom búcsúengedélyét elnyerték. Mindez a kérdés szempontjából azért érdekes, mert kettő biztosan teljes búcsút jelentett, egy pedig vélhetően – vagy legalábbis a vezeklés harmadát elengedte –, így ezek kibocsátása az előnyök halmozását jelentette, ám valójában nem értek többet, mint egyetlen teljes búcsú. Az esztergomi bazilika Szűz Mária mennybevételére adott kiváltságait IX. Bonifác pápa 1402. november 9-én engedélyezte az Esztergom egyházmegyei Zseliz Szent György-plébániatemplomának, mely nem jelentett mást, mint a Portiuncula és a Szent Márk teljes búcsúját.¹⁹⁴ Ezzel Esztergom kiváltsága is az „*ad instar*” búcsúk közé került, minden

¹⁹⁰ Shaffern, R. W.: Mendicant Friars and the Legacy of Indulgences. i. m. 287.

¹⁹¹ Philippus Jaffé: Regesta pontificum romanorum ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII. Brüsszel-Mainz-München-Regensburg-Bécs 1851. 951.

¹⁹² Csukovits E.: Középkori magyar zarándokok. i. m. 26.

¹⁹³ Diana Webb: Pardons and pilgrims. In: Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe. Szerk. Robert Norman Swanson. Leiden 2006. 257.

¹⁹⁴ Mon. Vat. Hun. I/4. 471-2. (DXXXIII.); ZsO II/1. 245. (2044.)

valószínűség szerint csupán magyar területen.

Ezeket a búcsúkat már nem csak nagyobb jelentőségű templomok, hanem kisebbek is elnyerték. Magyarországon például többek között a *Rusim* váránál lévő Szűz Mária-templom a Portiuncula, a szöllősi Szent Demeter-plébániaegyház pedig a Szent Márk búcsúját kapta meg.¹⁹⁵ A kiváltságokban általában az is olvasható, hogy a helyi egyházi vezetőnek bizonyos számú alkalmas gyóntatót kell kijelölnie, akik az ünnepnapon vagy azt megelőzően a zarándokokat gyóntatják és feloldozhatják minden bűnük alól, kivéve a Szentszéknek fenntartott eseteket. Az esztergomi bazilika, a veszprémi templom és a galgóczi Szentlélek-ispotály kápolnájának gyóntatói pedig még szélesebb körű kiváltságot kaptak, ugyanis a kisebb penitenciárius jogkörébe tartozó esetek alól is feloldozhattak.¹⁹⁶ A gyóntatóválasztásról szóló rendelkezés huszonötből csak négy engedélyből hiányzik. A gyóntatók számát is pontosan megjelölte a kiváltság, amiből a hely népszerűségére lehet következtetni. A legtöbb zarándokot vonzó helyekhez tizenkét időszakos gyóntatót rendeltek ki, ezek száma összesen nyolc, ám vannak köztük kisebb helyek is – mint például a verébi Szűz Mária-plébániatemplom. A többi esetben két templomhoz nyolcat, héthez hatot, és a korbáviai egyházmegyei *Busan* templomához, valamint az erdélyi szentmihályi Szűz Mária pálos kolostorhoz csupán négyet.¹⁹⁷ Az „*ad instar*” búcsú elnyerését általában csupán egy-két ünnepen és utána két-három nappal tették lehetővé. Olykor a templom névadó szentjének ünnepe volt a kiváltságolt nap, mint a váradi Szent László-székesegyház vagy a szentpéterhegyi Szent Gerváziusz-kápolna esetén, de Szűz Mária és Krisztus ünnepei e búcsúknál is kiemelt helyen szerepelnek.¹⁹⁸ Nyolc templomnak pedig nem a névadó emléknapijára kérte kérvényezője a kiváltságot, hanem másik szentére, mint például a löcsei Szent Jakab-plébániaegyháznak Szent Gál ünnepére.¹⁹⁹

IX. Bonifác nem csak Magyarországot, hanem egész Európát elárasztotta „*ad instar*” búcsúkkal a kérvényezők óhajának engedelmességgel. Összehasonlítva azonban az angliai adatokkal, ahol a legfőbb kérvényezők a szerzetesházak voltak, nálunk a huszonötből csak hat engedély szól szerzetesháznak vagy szerzetesi templomnak: 1400-ban a sajlóádi pálos kolostor,

¹⁹⁵ Rusim: Mon. Vat. I/4. 275-6. (CCCXXXI.) Regesztája: ZsO II/1. 76. (651.), Szöllős: Mon. Vat. Hun. I/4. 342. (CCCCVIII.) Regesztája: ZsO II/1. 134. (1130.)

¹⁹⁶ Esztergom: DF 237 307., Regesztája: ZsO II/1. 33. (242.), Kiadása: CD X/2. 792-795. (CD.), Mon. Vat. Hun. I/4. 201-203. (CCLII.), Veszprém: MREV II. 325-326. (CDXIII.), Mon. Vat. Hun. I/4. 262-263. (CCCXXI.), Galgóc: Mon. Vat. Hun. I/4. 318. (CCCLXXXIV.) Regesztája: ZsO II/1. 121. (982.)

¹⁹⁷ Veréb: Mon. Vat. Hun. I/4. 252. (CCCXII.) Regesztája: ZsO II/1. 73. (612.); Busan: Mon. Vat. Hun. I/4. 346. (CCCCXII.) Regesztája: ZsO II/1. 135. (1137.); Szentmihály: Mon. Vat. Hun. I/4. 428-429. (CCCCLXXXVII.) Regesztája: ZsO II/1. 179. (1519.)

¹⁹⁸ Várad: Mon. Vat. Hun. I/4. 367-368. (CCCCXXIX.) Regesztája: ZsO II/1. 143. (1208.); Szentpéterhegy: Mon. Vat. Hun. I/4. 240. (CCC.) Regesztája: ZsO II/1. 70. (582.)

¹⁹⁹ Mon. Vat. Hun. I/4. 172. (CCXXI.) Regesztája: ZsO II/1. 20. (114.)

a marosvásárhelyi ferences Szűz Mária-oltár és az Ercsiben lévő ciszterci kolostor Szent Miklós-temploma, 1401-ben a széplaki bencés Szűz Mária-templom és a pécsi ferences egyház, 1402-ben pedig a szentmihályi pálos Szűz Mária-kolostor nyerte el a kiváltságot.²⁰⁰ A számos „*ad instar*” búcsút végül maga IX. Bonifác vonta vissza 1402. december 22-én, hogy a félreértéseknek és túlzásoknak véget vessen.²⁰¹ Ebbe nem mindenki törődött bele, hiszen Zára városa 1404-ban azzal a kéréssel fordult IX. Bonifác utódjához, VII. Ince pápához, hogy erősítse meg elődje búcsúengedélyét, és törekvésükhöz az ostiai bíboros támogatását is kérték.²⁰² Noha IX. Bonifác túlzott „*ad instar*” búcsúadása utódainál már nem volt jellemző a visszavonások és szigorú rendelkezések következtében, szórványos adatok később is találhatóak az efféle kiváltságra. 1489-ben például Geréb László püspök kérésére VIII. Ince huszonöt évre engedélyezte a gyulafehérvári Szent Mihály-székesegyházat felkereső híveknek a felszentelés ünnepére a Portiuncula búcsút.²⁰³ Európa más országairól hasonló mondható el. Angliában például a népszerű Scala Coeli búcsúját a 16. század elején már számos konfraternitás, kórház és szerzetesház elnyerte, mint például a keresztes testvérek londoni és colchesteri háza, vagy az ágostonos kanonokok, akik ennek a kiváltságnak az egyik legaktívabb terjesztői voltak.²⁰⁴ Ugyanakkor nem csupán ebben a formában maradtak fenn ezek a búcsúk. Amikor ugyanis a 16. század elején a szentév alkalmával nyerhető kiváltságokat a római bazilika építésére történő adományozással is meg lehetett szerezni, akkor tulajdonképpen egyfajta „*ad instar iubilei*” búcsú elnyerésére nyílt lehetőség.²⁰⁵ A más templomok vagy alkalmak előnyeinek adományozása tehát jellemző volt egészen a középkor végéig.

5. TÖBB NAPOS ÉS TÖBB ÉVES BÚCSÚK

A magyar középkor pápai búcsú kiváltságairól csak akkor lehetne pontos számadatokat közölni, ha minden forrás rendelkezésre állna, ám jellegzetes vonásokat meg lehet állapítani a

²⁰⁰ Webb, D.: Pardons and pilgrims i. m. 257. Sajólad: Mon. Vat. Hun. I/4. 242-243. (CCCIII.) Regesztája: ZsO II/1. 70. (585.), Marosvásárhely: Mon. Vat. Hun. I/4. 274. (CCCXXIX.) Regesztája: ZsO II/1. 76. (648.), Ercsi: MREV II. 327. (CDXV.), Mon. Vat. Hun. I/4. 294. (CCCLV.) Regesztája: ZsO II/1. 82. (707.), Széplak: Mon. Vat. Hun. I/4. 314-315. (CCCLXXXI.), Regesztája: ZsO II/1. 119. (966.), Pécs: DF 280 269., DF 250 302. Kiadása: Mon. Vat. Hun. I/4. 327-328. (CCCXCV.), Szentmihály: Mon. Vat. Hun. I/4. 428-429. (CCCCLXXXVII.) Regesztája: ZsO II/1. 179. (1519.)

²⁰¹ Otenthal, E.: Regulae cancellariae apostolicae. i. m. 76.

²⁰² ZsO II/1. 424. (3581.), (3582.)

²⁰³ Sümegei J.: Adatok a penitencia és a búcsúk történetéhez i. m. 121. Beke Antal: Római emlékek a magyar egyház XV-ik századi történetéből. Történelmi Tár 48. (1900) 1-15. 13.

²⁰⁴ Swanson, R. N.: Indulgences in Late Medieval England. i. m. 55-56.

²⁰⁵ Jenks, S.: Documents on the Papal Plenary Indulgences. i. m. 40.

tematikus adattárak anyagának felhasználásával. A legkisebb pápai búcsútól, mely csupán napokat engedett el a vezeklésből, a több éves enyhítésig egészen változatos képet mutat a pápai búcsú kiváltságok mértéke. Ötszázhusz vizsgált adatnak több mint fele egy év, három év, öt év vagy hét év mérséklésről tanúskodik, így elmondható, hogy ezek voltak a vezeklés enyhítésének legjellemzőbb mennyiségei. Ezek egyúttal azok a mennyiségek is, melyeket a vezeklési kézikönyvek is gyakran emlegettek. A burgundiai vezeklési kézikönyv (700-725k.) például öt év vezeklést írt elő véletlen emberölésért, hét évet hamis esküért. A római kézikönyv sírablásért hét év vezeklést javasolt, lopásért laikusnak öt évet, klerikusnak hét évet, mindegyik esetben három évet szigorú böjttel, vagyis csupán kenyér és víz fogyasztásával.²⁰⁶ Szent Teodor canterburyi kézikönyve hasonlóan határozza meg a vezeklési évek számát, ahogy minden bizonnyal a gyóntatóknak szóló más kézikönyvek is.²⁰⁷ Ezekben természetesen gyakran előfordul a negyven nap is, de mivel ez a püspöki búcsú kiváltságok IV. lateráni zsinat által engedélyezett mennyisége volt, a pápák ritkán adtak negyven napos búcsút. Néhány negyven napos enyhítést adományozó oklevél mégis található a 13. századból, amikor még ilyen kiváltságot kaptak jelentősebb helyek is, mint Pannonhalma és Székesfehérvár, vagy a 14. századból a kalocsai érsekségi templom, az egri templom és a veszprémi Szent Sixtus-templom.²⁰⁸ A 15. és 16. századból egy-egy engedélyről van adat: IV. Jenő pápa a budai harmadrendi ferences társulatnak, IV. Sixtus pedig 1475-ben rózsafüzér imádkozásáért adományozta a vezeklés negyvennapos enyhítését.²⁰⁹ Az egészen kicsi, tíz napos engedély mindössze hatszor tűnik fel a kiváltságokban, s kivétel nélkül a 14. században. Ezek közül négyet Gönyii Tamás lipóti ispán kérvényezett VI. Kelemen pápától 1344-ben, a Veszprém egyházmegyei Csór, és három Vác egyházmegyei templom, úgymint a surányi Tamás apostol-, a bágyoni Első és szent mártírok- és a keddi Szűz Mária-templom azon hívei számára, akik a betegekhez Oltáriszentséget vivő papot áhítattal elkísérik.²¹⁰ 1332-ben XXII. János pápa az

²⁰⁶ *Shaffern, R. W.*: The Penitents Treasury. i. m. 41.

²⁰⁷ *Delehaye, H.*: Des lettres d'indulgence collectives. i. m. 344. Ld. „Az első búcsú” című fejezetet.

²⁰⁸ Pannonhalma: ld. 75. hivatkozás a 21. oldalon, Székesfehérvár: MREV I. 131. (CLII.) *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. I. 207. (CCCXC.); Kalocsa: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. I. 396. (DCXXXIII.); Eger: DF 292 688. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 39. fol. 635v-636r.; Veszprém: DF 291 564. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 101. fol. 251v. Kiadása: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. I. 547. (DCCCLII.) és MREV II. 61. (LXXV.) Ugyanez a kiváltság az Avignoni sorozatban: DF 292 689. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 40. fol. 341v.

²⁰⁹ *Sümegei J.*: Adatok a penitencia és a búcsú történetéhez i. m. 113.

²¹⁰ Csór: DF 292 718. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 74. fol. 329v. Bejegyzése a Vatikáni sorozatban: DF 292 383. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 162. fol. 194r-v., kivonatos kiadása: MREV II. 101-102. (CVI.) *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. I. 667. (MI.) *Bossányi Á.*: Regesta Supplicationum. i. m. I. 53-54. (CI.), Surány: DF 292 718. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 74. fol. 330r. Bejegyzése a Vatikáni sorozatban: DF 292 383. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 162. fol. 194v. Kiadása: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. I. 666. (DCCCXCVII.) *Bossányi Á.*: Regesta Supplicationum. i. m. I. 54-55. (CIV.); Bágyon: DF 292 718. Eredetije:

Anad földjén lévő Szent Lőrinc-plébániatemplom, 1345-ben pedig a csanádi Szent György-templom híveinek adott ugyanezért az ájtatossági cselekedetért tíz nap búcsút.²¹¹ Úgy tűnik tehát az adatok tükrében, hogy e legkisebb mértékű búcsút elsősorban jámborsági tettért adták a pápák. Húsz és harminc napos enyhítést engedélyező kiváltságokra nem sok adat van, csupán húsz napra van kettő, noha ismeretes, hogy III. Miklós pápa 1278-ban engedélyezte Fülöp fermói püspöknek magyarországi követsége idejére, hogy templomépítésre adakozó híveknek tíz, húsz, harminc vagy negyvennapos búcsút adjon.²¹² Húsz napot IV. Jenő pápától 1433-ban Katus László kért a görgetegi Szent Kozma és Damján-templomnak, valamint ennyi engedést nyertek 1345-ben VI. Kelemtől azok a hívek is, akik a Nyitra megyei Vágvecsén lévő Keresztelő Szent János-templomnál az Oltáriszentséggel tartott körmeneten részt vettek.²¹³ Egyetlen példa van a vezeklés hatvan napos mérséklésére, melyet XXII. János pápa adott 1320-ban Károly király kérésére azoknak a híveknek, akik a váradi székesegyház filiáját, a Szűz Mária-templomot Szűz Mária ünnepein és a felszentelés évfordulóján meglátogatták. A bíborosok által adható száz napos engedély is viszonylag sűrűn előfordul a pápai oklevelekben. Ezek szinte kivétel nélkül a 14. századból valók, azon belül is az avignoni korszakból: harmincöt kiváltságból harmincegy ekkor került kibocsátásra. A száz napon felüli kiváltságokat már években határozták meg nagyon ritka kivételektől eltekintve, mint például IX. Bonifác 1400-ban adott kiváltsága, melyben a bártfai Szentlélek-ispotályt számos ünnepen meglátogató híveknek és a szegények ellátására adakozóknak vezeklésből háromszáz napot és három negyvenedet engedett el.²¹⁴ A leggyakoribbnak számító egy, három, öt és hét év mellett két éves kiváltság is szép számban található, négy éves elengedésre azonban csupán két példa van: IX. Bonifác 1399-ben a hitetlenek megtérését segítő brassói hívek vezekléséből engedett el négy évet, V. Márton pedig a pozsonyi Szent Márton-templomot meglátogató hívekből.²¹⁵ Hat éves

ASV Reg. Aven. vol. 74. fol. 317r-v. Bejegyzése a Vatikáni sorozatban: DF 292 382. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 162. fol. 188v. *Bossányi Á.*: Regesta Supplicationum. i. m. I. 54. (CIII.); Kede: DF 292 718. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 74. fol. 329v-330r. Bejegyzése a Vatikáni sorozatban: DF 292 383. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 162. fol. 94v. Kiadása: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. I. 667. (DCCCCXCIX.) *Bossányi Á.*: Regesta Supplicationum. i. m. I. 54. (CII.) Gönyii Tamás 1338 és 1350 között volt liptói ispán. *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája. i. m. Liptói ispán.

²¹¹ Anad: DF 291 564. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 101. fol. 251r. Kiadása: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. I. 546. (DCCCL.), ugyanez a kiváltság az Avignoni sorozatban: DF 292 689. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 40. fol. 379v. Csanád: és *Bossányi Á.*: Regesta Supplicationum. i. m. I. 131. (CCLIII.) Kiadása: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. I. 690-691. (MXLIV.)

²¹² ÁUO IV. 145. (77.)

²¹³ ASV Reg. Suppl. vol. 287. fol. 125v. Regesztája: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 91. (214.) és MREV III. 90. (CXXXVIII.) és *Bossányi Á.*: Regesta Supplicationum. i. m. I. 104-105. (CXCVIII.), *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. I. 686. (MXXXVI.)

²¹⁴ Mon. Vat. Hun. I/4. 196-197. (CCXLIX.) Regesztája: ZsO II/1. 29. (202.)

²¹⁵ DF 286 565. és *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. I. 87. (214.)

búcsúra nincs adat, minden valószínűség szerint nem is adtak a pápák ilyen kiváltságot, hiszen a hat a Szentírásban és az egész keresztény hagyományban a tökéletlenség kifejezésére használatos szám volt. A három éves elengedésnél kicsit többnek számított a ritkán előforduló ezer napos kiváltság, melynek mennyiségét a gyakran hozzá kapcsolódó ezer negyvened nagy mértékben megnövelte. Erről mindössze négy kérvény maradt fenn, melyeket 1433-ban IV. Jenő pápához nyújtott be Zsigmond király kíséretének valamely tagja a mikefalvi Szent Mihály-, a mindszei Mindenszentek, a szentpéterei Szent Péter- és a bakolczai Szent Péter és Pál-templom részére.²¹⁶ A vezeklés kilenc éves enyhítése szintén ritka kiváltság lehetett, hiszen csupán egyetlen ilyen búcsúról van adat, melyet II. Pius pápa engedélyezett Bodo Gergely kérésére a pécsi egyházmegyében lévő szentgyörgyi ferences templomot pünkösdkor és Szent Gergely ünnepén meglátogató híveknek.²¹⁷ A vezeklés tíz évvel való enyhítése a 15. században bukkant fel XXIII. János ellenpápa uralma idején, aki előszeretettel adományozta ezt a kiváltságot hazánk templomainak már az 1400-as évek elején, így például 1414-ban a pécsi egyházmegyei Turon Szűz Mária-templomának, 1415-ban az erdélyi Sárombereknek, Somkeréknek, valamint az esztergomi Szent Adalbert-székesegyháznak.²¹⁸ Többen kértek tíz éves búcsút a század első felében és közepe felé IV. Jenőtől, V. Mártontól és II. Pius pápától, a század végén pedig VIII. Incétől. A 16. századból egyetlen ilyen búcsúlevél van, melyet X. Leó 1513. október 7-én az óbudai Szent Péter-templom Krisztus Teste-kápolnáját meglátogatók számára adományozott, ám az ő esetében a fellelhető adatok közül ez a legkisebb mértékű búcsú volt.²¹⁹ A tíz évnél több vezeklésenyhítést engedélyező oklevelek már valóban nagyon ritkák, és kivétel nélkül a 15. században bukkannak fel először. Tizenkét éves elengedést először XXIII. János adott a budai Szűz Mária-templomnak 1414. június 4-én.²²⁰ Ezen kívül szórványos adatok találhatóak a 15. és a 16. századból erre a kiváltságra.²²¹ A tizenkét évnél nagyobb

²¹⁶ Mikefalva: ASV Reg. Suppl. vol. 287. fol. 193v. *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 104. (255.); Mindszei: ASV Reg. Suppl. vol. 287. fol. 135v. *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 98. (240.); Szentpéter: ASV Reg. Suppl. vol. 287. fol. 121r. *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 88. (206.); Bakolcza: ASV Reg. Suppl. vol. 287. fol. 133r. *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 96. (234.)

²¹⁷ DF 292 458. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 499. fol. 62r-v. *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. II. 322. (CCCCXCIII.)

²¹⁸ Turon: DF 288 768. Eredetije: ASV Reg. Lat. vol. 181. fol. 252v. Regesztája: ZsO IV. 471. (2059.); Sáromberek: DF 288 785. Eredetije: ASV Reg. Lat. vol. 182. fol. 77v. Regesztája: ZsO V. 117. (234.); Somkerék: DF 288 785. Eredetije: Reg. Lat. vol. 185. fol. 77v-78r. Regesztája: ZsO V. 117. (235.); Esztergom: DF 288 771. Eredetije: Reg. Lat. vol. 182. fol. 78r-v. Regesztája: ZsO V. 138. (305.)

²¹⁹ MREV IV. 220-222. (CLXXXIII.) *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. II. 614-615. (DCCCX.)

²²⁰ MREV II. 375. (CDXC.)

²²¹ IV. Jenő pápától 1433-ban ketten kérvényeztek tizenkét éves búcsút: *Gretei* György a bakóci Szent Péter és Pál-templomnak, *Chapachonich* Tonka Péter pedig a *Chapachonich*-i Szent Bálint-plébániának kérte a kiváltságot. ASV Reg. Suppl. vol. 287. fol. 205r. *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 105. (257.) és ASV Reg. Suppl. vol. 287. fol. 35r. *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 83. (196.) IV. Jenő 1446-ban tizenkét éves búcsút engedélyezett a boszniai ferences vikária minden templomának is. ASV Reg. Vat. vol. 378. fol. 210r.

engedélyekről egy-két forrás áll csupán rendelkezésre a 15-16. századból, amelyeknek száma a jövőben ugyan emelkedhet, a tény azonban mégis azt mutatja, hogy ezek a ritka kiváltságok közé tartoztak. A húsz éves vezeklésnyhítés egyetlen forrásban tűnik fel: 1434-ben a pálos rend generálisa kérte IV. Jenő pápától, hogy a budaszentlőrinci kolostornak pünkösdkor és az azt követően két napon, valamint Szent Lőrinc, Szent Pál és a felszentelés ünnepére adjon húsz éves búcsú kiváltságot.²²² Huszonöt éves búcsú adományozásáról oklevél nem maradt fenn, ám 1410-ben XXIII. János engedélyezte Branda Castiglione piacenzai püspöknek, magyarországi pápai követének, hogy a budai vár Szűz Mária-kápolnájának ilyen mennyiségű vezeklési enyhítést adjon.²²³ A mindössze három harminc éves búcsúról szóló adat közül az egyik szintén Branda püspöktől való: a pápa 1410-ben felhatalmazta követét, hogy a Zsigmond királynál lévő ereklyék Szent György napján történő kitételekor jelenlévő híveknek harmincévnyi búcsút adjon.²²⁴ A vezeklés enyhítésének negyven év és negyven negyvenednyi mennyisége szintén ritka volt, mindössze két búcsú kiváltság tanúskodik ilyenről. Egyiket 1491-ben VIII. Ince pápa a pécsváradi bencés apátságot Mária mennybevételére, Szent Máté apostol, Szent Benedek apát és Szent Mária Magdolna ünnepén meglátogató híveknek engedélyezte, a másikat pedig 1479-ben IV. Sixtus a domonkos és ferences egyházakat Szent Péter, Aquinói Szent Tamás, Szent Vince, Sziénai Szent Katalin, Pádúai Szent Antal, Szent Lajos, Szent Klára és Boldog Erzsébet ünnepén felkereső híveknek.²²⁵ Ugyanebben az oklevélben található továbbá száz év és száz negyvened búcsú kiváltság is, melyet azok nyerhettek el, akik Szent Domonkos és Szent Ferenc ünnepén meglátogatták a domonkos és ferences templomokat. Ezer év és ezer negyvened búcsúról két adat van a 16. századból, mindkettőt X. Leó pápa adományozta: az egyiket 1513. szeptember 13-án mindenkinek, aki az óbudai klarisszák templomát Mária látogatása, Szeplőtlen fogantatása és bemutatása, Szent Klára, Szent Dorottya és a tizenegyezer szűz ünnepén meglátogatja vagy a kolostort támogatja, a másikat pedig egy hónappal később Bakóc Tamás esztergomi érsek kérésére az esztergomi Szűz Mária Szeplőtlen Fogantatása kápolnát Szűz Mária születése, mennybevételére, Szent Tamás apostol, Szent Adalbert és mindenszentek ünnepén meglátogató híveknek, ha ott egy Miatyánkot és hét Üdvözlégy Máriát

Regesztája: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 236. (914.) 1513-ban pedig X. Leó pápa látta el ezzel a kiváltsággal a simontornyai domonkos templomot. MREV IV. 258-259. (CCIV.)

²²² *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 126-127. (351.) és MREV III. 99. (CLX.)

²²³ ZsO II/2. 407. (7867.) Branda di Castiglione 1404-1411-ig volt a piacenzai püspökség élén. 1411-ben bíborossá nevezte ki XXIII. János pápa. *Eubel, C.*: Hierarchia Catholica i. m. I. 33., 401.

²²⁴ ZsO II/2. 407. (7868.) A másik két adat: 1433. július 13-án *Lyabai* Balázs kért a gyurikodi Szent György-plébániaegyházak ilyen kiváltságot, 1486-ban pedig Bánfi Miklós a budai Szűz Mária Szeplőtlen Fogantatása templom Mária-kápolnája számára. Gyurikod: ASV Reg. Suppl. vol. 287. fol. 134v-135r. *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 97. (238.). Buda: Kivonatos kiadása: MREV III. 303-304. (CDLII.)

²²⁵ *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. II. 535. (DCCXXI.); DF 288 372.

elimádkoznak.²²⁶ Több ezer éves búcsúkiváltságokra a búcsús imákból van adat, ám ezek eredete és hitelessége nem igazolható. A vezeklés hatezer évvel és hatezer negyveneddal történő enyhítését X. Leó pápa a budai ferences kolostor Szűz Mária-kápolnáját meglátogató híveknek engedélyezte 1513-ban.²²⁷ A különleges kiváltság adományozásának két oka is volt: egyrészt Bakóc Tamás bíboros esztergomi érsek kérte, másrészt nagy becsben állt a hívek körében, hiszen Erzsébet királyné alapította, akinek sírja is ott volt.

Néhány kiváltságban az is olvasható, hogy a kirótt vezeklés bizonyos hányadát engedi el a búcsú adományozója. 1463. június 30-án II. Pius pápa Albert veszprémi püspök kérésére a veszprémi Szent Mihály-székesegyház Szent György-kápolnáját Szent Mihály, Szent György vagy a felszentelés ünnepén meglátogatók és támogatók kirótt vezeklésének egyharmadát elengedte, és az ünnepnapokra gyóntatókat rendelt, akik a szokásosnál nagyobb feloldozási jogot is kaptak.²²⁸ X. Leó pápa pedig a Krisztus vére ereklyét őrző ludbregi Szentháromság-templomot felkereső és szentmisén résztvevő híveknek adott hasonló kiváltságot 1513-ban.²²⁹

A búcsúadományozás egy másik, különleges formája a stációs búcsú volt. A római stációk még a keresztényüldözések idejében keletkeztek, amikor a hívek titokban gyűltek össze az istentisztelet helyén („*statio privata*”), majd Konstantin császár idejétől, vagyis a szabad vallásgyakorlat kezdetével kialakult a szokás, hogy bizonyos napokon a hívek a pápával és a papsággal együtt körmenetben vonulnak a stációs templomhoz misére. Ilyen stációs körmenetet ünnepekkor, azok előkészítésére vagy böjti napokon tartottak. Nagy Szent Gergely pedig arról is rendelkezett, hogy mely napon melyek a stációs templomok, ahol húsz szentbeszédet akart elmondani, ám mivel őt betegsége meggátolta ebben, másokat bízott meg ezzel a szolgálattal és a szentmisék bemutatásával. Ez a gyakorlat aztán a Római Misekönyvbe is bekerült, a pápák pedig az idők folyamán búcsúkkal látták el a stációs templomokat.²³⁰ A hagyomány szerint először 600-ban Nagy Szent Gergely pápa adott hét év és hét negyvened búcsút azoknak a híveknek, akik a szentbeszédre és a misén részt vesznek, ám erről írásos dokumentum nincs, és kevéssé hihető, hogy a 11. század előtt ilyen búcsúkiváltság létezett volna. Írásos bizonyíték a stációs búcsúkról 1298-ból van, amikor VIII. Bonifác pápa megerősítette elődei stációs templomoknak adott kiváltságait, és minden hívőnek, aki ezeket a templomokat

²²⁶ MREV IV. 219-220. (CLXXXII.), *Theiner, A.: Vetera monumenta historica i. m. II. 612-613. (DCCCVIII.); DF 237 250. Kiadása: Theiner, A.: Vetera monumenta historica i. m. II. 606-608. (DCCCIV.)*

²²⁷ *Theiner, A.: Vetera monumenta historica i. m. II. 612-613. (DCCCVIII.)*

²²⁸ DF 292 487., Reg. Vat. vol. 509. fól. 213r-v. Kiadása: *Theiner, A.: Vetera monumenta historica i. m. II. 378. (DLXIV.)* Kivonat kiadása: MREV III. 168. (CCLXXVII.)

²²⁹ DF 101 810. 18. századi másolata: DF 232 344.

²³⁰ *Sümegei J.: Adatok a penitencia és a búcsú történetéhez i. m. 113.*

hamvazószerdától húsvétig áhítattal meglátogatta, egy év és egy negyvened búcsút engedélyezett, akik pedig ebben az időben a pápai áldást fogadták, azok száz nap elengedésben is részesülhettek.²³¹ A 15. századtól aztán bizonyos személyeknek vagy közösségeknek is megadták a jogot, hogy hazai templomok meglátogatásával elnyerjék ugyanezt a kiváltságot. A magyar híveknek X. Leó pápa 1513-ban engedélyezte, hogy olyan búcsút nyerjenek, mintha a római stációkat személyesen látogatták volna meg, amennyiben nagybőjtben és más stációs napokon az esztergomi Szűz Mária Szeplőtlen fogantatása kápolnában imádkoznak, és azt javaikból segítik.²³² A középkori pápák tehát a hívek lelki igényeire való válaszként számtalan több napos vagy több éves búcsúval támogatták a magyarországi templomokat, kápolnákat, megszentelt helyeket. A növekedés a kiváltságok mennyiségében kétségtelen, amit többek között a hívek igényeire való pápai válasz eredményezett.

6. MEGJEGYZÉSEK A BÚCSÚK ÉRTÉKCSÖKKENÉSÉHEZ

A megszentelt helyeken elnyerhető búcsúk években és napokban kifejezett száma tagadhatatlan növekedést mutat a középkor századai folyamán. Míg a 13. századból egyáltalán nincs adat arra, hogy egy évnél nagyobb búcsút kapott volna akármelyik magyar templom, a 14. században VI. Kelemen pápa már legalább négy hét éves búcsút adott, a 15. század közepétől már csak elenyészve található egy vagy három éves enyhítés, a több éves kiváltságok viszont egyre gyakoribbak. Olyannyira, hogy a 16. században X. Leó pápa magyar templomnak tíz évnél kisebb vezeklés-elengedést nem is adott. Csak ha az összes magyar templomnak adott búcsú kiváltságról lenne forrás, akkor lehetne teljesen biztos adatokat közölni a mennyiségek növekedéséről. Ám talán nem reménytelen vállalkozás a Veszprém egyházmegyei búcsúkat megnézni ilyen szempontból, hiszen azok adatait a Monumenta Episcopatus Vesprimiensis összegyűjtötte. Ennek segítségével azonnal megállapítható a búcsúk számának növekedése a 14. és 15. században, és hogy a 111 kiváltság legtöbbször egy, három, öt vagy hét év és ennek megfelelő negyvened volt, a 111-ből összesen hetvenhárom (66%). A korábban már említett búcsúadási gyakorlat fényében ez nem meglepő. Ugyanakkor itt is nyomon követhető az enyhítések mennyiségének növekedése. Csak a 15. századtól fordul elő, hogy valamely Veszprém egyházmegyei templom tíz, tizenkettő, húsz vagy harminc éves búcsút kapjon. Az egy éves, vagy annál kisebb búcsúk száma pedig radikálisan lecsökkent a 15. századra. Látható

²³¹ Amort, E.: *Historia Indulgentiarum*. i. m. 36. és 161.

²³² DF 237 250. Kiadása: *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. II. 606-608. (DCCCIV.)

tehát a 15. század közepétől egyfajta eltolódás a nagyobb mennyiségű búcsúk felé, ám mégsem mondható, hogy azokból egyre többet adtak a pápák. Ugyanis a számok alapján úgy tűnik, hogy inkább az adott pápától függött a nagy búcsúk adományozása, mint kortól vagy évszázadtól. IX. Bonifác pápa például kiemelkedik az „*ad instar*” búcsúk adományozásával, ám ő maga visszavonta ezeket – amint erről már volt szó –, és utódai nem léptek nyomába ezen a téren. XXIII. János szintén kiemelkedik kortársai közül a búcsúk mennyiségét illetően. Előtte ugyanis egyetlen magyar templom sem kapott tíz, tizenkettő, huszonöt, harminc vagy negyven éves kiváltságot. És igaz ugyan, hogy utódai – V. Márton és IV. Jenő – adtak tíz éves enyhítést, ám ilyen nagy kiváltságokra legközelebb csupán a 15. század második feléből vannak adatok.

A pápai búcsúadást számtalanszor érte az a vád, hogy a pápák önző érdekeik szerint használták fel a vezeklés enyhítésének rendszerét, a pápai hatalomért folyó harcban ezzel toboroztak maguknak támogatókat, és a hívek hiszékenységét kihasználva egyre nagyobb és több elengedést ígértek. Richard William Southern például ezt írja a búcsúkról „A nyugati társadalom és az egyház a középkorban” című művében: „*A 15. század végére a rendszer [ti. a búcsúadományozások rendszere] olyan mértékben szerteágazott, hogy teljesen kiismerhetetlenné vált. Sok tényező közrejátszott, hogy kialakuljon e nagy bőség: rivális pápák befolyásukat igyekeztek kiterjeszteni, és pénzügyi helyzetükön próbáltak javítani; az egész emberiség egyetemesen az üdvözülés bizonyosságát óhajtotta.*”²³³ Hasonló véleményt formál Henry Charles Lea is búcsúkról írt művében.²³⁴ Ám érdemes szem előtt tartani, hogy a jubileumi és a keresztes kiváltságokat leszámítva a pápák mindig kérésre engedélyeztek vezeklésenyhítést. Az adományozás növekedése tehát nem a pápai politika következménye volt, hanem a hívek kéréseinek sokasodása miatt történt.²³⁵ Az egyház legfőbb vezetői között voltak olyanok, akik nagylelkűbben teljesítették a hívek kérését, és voltak, akik kevésbé. A Bossányi Árpád által összegyűjtött szupplikációk segítségével nyomon lehet követni, hogy a 14. század közepén melyik pápa milyen gyakran teljesítette a magyar hívek búcsúkérését. Bossányi az 1342 és 1370 közötti időszakból gyűjtötte össze a kérvényeket, ami VI. Kelemen (1342-1352), VI. Ince (1352-1362) és V. Orbán (1362-1370) uralkodásának kora.²³⁶ Ebből a huszonnyolc évből összesen hetvenkét folyamodvány található a műben, a Monumenta Vesprimiensisből pedig még kettőről van adat. E hetvennégy szupplikáció majd felében (38 db) mondta meg pontosan a kérvényező, mennyi kiváltságot kér, huszonnyolc pedig a pápa

²³³ Richard William Southern: A nyugati társadalom és az egyház a középkorban. Budapest 1987. 167.

²³⁴ Lea, H. C.: History of auricular confession. i. m. 65-66.

²³⁵ Shaffern, R. W.: The Penitents Treasury. i. m. 16.

²³⁶ VII. Kelemen ellenpápa-hoz intézett szupplikációkat is összegyűjtötte, ám ezek között nincs magyar búcsúkérvény.

tetszésére bízta az adományozandó kiváltság mértékét. Az elemzett korszak kérvényeinek vizsgálatából látszik, hogy jóval többen kértek nagyobb búcsút, mint ahányan megkapták, amit óhajtottak. Huszonhat templom számára – ami összesen tizenöt kérvényt jelent, hiszen több esetben egy szupplikációban nem csupán egy hely szerepelt – kért valaki nagyobb búcsút, mint amelyet végül is kapott, általában kettő, három, öt, vagy hét évet. 1358. február 24-én például Kerekegyházi Lackfi Miklós öt év és öt negyvened búcsúért folyamodott VI. Ince pápához négy templom számára, de mindegyik csupán egy évet és egy negyvenedet kapott.²³⁷ Ugyanő további öt templomoknak szintén öt éves kiváltságot kért az egyházfőtől, ám ezek csupán száz napos búcsút nyertek.²³⁸ Erzsébet királyné különösen gyakran fordult a pápákhoz búcsú kiváltságért, és bár számos jeles kiváltságot elnyert, az ő kérései sem mindig találtak meghallgatásra. 1349. március 14-én VI. Kelemen pápától az óbudai kolostortemplom felszentelésére római zarándoklattal elnyerhető búcsút kért, vagyis a vezeklés teljes elengedését. VI. Kelemen pápa elutasította kérését, ám csupán hét év és hét negyvened elengedést adományozott a felszentelés ünnepére. Erzsébet 1363-ban V. Orbán pápától a podvinji Szűz Mária-templomot meglátogatók számára kért hét évi búcsút, de a pápa csupán egy évnnyt adományozott. A vezeklés nagyobb enyhítése helyett tehát általában egy évet vagy száz napot adott e három avignoni pápa, ahogyan általában akkor is, ha a kérvényező a pápa belátására bízta a búcsú mennyiségét. Huszonnyolc ilyen kérvényből huszonhárom szól ekkora elengedésről, négy esetben tíz napot adott VI. Kelemen, és csupán egyszer fordult elő, hogy valaki a pápa belátására bízott kérésre hét éves búcsút kapott: Lajos király 1352-ban az óbudai klarissza kolostornak kért kiváltságot, s kérését meghallgatva VI. Kelemen hét évet engedélyezett a felszentelés ünnepére, ugyanakkor a többi – több mint húsz – ünnepre és azok nyolcadára ekkor is csak egy év és egy negyvenedet.²³⁹ Mindössze tehát 17%-ban kapták a kérvényezők, amit kértek, ami igen kevésnek mondható. Egyes pápák adományait egyenként vizsgálva elmondható, hogy a százalékos arányokat tekintve VI. Ince pápától kértek a leginkább nagyobb elengedést, mint amit végül a pápa engedélyezett (59%), és legtöbben VI. Kelemen idején bízták a pápa belátására, mennyi búcsút ad (64%). Ám mindhármukról elmondható, hogy alig adtak kiemelkedően nagy búcsút.²⁴⁰

²³⁷ E templomok a következők: a radnótfajai Szűz Mária-, a szentmiklósi Szent Mihály-, a sóvári Mindenszentek, és egy Szent Miklósról nevezett templom. *Bossányi Á.*: *Regesta Supplicationum*. i. m. II. 320. (CXX.)

²³⁸ Ezek a templomok: a szécsényi és papi Szűz Mária-, a margitai Szent Margit-, a kovácsi Szent Lőrinc-, a kerekegyházi Mindenszentek és a hermáni Szent István király-templom. Uo. 322. (CXXIII.)

²³⁹ MREV II. 155. (CLXXVIII.), *Bossányi Á.*: *Regesta Supplicationum*. i. m. I. 243. (DIX.)

²⁴⁰ Hasonló megfigyelhető a 15. században is. 1490. május 22-én Ilkusi Márton, budai plébános a budai Krisztus Teste társulat minden tagjának és a híveknek, akik az első csütörtöki misén és a körmeneten részt vesznek, öt év és öt negyvened búcsút kért, ám VIII. Ince pápa csupán negyven napot engedélyezett. *Szovák Kornél*: Ilkusi (Bylica) Márton pápai bullái. In: Magyarország és a római Szentszék. (Források és távlatok) Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. Szerk. Tusor Péter. Budapest-Róma 2012. 27-49. 47.

Az avignoni korszakban nem is mutatkozik jelentős növekedés a pápai búcsú kiváltságok mennyiségében. XI. Gergelynél azonban már a hazai templomoknak adott két év és két negyvened búcsú is gyakori lett, majd elindult a búcsú kiváltságok mennyiségének lassú, olykor meg-megtörő növekedése, mely a 15. század közepétől teljesedett ki. Sajnos az adatok hiánya miatt nem lehetséges teljes képet adni a növekedésről, ám az biztos, hogy a 15. század közepére az avignoni korszakra oly jellemző száz napos és egy év egy negyvened búcsú szintje teljesen eltűntek. Száz naposról ekkorról egyáltalán nincs, egy éves búcsúra pedig mindössze három adat van, ám ezekben a kiváltságlevelekben is nagyobb búcsú mellett szerepel.²⁴¹ IV. Sixtus pápa például 1482-ben mindazoknak a vezekléséből elengedett egy évet, akik a székesfehérvári Szűz Mária-templomban Krisztus születése és Mária tisztulása ünnepe vesperásán az „Ige testté lett” rezponzóriumon kezükben égő gyertyával jelen vannak.²⁴² Ennek kérvényét Domonkos székesfehérvári prépost nyújtotta be, aki öt év elengedést kért, ám csak egyet kapott, ami azt mutatja, hogy a pápai ellenőrzés nem veszett ki a korból, és a 15. században sem engedélyeztek korlátlanul minden búcsút az egyház vezetői.

A pápai ellenőrzés és korlátozás tanúi azok a kancelláriai rendelkezések is, melyeket az egyház legfőbb vezetői a mértéktelen kiváltságnyerés és a visszaélések ellen adtak. Ezek a rendelkezések elsősorban a kiváltságok érvényességi idejéről, mennyiségéről, illetve az elnyerés körülményeiről szólnak. Az érvényességi idővel kapcsolatban V. Orbán rendelte el pápaságának első évében, hogy bármely búcsú csak tíz évre nyerhető el. V. Orbán ezt be is tartotta, ám már utóda, XI. Gergely több húsz évre szóló búcsú kiváltságot adott magyarországi templomoknak, mint tíz évre szólót: huszonkettőtől tizenkettőt. VI. Orbán pápaságának első évében rendelte el, hogy örökre szóló búcsú csak a templom vagy kápolna főünnepére, illetve a névadó szent ünnepére adományozható. Legközelebb IX. Bonifác pápa adott utasítást a búcsú érvényességével kapcsolatban, 1394. február 17-én. Ekkor elrendelte, hogy a „*Fiat ut petitur*” szignálású kérvényekre csak három év búcsú engedélyezhető tíz éves érvényességi idővel, akkor is, ha több évre kérik. Azt is meghatározta, hogy csak akkor lehet örökre, vagy hosszabb időre szóló kiváltságot adni, ha ezt a pápa saját kezűleg írja rá a kérvényre, illetve ha csupán az év egy napjára szól a búcsú, mert akkor régi szokás szerint örök érvényű a

²⁴¹ Egyiket 1461-ben II. Pius pápa Baumkircher András kérésére a Győr egyházmegyei szalónaki várban lévő Szűz Mária-templom számára adta Mária három – születése, tisztulása, és szeplőtlen fogantatása – ünnepére, ugyanakkor mennybevételenek napján a vezeklés három éves enyhítését nyerhették el a hívek. DF 292 473. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 504. fol. 264r-v. Egy másikat IV. Sixtus pápa adományozott 1480-ban az esztergomi templomban Szent Simon és Júdás apostol ünnepén misén megjelenő híveknek. DF 237 335.

²⁴² MREV III. 276-277. (CDXII.)

kiváltság.²⁴³ Maga Bonifác pápa az 1400-as jubileumi évig csupán egyszer adott magyarországi kérelmezőnek örökre szóló búcsú kiváltságot, ám azt nem templomnak, hanem a hitetleneket templomba kísérő és segítő brassói híveknek.²⁴⁴ 1400-ban viszont a nyolcvankilenc hazai templomnak szóló oklevél több mint fele örökre szól (49 db), a következő év tíz kiváltságából öt, majd az 1402-es évben tizennégyből hat, vagyis vélhetően ennyi kérvényt írt alá személyesen a pápa, hiszen ezek közül csupán egy szólt az év egy ünnepére.²⁴⁵ XIII. Benedek avignoni ellenpápa eközben bőkezűbb engedményeket tett, hiszen elrendelte, hogy templomokat, kegyes helyeket – kivéve az ispotályokat és kápolnákat – látogatók vagy segítők örökre kapják a búcsút, az ispotályok és kápolnák esetében pedig elődjei nyomdokán haladva a kiváltság tíz éves érvényességi idejét határozta meg.²⁴⁶ XXIII. János pápa ismét szigorított a szabályokon 1412. február 7-én, hiszen minden búcsút – beleértve saját örökre adott kiváltságait – csupán tíz évre engedélyezett. Az 1413 és 1415 között hazánknak adott tizenkilenc búcsúlevelének többsége valóban csak tíz éves érvényességi idővel bír, ám 1415 januárjában és februárjában több tizenöt, húsz vagy huszonöt évig érvényben lévő hét éves búcsút adományozott.²⁴⁷ V. Márton a mértéktelen búcsú kibocsátás korlátozására vonatkozó számos rendelkezése között az érvényesség kérdésében nem követte XXIII. Jánost, hanem visszatért a régi szokáshoz, hiszen az év csupán egyetlen ünnepére engedélyezte az örökre szóló búcsúkat.²⁴⁸ Utódai, IV. Jenő majd V. Miklós részben elődjüket ismételték az egy napra kért búcsúkat illetően, ugyanakkor kimondták, hogy a kiváltságok alapvetően húsz évre szólnak.²⁴⁹ V. Miklós a hazánknak adott búcsú kiváltságok esetében általában tartotta magát ehhez, kivéve az esztergomi bazilikának László király kérésére 1452. április 23-án engedett búcsú esetében. Ebben a kiváltságlevélben az 1450. március 1-jén adott hét éves búcsúra hivatkozik, mely a

²⁴³ *Ottenthal, E.*: *Regulae cancellariae apostolicae*. i. m. 17., 47. és 66.

²⁴⁴ DF 286 565.

²⁴⁵ Ez az egy kivétel 1400. május 1-én kelt búcsúlevelél, melyben az esztergomi bazilika Szűz Mária-kápolnájának a velencei Szent Márk és a Portiuncula „ad instar” búcsúja mellett több esztergomi templom hét év és hét negyvened búcsút nyert örökre, egyetlen ünnepre: Mária mennybevételének napjára. Ennek oka azonban mindössze az, hogy az „ad instar” búcsúkat Bonifác mindig egyetlen ünnepre engedélyezte, és ezeknek a templomoknak a mennybevételre érkező hívek miatt adott búcsút. DF 237 307., Regesztája: ZsO II/1. 33. (242.); Kiadása: CD X/2. 792-795. (CD.), Mon. Vat. Hun. I/4. 201-203. (CCLII.)

²⁴⁶ *Ottenthal, E.*: *Regulae cancellariae apostolicae*. i. m. 130.

²⁴⁷ Tízöt év érvényességi idővel a pécsi egyházmegyei *Berckzow*-i Szent István-templomnak, és a Zágráb megyei Szentlőrincen lévő Szent Lőrinc-kápolnának. DF 288 737. Eredetije: Reg. Lat. vol. 175. fol. 91v-92r. Regesztája: ZsO V. 78. (86.), és DF 288 737. Reg. Lat. vol. 175. fol. 92r-v. Regesztája: ZsO V. 78. (87.) Húsz éves érvényességgel az erdélyi Sáromberek és Somkerék, huszonöt évig pedig az esztergomi Szent István-templomban lévő imádkozóhely. DF 288 785. Eredetije: Reg. Lat. vol. 182. fol. 77v. Regesztája: ZsO V. 117. (234.); DF 288 785. Eredetije: Reg. Lat. vol. 185. fol. 77v-78r.; Regesztája: ZsO V. 117. (235.), DF 288 774. Eredetije: Reg. Lat. vol. 182. fol. 204r-v. Regesztája: ZsO V. 86-87. (118.)

²⁴⁸ *Ottenthal, E.*: *Regulae cancellariae apostolicae*. i. m. 195.

²⁴⁹ Uo. 246 és 243.

felszentelés napjára szólt. László királytól azt is megtudta, hogy ez a templom a „...*legrégibb, és a Magyar Királyság minden templománál nemesebb, ám épületei és építményei felújításra szorulnak, mely nem kevésbé költséges, s melynek elvégzésére e harcok viharai és más különféle baljós események miatt jövedelmeiben igencsak megkárosított templom vagyona nem elegendő, de úgy vettük észre, hogy a krisztushívők segítségével igencsak előnyös*”.²⁵⁰ Így Miklós pápa nem csupán megújította a korábbi kiváltságot, hanem kiterjesztette még három ünnepre: nagypéntekre, Mária mennybevitelére és a bazilika védőszentje, Szent Adalbert ünnepére. Hogy a pápa saját rendelkezését nem tartotta be, annak a kérdéses bazilika jelentősége vagy az előkelő kérvényező lehetett az oka. A 15. század második feléből és a 16. század elejéről rendelkezésre álló negyvenkilenc pápai kiváltságlevélből huszonháromban olvasható, hogy a búcsú örökre szól, így biztosan állítható, hogy egyre több templom kapott örökre búcsú kiváltságot, és mindegyik több mint egy ünnepre. Ám az örökre adott búcsúk általános elterjedéséről nem lehet beszélni, hiszen a teljes búcsúkat például ritkán adták örökre, és noha egyik bizonyos számú évre adott búcsú esetén sem található az oklevélben érvényességi idő (hacsak nem örökre szóltak), feltehetően e kiváltságok elnyerésének ideje lejárt. Ugyanakkor, ha valamely hely már örökre szóló búcsú kiváltságot kapott, akkor is előfordult, hogy idővel a kiváltság megerősítését kérték: a brassói Szűz Mária-plébániatemplomnak 1474. március 20-án adott IV. Sixtus pápa örökre szóló hét éves búcsút, ám 1512-ben II. Gyula pápa ezt megerősítette Antal dékán kérésére, aki a kiváltságlevél valóságának megerősítése céljából fordult a pápához.²⁵¹ A búcsúk érvényességi idejének növekedése a 15. század második felére tehát az adatok tükrében kétségtelen, ám a pápai ellenőrzés mindvégig megmaradt e kérdésben.

A pápai kancelláriai utasítások másik fontos témája a búcsú elnyerésére szolgáló ünnepek sora. V. Orbán pápa 1362. július 26-án meghatározta, hogy mely napokra adható búcsú: Krisztus hét ünnepére – születése, körülmetélése, megjelenése, feltámadása, mennybemenetele, pünkösd, és Szent Teste –, Mária négy fő ünnepére – születése, mennybevitelére, megtisztulása és szeplőtlen fogantatása –, Keresztelő Szent János, Szent Péter és Pál apostolok, mindenszentek, a templom névadó szentjének ünnepére, a felszentelésre,

²⁵⁰ DF 249 012. Eredetije: Reg. Vat. vol. 398. fol. 189v-190r. Kiadása: *Tóth Krisztina*: Szécsi Dénes érsek építkezései Esztergomban. i. m. 150-151. Regesztája: Lukcsics P.: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 306. (1262.) „...vetustissima et nobilior omnium ecclesiarum Regni Ungarie existat ac in suis structuris et edificiis reparatione indigeat, non modicum sumptuosa et ad illum faciendam ipsius ecclesie, que propter guerrarum turbines et diversos alios sinistros eventus in suis redditibus est plurimum diminuta, facultates non sufficient, sed Christi fidelium suffragia fore noscantur plurima oportuna.”

²⁵¹ DF 286 599., DF 286 598. Kiadása: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. II. 446-447. (DCXXXI.) és DF 286 614.

valamint az ünnepek nyolcadára.²⁵² A hazánknak adott kiváltságok tükrében elmondható, hogy az esztergomi bazilika már 1259-ben kapott búcsút Mária négy nagy ünnepére IV. Sándor pápáról, a 14. században pedig XXII. János pápa több magyar templomnak is engedélyezett ezekre az ünnepekre búcsút, például 1321-ben a szentpéteri Szűz Mária-templomnak.²⁵³ A Krisztus hét ünnepére adott búcsú elterjedése azonban inkább az avignoni korszakra tehető. Mind a pápai, mind az ezekhez hasonlóan kiállított bíborosi és püspöki oklevelek erről tanúskodnak. Egy-egy kivételtől eltekintve a 13. században Krisztus születése, feltámadása, mennybemenetele és pünkösöd szerepel a kiváltságlevelekben, ahogy a már említett 1259-es esztergomi, vagy az 1299-es tizenkét külföldi püspök által kiállított sági Szűz Mária-templomnak szóló oklevélben is.²⁵⁴ Keresztelő Szent János, Szent Péter és Pál, valamint mindenszentek ünnepére – külön-külön vagy akár együtt is – a 13. századtól adtak búcsút egy-egy helynek, ám az adatok fényében úgy tűnik, hogy az ünnepek fentebb meghatározott sora az avignoni korszakban alakult ki. Az első hazánknak adott olyan pápai kiváltságlevél, melyben éppen ezek az ünnepek szerepelnek, V. Orbán 1366-ban a székesfehérvári káptalani Szűz Mária-templom számára kibocsátott egy éves búcsúja.²⁵⁵ Utódai alatt aztán általános lett, egészen a 15. század második feléig, amikortól már nem található ezekre az ünnepekre hazai templomnak adott kiváltság; utoljára 1460. április 4-én II. Pius pápa a Magyar Királysághoz tartozó három templomnak engedélyezett ezekre a napokra kiváltságot.²⁵⁶ IV. Jenő ismét elrendelte, hogy csak a kancellár által szokásosan kiváltságolt ünnepekre bocsássanak ki búcsúlevelet, amit V. Miklós is megerősített.²⁵⁷ A hazai templomoknak adott búcsúk a 15. század második felében és a 16. század elején már sokkal kevesebb ünnepre szóltak, míg az

²⁵² Jézus ünnepei: születése (Nativitas Domini): december 25.; körülmetélése (Circumcisio Domini): január 1.; megjelenése (Epiphania Domini), vagyis vízkereszt: január 6.; feltámadása (Resurrectio Domini), vagyis húsvét: változó az időpontja; mennybemenetele (Ascensio vagy Assumptio Domini): húsvét utáni negyvenedik napon; pünkösöd (Pentecostes): húsvét utáni ötvenedik napon; Szent Teste (Corporis Christi): Szentháromság utáni csütörtök. Mária ünnepei: születése (Nativitas Mariae): szeptember 8.; mennybevétel (Assumptio Mariae): augusztus 15.; megtisztulása (Purificatio Mariae), vagyis Gyertyaszentelő Boldogasszony: február 2.; szeplőtlen fogantatása (Annuntiatio Mariae), vagyis Gyümölcsoltó Boldogasszony: március 25. Keresztelő Szent János (nativitas Johannis Baptistae): június 24.; Péter és Pál apostol: június 29.; mindenszentek (Omnium Sanctorum): november 1.

²⁵³ DF 237 284., DF 291 308. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 73. fol. 118r.

²⁵⁴ DL 1526., Másolata 1777-ből: DF 259 043.

²⁵⁵ DF 289 797. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 162. fol. 596v. Kiadása: *Theiner, A.: Vetera monumenta historica* i. m. II. 81. (CLII.) Kivonatol kiadása: MREV II. 198. (CCXXXII.)

²⁵⁶ E három a *Bosenac* várában található Mindenszentek-templom, a babolci királyi vár Szentlélek-temploma és a jajcai vár közelében található Podunlachie-i Szűz Mária-templom. DF 292 420. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 475. fol. 262v-263v.; DF 292 419. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 475. fol. 230r-v.; DF 292 420. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 475. fol. 262r-v. Talán a Podmilacje-i templomról van szó. Az első két templom esetében Szent Ferenc és Nazianzi Szent Gergely emléknepje is a búcsúnyerő ünnepek sorában szerepel, a harmadik esetében pedig Szent Ferenc, Szent György és Szent Katalin ünnepe.

²⁵⁷ *Ottenthal, E.: Regulae cancellariae apostolicae.* i. m. 30. 263.

elnyerhető vezeklés-elengedés években kifejezett száma növekedett.

A korai időktől szokás volt az ünnepek nyolcadára is kiterjeszteni a búcsú elnyerésének lehetőségét. V. Orbán 1366. szeptember 30-án rendelte el, hogy az ünnepek nyolcadára csak száz napos búcsú adható. A Magyarországnak adott pápai kiváltságlevelek sorában elsőként IV. Miklós már említett 1289-es oklevelében található az ünnep nyolcadára is engedélyezett búcsú.²⁵⁸ A 14. századi oklevelekben ezután gyakorta szerepelt a búcsúnak az ünnep nyolcadára való kiterjesztése, de majdnem minden esetben kisebb kiváltság járt érte, mint magán az ünnepnapon. Az ünnepek nyolcadán elnyerhető búcsúkról a későbbiekben XIII. Benedek pápa úgy intézkedett, hogy a kisebb helyek, mint az ispotályok és kápolnák csupán száz nap búcsút nyerhetnek, az ünnepek nyolcadára pedig ötven napot, vagyis követte elődjét az ünnepek nyolcadára adható kisebb kiváltságok kérdésének tekintetében.²⁵⁹ Mindez tendencia maradt a 15. század első feléig, onnantól viszont a hazánk templomainak adott oklevelekben egyre kevésbé fordul elő az ünnep nyolcadára adott búcsú, II. Pius után pedig egyáltalán nem. Nem túl gyakran, mindössze két oklevélben olvasható, hogy több éves búcsú estében az ünnep nyolcadán ugyanolyan mennyiségű elengedést lehetett nyerni, mint magán az ünnepen. Mindkettő 1459-ből II. Pius pápától való: az egyik Bodó Gergely kérésére a pécsi egyházmegyei szentgyörgyi Szent Gergely ferences templomnak adott kilenc éves búcsút engedélyező kiváltságlevélben, a másik a szepesi Szent Márton társaskáptalani templom Szent Márton és Szent András-kápolnájának adott hét éves búcsúlevélben.²⁶⁰

A 15. század folyamán és egyes pápák esetében mutatkozó búcsúmenyiségek növekedéséről korábban már volt szó. Az egyházfők a kancelláriai utasítások szerint e téren is számos korlátozással próbálták megakadályozni a túlkapasokat. IX. Bonifác pápa 1394. február 17-én elrendelte, hogy amennyiben a kérvényen „*Fiat ut petitur*”, vagyis „Legyen, ahogy kérte” aláírás van, akkor csak három éves búcsút lehet adni.²⁶¹ V. Márton pápaságának kezdetén, 1418. november 18-án úgy intézkedett, hogy ha a kérvényeken „Fiat O” aláírás van, és katedrálisról, híres társaskáptalanról vagy jeles kolostorról van szó, akkor három, egyéb esetben két év, „*Fiat ut petitur*” aláírással pedig négy, illetve három év adható.²⁶² A források tanúsága

²⁵⁸ DL 50 331.

²⁵⁹ *Ottenthal, E.*: *Regulae cancellariae apostolicae*. i. m. 130.

²⁶⁰ DF 292 458. Eredetije: Reg. Vat. vol. 499. fol. 62r-v. Kiadása: *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. II. 322. (CCCCXCIII.); DF 272 886. és DF 292 464. Eredetije: Reg. Vat. vol. 501. fol. 236v-237r. Kiadása: *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. II.344-345. (DXXIII.)

²⁶¹ *Ottenthal, E.*: *Regulae cancellariae apostolicae*. i. m. 66.

²⁶² Uo. 196. *Andreas Meyer*: *Regulae, ordinationes et constitutiones Cancellariae apostolicae*. Web publication: <https://www.uni-marburg.de/fb06/forschung/webpubl/magpubl/paepstlkanzl> (letöltés ideje: 2016. március 24.) V. Márton 16.

szerint maga V. Márton ennek ellenére adományozott hét év és hét negyvened búcsút magyar templomoknak. Ezek közül hármat még a rendelkezés kibocsátása előtt – 1418. január 23-án – engedélyezett Rumi Doroszló Imre kérésére a rumi Szent László-, az igrici Szent Péter- és az asszonyfalvi Szent Cecília- és Mindenszentek templom javára.²⁶³ A másik két kiváltságot viszont már a rendelkezés kibocsátása után, az 1419-es és 1420-as év folyamán adta a váradi Szent Péter- és az Ellenbach-i Szent Péter és Pál-templomok számára. Ennél nagyobb búcsút is engedélyezett V. Márton, 1419. augusztus 18-án ugyanis a váradi Szűz Mária társaskáptalani templomot meglátogató hívek vezekléséből tíz évet és tíz negyvenedet engedett el.²⁶⁴ V. Márton tehát, ha nem is sűrűn, de olykor igazolhatóan nagyobb elengedést adott, minden bizonnyal különleges pápai kegyként. Utódjai, IV. Jenő és V. Miklós megismételték utasításait, utóbbi még azt is hozzátéve, hogy kápolna „*Fiat*” szignálással egy év, „*Fiat ut petitur*”-al pedig két év búcsút nyerhet.²⁶⁵ Ahogy V. Márton, úgy utódai is adományoztak időnként nagyobb búcsúkat a híveknek, olykor V. Márton pápánál nagylelkűbben is. IV. Jenő 1433-ban számos hét és tíz éves búcsút adott Zsigmond király kíséretének tagjai kérésére, de a későbbiek folyamán is. Ráadásul nem csupán templomoknak, hanem akár kápolnának is adott hét éves búcsút, mint például 1445. június 19-én a Győr városán kívüli domonkos kápolnának.²⁶⁶ Ezen kívül XXIII. János óta először ő adott tizenkét és harmincévnyi vezeklés-elengedést három magyar templomnak is.²⁶⁷ IV. Jenő nagylelkű adományai mögött elsősorban az állhat, hogy Zsigmond király – aki ekkor már német-római császár is volt – támogatta IV. Jenőt a bázeli zsinaton a pápa által kinevezett bíborosok elfogadásának ügyében.²⁶⁸ V. Miklós szintén adott hét éves búcsút magyar templomoknak, melyről hét fennmaradt forrás tanúskodik. Ezek közül kettő még a pápai rendelkezés előtt került kibocsátásra, a többi öt viszont utána.²⁶⁹ Ennek ellenére V. Miklós nem vádolható mértéktelen búcsúadományozással, ugyanis a hazai templomoknak adott hét éves elengedést engedélyező kiváltságokról elmondható, hogy jelentős magyar templomok kapták, mint az esztergomi bazilika, az újlaki Szent Péter- vagy a pozsonyi Szent Márton-

²⁶³ MREV III. 5-6. (IV.) Regesztája: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. I. 54. (41.)

²⁶⁴ *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. I. 85. (198.); 88. (224.); 85. (199.)

²⁶⁵ *Meyer, A.*: *Regulae, ordinationes et constitutiones Cancellariae apostolicae.* i. m. IV. Jenő 18., V. Miklós 15.

²⁶⁶ ASV Reg. Vat. vol. 377. fol. 186r-v. Regesztája: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 226. (857.)

²⁶⁷ Tizenkét éves búcsúra példa: bakóci Szent Péter és Pál-templom. ASV Reg. Suppl. vol. 287. fol. 205r. Regesztája: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 105. (257.) Harminc éves búcsúra példa: gyurikodi Szent György-plébániatemplom. ASV Reg. Suppl. vol. 287. fol. 134v. Regesztája: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 97. (238.)

²⁶⁸ *Fraknói V.*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. II. 20-21.

²⁶⁹ Ez a kettő: 1447. június 18-án a *Verlau*-i Szentháromság-templom és a Vranduk alatt lévő Szent Tamás-templom. *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. II. 234. (CCCLXXXVII.) Regesztája: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 243. (948.); *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. II. 233. (CCCLXXXVI.) Regesztája: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 243. (946.)

templom, valamint Hunyadi János kormányzó kérésére az általa építtetett felgyógyi ferences templom.²⁷⁰ Emellett mindegyik kiváltságot nyert hely jobbára csupán a felszentelés vagy a névadó szent ünnepére kapta a búcsút, az esztergomi bazilikát kivéve, mely 1452-ben László király kérésére további négy ünnepre kapott hét éves elengedést.²⁷¹

A pápai utasítások kitértek a korábbi búcsúengedélyekre is. XI. Gergely rendelkezett úgy, hogy a búcsú kiváltságokban meg kell említeni a korábban általa vagy valamely elődje által adott kiváltságot is, különben nem érvényes a búcsú.²⁷² Innentől terjedtek el a pápai oklevelekben az erről szóló záradékok, és XI. Gergely következetesen meg is tartotta rendelkezését, amit VI. Orbán, IV. Jenő és V. Miklós is megerősített.²⁷³ E rendelkezés háttérében a felesleges és jogi szempontból érvénytelen búcsúhalmozás gyakorlatának a megfékezése állt. A záradékban ugyanis az olvasható, hogy amennyiben akármilyen búcsú a helyet meglátogatók vagy adakozók számára még érvényben van, az adott kiváltság nem érvényes. Hogy ennek hangsúlyozására miért volt különös figyelmük egyes pápáknak, arról a későbbiekben még lesz szó.²⁷⁴

A további búcsúkkal kapcsolatos pápai utasítások egy-egy pápához köthetőek. IX. Bonifác, aki az 1400-as szentév alkalmával számos „*ad instar*” és nagyobb búcsút adott gyóntatók alkalmazásának engedélyével is, nem csupán magukat a búcsúkat, hanem a vele járó gyóntatói felhatalmazásokat is visszavonta. Döntését azzal indokolta, hogy kolduló rendi szerzetesek is elnyerték a kiváltságot, mely által felhatalmazva érezték magukat, hogy plébániákon is prédikáljanak és gyóntassanak, ami VIII. Bonifác pápa „*Super cathedram*” és V. Kelemen pápa viennei zsinati intézkedése ellen van.²⁷⁵ Mindez a kor egyik érzékeny kérdését érintette, az egyházmegyei papság és a kolduló rendi szerzetesek közti ellentétet, mely lényegében az egyházmegyei híveknek való prédikálás, a gyóntatás, a vezeklés kirovása és a temetkezés körül zajlott. VIII. Bonifác pápa „*Super cathedram*” bullájában úgy rendelkezett, hogy szerzetesek csak saját templomaikban prédikálhatnak, gyóntathatnak és temethetnek, más templomban pedig a helyi dékán engedélyével. Bonifác utóda, XI. Benedek 1304-ben mindezt

²⁷⁰ Esztergom: DF 249 011. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 390. fol. 290r-v. Kiadása: *Tóth Krisztina*: Szécsi Dénes érsek építkezései Esztergomban. i. m. 150-151. Regesztája: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 274. (1086.); Újlak: ASV Reg. Vat. vol. 397. fol. 257v. Regesztája: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 298. (1233.) Pozsony: DF 228 262. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 398. fol. 250r-251r. Regesztája: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 305. (1258.) Felgyógy: ASV Reg. Vat. vol. 391. fol. 249v-250r. Regesztája: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 277. (1105.)

²⁷¹ DF249 012. Reg. Vat. vol. 398. fol. 189v-190r. Kiadása: *Tóth Krisztina*: Szécsi Dénes érsek építkezései Esztergomban. i. m. 150-151. Regesztája: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 306. (1262.)

²⁷² *Ottenthal, E.*: *Regulae cancellariae apostolicae*. i. m. 36.

²⁷³ *Ottenthal, E.*: *Regulae cancellariae apostolicae*. i. m. 46. 246. 263.

²⁷⁴ Ld. „A búcsú számának összeadása” című fejezetet.

²⁷⁵ *Ottenthal, E.*: *Regulae cancellariae apostolicae*. i. m. 76-77.

visszavonta „*Inter cunctas*” bullájával, a viennei zsinaton azonban V. Kelemen pápa ismét érvénybe helyezte a „*Super cathedram*” bullát.²⁷⁶ XI. Bonifác rendelkezéséből úgy tűnik, hogy a kolduló rendi szerzetesek a búcsú kiváltságok adta kedvezményeket használták a gyóntatással és feloldozással kapcsolatos pápai intézkedés megkerülésére, ám a szabad gyóntatónválasztási kérvények nagy számából az is nyilvánvaló, hogy a hívek körében nagy népszerűségnek örvendtek a szerzetes gyóntatók.

A rendelkezések azokról is szólnak, akik alamizsnát adnak egy-egy szent helynek, vagy az építkezésben segédkeznek. V. Márton pápa az adható búcsú mennyiségéről szóló utasításában ugyanannyi kiváltságot engedélyezett az alamizsnát adóknak, mint a templomot valamelyik ünnepnapon meglátogatóknak. E kérdéstről IV. Jenő és V. Miklós is hasonlóképpen rendelkezett.²⁷⁷ A hazai adatok fényében az adott helynek adakozók által is elnyerhető búcsú csak a 14. század közepén terjedt el, ám minden valószínűség szerint korábban is volt rá példa. VI. Kelemen pápa Tamás újvári ispán kérésére 1344. november 12-én a vágvecsei Keresztelő Szent János-templom javára adományt tevők számára adott száz napos búcsút.²⁷⁸ VI. Kelemen az alamizsnát adó híveknek következetesen csak száz napos búcsút engedélyezett, akkor is, ha egyébként bizonyos ünnepekre egy évet adott.²⁷⁹ Utódja, VI. Ince pápa az adományozóknak már adott egy év elengedést is, először 1353. február 13-án a zágrábi egyházmegyei *Culpma* Szűz Mária-templomát segítőknek, két hónapra rá pedig a templomot ájtatosan felkereső híveknek.²⁸⁰ A következő pápák, vagyis V. Orbán, XI. Gergely és VI. Orbán minden esetben csak száz napos búcsút engedélyeztek az adományt tevő híveknek, akkor is, ha a templom felkeresésével bizonyos ünnepeken több elengedést lehetett nyerni. IX. Bonifác pápa aztán ebben a kérdésben is felülmúlta elődjeit. Először 1389. november 25-én a váci egyházmegyei Gyada Szent Kozma és Damján-templomának adott a névadó szent ünnepére és a templom „megőrzéséhez segítő kezet nyújtók” számára egyaránt két év és két negyed búcsút.²⁸¹ Innentől az 1400-as jubileumi évig többnyire gyakrabban adott ugyanakkora kedvezményt az adott helyet meglátogatóknak és az adakozóknak, mint ahányszor különbséget tett a két kiváltság mennyisége között. Amikor azonban az 1399-es év végétől elkezdte az „*ad instar*”

²⁷⁶ Shaffern, R. W.: *The Penitents Treasury*. i. m. 154-155.

²⁷⁷ Otenthal, E.: *Regulae cancellariae apostolicae*. i. m. 196. 246. és 263.

²⁷⁸ DF 292 343. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 159. fol. 344v. Kiadása: *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. I. 663-664. (DCCCCXC.)

²⁷⁹ Például 1347. június 8-án a haraszi Szent Miklós-templomot a névadó szent, Miklós ünnepén felkereső híveknek. DF 292 743. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 98. fol. 280r-v. Kérvénye: *Bossányi Á.*: *Regesta Supplicationum* i. m. I. 174-175. (CCCLVI.)

²⁸⁰ DF 289 452. Eredetije: ASV Reg. Anev. vol. 125. fol. 378v.; DF 289 454. Eredetije: ASV Reg. Anev. vol. 125. fol. 397v. Kiadása: *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. II. 3. (III.)

²⁸¹ *Mon. Vat. Hun.* I/3. 48-49. (LVIII.)

búcsúk adományozását, ezek előnyeit még kiterjesztette az alamizsnát adókra is, viszont az években meghatározott elengedéseknél az adakozó hívek csak száz napot nyerhettek három, öt vagy hét év helyett, és a magyar templomoknak adott engedélyeknél ezt a gyakorlatot megőrizte pápasága végéig. Utódja, VII. Ince pápa adott először 1405-ben öt éves kiváltságot templomépítésben segítőknek a garamszentbenedeki apátság újraépítéséhez Konrád apát kérésére.²⁸² XXIII. János 1415 januárjában a privigyei Szent Bertalan-plébániaegyházat és az egervári Krisztus Teste kápolnát bizonyos ünnepekkor meglátogatókat és ezek építkezésében segítőköt hét éves, egy hónapra rá az esztergomi bazilikát pedig tíz éves búcsú kiváltsággal látta el.²⁸³ Mindezek mellett azonban többségében még mindig az volt a szokásban, hogy az ünnepek nyolcadára és az adakozóknak csak száz nap elengedés járt, egészen 1445-ig, amikor IV. Jenő pápa a csíksomlyói Szűz Mária ferences templom javára adott hét éves búcsú kiváltságot mindazoknak, akik a helyet Mária látogatásának ünnepén felkeresik, vagy akik építésében és karbantartásában segítik, valamint a liturgikus felszerelés biztosításához hozzájárulnak.²⁸⁴ Ekkortól már nincs hazai példa arra, hogy valamely templom esetében bármely pápa az adományt tevőknek kisebb elengedést engedélyezett volna, mint a helyet áhítatosan valamelyik ünnepen meglátogató híveknek. Abban is felfedezhető tehát egyfajta növekedés, ahogyan a szent helyeket anyagiakkal vagy kétkezi munkájukkal segítőköt jutalmazták a pápák, a 15. század második felétől ugyanis a hét, tíz vagy még több éves elengedések, sőt a teljes búcsú elnyerése is lehetséges volt adakozás útján, ám csak az előírt liturgikus cselekedetek elvégzése után.

A pápai rendelkezések és a felkutatott búcsú kiváltságok tehát arról tanúskodnak, hogy a pápai kontroll nem hiányzott a búcsúadás gyakorlatából, ám az elengedés elnyerésének érvényességi idejében és mennyiségében növekedés látható a 15. század második felében. Ebből könnyen levonható lehetne a következtetés, hogy egyre több helyen egyre több búcsút lehetett elnyerni. Ám az is megállapítható a forrásokból, hogy egyre kevesebb ünnepre adták a kiváltságokat – amint erről már volt szó –, vagyis a fenti következtetés egy az egyben nem feltétlenül helytálló. Például XI. Gergely 1373. május 1-én az esztergomi egyházmegyében lévő *tornói* Mindenszentek plébániatemplomot a szokásos kiváltságolt ünnepeken – Krisztus hét ünnepe, Mária négy főünnepe, Keresztelő Szent János, Szent Péter és Pál, mindenszentek,

²⁸² DL 9084. Regesztája: CD X/4. 326-327. (CXLV.), ZsO II/1. 518-519. (4226.)

²⁸³ Privigye: DF 288 789. Eredetije: ASV Reg. Lat. vol. 185. fol. 211r. Regesztája: ZsO V. 62. (17.); Egervár: DF 288 740. Eredetije: ASV Reg. Lat. vol. 175. fol. 102v. Regesztája: ZsO V. 70. (53.) Esztergom: DF 288 771. Reg. Lat. vol. 182 fol. 78r-v. Regesztája: ZsO V. 138. (305.)

²⁸⁴ *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. II. 226. (CCCLXXX.) Regesztája: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei i. m. II. 220. (832.)

felszentelés évfordulója – felkeresőknek engedélyezett egy éves elengedést, az ünnepek nyolcadára pedig száz napot.²⁸⁵ Összesen tehát az év tizenöt napján lehetett egy éves elengedést nyerni, ami tizenöt évet jelentett. A felsoroltakból kilenc ünnepnek van nyolcada, ez hatvanhárom nap, amihez hozzáadva a pünkösöd utáni hat napot, melyet szintén megemlítenek a kiváltságok, hatvankilenc olyan nap volt egy évben, melyen további száz nap elengedést lehetett nyerni a *tornói* templomban, vagyis összesen 6900 napot, ami majdnem tizenkilenc évnek felel meg. Ha azonban az ünnep nyolcadának – vagy pünkösöd utáni hat napnak – bármely napján csak egyszer lehetett száz napos elengedést nyerni, akkor mindössze ezer nappal, vagyis körülbelül három évvel lehet számolni. A felsorolt ünnepek közül öt minden esetben vasárnapra esik, vagy kötelező ünnep (Krisztus születése, pünkösöd, húsvét, körülmetélés, és Mária mennybevétele), az ünnepek nyolcadából pedig legalább egy nap szintén vasárnapra esik, ami további kilencszáz napi búcsút, vagyis két és fél évet jelent. Összesen tehát egy hívő, aki az egyház előírása szerint minden vasárnap elment szentmisére, a *tornói* templomban egy évben legalább hét és fél év búcsút nyerhetett, ha pedig minden olyan napon áhítattal vett részt a liturgián, melyen búcsút lehetett nyerni, majdnem harmincnégy év elengedést szerezhetett. Ha a *tornói* hívek többsége csak a kötelező ünnepekkor ment el a templomba, és csupán hét és fél év búcsút nyert, akkor is nagyobb elengedésben részesült, mint a boszniai Vranduk alatti Szent Tamás-templom hívei, akik számára V. Miklós pápa 1447. június 18-án a névadó szent, Tamás apostol ünnepére engedélyezett hét év és hét negyvened búcsú kiváltságot.²⁸⁶ A veszprémi egyházmegyei Simontornya domonkos templomának hívei X. Leó pápától 1513-ban tizenkét éves búcsút nyerhettek, ha Szent György és Mária mennybevételének ünnepén meglátogatták a templomot, vagyis összesen huszonnégy évet. A váradi Szent Anna-templomot áhítattal felkeresők pedig XI. Gergelytől 1373-ban csupán száz nap elengedést kaptak, ám azt tizenhat ünnepre és számos ünnep nyolcadára, így összességében alig kevesebb – kb. 23 év – búcsút nyerhettek.²⁸⁷ Számos példát lehetne még említeni, melyek ugyanazt világítják meg: az ünnepek száma döntő fontosságú lehet a búcsú mennyiségének meghatározásában. Amikor – a 15. század közepéig – minimum tizennégy, de olykor húsz vagy huszonnégy ünnepre is szóltak a kiváltságok, és az ünnepek nyolcadán is lehetett búcsút nyerni, egy évben több vezeklési enyhítést szerezhetett egy hívő, mint a 15. század második felétől, amikor már csak kevesebb, maximum öt ünnepen lehetett a vezeklés mérséklését kieszközölni. Való igaz, hogy a több

²⁸⁵ DF 290 151. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 191. fol. 166v.

²⁸⁶ *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. II. 233. (CCCLXXXVI.) Regesztája: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 243. (946.)

²⁸⁷ Simontornya: MREV IV. 258-259. (CCIV.) Várad: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. II. 139. (CCLXXV.)

ünnepen nyerhető kevesebb búcsú jobban ösztönözte a híveket a templomok gyakoribb látogatására, mint amikor csak egy-egy ünnepen lehetett a kiváltságot elnyerni. Ugyanakkor az évente csupán egy-egy alkalommal elnyerhető búcsú megszerzésének lehetőségét sokkal könnyebb volt elszalasztani, és sokkal nagyobb tudatosságot és odafigyelést követelt meg a hívektől.

A fentiek két megfontolandó kérdést vetnek fel: egyrészt, hogy összeadták-e az elnyert búcsúk napjainak, éveinek számát, és milyen napokkal vagy évekkel számoltak a kiváltság esetében, másrészt hogy milyen gyakran jártak a hívek templomba, és a búcsú elnyerésének lehetősége ösztönözte-e őket a templomok gyakoribb felkeresésére. A búcsúk összeadásának kérdésére egyértelműen igennel lehet válaszolni, amiben az oklevelek szövegei is eligazítást nyújtanak.²⁸⁸ Azt írják ugyanis, hogy *„az ünnepek és ünneplések minden egyes napján egy évet és egy negyvenedet, azok nyolcadán, valamint az említett hat napon, melyeken a mondott templomot az előbbieket szerint meglátogatják, a kirótt vezeklésből száz napot kegyesen elengedünk.”*²⁸⁹ Az ilyen, vagy hasonló megfogalmazásból nyilvánvaló, hogy az elengedés minden egyes napon külön-külön elnyerhető volt. Nem minden kiváltságlevélben olvasható a „minden egyes” kitétel, ahogyan az 1374-ben XI. Gergely által a blesnai Szent Mihály-plébániatemplomnak, vagy az 1459-ban II. Pius pápa által a szentgyörgyi ferences templomnak adott kiváltságlevélben sem.²⁹⁰ Ennek ellenére nem feltételezhető, hogy ilyen esetben csak egyszer és csak az egyik ünnepen, vagy esetleg az összesen való részvételért is csak egyszer lehetett elnyerni a búcsút. Felvetődhet továbbá a kérdés, hogy a nyolcadon is naponként járt-e az elengedés. Ebben V. Márton a búcsúk mennyiségéről szóló kancelláriai rendelkezése nyújt eligazítást, melyben ez olvasható: *„...a szokásos ünnepek nyolcadának minden egyes napjáért pedig, és a kápolnáknak csupán száz nap adható.”*²⁹¹ Az évek és napok számításával kapcsolatban az merült fel elsősorban, hogy a búcsú által adott vezeklésnyhítést naptári vagy vezeklési napokban és években kell-e számolni. Általában inkább vezeklési napokat és éveket értettek alatta, vagyis ha valaki negyven napos elengedést nyert, és gyóntatója heti három nap vezeklést rótt ki rá, akkor tizenhárom hét vezeklésétől szabadult meg, nem csupán a nagybőjt

²⁸⁸ Az összeadás körüli vitákról és botrányokról a későbbiekben lesz még szó. Ld. „A búcsúk számának összeadása” című fejezetet.

²⁸⁹ „...singulis videlicet festivitatibus et celebritatibus unum annum et quadraginta dies, et octavarum ipsarum et predictarum sex dierum diebus, quibus predictam ecclesiam visitaverint, ut prefertur, centum dies de iniunctis misericorditer relaxamus.” DF 290 151. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 191. fol. 166v.

²⁹⁰ Szentgyörgy: DF 292 458. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 499. fol. 62r-v. Kiadása: *Theiner, A.: Vetera monumenta historica i. m. II. 322. (CCCCXCIII.)*

²⁹¹ „...pro singulis vero diebus octavarum festivitatibus consuetarum et pro capellis tantummodo c dies apponatur.” *Ottenthal, E.: Regulae cancellariae apostolicae. i. m. 196.*

negyven napja alatt elvégzendőktől.²⁹² Ugyanakkor azt is hangsúlyozták a középkori teológusok és kánonjogászok, hogy sosem lehet tudni, az isteni igazságosság mennyi vezeklést fog kiróni, ezért soha senki nem lehet biztos abban, hogy minden köteles adósságát búcsúval megválthatja.²⁹³ Temesvári Pelbárt búcsújárásról szóló prédikációjában szintén érinti a kérdést. Ő egyértelműen a kirótt vezeklés elengedéséről beszél, és nem naptári években számolja a búcsút, amikor ezt mondja: „Így ha a gyóntató valakinek hét évi vezeklést ír elő, vagy negyvennapit, stb. és az illető hét éves vagy negyven napos búcsút szerez, feloldozást nyer.”²⁹⁴ De hozzáteszi, hogy „jobb a vezeklést elvégezni, és a búcsút megőrizni maradéknak a purgatóriumra, hogyha netán az igazságosság miatt a kirótt vezeklés nem elég, akkor a maradék felhasználható a purgatóriumban.”²⁹⁵ Az idő számítását illetően pedig Hostiensist követve – aki szerint földi idővel kell számolni, mert csak a földön vannak efféle napok és évek – kijelenti: „Így elmondható, hogy a napok vagy évek nem a mennynek vagy a purgatóriumnak, hanem ezen életnek vagy világnak napjai vagy évei, mivel a napok efféle megkülönböztetése nem létezik sem az égben, sem a purgatóriumban, csak ezen a földön.”²⁹⁶

A második kérdésre – a hívek templombajárási és búcsúszerzési szokásait illetően – nehezebb választ adni. Az egyház előírása szerint minden vasár- és ünnepnapon kötelessége a keresztényeknek misére menni, ami alól felmentést csak a katonai szolgálatot teljesítők, az ellenség által szorongatott várban lévő katonák, a házat őrzők és a betegek nyertek, illetve magyar szokások szerint az eladósorban lévő lányok vagy azok, akiknek házában haláleset történt.²⁹⁷ A szentmisén való részvételnek tulajdonított különleges lelki előnyök és az elhunytakért mondott misék különleges hatásai miatt kialakult misealapítvány tevés szokása miatt a 15. század második felétől egyre gyakoribb lett a mindennapi misemondás.²⁹⁸ Hogy mennyire volt szokás mindennap szentmisét hallgatni a középkorban, azt erről szóló adatok hiányában nehéz megmondani. Azt a kérdést pedig szintén nem egyszerű megválaszolni, hogy a búcsúszerzés lehetősége mennyire ösztönözte a híveket miséjára. Diana Webb a búcsúk

²⁹² Lea, H. C.: History of auricular confession. i. m. 86.

²⁹³ Shaffern, R. W.: The Penitents Treasury. i. m. 94.

²⁹⁴ „Unde si confessor alicui imposuit penitentiam vii annorum ieiunandorum vel xl. dierum etc. talis si suscipit indulgentiam vii annorum vel xl. dierum absolutus est.” http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10149077_00074.html (letöltés ideje: 2019. szeptember. 23.)

²⁹⁵ „...melius est sibi penitentiam implere, et indulgentiam reservare ad purgatorium pro residuo, quia forte illa penitentia iniuncta non sufficit condigne sibi, et sic pro residuo prosolvere habet in purgatorio, ergo etc.” Uo.

²⁹⁶ „Ideo nota, quod dies sive anni indulgentie non sunt anni celi nec purgatorii, sed huius vite vel mundi, quia nec in celo nec in purgatorio est huiusmodi distinctio dierum, sed in hoc tamen mundo.” Uo. Enrico Bartalomei di Susa, latinosan Hostiensis, kánonjogász, 1244-1250-ig sizeroni püspök, 1250-1263-ig embruni érsek, 1262-től 1268-ban bekövetkezett haláláig pedig bíboros volt. Eubel, C.: Hierarchia Catholica i. m. I. 8., 234., 454.

²⁹⁷ Pásztor L.: A magyarság vallásos élete. i. m. 66.

²⁹⁸ Uo. 69. 70. 75-76.

és zarándoklatok összefüggéseiről írt tanulmányában azt mondja, hogy a búcsúk egy-egy templom számára minden bizonnyal hasznosak – vagy hasznosnak gondoltak – voltak. Példának Hailes apátságát említi, mely 1270 óta Krisztus vére-ereklyével rendelkezett, és a reformáció korára már Anglia egyik legnépszerűbb zarándokhelye lett, ám amíg temploma a 14. században búcsút nem nyert az apátság felújítási munkálataira, úgy tűnik, nem volt különösebb vonzereje. A jelentősebb búcsúk, mint például a római, szentföldi vagy compostellai elengedések igazolhatóan nagy tömegeket vonzottak. Ám a szerző azt is megállapítja, hogy csupán a búcsúnyerés még a római szentévek alkalmával sem elégítette ki a zarándokok igényeit: Veronika kendőjének megtekintése is általános igény volt. Arra is számos példa van, hogy a hívek egyszerre több olyan búcsút ígérő helyre is ellátogattak, ahol ugyanazt az előnyt lehetett elnyerni, ami szintén azt mutatja, hogy nem csupán a búcsúnyerés motiválta a zarándokokat. Ez derül ki szentföldi utazók leírásaiból is, melyek szerint a zarándokok fő célja nem a búcsúszerzés volt, hanem a bibliai szent helyek meglátogatása.²⁹⁹ Ugyanakkor a 15. század második felétől már hazai templomokban is egyre inkább el lehetett nyerni a római jubileumok előnyeit, mégis számos hívő kelt útra vállalva a veszélyes zarándoklatot. Csukovits Enikő „Középkori magyar zarándokok” című művében a külföldi zarándoklatokat indítékuk alapján osztályozva a következő típusokat sorolja fel: kegyes, vezeklő, politikai, lovagi és helyettes zarándoklat. A kegyes zarándoklatokat végzőket elsősorban három indíték vezérelte: Isten vagy valamelyik szent iránti tisztelet, saját lelke megváltása vagy búcsúszerzés.³⁰⁰ Csukovits Enikő tehát említi a búcsúnyerést, mint indítékot a zarándoklatokra, de nem elsőként és nem egyetlen célként. Fedeles Tamás a középkori zarándoklatokról szóló írásában szintén foglalkozik az útra kelők indítékaival, s a vezeklés enyhítésére való törekvést csak egy motivációnak mondja a sok közül, mely elsősorban a római szentévek szabályos időközönkénti meghirdetésével vált a zarándoklatok jelentős céljává.³⁰¹ A hazai népszerű zarándokhelyek elsősorban nem a búcsúengedély miatt, hanem az ott lévő szent nyugvóhelye, jelentős ereklye vagy a csodás gyógyulások miatt vonzottak hatalmas tömegeket.³⁰² Számos gyógyulásra vágyó kereste fel például Budaszentlőrincen Szent Pál nyughelyét, melyről Hadnagy Bálint tudósít, vagy a bátai Szent Vér ereklyét, vagy Újlakon Kapisztrán Szent János sírját.³⁰³ A források

²⁹⁹ Webb, D.: Pardons and pilgrims i. m. 250. 263., 268-270. és 272.

³⁰⁰ Csukovits E.: Középkori magyar zarándokok. i. m. 48-89. és 51.

³⁰¹ Fedeles Tamás: „Isten nevében utazunk”. i. m. 137.

³⁰² Kivételt azok az évek képeznek, amikor ezek közül egy vagy több a jubileumi búcsú elnyerésének helyévé vált.

³⁰³ Ezeket lásd: Sarbak Gábor: Miracula Sancti Pauli Primi Heremite. Hadnagy Bálint pálos rendi kézikönyve, 1511. Debrecen 2003. Tüskés G. – Knapp É.: A szent vér tisztelete. i. m. 102. Ezek feldolgozása: Fügedi Erik: Kapisztránói János csodái. A jegyzőkönyvek társadalomtörténeti tanulságai. In: Fügedi Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Budapest 1981. 7-56.

alapján a legjellemzőbb indíték a csodás gyógyulás reménye, vagy azért való hálaadás, illetve a szent ereklye tisztelete volt, ahogyan a körtvélyesi családoknak is, akik útra keltek, mert elhatározták, „*hogy az Úr vérének ereklyéjét Bátán felkeresik, hogy tisztelegjenek előtte.*”³⁰⁴ Olykor található forrás a búcsúnyerés reményében végzett zárandoklatokra is, ahogy 1461-ből egy budai özvegy polgárasszony esetében, aki más asszonyokkal együtt „búcsúra vágyakozva” indult el Bátára, ám ez igen ritka.³⁰⁵ Ha a sok hívőt vonzó híres ereklyét őrző helyekről található is adat a forrásokban a zárandoklás indokait illetően, számos templom látogatottságáról, illetve a búcsúk ebben való szerepéről még mindig nem sokat árulnak el a fennmaradt források. Maga a búcsúkérés ténye is eligazító azonban, hiszen nem kértek volna kiváltságot, nem fáradoztak volna római oklevél megszerzésével, ha semmiféle előnnyel nem járt volna, és a hívek számára nem lett volna vonzereje. A búcsút engedélyező kiváltságlevelek szövege is általában ezt fogalmazza meg: „*méltó tisztelettel látogassák [ti. az adott helyet], és hogy a krisztushívők ájtatosságából szívesebben gyűljenek ehhez a templomhoz, oda, ahol az isteni kegyelem adományából jobban megtapasztalhatják felüdülésüket.*”³⁰⁶ Ugyanakkor több kiváltságlevélben olvasható, hogy a helyet már korábban is sokan látogatták az ott lévő ereklye vagy csodás gyógyulások híre miatt, a búcsút pedig az egyébként is tömegesen oda zárandokló hívek nyerhetik el. Ez található az egyik legkorábbi oklevélben is, melyet az esztergomi Szent Adalbert-bazilika IV. Sándor pápától kapott 1258-ban.³⁰⁷ A kiváltságlevél narrációjában olvasható, hogy „*az esztergomi Szent Adalbert tiszteletére épült templomhoz nagycsütörtökön a szent iránt viselt áhítatból hívek sokasága áramlik...*”³⁰⁸ A már meglévő nagy tiszteletről tanúskodik IX. Bonifác több kiváltsága, mint például a kamarcai templomnak 1402-ben adott oklevél is: „*Tudomásunkra jutott, hogy a zágrábi egyházmegyében lévő kamarcai Szűz Mária-templomban néhány tisztelendő ereklye van, melyeket évente bizonyos napokon nyilvánosan megmutatnak a népnek, és melyek megmutatásához az áhítat különleges érzéséből és a számtalan sok csoda miatt a nép megszámlálhatatlan sokasága áramlik...*”³⁰⁹ II. Pius pápa okleveleiben is van említés egyes helyek már meglévő tiszteletére és gyakori látogatottságára.

³⁰⁴ Sarbak G.: *Miracula Sancti Pauli Primi Heremite.* i. m. 63.

³⁰⁵ Tüskés G. – Knapp É.: *A szent vér tisztelete.* i. m. 102.

³⁰⁶ „...congruis honoribus frequentetur, et ut Christifideles eo libentius causa devotionis confluent ad eandem ecclesiam, quo ex hoc ibidem dono celestis gratie uberius conspexerint se refectos...” DF 237 296.

³⁰⁷ DF 237 283. Kiadása: CD IV/2. 437. - itt a dátum tévesen 1257;

³⁰⁸ „...ad ecclesiam Strigoniensis in honore Sancti Adalberti constructam in die Cene Domini fidelium multitudo devotionis causa, quam ad sanctam habent eundem conveniat...”

³⁰⁹ „Cum itaque, sicut accepimus, in ecclesia beate Marie virginis in Camarcha, Zagrabiensis diocesis, nonnulle venerande requiescant reliquie, que certis cuiuslibet anni diebus populo publice ostenduntur, et ad quarum ostensionem ob specialis devotionis affectum et multa innumerabilia miracula innumerabilis confluit populi multitudo...” Mon. Vat. Hun. I/4. 473-474. (DXXXVI.) Regesztája: ZsO II/1. 248. (2075.)

1460-ban a zágrábi egyházmegyei Szűz Mária ferences házról olvasható, hogy „*az obszerváns ferencesek Szűz Mária mennybevételéről nevezett templomához, melyet kedves fiunk, a zágrábi katona, Chupor György ugyanabban az egyházmegyében lévő Varalgtiának nevezett saját földjén, Isten által összegyűjtött javaiból áhítatból felépítettett, azon részek keresztényeinek sokasága áramlik.*”³¹⁰ Hasonló megfogalmazás több oklevélben található, ahogyan olyan is, mely éppen azt tanúsítja, hogy a hely látogatottságának előmozdítását éppen a búcsú adományozásától remélték. 1357. augusztus 8-án VI. Ince pápa a kalocsai templomnak egy év és egy negyvened búcsút adott, a kiváltság indoklásában pedig olvasható a templomról, hogy azt „*...egyrészt romlása, másrészt a hely nem szép volta miatt, ahol maga a templom elhelyezkedik, a helybéli lakosok kevésé látogatják...*”³¹¹

Az tehát biztosan állítható, hogy búcsút nyertek olyan templomok is, melyek esetében a cél a gyakoribb és nagyobb volumenű látogatottság elérése volt, és olyanok is, melyek már eleve kedvelt zarándokhelyek voltak a hívek körében. Diana Webb már említett tanulmányában azt is írja, hogy olykor a plébánosok, vagy egy-egy templom alapítója versengett a minél nagyobb kiváltságért – ami hazánkban is könnyen előfordulhatott –, és ezzel próbálták a templom látogatottságát növelni.³¹² A búcsúk tehát ösztönözhatték a híveket egy-egy hely gyakoribb és áhítatosabb látogatására, ám túlzásnak tekinthető a búcsúkat általánosan elítélők állítása a korszak híveinek búcsúszerzési hisztériájáról, melyet a purgatóriumban elszenvedhető borzalmaktól való szabadulás vágya ösztönzött, ahogy az sem lehet helytálló, hogy a búcsúnyerés lehetősége egymagában elegendő indíték lett volna a korszak emberének vallásos cselekedeteihez, és azok egyben ki is merültek volna ebben.³¹³

A pápai búcsúk esetében a kancelláriai rendelkezéseken túl más tanúbizonyságul szolgáló tény is lehet találni a pápai kontroll jelenlétére. Robert Shaffern a Portiuncula-vita kapcsán azt írja, hogy búcsúkat ritkán érvénytelenítettek a középkorban, és ez minden bizonnyal igaz is, azonban a 15. században VIII. Ince pápa 1485. október 7-én kelt bullájával öt magyarországi templom búcsúját vonta vissza. Ezek a következők: a győri egyházmegyében lévő szombathelyi Szent Miklós-templom, a pécsi egyházmegyei szili Szent Demeter-

³¹⁰ „...ad domum ordinis minorum de observantia in honorem eiusdem Beate Virginis sub titulo assumptionis eiusdem, quam dilectus filius Georgii Chupor miles Zagradiensis diocesis in suo territorio Varalgtia nuncupato eiusdem diocesis ex bonis sibi a Deo collato hedificari fecit, devotionis causa Christifidelium illarum partium magna confluant multitudine.” DF 292 471. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 503. fol. 404r-v. Kiadása: *Theiner, A.: Vetera monumenta historica* i. m. II. 360. (DXLII.)

³¹¹ „...tam propter ipsius deformitatem, quam etiam loci, in qua ecclesia ipsa sita est, indecentiam per incolas partium illarum minime visitatur...” DF 289 557. Eredetije: ASV Reg. Anev. vol. 135. fol. 420r.

³¹² *Webb, D.: Pardons and pilgrims* i. m. 263.

³¹³ *Shaffern, R. W.: The Penitents Treasury*. i. m. 4-5.

plébániaegyház, és három veszprémi egyházmegyei hely, úgymint a Zala megyei ferences Szűz Mária-templom, az óbudai Szent Péter-templom egyik oltára és a lovászberényi Szent András-templom.³¹⁴ Mindegyik templom egy időben, 1484. szeptember 19-én nyerte el búcsúját, általában az alapító vagy a patrónus kérésére: Buzlai Mózes fejér megyei ispán patrónusként a lovászberényi és a romjaiból felépített szili templomnak, Szécsi Miklós lendvai gróf a szombathelyi templomnak, Kanizsai Miklós zalai ispán az alapító unokájaként a kanizsai Szűz Máriáról nevezett ferences templomnak, Eszenyi István a bácsi Szűz Mária-társaskáptalan prépostja és az óbudai Szent Péter-templom kanonokja az óbudainak.³¹⁵ Az alig egy évvel későbbi visszavonás pontos okát nem lehet tudni, de az oklevélben ez olvasható: „*Megtudtuk, hogy a hívő lelkek becsapásra az említett templomok rektorai e búcsúkkal visszaélve és a kegyes elmékben ezzel botrányt okozva nekiünk ellenállni akarnak...*”.³¹⁶ E megfogalmazásból nem derül ki, hogy a rektorok a búcsú értelmének elferdítésével vagy hamis tanítással akartak-e több hívőt a templomokhoz csalogatni, esetleg anyagi visszaélést követtek-e el, mindenesetre VIII. Ince pápa határozott fellépéssel próbálta védeni a vezeklés enyhítésére szolgáló búcsúkat, s a visszavonás annak ellenére megtörtént, hogy többségében a társadalom magasabb fokán álló személy kérte saját oltalma alatt álló templom számára a búcsút.

7. A MAGYARORSZÁGI MEGSZENTELT HELYEKNEK SZÓLÓ NEM PÁPAI BÚCSÚLEVELEK ÁLTALÁNOS

³¹⁴ DF 290 780. Eredetije: ASV. Reg. Brev. vol. 19. fol. 26v. Kiadása: *Theiner, A.: Vetera monumenta historica i. m. II. 506. (DCXCVI.)*

³¹⁵ Lovászberényi: *Theiner, A.: Vetera monumenta historica i. m. II. 495. (DCLXXX.)* Szupplikációja: ASV Reg. Suppl. vol. 840. fol. 14r-v. Szili: *Theiner, A.: Vetera monumenta historica i. m. II. 497. (DCLXXXIII.)* Szupplikációja: ASV Reg. Suppl. vol. 840. fol. 14r-v. Szombathelyi: *Theiner, A.: Vetera monumenta historica i. m. II. 494-495. (DCLXXIX.)* Szupplikációja: ASV Reg. Suppl. vol. 840. fol. 13r. Kanizsai: *Theiner, A.: Vetera monumenta historica i. m. II. 495-496. (DCLXXXI.)* Szupplikációja: ASV Reg. Suppl. vol. 840. fol. 14v-15r. Óbudai: *Theiner, A.: Vetera monumenta historica i. m. II. 496-497. (DCLXXXII.)* Szupplikációja: ASV Reg. Suppl. vol. 840. fol. 12v-13r. Többségében igazolhatóan a társadalom felső rétegéhez tartoztak: Gergelylaci Buzlai Mózes 1484-1491-ig volt fejér megyei ispán. *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András: Magyarország világi archontológiája 1458-1526. II. Megyék. In: Magyar történelmi emlékek. Adattárak. Budapest 2017. 102. Személyére lásd: Kubinyi András: A Gergelylaci Buzlaiak a középkor végén. In: Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. (Művészettörténet - műemlékvédelem 4.) Szerk. Lővei Pál. [Budapest] 1993. 269-285. Buzlai Mózes vallásossága és igazságossága kiemelkedő volt, nem meglepő tehát, hogy igyekezett az általa patronált templomoknak búcsút szerezni, és minden bizonnyal békésen elfogadta a visszavonásról szóló pápai döntést is. Uo. 279-280. Szécsi Miklós 1483-ban királynéi ajtónállómester volt, 1481-ben királynéi lovászmester, 1469 és 1471, valamint 1473 és 1475 között lovászmester volt. Uo. 118-119., 159-160. Kanizsai Miklós zalai ispán volt. *Engel Pál: Középkori magyar genealógia. Arcanum DVD Könyvtár. IV. Családtörténet, heraldika, honismeret. Budapest 2003. Osli nem. 5. tábla: Kanizsai. Ugyanakkor az 1458 és 1526 közötti időszak archontológiája szerint Kinizsi Pál volt zalai ispán 1484-ben. C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.: Magyarország világi archontológiája. II. i. m. 354.**

³¹⁶ „Et quoniam intelleximus, rectores dictarum ecclesiarum huiusmodi indulgentiis abuti in deceptionem fidelium animarum, et iam scandala in piis mentibus inde oriri...” *Theiner, A.: Vetera monumenta historica i. m. II. 506. (DCXCVI.)*

JELLEMZŐI

A hazai megszentelt helyeknek szóló nem pápai búcsúlevelek száma mintegy kétszázharmincra tehető. Feltehetően ennél jóval több kiváltságlevél született a középkor századaiban, Európa más országaiban ugyanis a püspöki búcsúlevelek mennyisége jóval meghaladja a pápai kiváltságokét. Robert Swanson például azt írja már említett művében, hogy noha a pápai vezeklésnyhítések hatása többeket érintett, a valóságban a legtöbb kiváltság helyi szinten került kibocsátásra, vagyis püspöki vagy érseki búcsú volt.³¹⁷ A hazai püspöki vezeklésnyhítési oklevelek a 13. századtól kezdve kerültek kibocsátásra. A fennmaradás esetlegessége ellenére e búcsúlevelek esetében is nyomon követhető a kiváltságok számának növekedése. A nyolc 13. századi oklevélből öt szerzetesháznak szól, melyek közül legkorábbi a szkalkai bencés kolostor 1224-es datálású oklevele, majd a század végén 1284-ben az esztergomi domonkos ház, 1296-ban a pozsonyi Keresztelő Szent János ferences ház, 1297-ben a pozsonyi Szűz Mária ferences kolostor, 1298-ban pedig a segesvári domonkos kolostor nyert búcsúlevelet.³¹⁸ A század végén három Esztergom egyházmegyei templom is kapott búcsút: 1295-ben a poprádi Szent Egyed-plébániatemplom, 1299-ben a sági, 1300-ban pedig a besztercebányai Szűz Mária-templom.³¹⁹ A 14. századból már ötvennyolc oklevélben hetvennégy templom kiváltsága található, a 15. századra pedig ez a szám százharmincnégyre emelkedik. A 16. század első negyedében aztán kisebb visszaesés figyelhető meg, ebből az időszakból a rendelkezésre álló búcsúlevelek száma mindössze huszonhat. A fennmaradás esetlegessége miatt azonban e számoknak elsősorban az arányait érdemes figyelembe venni. Az egyházmegyei fennmaradás is igen változatos képet mutat: legtöbb oklevél az esztergomi egyházmegyéből való (százharmincnégy templomnak szóló száztizenhét oklevél), lényegesen kevesebb (huszonegy darab) az egriből és a zágrábiból, tizennyolc az erdélyiből, tizenhat a győriből, tíz a veszprémi, kilenc a pécsi, kettő a nyitraiból, az összes többiből pedig mindössze egy-egy oklevél maradt fenn. Az esztergomi egyházmegye nem pápai búcsúleveleinek időbeli eloszlását összevetve a pápai oklevelek kibocsátási idejével elmondható, hogy nagyobb arányban maradt fenn ugyan a 13. századból kiváltság (3,5% helyett 6%), ám a többi századokban lényegi eltérés nem mutatkozik, vagyis ugyanúgy megnőtt számuk a 15. században, mint a pápai okleveleké.

³¹⁷ Swanson, R. N.: *Indulgences in Late Medieval England*. i. m. 32.

³¹⁸ Szkalka: DF 208 353. Kiadása: CD III/1. 448-449. Esztergom: DF 237 350. Pozsony: DF 250 300. és 250 301. Másolatuk: DF 280 269. Segesvár: *Sümegei J.*: Adatok a penitencia és a búcsúk történetéhez i. m. 106.

³¹⁹ Poprád: DF 280 224. Ság: DL 1526. 1777-es másolata: DF 259 043. Besztercebánya: DF 280 751.

A búcsúadás joga az egyház kormányzói hatalmához tartozik, ezért hivatalból csupán a pápa és a kormányzás hatalmával rendelkező püspökök adhattak búcsút. A hazai vagy külföldi püspökök által magyarországi helyeknek adott oklevelek tanúsága szerint nálunk többnyire betartották a IV. lateráni zsinat püspöki búcsúk mértékéről szóló rendelkezését, ugyanis nagyon kevés olyan kiváltság van, melyben az engedély mértéke meghaladta volna az adható negyven napot. Ilyen Vid nyitrai püspök 1339-ben kiadott oklevele, melyben a rudnai Szent Mihály-templomnak adományoz a felszentelés napjára száznyolcvan napi, Szent Mihály és Mária ünnepeire száznyolcvan és további nyolcvannapi búcsút.³²⁰ Ebben az esetben valószínűleg Vid püspök Csanád érsek vizitátoraként többszörösen összeadta a saját maga és az érsek által adható búcsúk mennyiségét. Ugyanezt tette Antal nándorfehérvári püspök is, aki György érsek – akinek segédpüspöke (*suffraganeus*) volt – nevében száz napot, saját nevében pedig negyven napot engedett el az általa 1431-ben felszentelt Szent András-kápolnát meglátogató hívek vezekléséből.³²¹ Olyan is előfordult, hogy több kibocsátója volt egy oklevélnek, akik az általuk adható búcsúkat összeadták, mint például Lőrinc váci püspök és Balázs testvér címzetes christopolisi püspök, akik 1319-ben a pálosok Zágráb melletti Szűz Mária-kolostorának adtak összesen nyolcvannapi búcsút.³²² A fenti kivételeken kívül még egy oklevélben olvasható a szabályosnál nagyobb elengedés, Vid vidini püspök ugyanis 1467-ben a soproni Szűz Mária-kolostort meglátogató híveknek „*negyven nap és ugyanennyi negyvened*” elengedést adott, ami szó szerint azt jelenti, hogy negyven negyvenednyi vezeklést engedett el, vagyis bőségesen túllépte a megengedett negyven napot.³²³ Összesen tehát négy olyan oklevél van, melyben nagyobb elengedés szerepel, ám ez csak elenyésző hányada a majdnem száz püspöki oklevélnek, így nem mondható, hogy a hazai templomnak adott búcsúk esetében a püspökök jellemzően nagyobb kiváltságokat adtak volna, mint hatalmukban állt.

A püspöki búcsúk esetében az egyházi vita tárgya elsősorban az volt, hogy meddig terjed ki a megyéspüspök búcsúadási joghatósága, vagyis adhat-e a püspök búcsút a saját

³²⁰ DF 251 697., regesztája: AOklt XXIII. 1339. 82. (146.)

³²¹ DF 249 856. Megjegyzendő, hogy érsek nem adhatott száz nap búcsút. Ld. 81-82. oldal.

³²² DL 34 354. Regesztája: AOklt V. 1318-1320. 195. (494.) és *Mályusz Elemér*: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban. Második közlemény. Levéltári Közlemények 5. (1927) 136-209. 136. A búcsúk összegének összeadásáról a részletesebben. Ld. „A búcsúk számának összeadása” című fejezetet. Lőrinc 1318-1328-ig volt váci püspök. *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája. i. m. Váci püspök. Balázs testvért az AOklt. tévesen kavallai püspöknek mondja, az oklevél tanúsága szerint azonban címzetes christopolisi püspök volt.

³²³ „quadraginta dies et totidem quadragenas” DF 207 913. Huendler Vid kármelita szerzetes 1448-1469-ig vidini püspök volt, s közben viselte a pécsi (1448-1469), váradi (1465-1469) és győri (1467-1469) segédpüspöki címet. 1462-től a magyarországi kármeliták tartományfőnök is volt. *C. Tóth N.*: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. i. m. 70., 90., 109., 122. *Fedeles Tamás*: Középkori pécsi segédpüspökök. Magyar Egyháztörténeti vázlatok 22. (2010/1-2) 5-20. 15-17.

egyházmegyéjének területén kívül eső megszentelt helynek, illetve más egyházmegyéből az ő püspökségének területére zarándokló hívőnek. A 13. században általánosan elfogadott, és később sem megkérdőjelezett vélemény szerint adhatott, abban az esetben, ha a helyileg illetékes megyéspüspök ehhez hozzájárulását adta.³²⁴ A más egyházmegye püspöke által adott oklevelek megerősítésére bizonyítékkul szolgál a kiállított kiváltságlevelek többségében (huszonöt oklevélben) is olvasható kitétel, hogy „...a kirótt vezeklésből számukra [ti. a vezeklőknek] negyvennapos elengedést – feltéve, ha a megyéspüspök engedélyével hozzájárul – az Úrban kegyesen engedélyezünk.”³²⁵ Ez általában minden hazai szent helynek adott olyan püspöki oklevélben megtalálható, melyben a püspök nem saját egyházmegyéjében lévő helyet részesített a kiváltságban. Van azonban nyolc kiváltságlevél, melyből a kitétel hiányzik, ám ezek közül az egyiket később – igaz, hogy csak nyolc év elteltével – a helyi illetékességű megyéspüspök megerősítette, másik kettőről pedig tudható, hogy az illető egyházi tekintélynek joga volt a helyi búcsúadásra, noha ez a címzésből nem derül ki.³²⁶ Ezek közül egyiket 1503. július 15-én Mecssei János püspök adta ki, a vezeklés negyven napos enyhítését engedélyezve azoknak a híveknek, akik a szepesi Szent Márton-társas egyházat, a hozzá tartozó kápolnákat és a szepesi préposti kúria Mindenszentek kápolnáját meglátogatják.³²⁷ János oropói püspöknek címzi magát, de lehet tudni róla, hogy Bakóc Tamás esztergomi érsek segédpüspöke is volt, így joga volt az egyházmegyében a búcsúadásra.³²⁸ A másik kiváltságlevél kibocsátója András argyasi püspök és erdélyi kanonok, aki 1505-ben adott negyven napos búcsút az erdélyi idai domonkosok halastava mellett lévő Szent Szervác-, Szent Bálint-, Szent Balázs és Szent Orbán-kápolnának.³²⁹ Ebben az esetben a kibocsátó Zilahi András, aki 1495 és 1511 között volt argyasi püspök, majd gyulafehérvári kanonok és erdélyi segédpüspök is lett, így joggal adhatott búcsút.³³⁰ Abból az öt oklevélből, melyekben sem az egyházmegyei megerősítést kérő mondat, sem tényleges megerősítés nincs, három valamelyik szerzetesháznak kiállított kiváltságlevél,

³²⁴ Shaffern, R. W.: The Penitents Treasury. i. m. 187-188.

³²⁵ „...quadraginta dierum indulgentias [...] de iniunctis sibi penitentiis, dummodo consensus diocesam ad id accesserit, in Domino misericorditer relaxamus.” DF 280 224.

³²⁶ DL 100 050. Az oklevélben ugyan elmosódott részen van az egyházmegye és a hely megjelölése, ám mivel István zágrábi püspök írásából egyértelműen kiderül, hogy megerősíti a búcsút, ezért elmondható, hogy zágrábi egyházmegyei helyről van szó.

³²⁷ DF 272 888.

³²⁸ Mecssei János premontrei szerzetes 1502-1508-ig volt címzetes oropói püspök, 1503 és 1508 között pedig esztergomi segédpüspök. C. Tóth N.: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. i. m. 29.

³²⁹ DF 247 476.

³³⁰ Takács Emma: art. Enyedi András. In: Magyar Katolikus Lexikon. III. Főszerk. Dr. Diós István. Budapest 1997., Jakubinyi György: Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia. Gyulafehérvár, 2004. 41. C. Tóth N.: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. i. m. 39. Megjegyzendő, hogy Jakubinyi adatai szerint 1502 óta volt segédpüspök, ám a DF 247 434 jelzetű 1499-es bíborosi búcsú kiváltság megerősítésekor már vikáriusnak címzi magát.

és mindhárom a 14. század közepe előtt került kibocsátásra. Az első 1296-ból való, melyet Pál pécsi püspök a pozsonyi Szent János apostol ferences háznak adott, a második 1319-es kiváltság Lőrinc váci püspök és Balázs címzetes christopolisi püspök oklevele a Zágráb közelében lévő Szűz Mária pálos templomnak, a harmadik pedig 1320-ból való, melyet külföldi püspökök a pannonhalmi bencés apátságot meglátogató híveknek engedélyezetek.³³¹ Ezeknél feltételezhető lenne, hogy még nem terjedt el általánosan a megerősítést feltételező mondat használata a kiváltságlevelekben, de több korábbi oklevélben is olvasható a kérdéses mondat, így ez a feltevés nem állja meg helyét.³³² A zágrábi pálos kolostor kiváltságleveléből az derül ki, hogy Lőrinc és Balázs püspökök a zágrábi kolostorban jártak, amikor a kiváltságot kérte tőlük Miklós prior és más szerzetesek, és ők ott helyben kiállították az oklevelet. Ebből, és a pannonhalmi oklevélből esetleg feltételezhető lenne, hogy a kolostorok és szerzetesi templomok estében nem volt szükség a helyi püspöki megerősítésre, amit alátámaszthatna az a tény is, hogy a pannonhalmi oklevelet kérvényezője, Miklós pannonhalmi apát elvitte Miklós győri püspökhöz, de ő nem megerősítette a kiváltságot, hanem további negyven napos búcsút adományozott. Ugyanakkor 1315-ben Tamás esztergomi érsek átírta János kalocsai érsek és más magyar püspökök 1301-es búcsúlevelét, melyet a nagyszombati klarissza kolostornak adtak, és egyben meg is erősítette a más egyházmegyei püspökök oklevelét. 1297-ben pedig Lodomér érsek a pozsonyi Szűz Mária ferences templomnak adott egy éves búcsút a felszentelés ünnepére, melyben leírja, hogy Jakab vikáriusa Paszkál nyitrai, Pál pécsi, Háb váci és Tivadar győri püspökökkel együtt felszentelte a templomot, és ha valamelyik püspök a felszentelésen jelenlévők közül búcsút adott, azt megerősíti.³³³ Ezekből tehát az látszik, hogy a szerzetesi templomok búcsúszerzési joga is a helyi megyéspüspöktől függött, ám a Pannonhalmának szóló oklevél esetében jogos a megerősítés hiánya, a hely exempt státusza miatt, melyet már a 12. századtól élvezett.³³⁴ Nem csak a fent említett szerzetesi templomok egy-egy búcsújának megerősítése hiányzik, hanem Karánsebesi Mihály ferences szerzetes, címzetes nablusi püspök, váci segédpüspök, esztergomi helynök egyik oklevelének helyi

³³¹ Pozsony: DF 250 300., másolata: DF 280 269.; Pálos kolostor: DL 34 354. Regesztája: AOkt V. 1318-1320. 195. (494.) és *Mályusz E.*: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei. i. m. 136.; Pannonhalmi: DF 207 129. Kiadva: PRT II. 362-363. (99.)

³³² Így például az esztergomi domonkos háznak 1284 után külföldi püspökök által adott kiváltságban (DF 237 350.), vagy szintén külföldi püspökök kiváltsága a poprádi Szent Egyed templomnak 1295-ből (DF 280 224.).

³³³ DL 1618. Kőszegi Miklós 1308-1336-ig volt győri püspök. Hontpázmány nembeli János 1278-1301-ig volt kalocsai érsek. Pál 1293-1306-ig volt pécsi, Háb 1294-1311-ig volt váci, Tengerdi Tivadar pedig 1295-1308-ig volt győri püspök. *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája. i. m. Győri püspök., Kalocsai érsek., Pécsi püspök., Váci püspök. DF 250 301. Másolata: DF 280 269.

³³⁴ *Kiss Gergely*: A pannonhalmi apátság egyházzjogi helyzete a 11-13. században (exemptio és protectio). Századok 138. (2004/2) 265-324. 316.

jóváhagyása is, melyet a monyorókereki Szűz Mária látogatása templomnak adott.³³⁵ A kiváltságlevél tanúsága szerint Ellerbach János kérésére Karánsebesi Mihály szentelte fel 1493. szeptember 15-én a templomot öt oltárával, majd ugyanezen a napon számos ünnepre búcsút adott. E két kiváltságon és a már említett három szerzetesi templom búcsúján kívül a 13-14. századból nyolc olyan oklevél is van, melyeken a kiváltság érvényességéhez szükséges egyházmegyei megerősítést feltételül kikötő mondat olvasható ugyan, ám a tényleges megerősítésnek nincs nyoma az oklevélen. Hippolite Delehaye a több püspök által francia templomoknak adott búcsúk formuláit vizsgálva sorra veszi a megerősítés különféle formáit, és megállapítja, hogy olyan oklevél-megerősítési módra is van példa, ahol a jóváhagyás egyszerű pecsételéssel történt.³³⁶ Így nem kizárt, hogy ezekben az esetekben is erről van szó, de a pecsét az idők folyamán elveszett. Olyan magyarországi és – Delehaye által vizsgált – francia búcsúlevél is van, melynek megerősítése a kiváltság elnyerésénél jóval később történt. Így például Tamás érsek csak 1315-ben írta át János kalocsai érsek és néhány magyar püspök nagyszombati klarisszáknak adott 1301-es búcsúlevelét, ahogy Piast Boleszló esztergomi érsek megerősítő záradéka is csak az 1326-ból való az esztergomi egyházmegyei Szent Egyed-egyház 1311-es búcsúlevelén.³³⁷ Delehaye szerint nem valószínű, hogy ezeket a kiváltságokat csupán az oklevélen található késői időpontokban erősítették meg, hanem akkor is, amikor megérkeztek az egyházmegyébe, ám évek múltával újrazvizsgálták az okleveleket, és akkor újabb megerősítést kértek, ráadásul feltételezése szerint egyes egyházmegyékben a megerősítés érvényessége csak az adott megyéspüspök haláláig vagy hivatali idejének lejártáig volt érvényben. Erre a hazai oklevelek között egyelőre nem található meggyőző bizonyíték, hiszen általában egyetlen megerősítés található rajtuk, a többi kézírásos szövegben csupán további kedvezmények engedélyezése olvasható. Két kivétel mégis van: a 14. század közepén Gergely címzetes verissai érsek és számos külföldi püspök a kolozsvári Szent Mihály arkangyal-templomnak és filiájának, a Szent Jakab-kápolnának adott búcsút. Ezt először 1387-ben Imre, majd tíz év múlva Maternus erdélyi püspök is megerősítette.³³⁸ Azonban Imre és Maternus nem közvetlen utódok voltak, Czudar Imre 1386-1389-ig volt az erdélyi egyházmegye élén, őt még

³³⁵ DL 25 278. *Eubel, C.*: Hierarchia Catholica i. m. II. 201. Érdekes módon az oklevélben „bazilika” megnevezés szerepel a templom megjelölésére. Minden bizonnyal arról a pálos kolostorról van szó, melyet 1473-ban Ellerbach Bertold és felesége, Borbála alapított Monyorókerék közelében, az egykori Kolom faluban. A kolostor mellé templom is épült, mely később plébániatemplom lett. 1482-ben Ellerbach János és István újáépítette és adományokkal látta el a kolostort és a templomot. *Kisbán E.*: A magyar pálos rend története. i. m. 128.

³³⁶ *Delehaye, H.*: Des lettres d'indulgence collectives. i. m. 334.

³³⁷ Valószínűleg a poprádi Szent Egyed templomról van szó. DF 280 225.

³³⁸ DF 275 200. Későbbi másolata: DF 244 455. Regesztája: Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. III. 1340-1359. Közzé teszi: Jakó Zsigmond. Budapest 2008. 174.

Knoll Péter és Jánoki Demeter is követte tisztségében Maternus püspökségéig.³³⁹ Hasonló a helyzet a másik kiváltsággal, melyet 1341-ben külföldi püspökök a zágrábi egyházmegyében lévő garicsi Szűz Mária pálos templomot meglátogató híveknek adtak: megerősítette Piacenzai Jakab zágrábi püspök néhány évvel a kibocsátás után, majd Kanizsai István püspök és feltehetően Eberhard püspök vikáriusa is. Ám ők sem sorban követték egymást a zágrábi püspöki székben.³⁴⁰ Ezekkel az adatokkal tehát nem igazolható, hogy Magyarországon gyakorlat lett volna a megyéspüspök halálával a megerősítés érvényességének lejárta.

A helyi megerősítést kívánó kiváltságoknak gyakran nem csupán jóváhagyása történt meg, hanem egyúttal a megerősítést végző további engedélyt adományozott. Gyakran olvasható ezekben az oklevelekben, hogy „...jóváhagyásunkat és beleegyezésünket adjuk a fenti búcsúkhöz, és ezenfelül az Úrban kegyesen negyven nap búcsút adományozunk.”³⁴¹ Az ilyen és hasonló további elengedés adományozásának az eredeti oklevélen való feltüntetése gyakran akkor is előfordult, amikor nem történt megerősítés, mint például a vasadi Szűz Mária- és Szent Lampert-templom 1361-es búcsúja esetében, melyet Avignonban tartózkodó külföldi püspökök adtak, amihez Benedek címzetes sidoni püspök is ugyanennyi kiváltságot engedélyezett.³⁴² Legtöbb esetben azonban a további elengedések adományozására jóval az eredeti búcsúlevél kibocsátása után került sor. A besztercebányai Szűz Mária-templomnak külföldi püspökök 1323. december 12-én negyven napos búcsút adtak, melyet a következő évben Boleszló esztergomi érsek megerősített, és maga is adott negyvennapos elengedést. Több mint hetven év múlva, 1396-ban György esztergomi vikárius, majd két év múlva Benedek vikárius is adott a templomnak negyven napos búcsút.³⁴³

A püspökök által kiadott búcsúlevelek egyik sajátossága az is, hogy míg a 15. század második felétől a bíborosi és pápai kiváltságokat már csupán néhány – maximum öt – napra adták, a püspökök még akkor is számos ünnepen való részvételért engedélyezték a negyven napos kiváltságot. 1463. március 29-én például hét bíboros adott száz napos búcsút a kézsmárki Szent Kereszt-plébániatemplomot meglátogató híveknek összesen öt ünnepnapra, míg 1490. március 13-án Karánsebesi Mihály püspök ugyanezen templom négy oltárát negyvenhárom

³³⁹ Engel P.: Magyarország világi archontológiája. i. m. Erdélyi püspök.

³⁴⁰ DL 34 362. Az oklevél sérült, és több helyen elmosódott a szöveg, főként a szélre írt megerősítések, így nem minden püspök neve vagy hovatartozása azonosítható. Piacenzai Jakab 1343-1358-ig, Kanizsai István 1356-1375-ig, Eberhard pedig 1397-1406-ig volt zágrábi püspök. Engel P.: Magyarország világi archontológiája. i. m. Zágrábi püspök.

³⁴¹ „...prescriptis indulgentiis consensum prebuimus et assensum, ac insuper quadraginta dierum indulgentias in Domino misericorditer elargimur.” DF 280 296.

³⁴² DL 39 261. Pécsi Benedek az ágostonos remeték rendjébe tartozott, és 1395-1414-ig volt címzetes sidoni püspök. Eubel, C.: Hierarchia Catholica i. m. I. 450.

³⁴³ DF 280 658.

ünnepek és más különleges alkalmak valamelyikén felkereső hívek vezekléséből engedett el negyven napot.³⁴⁴ Így igaz, hogy a püspökök kevesebb búcsút adhattak, ám azt a 15. század második felétől könnyebben megszerezhették a hívek a templomok gyakoribb látogatásával.

Az érsekek búcsúadási joga külön említést érdemel, noha ugyanúgy negyven napot engedhettek el a vezeklésből, mint a püspökök. Ezt hazánkban általában be is tartották, néhány 14. században hivatalban lévő érsektől eltekintve, akiknek azonban többnyire joguk volt nagyobb kiváltság adományozására. Ilyen kivétel Monoszló nembeli Lodomér érsek, aki 1297-ben a pozsonyi Szűz Mária ferences templom javára kiadott oklevelében a felszentelés évfordulójára egy év vezeklési enyhítést engedélyezett, és Tamás esztergomi érsek, aki 1320-ban szintén egy év és negyvennapos elengedést adott a pálosok Középnémetiben található Szent László-kápolnája számára.³⁴⁵ Hozzájuk hasonlóan Demeter bíboros, esztergomi érsek a 14. század második felében a lipcsei konfraternitást, a pozsonyi Szent Márton-templom Üdvözítő-oltárát, a szebeni Szűz Mária-templomot, az esztergomi Krisztus Teste kápolnát és a brassói Szűz Mária-plébániatemplomot látta el egy éves búcsúval.³⁴⁶ Tamás érsek apostoli, Demeter bíboros pedig legátusi hatalmára hivatkozott, így minden bizonnyal pápai felhatalmazást kaptak nagyobb elengedés adományozására. Mivel Lodomér érsek oklevelében nincs hivatkozás nagyobb egyházi hatalomra, így nem lehet tudni, hogy túllépte-e illetékességi körét, vagy pápai engedélyt kapott egy éves búcsú kibocsátására. Ezekon kívül még két olyan oklevél van, melyekben nincs nyoma pápai különleges engedélynek, ám érsek kibocsátójuk meghaladta az általa adható búcsú mennyiségét. 1398-ban Andrea dei Benzi di Gualdo spalatói érsek számos püspökkel tizenhat szepességi templomnak adott maga nevében száz napos, püspöktársai nevében pedig negyven napos búcsút, 1447-ben pedig Prosper bíboros a Szent Lőrinc-templom temetőjében lévő Szent Jakab-kápolnát meglátogató híveknek engedélyezett száz napos vezeklésenyhítést, amit Szécsi Dénes esztergomi érsek 1453. március 23-án megerősített és további száz nap búcsút adományozott.³⁴⁷ A további, több mint hatvan érseki oklevélben vagy negyven napos elengedés szerepel, vagy azért adtak nagyobb búcsút, mert bíborosi vagy pápai követi címük által erre felhatalmazást nyertek.

³⁴⁴ DF 281 749., DF 281 773.

³⁴⁵ DF 250 301., másolata: DF 280 269.; DL 1985. Kiadása: AO I. 540-542. (489.)

³⁴⁶ DL 42 146., DF 228 259., DF 291 983., DF 238 320., DF 286 551. Demeter 1378-1387-ig volt esztergomi érsek. Bíborosi kinevezését szintén 1378-ban kapta, s VI. Orbán pápa Lajos király kérésére mentesítette a Rómába való költözés alól. *Bertényi Iván*: Demeter. In: *Esztergomi érsekek*. i. m. 188-196.

³⁴⁷ DF 263 199. Regesztája: ZsO I. 595-596. (5407.); DF 277 981. Az olasz származású Andrea dei Benzi di Gualdo Zsigmond király hűségese embere volt. A spalatói érseki tisztséget 1389-1403-ig viselte. 1413 és 1420 között kalocsai érsek volt, 1418-tól a sioni (sitteni) egyházmegye kormányzója, majd 1431-től püspöke lett. *Eubel, C.*: *Hierarchia Catholica* i. m. I. 197., 442., 459. és II. 233.

A püspökökhöz hasonlóan a pátriárkáknak is negyven napos búcsú adományozására volt joguk. Igaz, hogy Nikolaus Paulus már említett művében azt írja, hogy száz napot adhattak, és a két moráviai oklevél, melyre hivatkozik, valóban ezt igazolja, de a hazánkban fennmaradt adatok nem erről tanúskodnak.³⁴⁸ Három oklevél is maradt fenn a 14. század végéről Philippe d’Alençon bíboros és aquileiai pátriárkától, melyek szerint az 1383-as év folyamán a zágrábi egyházmegye területén lévő Szűz Mária pálos kolostornak és a *Moracha*-i Szent János-templomnak, 1384-ben pedig a pozsonyi Falakon kívüli Szent Miklós-templomnak adott búcsú kiváltságot.³⁴⁹ Mindhárom oklevélben az olvasható, hogy mint bíboros száz, mint pátriárka negyven nap búcsút adományoz a híveknek.³⁵⁰ Ebből tehát úgy látszik, hogy pátriárka csupán negyven napos búcsút adhatott. Rajta kívül két olyan főpap volt Magyarországon, akik pátriárkai címet is viseltek: Marco Barbo bíboros, aki szintén aquileiai pátriárka volt és 1472-től pápai követként tevékenykedett hazánkban, valamint Bakóc Tamás esztergomi érsek, bíboros, aki 1507 októberétől viselte a konstantinápolyi pátriárkai címet.³⁵¹ Marco Barbo bíborostól hét, Bakóc Tamástól pedig öt oklevél maradt fenn, melyben már pátriárkai címet is viselve búcsút engedélyezett, de egyikben sem olvasható Philippe d’Alençon bíboros kiváltságleveléhez hasonló magyarázat az adományozott napok számát illetően, aminek legfőbb oka az lehet, hogy – egy kivétellel – csupán száz napot adtak, amire bíborosi rangjukból fakadóan volt joguk. Az egyetlen kivétel Tamás érsek 1510. november 25-én kelt oklevele, melyben száz és negyven nap elengedést adott a pozsonyi templomban a csütörtöki Krisztus Teste misén és körmeneten résztvevő híveknek, ám ebben nem említi, hogy milyen jogon adja a negyven napot, melyet érsekként is adhatott, így nem szolgál bizonyítékul a pátriárkák negyven napos búcsúadási jogára. Nem könnyű arra a kérdésre választ adni, hogy noha Philippe d’Alençon csupán negyven napot adott mint pátriárka, a Paulus által említett két kiváltság kibocsátója miért adományozhatott száz napot, ráadásul úgy, hogy alig húsz év különbséggel adták ki kiváltságlevelüket. A Paulus által használt moráviai oklevélgyűjteményben Ferenc pátriárkától sajnos több kiváltságlevél kiadása nem található meg, és a tőle származó, 1410-ben néhány püspöktársával együtt kiadott oklevélben egyértelműen azt írja, hogy ő mint pátriárka száz nap, püspöktársai pedig negyven nap elengedést adományoznak.³⁵² Vencel antióchiai

³⁴⁸ Paulus, N.: Geschichte des Ablasses. i. m. 228.

³⁴⁹ Fraknoi V.: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. I. 287. DL 34 672., Regesztája: Mályusz E.: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei. i. m. 138. DF 230 631., DF 228 268.

³⁵⁰ Ez ismét felveti a búcsúk összeadásának kérdését, amiről a későbbiekben lesz szó. Ld. „A búcsúk számának összeadása” című fejezetet.

³⁵¹ Kalous, A.: Late medieval Papal Legation. i. m. 42. és 74. Fraknoi V.: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. II. 277.

³⁵² Berthold Bretholz: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Vol. 14. Brünn 1903. 152-153. (166.)

pátriárkától már hat kiváltság található a forráskiadás korábbi kötetében.³⁵³ Ezek közül a legkorábbi, 1401-es kiváltságban még csupán negyven napot adott, a következőkben viszont 1403 és 1407 között már negyven és száz napot is, negyven napot a szokott ünnepekre, majd még százat az általa különösen kedvelt ünnepek – elsősorban húsvét, karácsony, pünkösd vagy Nagyboldogasszony – valamelyikére, vagy az összesre. Mivel XI. Bonifác pápa kancelláriai rendelkezései között nem található utasítás a pátriárkai búcsúadás mennyiségére vonatkozóan, feltételezhető, hogy vagy a pápa külön engedélyt adott száz napos búcsú adományozására, vagy más egyházi címet is viseltek egy időben, melynek jogán nagyobb elengedést adhattak.

A pápai követek búcsúadási joga kezdetben negyven napra korlátozódott, ám a pápák a megbízatás idejére ennél nagyobb kiváltság adományozását is engedélyezhették.³⁵⁴ A Magyar Királyságba küldött követek közül például Fülöp fermói püspök, aki a 13. század végén járt hazánkban a belső béke előmozdításán és az egyházi fegyelem helyreállításán fáradozni, a templomok építkezésére adakozóknak tíz, húsz, harminc vagy negyvennapos elengedést adhatott három vagy öt éves érvényességgel.³⁵⁵ Azoknak pedig, akik részt vettek az általa celebrált szentmisén, vagy az általa végzett oltár-, templom- vagy szerzetesház-szentelésen, illetve jelen voltak ünnepi szentmisén, esetleg szentek ereklyéinek átvitelén, száz nap búcsút, indokolt esetben pedig egy évet és hat napot adhatott.³⁵⁶ A 14. közepén hazánkba küldött követ, Guido bíboros már száz nap elengedést engedélyezhetett templomok, ispotályok vagy hidak építésében és helyreállításában segítőknak, a szentmiséin, prédikációin, vagy a miséin más által mondott prédikációkon résztvevőknek pedig egy év és egy negyvenedet.³⁵⁷ Marco Barbo bíboros, aki az 1470-es évek elején járt hazánkban a török elleni hadjárat, valamint Mátyás király és a főpapok, főurak kibékítésének ügyében, szintén egy év búcsút adhatott a templomok, kórházak vagy hidak építésében és helyreállításában segítőknak és a szent helyeket jámboran meglátogatóknak, abban az esetben viszont, amikor ünnepi misét celebrált, ő már akár három évi búcsút is adományozhatott.³⁵⁸ Nem sokkal később, az 1470-es évek végén Giovanni d’Aragona, aki szintén a török elleni hadjárat ügyének segítségével bízott meg IV. Sixtus pápa, már teljes búcsút engedélyezhetett a török elleni hadjáratra adakozóknak, a jelentősebb egyházi

³⁵³ *Vincenz Brandl*: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Vol. 13. Brünn 1897. 114-115. (107.), 268-269. (259.), 272-273. (264.), 274-275. (266.), 287. (275.), 539-540. (504.)

³⁵⁴ *Lea, H. C.*: History of auricular confession. i. m. 168-169.

³⁵⁵ *Kalous A.*: Late medieval Papal Legation. i. m. 71-73. *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. I. 332. (DXLIX.)

³⁵⁶ *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. I. 334. (DXLIX.)

³⁵⁷ DF 292 749. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 104. fol. 471r-v.

³⁵⁸ *Fraknoi V.*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. II. 142-143. DF 292 600. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 680. fol. 41v-42r. és 47r-v.

helyeket meglátogatóknak és azok javára adományozóknak pedig tíz év, a kisebbek esetében hét év búcsút adhatott.³⁵⁹ A 16. század első felében Magyarországon teljhatalmú pápai követnek kinevezett Bakóc Tamás szintén adhatott teljes búcsút, ha főpapi ornátusban ünnepi misét celebrált, melyen az uralkodó és az előkelők is jelen voltak. Egyébként hat év búcsút adományozhatott, illetve más, általa választott főpap által celebrált szentmisén résztvevőknek három évet, amikor pedig először vonult be ünnepélyes menetben egy városba, a jelenlevőket egy év búcsúban részesíthette.³⁶⁰ A pápai követek egyre szélesebb kiváltságadó hatalommal való felruházása tehát nyilvánvaló, ugyanakkor ennek nem sok nyomát lehet felfedezni a hazai megszentelt helyeknek adott kiváltságlevelekben. A rendelkezésre álló mintegy negyven pápai követi oklevél többségében ugyanis alig adtak száz napnál nagyobb elengedést egy-egy helyet meglátogató vagy támogató híveknek. Kivételt a 14. században esztergomi érseki címet viselő Demeter bíboros, pápai követ jelent, aki több ízben is engedélyezett egy év és negyven, illetve egy év és száz nap búcsút. Rajta kívül a 15. században Giovanni d'Aragona adott öt év és öt negyvened elengedést a podolini, valamint a váraljai Szűz Mária-kolostor javára, hét év és hét negyvened pedig az esztergomi Szent Márton domonkos templomot bizonyos ünnepekkor felkeresőknek és támogatóknak.³⁶¹ E kivételektől eltekintve a pápai követek a 15. század második felétől sem éltek a lehetőséggel, hogy nagyobb vezeklési enyhítést adjanak, hanem egyházi méltóságuknak megfelelően adományozták a búcsúkat. Marco Barbo például felhatalmazást kapott, hogy egy év búcsút adjon templomokat buzgón látogató, és azokat segítő híveknek, ám az 1472 és 1473-as év folyamán kibocsátott hat kiváltságlevele kivétel nélkül mindössze a bíborosok által adható száz napos elengedésről szól.³⁶² Bakóc Tamás pedig, aki 1513-tól a török elleni készülődést volt hivatott szorgalmazni Magyarországon, szintén száz napos elengedéseket adományozott: 1503-ban a szebeni plébániaegyháznak, 1506-ban a blatnicai Szent András-templomnak és Szent Bálint-kápolnának, 1509-ban a porosnyákfalvi

³⁵⁹ DF 292 603. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 681. fol. 244r-245r.

³⁶⁰ *Joseph Hergenrother*: Leonis X. pontificis maximi regesta gloriosis auspiciis Leonis D. P. PP. XIII. feliciter regnantis, e tabularii Vaticani manuscriptis volumibus aliisque monumentis, adiuvantibus tum eidem archivio addictis tum aliis eruditus viris. Freiburg-Brisgovia 1884. 219-220. (3687-3703.)

³⁶¹ Demeter egy év és egy negyvenedet 1380 márciusában a pozsonyi Szent Márton és Üdvözítő-egyházat (DF 228 259.) és a lipcsei konfraternitást (DL 42 146.) felkeresőknek adott. Egy év és száz napot 1384-ben a szebeni Szűz Mária-egyházban szombaton elmondott ünnepélyes imáért és a helyi Oltáriszentségről nevezett konfraternitás csütörtöki miséin résztvevőknek (DF 291 983.), 1385-ben pedig a brassói Szűz Mária-templom építésében segítőknak (DF 286 551.), és az esztergomi egyházban alapított Krisztus Teste kápolnát (DF 238 320.) felkeresőknek engedélyezett. DL 71 291. és DL 18 975., DF 237 336.

³⁶² Ezek a *Salndorf*-i Szent Margit (DF 240 576.), a pozsonyi Szent Márton vagy Üdvözítő (DF 228 264.), a nagyszombati Szűz Mária- (DL 17 479.), az óvári Szűz Mária- (DL 17 506.) templomoknak, a szentgyörgyi pálos kolostortemplomnak (DF 263 192.), és a veszprémi templom Krisztus Teste oltárának (DF 201 436., MREV IV. 452. CCCLXXXIV.) szólnak.

Szentlélek-kápolnának, 1510-ben a brassói Szűz Mária-plébániatemplomnak.³⁶³ Amikor pedig Szécsényi Miklós pozsonyi kanonok kérésére a pozsonyi templomban csütörtökönként bemutatott Krisztus Teste misén és a körmeneten végig jelenlevőket látta el búcsúval, összesen csupán száznegyven nap elengedést adott.³⁶⁴

A követi kiváltságok jelentős növekedése elsősorban abban érhető tetten, hogy az általuk celebrált szentmisén résztvevő híveknek egyre nagyobb mennyiségű búcsút engedélyezhettek. A hazánkba érkező követek esetében a 15. században ez általában három évnél nagyobb búcsút nem jelentett, a 16. században Bakóc Tamás viszont már hat évet is adhatott. Ugyanígy a 16. századtól egyre elterjedtebb lett, hogy a király, királynő vagy más előkelőségek jelenlétében celebrált misén teljes búcsút is adhattak.³⁶⁵ A megszentelt helyeken ünnepek alkalmával résztvevő híveknek adható búcsúk mennyisége – az adatok fényében – általában nem haladta meg az egy évet és negyven napot, ám kivétel ez alól is található, mint a már említett Giovanni d’Aragona, vagy Branda püspök engedélyei, aki 1410-ben kelt követi utasítása szerint három év és három negyvened búcsút is adományozhatott.³⁶⁶ A pápai követek esetében tehát úgy tűnik, hogy ők inkább kevesebb búcsút adtak, mintsem túllépték volna hatáskörüket. Két oklevél azonban van, mely a szokásosnál nagyobb elengedésről tanúskodik. 1386. június 6-án Demeter bíboros, esztergomi érsek a veszprémvölgyi ciszterci Szűz Mária-kolostort meglátogatóknak száz és nyolcvan napos búcsút engedélyezett. Mivel pápai követi kinevezése ekkor már nem volt érvényben, egy évet nem adhatott, bíborosként száz napot, püspökként pedig negyven napot engedélyezhetett volna, vagyis összesen száznegyven napot, ám valószínűleg érseki hivatalából kifolyólag – és hogy Alsáni Bálint egy nappal korábbi adományát felülmúlja – még negyven napot hozzáadott.³⁶⁷ A másik oklevél ennél több magyarázatot igényel. Draskovics György jászói prépost 1553-as átírásából maradt fenn János bíboros, pápai követ állítólagos búcsúengedélye, melyet 1511-ben a szepesi székesegyház Krisztus Teste kápolnája számára adott. Ebben teljes búcsút engedélyez azok számára, akik a kápolnát meglátogatják.³⁶⁸ Ha eltekintünk az egyházjogilag igen kétséges tényről, hogy pápai követ kápolnát meglátogatók számára teljes búcsút adott, akkor is számos kérdés merül fel az

³⁶³ *Fraknoi V.*: Magyarország egyházi és politikai összekötetései i. m. II. 318. DF 245 585., DF 259 394., DL 101 806., regesztája: MNL OL regeszta (Bánda Zsuzsanna), DF 286 612.

³⁶⁴ DF 241 059.

³⁶⁵ *Paulus, N.*: Geschichte des Ablasses. i. m. 229. *Lea, H. C.*: History of auricular confession. i. m. 169. *Hergenrother, J.*: Leonis X. pontificis maximi regesta. i. m. 219-220. (3687-3703.)

³⁶⁶ ZsO II/2. 444. (8111.)

³⁶⁷ *Süttő Szilárd*: A veszprémvölgyi apácák két búcsúengedélye 1386-ból. Egyháztörténeti Szemle 1. (2000/1) 142-148. 143-144. Az oklevelek levéltári jelzetei: DL 7211. (Demeter bíboros oklevele), DL 7210. (Bálint bíboros oklevele).

³⁶⁸ DF 278 968.

oklevéllel kapcsolatban, mely arra utal, hogy hamis iratról van szó. Ennek első szembetűnő bizonyítéka a keltezés: eszerint a kiváltságlevél Márianosztrán kelt, 1511. április 19-én V. Márton pápa pontifikátusa idején. V. Márton pápa azonban egy évszázaddal korábban, 1417-1431-ig volt az egyház élén. Az átírt oklevél állítólagos kibocsátója az ő követe volt: Giovanni Dominici bíboros, akit még konstanzi tartózkodása végén, 1418. július 10-én bízott meg a husziták elleni küzdelemmel, és küldött Magyarországra.³⁶⁹ Giovanni Dominici domonkos szerzetest, raguzai érseket XII. Gergely pápa emelte 1408. május 9-én bíborosi rangra, címertemploma a Szent Sixtus lett.³⁷⁰ A kérdéses oklevél által megjelölt időpontban, 1511-ben a Szent Sixtus templom bíborosa azonban Achille Grassi volt, ami szintén a kiváltságlevél hitelességét kérdőjelezi meg.³⁷¹ A kiváltságról tehát az adatok ellentmondásainak tükrében megállapítható, hogy hamisítvány, így nem szolgál bizonyítékkal arra, hogy pápai követ átlépte volna jogainak határát, és még számos pápai engedélyt is meghaladó kiváltságot adott volna.³⁷²

A bíborosoknak is volt búcsúadási joga, amit erről fennmaradt oklevelek sora tanúsít. Ők száz napot, vagyis a püspököknél nagyobb elengedést adhattak, ráadásul elméletileg a megyéspüspök engedélye nélkül is érvényesnek számított búcsúlevelük. Nikolaus Paulus szerint Francesco Zabarella bíboros a konstanzi zsinatról szólva említi, hogy régi egyházi szokás szerint a bíborosok a megyéspüspök megerősítése nélkül az egész egyházban száz napos búcsút adhatnak. Maga Paulus is megállapítja, hogy túlságosan régi szokásról nem lehet szó, hiszen VII. Kelemen és XIII. Benedek avignoni ellenpápák rendelkeztek arról, hogy a bíborosok száz nap búcsút adhatnak az alkancellár felhatalmazása alapján, ám amennyiben ez régi bevett szokás volna, nem lenne szükség a kancelláriai felhatalmazásra.³⁷³ A bíborosi száz napos búcsú Paulus szerint a 14. században tűntek fel, korábban valószínűleg csupán negyven napot adtak ők is. A hazai templomoknak adott 14. századi bíborosi búcsúk közül tíz való magyar bíborostól, melyeket Magyarországon állítottak ki. A tíz oklevél fele két magyar bíborostól maradt fenn, Demeter esztergomi érsektől és Alsáni Bálinttól, akik rangjukat VI. Orbán pápától nyerték – Demeter 1378-ban, Bálint 1384-ben –, aki mindkettőjüknek megengedte, hogy hazájukban maradjanak egyházmegyéjüket kormányozni.³⁷⁴ Ezeken kívül a

³⁶⁹ *Fraknói V.*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. II. 318

³⁷⁰ *Eubel, C.*: Hierarchia Catholica i. m. I. 31.

³⁷¹ Uo. III. 70.

³⁷² Az oklevélhamisításról ld. *Erős Katalin Renáta SSND*: A Szapolyai Krisztus Teste temetőkápolna búcsúlevele. Egy kora újkori oklevélhamisítás. Turul 91. (2018/2) 41-51.

³⁷³ *Paulus, N.*: Geschichte des Ablasses. i. m. 228-229. Hivatkozása: *Ottenthal, E.*: Regulae cancellariae apostolicae. i. m. 111. és 140.

³⁷⁴ *Fraknói V.*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. I. 284 és 288. Demeter oklevelei: DL 7211., illetve DF 238 319: ebben az esztergomi Krisztus Teste kápolna felszentelésén résztvevőknek ad húsz napos, a kápolnát meglátogatóknak pedig kétszáz és húsz napos búcsút. Alsáni Bálint oklevelei: DL 7210., illetve két pálos

14. században két külföldi bíboros járt Magyarországon, és adott búcsút: Pileus és Philippe d'Alençon bíboros.³⁷⁵ A 15. századtól aztán több mint hetven Rómában kiállított olyan oklevél maradt fenn, melyet egy, de inkább több bíboros adott valamely hazai templom javára. Ezekben gyakran megjelölték az adomány kérvényezőjét is, aki római tartózkodása alatt kieszközölte az általa alapított vagy támogatott templom búcsúját. E kiváltságok egyházmegyei eloszlása a következő: a csaknem hetven oklevél fele (51%) valamely esztergomi egyházmegyei templomnak szól, erdélyinek tíz (14%), egri és zágrábi egyházmegyeinek hét (10%), illetve hat (9%), pécsinek és veszpréminek három-három (4%), és egy-egy kiváltság szól csanádi, valamint miklói egyházmegyei helynek. Az esztergomi egyházmegyei kiváltságok túlzott számának magyarázatához érdemes összevetni ezeket az adatokat a római Szentlélek Társulat magyar belépőinek egyházmegyéik szerinti megoszlásával, hogy kiderüljön, vajon az esztergomi egyházmegyékből valóban többen jártak-e Rómában – mert például módosabb lakosok voltak, így volt pénzüik római zarándoklatra –, vagy egyszerűen csak a fennmaradás esetlegessége a válasz az adatok mutatta arányokra.³⁷⁶ A Szentlélek Társulatba belépők egyházmegyei eloszlása egyértelműen egységesebb képet mutat, egyik sincs túlreprezentálva, mint a búcsúlevelek esetében az esztergomi. Észrevehető eltérés ezen kívül a pécsi, erdélyi és veszprémi egyházmegye esetében található, melyeknél a társulatba bejegyzettek nagyobb arányban vannak jelen. Elmondható tehát, hogy a római bíborosoktól minden bizonnyal nem kértek ennyivel többen Esztergom egyházmegyei templomnak búcsút, csupán itt maradtak fenn nagyobb mértékben a kiváltságlevelek, amit alátámaszt az a tény is, hogy a kiváltságot nyert templomok többsége a Felvidék török által nem sújtott részén található.

Nikolaus Paulus szerint a bíborosok száz napos búcsúja a megyéspüspök jóváhagyása nélkül érvényes volt. Azonban Nyási Demeter formuláriumában például több olyan oklevél kivonata is olvasható, ami bíborosok által adott búcsúlevél megerősítéséről és kihirdetésének elrendeléséről szól, illetve oklevélre írandó megerősítés formuláját mutatja be.³⁷⁷ Emellett a hazai 15. századi oklevelek majdnem harmadán szerepel a helyi megyéspüspök vagy ordináriusának megerősítése. Mivel csupán a kiváltságok egyharmadán szerepel megerősítés,

kolostornak – az Ireg-hegyinek és a sztrezainak – adott egy év és nyolcvan napos búcsút. (DL 7222. és DL 34 650.)

³⁷⁵ Philippe d'Alençon bíboros oklevelei: Id. 363. lábjegyzet. Pileus bíboros oklevelei: DL 34 644. Regesztája: *Mályusz E.*: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban. Harmadik közlemény. Levéltári Közlemények 6. (1928) 87-203. 95. DF 238 022.

³⁷⁶ *Csukovits E.*: Középkori magyar zarándokok. i. m. 213.

³⁷⁷ Például Demeter érsek, bíboros oklevelének kivonata a 14. század második feléből, vagy Bakóc Tamás érsek oklevele a szerdahelyi Szent András apostolról elnevezett templom bíborosi búcsújának megerősítéséről és kihirdetéséről. *Erdő P. – Szovák K. – Tusor P.*: Formularium Ecclesiae Strigoniensis i. m. 117-118. (112.); 209-210. (213.); 210. (214.); 262-263. (270.)

elfogadhatónak tűnik a megállapítás, hogy nem kellett helyi jóváhagyás, hiszen igaz, hogy az idegen püspök által adott oklevelek közül sem mindegyiken van megerősítés, ám ezek száma arányaiban sokkal kisebb. A megerősítések meglete azonban mindenképpen magyarázatra szorul. Hippolyte Delehaye már idézett tanulmányában szintén említ olyan franciaországi bíborosi kiváltságot, melyet a helyi érsek megerősített, ami azt bizonyítja, hogy nem magyar sajátosságról van szó.³⁷⁸ Delehaye felteszi a kérdést, hogy vajon eszerint mégsem örvendtek-e teljes körű elismertségnek a bíborosi kiváltságok, de mivel elsősorban a püspöki oklevelekről ír, a kérdést nem bontja ki részletesebben. A megerősítés kéréséről feltételezhető lehetne, hogy egyházmegyétől függően bizonyos helyeken megkövetelték, máshol nem. Ám egyrészt nem lehetséges, hogy egy ilyen kérdést egyházmegyei döntésre bíztak volna, másrészt a fennmaradt oklevelek is ellentmondanak ennek. Az oklevelek megerősítésének többsége az esztergomi egyházmegyében történt, ám ez aligha meglepő, tekintve a fennmaradási eloszlást. És mivel az 1470-es években például nyolc kiváltságlevelet állítottak ki valamely esztergomi egyházmegyei templomnak, melyeknek csak fele, négy darab tartalmaz megerősítést, nem mondható, hogy a helyi jóváhagyás kötelező lett volna e területen. Az is a kérdés egyik lehetséges magyarázata lehetne, hogy bizonyos püspökök vagy érsekek kívánták meg a megerősítést, annak ellenére, hogy ez ellentmondott volna a pápai rendelkezésnek. Ám a forrásanyag ezt is megcáfolja. Ha csak az esztergomi egyházmegye okleveleit nézzük a 15. század második felében öt érsek ideje alatt, egyikről sem mondható el, hogy minden római bíborosi oklevél megerősítését elvégezte volna, még a fennmaradt kevés adat esetében sem. Szécsi Dénes idejéből kilenc oklevél van, melyből csupán négyet erősített meg néhány hónappal kibocsátásuk után. Zrednai (Vitéz) János (1465-1474) esetében már nagyobb a megerősítések aránya: hat oklevélből négyet hagyott jóvá. Utóda, Beckensloer János (1473-1476) idején szintén hét oklevélből négyet az esztergomi vikárius, Túronyi Mihály milkói püspök jóváhagyott. Ippolito d'Este (1486-1497) és Bakóc Tamás (1497-1521) idején csupán egy-egy oklevél olvasható a vikárius megerősítése. Az is elképzelhető, hogy a még nagyobb kiváltság elnyerése miatt fordultak megerősítésért a megyéspüspökhöz, hiszen két kivételtől eltekintve azok rangjuknak megfelelően további negyven, illetve száz napos búcsút adtak. Ám a megerősítések szövege ellentmond ennek, az oklevelek többségében ugyanis az olvasható, hogy *„üdvösen gyarapítani akarván a hívek óhajait, az előbb említett legtiszteletreméltóbb bíboros urak által adott és adományozott fent leírt búcsúkat érvényesnek ismerjük el, azokhoz beleegyezésünket és jóváhagyásunkat adván*

³⁷⁸ Delehaye, H.: Des lettres d'indulgence collectives. i. m. 333.

*megyépsüspöki tekintélyünknel fogva elfogadjuk és megerősítjük.*³⁷⁹ A szöveg alapján tehát egyértelműen megerősítésről van szó, a további elengedések adományozása csak ez után következett. Úgy tűnik tehát, hogy a megerősítés kérése az adomány kieszközlőjétől függött. Az is feltehető, hogy nem mindenki volt pontosan tudatában, hogy ezekhez az oklevelekhez hivatalosan nem kell egyházmegyei jóváhagyás, mint ahogyan a más egyházmegye püspökei által adott kiváltságokhoz. A helyi illetékességű püspök pedig minden bizonnyal jónak és tekintélyéhez illőnek látta beleegyezését adni az ilyen oklevelek esetében is.

A római bíborosok az általuk adható száz napos elengedést a hazai templomoknak, kápolnáknak adott kiváltságok esetében nem lépték túl.³⁸⁰ Ezzel szemben a két 14. századi magyar bíboros, Demeter és Alsáni Bálint nagyobb búcsúkat is adott.³⁸¹ Demeter esztergomi érsek száz és nyolcvan napos búcsújáról már korábban esett szó, ahogy Alsáni Bálinttal való vetélkedéséről is, mely a nagyobb kiváltság adományozásában motiválhatta.³⁸² Süttő Szilárd a veszprémvölgyi apácák két búcsúleveléről szóló cikkében – elemezve a két bíboros, Demeter és Bálint egy napos különbséggel kiadott okleveleit, és keresve Demeter száznyolcvan napos kiváltságának okait – felteszi a kérdést, hogy vajon „Alsáni, a kánonjog doktora, mit szolt ehhez az oklevélhez.”³⁸³ Alsáni Bálint két néhány hónappal későbbi oklevele alapján azt lehet erre válaszolni, hogy példát vett Demeterről, sőt, még őt is felülmúlta: 1386. október 4-én két pálos, a sztrezai Mindenszentek és az iregi Szent Jakab-kolostornak adott búcsút, mindkettőnek egy év és nyolcvan napos elengedést.³⁸⁴ Mindkét oklevélben bíborosi hivatalára hivatkozik: „...a Mindenható Isten kegyéből, Szent Péter és Pál apostolok tekintélyében bízva, és az apostoli tekintélyből, melyet bíborosi méltóságunk hivatalából betöltünk...” – ám emiatt csupán száz napos búcsút adhatott volna.³⁸⁵ A IV. lateráni zsinat rendelkezése szerint püspök csak felszentelés alkalmával adhatott egy év búcsút, ám e két kolostor esetében erről nem lehetett szó, hiszen a sztrezai kolostor alapítási éve 1367, az iregié pedig 1334.³⁸⁶ Így Alsáni Bálint – kánonjogász létére – a megengedett mennyiségnél jóval nagyobb kiváltságot adományozott a pálosoknak.

³⁷⁹ „...vota fidelium salubriter adaugere cupientes, prescriptas indulgentias a prescriptis reverendissimis dominis cardinalibus datas et concessas ratas habemus, atque nostrum eis prebentes consensum pariter et assensum auctoritate diocesana approbamus et ratificamus.” DF 228 260.

³⁸⁰ Azonban a búcsúk összeadásával – amiről később lesz szó – ők is többet adtak, mint száz napot. Ld. „A búcsúk számának összeadása” című fejezetet.

³⁸¹ Philippe d’Alençon-ról és száznegyven napos búcsújáról már volt szó korábban. Ld. 72. o.

³⁸² Ld. 85-86. oldal.

³⁸³ *Süttő Sz.*: A veszprémvölgyi. i. m. 144.

³⁸⁴ DL 34 650., DL 7222.

³⁸⁵ „...de Omnipotentis Dei misericordia, et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi, et apostolica auctoritate, qua ex nostre cardinalatus officio fungimur...” DL 34 650.

³⁸⁶ *Kisbán E.*: A magyar pálos rend története. i. m. 327 és 323.

A bíborosi oklevelekben a búcsú elnyerésére felsorolt ünnepek száma követi a pápai kiváltságokban szereplőket: az avignoni kortól egyre több ünnepen lehetett búcsút nyerni, majd a 15. század második felétől ötre, vagy maximum hatra korlátozódik a kiváltságokban olvasható ünnepek száma. Az utolsó római bíboros vagy bíborosok által adott kiváltság, mely még több ünnepre szól, 1457-ből való: június 30-án Isidorus Kiovensis és Pietro Barbo bíboros a szentgyörgyemezei Szent Ambrus-templomnak adott száz napos búcsút több mint tíz ünnepnapra.³⁸⁷ Innentől a római keltezésű oklevelekben nem található öt vagy hatnál több ünnepre szóló kiváltság. Azonban megtalálták a módját a kérvényezők, hogy egy-egy templomban mégis több ünnepen lehessen kiváltságot nyerni: több olyan oklevél is fennmaradt, melyeket ugyanazon a napon, vagy egy nap különbséggel ugyanazon bíborosok ugyanannak a templomnak adtak, csak éppen másikat ünnepre. 1477-ben a beszercebányai Szűz Mária-plébániatemplom Krisztus Teste kápolnájának kért alapítója búcsút tíz római bíborostól, akik május 19-én Krisztus négy ünnepére és a kápolna felszentelésére, május 20-án kelt oklevelükben pedig karácsonyra, Mária két ünnepére, mindenszentek napjára és ugyancsak a kápolna felszentelésére adtak elengedést.³⁸⁸ A következő század elején, 1503-ban Anna asszony kérésére ugyanezen beszercebányai templom Szent Mihály-temetőkápolnája számára állított ki tíz római bíboros egy-egy búcsúlevelet, mindegyiket más-más ünnepekre.³⁸⁹ Mivel mind a négy oklevél ugyanannak a beszercebányai templomnak szól, feltehető, hogy a helyi lakosok leleményességéről van szó, és Anna asszony tudott a korábbi kiváltságokról, így onnan vette a két oklevél kérvényezésének ötletét a kiváltságok mértékének növelésére. Mindenesetre az a tény, hogy inkább két oklevelet is kiállítottak, semhogy egyben ötnél több ünnepre adjanak búcsút, jelzi, hogy az 1450-es évek végétől komolyan vették Rómában a korlátozást. A magyar bíborosok azonban már kevésbé tartották magukat egy efféle megkötéshez, amit mutat Szécsi Dénes esztergomi érsek két kiváltsága, melyekben a korábban szokásos számos ünnepen elnyerhető búcsút adományozta: 1463. december 26-án a szepesi Szent Márton társaskáptalani templomnak és kápolnáinak, 1464. március 31-én pedig a kassai falakon kívüli Szentlélek-ispotálynak.³⁹⁰ Mindazonáltal ő volt az utolsó, aki még a korábban szokásos több ünnepre adott ki búcsúlevelet.

³⁸⁷ DF 238 027.

³⁸⁸ DF 280 702. (1477. május 19.) és DF 280 701. (1477. május 20.)

³⁸⁹ DF 280 668. és DF 280 721. Ebben az esetben csak kilenc kibocsátó bíboros ugyanaz, a tizedik más a két oklevélben: az előbbiben János Antal, a másikban pedig Domonkos presbiter bíboros szerepel.

³⁹⁰ DF 272 887. és DL 45 084. Regesztája: MNL OL regeszta (Fügedi Erik).

8. A BÚCSÚK SZÁMÁNAK ÖSSZEADÁSA

Érdekes kérdés a búcsúk számának összeadása, mely jelentheti egyrészt a különféle egyházi méltóságoktól más-más időben elnyert kiváltságok számának összeadását, másrészt a több egyházi méltóság által közösen kibocsátott mennyiségek összegét. Az összeadás kérdése a 13. században bukkant fel. A IV. lateráni zsinat, úgy tűnik, hiába fogalmazta meg, hogy melyik egyházi méltóság mennyi búcsút adhat, egyes helyeken elkezdtek összeadni a már elnyert kiváltságok számát. Elsőként a zárai domonkosok által hirdetett 1280-as vezeklésnyhítés kavart nagy vitát: ekkor ugyanis Guido Grado-i pátriárka három püspökkel egy év és egy negyvened búcsút adott a zárai domonkos templom felszentelése alkalmából, majd nem sokkal később az arbei püspök is ugyanennyi elengedést, így a szerzetesek azt hirdették, hogy náluk öt év és öt negyvened búcsú nyerhető.³⁹¹ Hasonlóképpen a bázeli domonkosok is búcsúikat összeadva hirdették meg a náluk elnyerhető kiváltság mennyiségét. A kánonjogászok már abban a korban vizsgálták a kérdést, és többnyire arra jutottak, hogy a búcsúk összeadása nem ellenkezik a joggal, sőt, a kollektív búcsúadás értelmét veszíti, ha több kibocsátó ugyanúgy csupán negyven vagy száz napos búcsút adhat, mint egy. Azok, akik a zárai és bázeli domonkosok efféle búcsúhirdetését bírálták, elsősorban egyes német területek jogászai voltak, akik a helyi szerzetesek körüli vitához csatlakoztak, és valójában nem is magáról a búcsúkról vitatkoztak, hanem a domonkosok jogairól.³⁹² Így tehát a IV. lateráni zsinat által maximált búcsúk többszörösét is adhatta valamelyik egyházi tekintély, amennyiben valamelyik társával vagy társaival együtt bocsátotta ki oklevelét.

A pápai kiváltságok esetében a búcsúk halmozását és összeadását IX. Gergely pápa kora óta igyekeztek megelőzni, amiről a kancelláriai rendelkezések kapcsán már korábban volt szó.³⁹³ Mivel azonban nem mondható el, hogy IX. Gergely pápaságától kezdve minden kiváltságlevélben megtalálható lenne az a mondat, hogy a még érvényben lévő búcsú esetén hatályát veszti az új adomány, feltehetően az örökre szóló pápai búcsúkat is összeadta egy-egy kiváltsággal ellátott hely plébánosa, főként, ha a templomok között valóban verseny folyt a zarándokok tömegéért.³⁹⁴

³⁹¹ *Delehaye, H.*: Des lettres d'indulgence collectives. i. m. 101. ill. *Shaffern, R. W.*: The Penitents Treasury. i. m. 182.

³⁹² *Shaffern, R. W.*: The Penitents Treasury. i. m. 192-195., 198-199. és 200-202. A vita a német területeken ekkor a császári öröklésről folyt, melybe XXII. János pápa is beleavatkozott, s mely a szerzetesek és az egyházmegyei papság között meglévő korábbi feszültségeket (ti. egyfajta vetélkedés a hívekért) szította. Uo. 200.

³⁹³ Ld. a „Megjegyzések a búcsúk értékcsökkenéséhez” című fejezetet.

³⁹⁴ Ez a kitétel többnyire így hangzik: „Azt akarjuk továbbá, hogy ha azoknak, akik az említett kápolnát meglátogatják, vagy kézzel segítséget nyújtanak megőrzéséhez, felújításához vagy építéséhez, vagy korábban ott

A nem pápai hazai búcsúlevelek között arra is van példa, hogy egy kibocsátó az egyházi rangjai után adható búcsúk számát összeadva adott kiváltságot. Demeter esztergomi érsekről és Alsáni Bálintról már volt szó, ám nem ők voltak az egyetlenek, akik így tettek.³⁹⁵ A korábban már említett Giovanni Dominici bíboros, pápai követ, aki 1409-ben járt hazánkban 1409-ben a Nyulak-szigetén a Szűz Mária domonkos templomban boldog Margit sírját meglátogatóknak száz és negyven napos búcsút adott.³⁹⁶ Giovanni Dominici 1408 márciusában lett raguziai érsek, és még ebben az évben, május 9-én XII. Gergely pápa bíborosi rangra emelte, ám a raguziai egyház adminisztrátora maradt, és csak 1409. július 29-től lett utóda a raguzai érseki székben Antonio da Rieti ferences szerzetes.³⁹⁷ Tehát még viselte a raguzai püspöki címet, amikor 1409. március 22-én Budán kiállította a kiváltságlevelet a templom számára, ezért mint püspök negyven napot, mint kardinális pedig száz napot adott. Nem sokkal később Antal nándorfehérvári püspök, esztergomi segédpüspök oklevélben adta a hívek tudtára, hogy 1431. február 23-án felszentelte a Szent András-kápolnát benne három oltárral, majd búcsúval látta el, melyet így fogalmaz meg a kiváltságlevélben: „...*legtiszteletreméltóbb urunk, György esztergomi érsek tekintélyéből száz és negyven nap búcsút adunk, saját püspöki tekintélyünkől pedig, a fent említett módon minden gyónónak és bűnbánónak kegyesen negyven nap búcsút adományozunk.*”³⁹⁸ Antal püspök tehát szintén részesítette a híveket a hivatalából fakadó összes búcsúban, sőt, még a felettese által adható búcsúban is.³⁹⁹

A kollektív búcsúk esetében az összeadásra a hazai forrásanyag szintén szolgáltat bizonyítékot a IV. lateráni zsinat utáni századból: 1319. június 18-án Lőrinc pécsi püspök és Balázs testvér címzetes christopolisi püspök Miklós prior kérésére a Zágráb közelében lévő pálos Szűz Mária-templomnak nyolcvan nap búcsút adtak, vagyis összeadták a kettejük által

kegyes alamizsnát adtak, ha más búcsút örökre vagy még le nem telt határozott időre apostoli tekintéllyel adnak, abban az esetben jelen levelünk semmiféle jelentőséggel ne bírjon, és ne legyen jogérvénye.” „Volumus autem, quod si alias visitantibus ecclesiam predictam, seu ad fabricam ipsius ecclesie manus porrigentibus adiutrices, aut alias inibi pias elemosinas erogantibus, aliqua indulgentia inperpetuum, vel ad certum tempus nondum elapsum duratura auctoritate apostolica fuerit concessa, huiusmodi presentes littere nullius existant roboris vel momenti.” *Theiner, A.: Vetera monumenta historica* i. m. II. 148-149. (CCXCVII.) *Shaffern, R. W.: The Penitents Treasury*. i. m. 191-192.

³⁹⁵ Ld. „A magyarországi megszentelt helyeknek szóló nem pápai búcsúlevelek általános jellemzői” című fejezetet.

³⁹⁶ CD X/4. 771-772. (CCCLXI.)

³⁹⁷ *Eubel, C.: Hierarchia Catholica* i. m. I. 412.

³⁹⁸ „...ex tunc auctoritate domini nostri reverendissimi Georgii archiepiscopi Strigoniensis donamus centum quadraginta dies indulgentiarum, et auctoritate nostri episcopali, qua fungimur, omnibus confessis et contritis quadraginta dierum indulgentias, modo quo supra dixemus, misericorditer inpartimur.” DF 249 856. Megjegyzendő, hogy György érsek nem adhatott száz nap búcsút, csupán negyven napot. Ld. „A magyarországi megszentelt helyeknek szóló nem pápai búcsúlevelek általános jellemzői” című fejezetet.

³⁹⁹ Érdekes, hogy mindezek ellenére az oklevél hátulján német nyelven a következő olvasható: „aplas c und xl tag”, vagyis száz és negyven napos búcsú, ami azt jelenti, hogy a püspöki tekintélyből adott negyven napot nem számolta hozzá az, aki a feljegyzést készítette.

adható kiváltságot.⁴⁰⁰ A későbbiekben a hazai kiváltságokban ilyenféle összeg már nem található, azonban nem kizárt, hogy továbbra is a búcsúk összegével számoltak. Ennek egyik legjelentősebb bizonyítékai egyes búcsúlevelek plikáján vagy hátoldalán található többnyire középkori feljegyzések a búcsúk mennyiségéről. 1341. március 20-án a garicsi pálos kolostornak Rómában tizenkét püspök, majd további négy adott negyven napos búcsút.⁴⁰¹ Később, a 15. század elejéig (1411-ig) még tizenegy megerősítést, illetve újabb negyven napos kiváltságot írtak az oklevélre különböző püspökök, tehát összesen huszonzét püspök adott negyven napos búcsút, ami összesen ezernyolcvan nap, melyet rá is írtak az oklevél plikájára. Az efféle kiváltságlevelek többnyire kollektív püspöki búcsúk voltak, melyek a pápai udvarban tartózkodó, és jellemzően címzetes püspöki méltóságot viselő kibocsátóktól származtak.⁴⁰² 1448. március 20-án három római bíboros, Giorgio Fieschi, Jean le Jeune és Prospero Colonna az erdélyi Fehér megyei Netus Szent Miklós-plébániatemplomának száz nap búcsút adtak, Máté erdélyi püspök pedig további negyven napot, így a kiváltság összesen háromszáznegyven napot ért, amit az oklevél hátuljára feljegyeztek.⁴⁰³ 1473. április 2-án pedig öt római kardinális a szentjakabi Szent Jakab-kápolnát száz nap búcsúban részesítette, amit több mint egy év múlva – 1474. június 2-án – Túronyi Mihály milkói püspök, esztergomi vikárius megerősített, és ő maga is adott negyven nap elengedést.⁴⁰⁴ Az oklevél hátuljára ezután valaki felírta, hogy „*a Szent Jakabnak adott búcsúk összege ötszáz és negyven nap*”.⁴⁰⁵ Az 1490-es évektől van több olyan kiváltságlevél, melynek hátuljára vagy plikájára az oklevélben felsorolt búcsúnyerésre kijelölt ünnepeket feljegyezték a búcsúk összegével együtt: 1492-ben tizenkét római bíboros adott a besztercebányai Szűz Mária-templom temetőjében lévő imádkozóhelyet meglátogatóknak száz napos búcsút négy ünnepre és a felszentelés évfordulójára, 1494-ben tizennyolc kardinális a templomot négy ünnepen meglátogatóknak, 1503-ban pedig ugyanezen templom temetőjében lévő Szent Mihály-kápolnának adott két oklevélben tíz bíboros öt-öt ünnepre kiváltságot.⁴⁰⁶ Mindegyik oklevélen megtalálható az ünnepek felsorolása a búcsúk

⁴⁰⁰ DL 34 354. Regesztája: AOkl. V. 1318-1320. 195. (494.) és *Mályusz E.*: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei. i. m. 136.

⁴⁰¹ DL 34 362.

⁴⁰² *Swanson, R. N.*: Indulgences in Late Medieval England. i. m. 39-42. A 13. század végén tűntek fel, és a 14. század második feléig számos kibocsátására van példa, egészen az 1360-as évekig. Eltűnésük minden bizonnyal összefüggésben van azzal a pápai rendelkezéssel, mely visszarendelte a püspököket saját egyházmegyéjükbe. Helyüket a kollektív bíborosi oklevelek vették át.

⁴⁰³ DF 246 250. Máté szászorbói plébános, erdélyi örkanonok és vikárius volt 1455 és 1457 között. *C. Tóth N.*: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. i. m. 59.

⁴⁰⁴ DF 280 698. Túronyi Mihály 1468 és 1501 között volt milkói püspök és esztergomi segédpüspök. *C. Tóth N.*: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. i. m. 80.

⁴⁰⁵ „summa indulgentiarum ad Sanctum Jacobum quingenti et quadraginta dies”

⁴⁰⁶ DF 280 710., DF 280 708., DF 280 668. és DF 280 721.

pontos összegével. Mivel mind a négy búcsúlevél a besztercebányai Szűz Mária-templomnak szól, nem kizárt, hogy helyi sajátosságról van szó, ám a kevés adat miatt ez biztosan nem állítható. A besztercebányai Szűz Mária-templomnak még több kiváltsága is van, melyekre szintén felírták a búcsúk összegét, ám nehéz megmondani, milyen számítás szerint jutottak el az adott megoldásra. 1323-ban tizenegy püspök adott búcsút a helyet meglátogatóknak, amit egy év múlva Piast Boleszló esztergomi érsek megerősített és további negyven napot engedélyezett, majd a század végén, 1396-ban György, 1398-ban pedig Benedek esztergomi vikárius szintén negyven-negyven nap elengedést adományozott, így e búcsúk összege ötszázhatvan nap. Az oklevél hátulján azonban az olvasható, hogy „*e bulla elengedéseinek összege hatszáz nap*”. Ez esetben nem kizárt, hogy pecsétes megerősítés is történt, és abból adódik a többlet, ám az idők folyamán a pecsét elveszett.⁴⁰⁷ Ennél nagyobb indokolatlan összeget is írtak oklevél hátuljára, például a 14. században a kolozsvári Szent Mihály-templom Szent Jakab-kápolnája számára adott kiváltságra, melynek tizenhat püspök kiadója van, és rajta további két megerősítés újabb búcsú kiváltsággal.⁴⁰⁸ A kiváltság hátulján pedig a feliratnak ugyan csak egy részlete vehető ki, de aszerint ezer és kilencvenöt napi elengedést ér összesen a búcsú, ám valójában maximum hétszázhusz napról lehetne szó. Előfordult tehát, hogy nagyobb összeget írtak a kiváltságokra, mint amennyi valójában az összegük volt.⁴⁰⁹ Arra is van azonban példa, hogy kisebb összeget jegyeztek le a kiváltságlevelre, mint például a besztercebányai Szűz Mária-templom Krisztus Teste kápolnájának 1477-es oklevelére, melyben tizenegy római bíborostól száz napos elengedést kapott, amit Túronyi Mihály milkói püspök, esztergomi vikárius fél év múlva megerősített, további negyven napos búcsúval kiegészítve, vagyis összesen ezeregy száznegyven nap elengedést lehetett itt elnyerni, ám a

⁴⁰⁷ „Huius bulle indulgentiarum summa dies sescentos.” DF 280 658. Ez ellen szól, hogy az oklevél tizennégy függőpecsétje fennmaradt.

⁴⁰⁸ DF 275 200. Későbbi másolata: DF 244 455. Regesztája: Erdélyi okmánytár. i. m. III. 174. Az oklevél keltezése nem látszik, azonban néhány azonosítható püspök püspökségének ideje miatt az 1348-as évre tehető a kibocsátás: Ágoston 1346. június 7. és 1362. ápr. 1. között volt destilláriai (*Eubel, C.: Hierarchia Catholica* i. m. I. 224.), Vilmos 1348. október 22. és 1361. október 29. között volt vancei (Uo. I. 519.), Nitardus 1344. február 16. és 1356. május 21. között volt termopylaei (Uo. I. 483.), Tamás 1344-től 1348. március 24-ig knini (Uo. I. 486.), Gergely pedig 1339. márc. 1. és 1349. máj. 1. között oppidoi püspök (Uo. I. 377.). Már ebben a felsorolásban is ellentmond egymásnak Tamás knini és Vilmos vancei püspök hivatali ideje, ők ugyanis a jelek szerint sosem voltak egy időben püspökök. Emellett pedig több azonosíthatatlan egyházmegye püspöke is szerepel a kiadók között. Így ez az oklevél számos kérdést felvet, melyek megválaszolására további kutatás szükséges.

⁴⁰⁹ Az 1295-ben hat püspök által a poprádi Szent Egyed-plébániaegyháznak adott kiváltság esetében is úgy látszik, hogy többet írtak az oklevélre, hiszen kétszáznyolcvan nap van a hátulján, ám a kiváltság szövegéből kiderül, hogy mindegyikük negyven napot adott, és ezen kívül egy karent is, vagyis negyven napos bőjtői időszaknak megfelelő elengedést. DF 280 224. Ennél az oklevélnél látszik, hogy az összeget a hátuljára már a kiadás idejében, vagy nem sokkal utána ráírták, ugyanis Boleszló esztergomi érsek 1326-os, valamint két esztergomi segédpüspök, Péter 1363-as és Beneventus 1378-as további negyven napos kiváltsága már nincs beleszámítva az összegbe.

kiváltság hátuljára csupán ezernegyven nap van írva.⁴¹⁰ Ez esetben valószínűsíthető, hogy aki a hátuljára az összeget írta, elszámolta magát.

A kollektív búcsúk kibocsátói által adott elengedések összeadására az okleveleken található feljegyzéseken kívül maguk a kiváltságok szövegei is bizonyítékul szolgálnak. Már a legkorábbi hazai bíborosi búcsúlevelek szövege is a következőképpen hangzik: „...ezen ünnepek akármelyik napjáért és efféle ünnepséért, mindegyikünk a kirótt vezeklésből száz nap enyhítést az Úrban kegyesen elenged.”⁴¹¹ Így a kardinálisok vagy püspökök által adható búcsúk számának korlátozását sikerült kijátszani, és a megengedettnél nagyobb búcsút szerezni. Egészen a 15. század közepéig ez nem jelentett túl nagy elengedést, hiszen egy-egy hazai templomnak adott kiváltság kibocsátója mindössze egy, kettő, vagy ritkán három bíboros volt. Az 1460-as évektől azonban egyre több kardinális szerepel egy-egy oklevél kibocsátójaként, és már csak elvétve akad olyan kiváltság, melyet ötnél kevesebb bíboros adott ki.⁴¹² A legtöbb kibocsátóval rendelkező oklevelek a 15. század végéről, illetve a 16. századról valók. 1493-ban a csanádi egyházmegyében lévő ferences Szent Erzsébet-kápolnát meglátogatóknak húsz bíboros adott száz-száz nap búcsút. Nem sokkal később, 1506-ban, a már többször említett szepességi Szent Márton-templom Szűz Mária-kápolnája szintén húsz kardinális kiváltságát nyerte el.⁴¹³ Az 1500-as évek elején még ennél is több, huszonnégy bíboros által kibocsátott oklevél is maradt fenn: 1510. április 5-én a ludbregi templom Krisztus Vére ereklyéjét és a ferences Szűz Mária-templomot meglátogató hívek nyerhettek száz napos búcsút mindegyik bíborostól.⁴¹⁴ Mindez azt jelentette, hogy egy-egy ilyen kollektív búcsúval olykor igen széles körű kiváltsághoz lehetett jutni. Ha ugyanis huszonnégyen adnak száz-száz napot, akkor az összesen kétezer négyszáz nap, ami több mint hat és fél év. De még a csupán négy kiadótól származó kiváltságok is több mint egy év elengedést jelentettek. A bíborosi oklevelek esetében a kibocsátók számának 1460-as évektől mutatkozó növekedése egybeesik a búcsúnyerésre megjelölhető ünnepek számának korlátozásával. Így nem kizárt, hogy éppen a korlátozás ellensúlyozására kezdtek egyre gyakrabban élni ezzel a lehetőséggel, melynek ötletét

⁴¹⁰ DF 280 701.

⁴¹¹ „...pro qualibet die ipsarum festivitatum et celebritate huiusmodi, quilibet nostrum centum dies indulgentiarum de iniunctis eis penitentiis misericorditer in Domino relaxamus.” DF 213 258.

⁴¹² Csupán a római bíborosi okleveleket tekintve a következő statisztika állítható fel: 1422 (az első római bíborosi oklevél) és 1450 között tizenhárom oklevélnek összesen huszonkét kibocsátója van, ami 1,7-es átlagot jelent. 1453. április 16. (az első háromnál több kibocsátóval rendelkező kiváltságlevél) és 1463 márciusa között hat oklevélnek huszonnégy kibocsátója van, így az átlag négyre nőtt. 1463. április 1. (az első tíznél több kibocsátóval rendelkező oklevél) és 1493. április 20. között huszonkilenc oklevélnek összesen kétszázharminchét kibocsátója van, melynek átlaga 8,17. 1493. április 12-től (az első húsz kiadóval rendelkező búcsúlevél) 1526-ig pedig tizenkilenc oklevélnek kétszázhuszonnégy kibocsátója van, vagyis az átlag 11,78-ra nőtt.

⁴¹³ DF 277 987. és DL 38 707. Regesztája: MNL OL regesztja.

⁴¹⁴ DL 101 807. és 101 808.

feltehetően a kollektív püspöki oklevelek adták.⁴¹⁵

9. MISÉZÉSEN VALÓ RÉSZVÉTELÉRT ADOTT BÚCSÚ

Különleges helyet foglal el a búcsúk sorában az olyan kiváltságok sora, melyek esetében valakinek a szentmiséjén való részvételért lehetett búcsút nyerni. Elsősorban magasabb egyházi tisztséget viselők kérték ezt a kegyet a pápától egészen korai századoktól. Az adatok tükrében úgy tűnik, hogy Magyarországon először Benedek esztergomi érseknek engedélyezte IV. Sándor pápa, hogy a miséjén résztvevők vezeklésükből negyven napos enyhítést kapjanak.⁴¹⁶ A 14. század közepén további négy magyar egyházi vezető részesült a pápai kiváltságban: 1321-ben Piast Boleszló esztergomi érsek, 1343-ban Kaboli László kalocsai érsek, 1346-ban Neszmélyi Miklós pécsi püspök, 1348-ban pedig Harkácsi István kalocsai érsek.⁴¹⁷ Míg Boleszló a század elején még csak negyven napos búcsút adhatott az esztergomi bazilikában szentmiséjén jelenlévő híveknek, addig a többiek már száz napot, vagyis nagyobb búcsút engedélyezhettek, mint a püspökök egyes egyházmegyékben lévő templomoknak. Ugyanakkor Miklós pécsi püspök csupán három évre kapta meg VI. Kelemen pápától a kiváltságot, az érsekek esetében viszont nincs nyoma efféle korlátozásnak. A 16. század elején II. Gyula pápa viszont igen nagy kegyben részesítette Szatmári György váradi püspököt, ugyanis engedélyezte, hogy a szülővárosában, Kassán bemutatott első püspöki szentmiséjén jelenlévőknek teljes búcsút adjon, ami valóban kiemelkedő és a korábbi kiváltságokat meghaladó mértékű engedély volt.⁴¹⁸ A hazai példák sorát bővítik a pápai követeknek adott kiváltságok, melyeket 1343-ban Bernát aquileiai pátriárka, 1410-ben pedig Branda Castiglione kapott, akik szintén száz nap elengedésben részesíthették a miséjükön résztvevő

⁴¹⁵ Érdemes megemlíteni, hogy Delehaye már idézett tanulmányában említ egy 1412-ből származó oklevelet, melyet tizenegy bíboros és hét püspök adott ki, ám ő maga is megkérdőjelezi hitelességét, már csak azért is, mert a kiváltságlevél nem eredeti formában maradt fenn. *Delehaye, H.*: Des lettres d'indulgence collectives. i. m. 309-310. Ugyanakkor olyan kiváltságokról is ír, melyeket bíboros és néhány püspök közösen adott ki. Ezeket ő maga is igen ritkának tartja, és a már említetten kívül kettőt tud felsorolni. Hazai példa ilyen oklevélre, úgy tűnik, egyáltalán nincs.

⁴¹⁶ *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. I. 235. (CCCCXLVII.) Benedek 1254-1261-ig volt esztergomi érsek. 1240-től királyi kancellár volt. *Beke Margit*: II. Benedek. In: Esztergomi érsekek. i. m. 112.

⁴¹⁷ DF 291 311. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 73. fol. 243r-v. Kiadása: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. I. 476. (DCCXXVI.) *Bossányi Á.*: Regesta Supplicationum. i. m. I. 31-32. (LIV.) Kiadása: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. I. 655. (DCCCCLXXXI.) *Bossányi Á.*: Regesta Supplicationum. i. m. I. 161. (CCCXX.) és 184. (CCCLXXII.) Kaboli László 1343-ban, Harkácsi István pedig 1346-1347-ig volt kalocsai érsek. Kaboli László előtte zágrábi püspök volt 1326 és 1343 között. *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája. i. m. Kalocsai érsek, és Zágrábi püspök. Neszmélyi Miklós 1346-1360-ig volt pécsi püspök. Uo. Pécsi püspök.

⁴¹⁸ *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. II. 563-564. (DCCLII.) Szatmári György 1501-1505-ig volt váradi püspök. *C. Tóth N.*: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. i. m. 112.

híveket.⁴¹⁹1438-ban Johannes de Dominis zenggi püspök, pápai követ viszont már egy év és egy negyvened elengedést adományozhatott a miséjén jelenlévőknek.⁴²⁰ A 15. század elején pedig XXIII. János pápa Benedek székesfehérvári prépostnak és utódainak is engedélyezte, hogy amikor pásztorbotot és mitrát használnak, és ünnepélyes áldást adnak, akkor száz nap bűcsúban részesíthessék a híveket.⁴²¹ E kiváltságok elsődleges célja az volt, hogy az illető miséjén minél nagyobb számban jelenjenek meg a hívek, s a korabeli viszonyok között a kedvezményezettnek különleges előnyt jelentett, így nem véletlen, hogy a pápák csak korlátozottan, és kimondottan csak az egyházi hierarchia magasabb szintjén állóknak adták meg ezt a kegyet.

A helybűcsük egy másik speciális fajtáját egyes világi előkelőségek kapták, akik elnyerték a kiváltságot, hogy a velük együtt szentmisén résztvevő hívek bűcsút nyerhettek. A hazai forrásanyag tanúsága szerint elsőként Lajos király kért ilyen privilégiumot VI. Kelemtől 1349-ben, majd 1353-ban VI. Incétől ismét, ám ekkor már édesanyja és felesége részére is, majd utóljára Lajos felesége, Erzsébet egyedül fordult V. Orbán pápához 1366-ban hasonló kéréssel.⁴²² A magyar királyok közül más úgy tűnik, hogy nem kért ilyen bűcsút, ám 1400. március 11-én Csáki Miklós temesi ispán kapta meg a kegyet IX. Bonifác pápától, hogy a szentmisén, melyen ő is részt vesz, a híveknek a misét bemutató pap száz napos bűcsút adhasson.⁴²³ E kiváltság IX. Bonifác pápa nagylelkű bűcsúosztó tevékenységének egyik olyan momentuma, mely a hazai forrásanyagban példa nélküli.

III. AZ IMA ELMONDÁSÁÉRT ADOTT BŰCSÚK

A középkori bűcsük egyik különleges fajtája a jámbor cselekedet végzéséért szerezhető bűcsú, melyet mindenféle pénzbeli ellenszolgáltatás nélkül lehetett elnyerni. Nem

⁴¹⁹ DF 291 841. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 139. fol. 283r.; ZsO II/2. 407. (7866.)

⁴²⁰ ASV Reg. Vat. vol. 374. fol. 227r. Regesztája: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 158. (531.) Johannes Andrea Militis de Dominis (de Arbo) 1432-1442-ig volt zenggi püspök. *Eubel, C.*: Hierarchia Catholica i. m. II. 237.

⁴²¹ DF 288 636. Eredetije: ASV Reg. Lat. vol. 157. fol. 196v-197r. Regesztája: ZsO III. 263. (954.) Benedek (Mihály fia) 1410-1438-ig volt a székesfehérvári Szűz Mária társaskáptalan prépostja. *C. Tóth Norbert*: A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387-1437. Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 4. Budapest 2013. 42.

⁴²² *Bossányi Á.*: Regesta Supplicationum. i. m. I. 196. (CCCXCIX.) Kiadása: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. I. 770. (MCLXV.) *Bossányi Á.*: Regesta Supplicationum. i. m. II. 274. (XXVII.) és 447-448. (CDXVI.)

⁴²³ Mon. Vat. Hun. I/4. 177. (CCXXVI.) Regesztája: ZsO II/1. 23. (132.) Csáki Miklós 1394-1402-ig volt temesi ispán, egyúttal temesvári várnagy, bihari, krassói, csanádi, kevei, zarándi, békési és csongrádi ispán volt, 1402-től pedig erdélyi vajda. *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája. i. m. Erdélyi vajda.

sok erre vonatkozó hazai adat található, de arra mindenképpen elegendő, hogy meglétük biztosan állítható legyen. Ezek elsősorban olyan kiváltságok, melyeket bizonyos imák elmondásáért lehetett elnyerni, ahogy a korábban már említett Úr angyala imádságért, valamelyik király javáért, a Rózsafüzérért, vagy a zsolozsmáért.⁴²⁴ Ezek esetében a pápák a szokásos húsz, negyven vagy száznapi vezeklés-elengedést adományozták a híveknek. A magyar kódexekben található imádságokhoz azonban olykor irreálisan nagy elengedések társulnak. A könyvnyomtatás megjelenésével elterjedő imádságok híres 15. század végi, 16. század eleji kódexekben találhatóak, mint például a Peer, Thewrewk, Gömör, Pozsonyi és Lobkowitz kódex. A mintegy harminc imádság általában Jézushoz, olykor Máriához szól, s általuk elsősorban irgalomért, bűnbocsánatért vagy a rossztól való szabadulásért könyörögnek. Az adott ima elmondásáért egy-két háromszáz vagy száz napos bűcsútól eltekintve általában ezer év, több ezer év vagy a teljes vezeklés elengedését ígérnek. Sokszor valamelyik pápára hivatkoznak a bűcsú eredetét illetően, ám származásukat nehéz – sőt, szinte lehetetlen – okleveles adattal bizonyítani, éppen ezért igen kétséges, hogy valóban adott-e akármelyik egyházfő ilyen mértékű kiváltságot.

A rendelkezésre álló imákért adott vezeklésenyhítések mennyisége igen színes képet mutat. Közöttük mindössze egy száz napos elengedés van, mely tulajdonképpen két rövid magyar és latin fohász Máriához, s melynek bűcsúja állítólag valamelyik Bonifác pápától származik.⁴²⁵ Ezen kívül két háromszáz nap elengedést ígérő ima van: az egyikben a hívő szintén Mária közbenjárása, a másikban Jézus Krisztus minden egyes testrészenek szenvedése által könyörög bűnbocsánatért.⁴²⁶ Ezekon kívül ezer, de leginkább több ezer éves bűcsúk szerepelnek az imák bevezetésében. Legtöbbet, nyolcvanezer év elengedést, állítólag azért a pápai kápolnából származó fohászért lehetett szerezni, mely Jézus Máriának való megjelenését idézi, s a Szentlélek hét ajándékáért könyörög.⁴²⁷ Arra is van példa, hogy egy imánál különválasztották, mennyi elengedés jár a halálos és mennyi a bocsánatos bűnök után járó vezeklésből: a Thewrewk kódexben olvasható egyik imádság elmondásáért állítólag XII. János pápa a halálos bűnök vezekléséből húszezer, a bocsánatosokéból harmincezer napnyi enyhítést

⁴²⁴ Ld. a „Több napos és több éves bűcsúk” című fejezetet.

⁴²⁵ Pozsonyi codex. In: Festetics codex - Pozsonyi codex - Keszthelyi codex - Miskolczi töredék. Budenz József – Szarvas Gábor – Szilády Áron. Közzéteszi: Volf György. In: Nyelvméltár: Régi magyar codexek és nyomtatványok. XIII. Budapest 1885. 123.

⁴²⁶ Thewrewk codex. In: Weszprémi codex - Peer codex - Winkler codex - Sándor codex - Gyöngyösi codex - Thewrewk codex - Kriza codex - Bod codex. Budenz József – Szarvas Gábor – Szilády Áron. Közzéteszi: Volf György. In: Nyelvméltár: Régi magyar codexek és nyomtatványok. II. Budapest 1874. 335. és 288.

⁴²⁷ Lobkowitz codex. In: Lobkowitz codex - Batthyányi codex - Czech codex. Budenz József – Szarvas Gábor – Szilády Áron. Közzéteszi: Volf György. In: Nyelvméltár: Régi magyar codexek és nyomtatványok. XIV. Budapest 1890. 120.

engedélyezett.⁴²⁸ A konkrét számokon kívül két olyan ima is található a kódexekben, melynek elmondásáért a legnagyobb elengedést, azaz teljes bűcsút lehetett nyerni: mindkettő a Pozsonyi kódexben található, az egyik Szűz Máriáról tulajdonképpen egy litánia, a másik Jézustól a pokoltól való megmenekülést kéri. Mindkét ima végén latin imádság is található, és az egyik teljes bűcsúját állítólag VIII. Ince pápa adta, a másikat valamelyik Bonifác pápa.⁴²⁹ A vezeklés egészének elengedésén túl olyan fohász is található, melynek elmondásával annyi napi bűcsút lehetett szerezni, mint Krisztus sebei.⁴³⁰ Az imát állítólag valamelyik Benedek pápa írta, és bűcsúját is ő adta. Jézus sebeinek száma elterjedt nézet szerint 6666 volt, ám másféle mennyiséggel is lehet találkozni, így e bűcsú pontos mennyiségét nehéz meghatározni.⁴³¹ E szokatlan mennyiség-meghatározás erősen népies jellege Krisztus szent sebeinek mély tiszteletét fejezi ki, s mutatja, hogy ezek az imádságok nem feltétlenül az egyház bűcsújáról szóló hivatalos tanítását és álláspontját követték. Hasonló mondható el arról a Jézus életéről és szenvedéséről szóló fohászból is, melyhez a nyomtatásban azt írták, hogy „érdeme vélhetetlen és bűcsúja mérhetetlen”.⁴³²

A magyar kódexekben található bűcsús imák több mint felénél olvasható, hogy a bűcsút melyik pápa adta. Közülük csak néhány említi, hogy az adott néven hányadik egyházfőről van szó. Robert Swanson angliai bűcsús imákat vizsgáló tanulmányában azt írja, hogy a helyi könyvekben ezeket különleges tekintélyük miatt leginkább XXII. János és IV. Sixtus pápa nevével kötötték össze.⁴³³ A Lobkowitz kódexben olvasható egy ima a szenvedő Megváltóhoz, melynek bűcsúját állítólag III. János adta. Tekintetbe véve, hogy III. János 561 és 574 között volt az egyház élén, ez kevéssé valószínű, hiszen ekkor még nem adományoztak bűcsúkat. Mindenesetre elterjedt volt ez a nézet, ugyanis német nyelvterületen és Angliában is feltűnik az ima, sőt, ott azt is tudni vélik, hogy III. János az angol király kérésére adta. Magyarországon és német területeken egyezés mutatkozik az elengedés nagyságát illetően, ugyanis 6666 napot írnak, Angliában pedig azt, hogy annyi bűcsú jár elmondásáért amennyi sebe volt Krisztusnak, vagyis ha nem is számszerűen, de ugyanazt írják mindhárom helyen. Ugyanígy egyetértés mutatkozik abban, hogy ezért az imáért 1473-ban IV. Sixtus pápa teljes bűcsút adott. Paulus azt

⁴²⁸ Tewrewk codex. i. m. 324.

⁴²⁹ Pozsonyi codex. i. m. 121-122.

⁴³⁰ Tewrewk codex. i. m. 325.

⁴³¹ *Paulus, N.:* Geschichte des Ablasses. i. m. 296. Ugyanígy homályos megfogalmazás található számos külföldi ima esetében, melyekért annyi bűcsút lehetett nyerni, amennyi halott van a temetőben, (*Swanson, R. N.:* Praying for pardon i. m. 223-224. és *Paulus, N.:* Geschichte des Ablasses. i. m. 300.) vagy amennyi kavics van a tengerben, vagy amennyi fűszál nő a földön, (*Swanson, R. N.:* Praying for pardon i. m. 220) vagy amennyi esőcsepp esik egy nap (*Paulus, N.:* Geschichte des Ablasses. i. m. 300).

⁴³² Tewrewk codex. i. m. 319.

⁴³³ *Swanson, R. N.:* Praying for pardon i. m. 226.

is említi, hogy az imádság feltűnik III. Gergely, XI. Benedek vagy XII. Benedek kiváltságával is, ami szintén azt mutatja, hogy egy-egy búcsút igen esetlegesen tulajdonítottak valamelyik pápának. Ezt tanúsítja az „Uram Jézus Krisztus, ki ez dicsőséges szent testet...” kezdetű misén mondandó fohász búcsúja is, melyet hol VI. Bonifác pápa, hol XXII. János pápa, hol VI. Ince pápa adományozásának tekintettek.⁴³⁴ E búcsús ima másik érdekessége, hogy ha a pápák esetében nem is, abban viszont egyetértés volt, hogy Fülöp francia király kérésére adta az egyház valamelyik vezetője, ami csak akkor lehetséges, ha V. vagy VI. Fülöpről van szó, akiknek királysága XXII. János pápaságának idejére esett. Egyházi és világi tekintélyeket tehát előszeretettel említettek meg a fohászok esetében, hogy ezzel támasszák alá a búcsúk hitelességét és az ima jelentőségét.

Nem csupán abban van olykor jelentős eltérés, hogy egy imáért melyik pápa adományozta a búcsút, hanem abban is, hogy mennyi elengedést adott, sőt ebben, ha lehet, még több eltérés mutatkozik. Négy hazai kódexben is megtalálható az a búcsús ima, mely Jézus kereszthaláláról és feltámadásáról emlékezik meg, s hét könyörgésben kér irgalmat Krisztustól. A Peer kódex 24 000 év búcsút ígér, ezzel szemben a Pozsonyi kódex 32 000-et, ha az fohászt Krisztus feszülete előtt térden állva mondják el, s azt állítja, hogy IV. Ince pápa megerősítette ezt a búcsút.⁴³⁵ A Thewrewk kódexben az olvasható, hogy aki ezt a hét imádságot térden állva a kereszt előtt elmondja, 28 000 év és 36 nap búcsút nyer, melyet Szent Gergely, Calixtus és Sixtus pápa adott.⁴³⁶ A legtöbb információ a Lobkowitz kódexben található erről a könyörgésről, ugyanis történetét is elmondja: Szent Gergely pápa misét mondott, miközben megjelent neki Jézus Krisztus kínszenvedésének titkában, s ennek ihletésére a pápa megírta az imát.⁴³⁷ Ebből a kódexből az is megtudható, hogy aki halálos bűnben bűnbánatot tanúsítva térden állva hét Miatyánkkal és hét Üdvözléggel imádkozza el, az 23 000 év búcsút nyer. Továbbá a hét könyörgés kiegészül egy nyolcadikkal is, melyet szintén valamelyik szent pápa szerzett, s hozzá további búcsúkat adott, valamint a harmadik könyörgés után az olvasható, hogy pénteken az elengedés megkettőződik. A kódex szerint összesen tíz egyházfő 70 000 év búcsút adott az imádságokért. Ugyanez a fohász német nyelvterületen is ismert volt, ám itt sem volt szigorú egyezés a búcsú mennyiségét illetően, ugyanis hol 500 év, hol 28 000 évnvi

⁴³⁴ Swanson, R. N.: Praying for pardon i. m. 223. és 226. Paulus, N.: Geschichte des Ablasses. i. m. 296-297. Lobkowitz codex. i. m. 117.

⁴³⁵ Peer codex. In: Weszprémi codex - Peer codex - Winkler codex - Sándor codex - Gyöngyösi codex - Thewrewk codex - Kriza codex - Bod codex. Budenz József – Szarvas Gábor – Szilády Áron. Közzéteszi: Volf György. In: Nyelvemléktár: Régi magyar codexek és nyomtatványok. II. Budapest 1874. 76. Pozsonyi codex. i. m. 113.

⁴³⁶ Thewrewk codex. i. m. 323.

⁴³⁷ Lobkowitz codex. i. m. 81.

vezeklés elengedését írták hozzá.⁴³⁸ Hasonló mondható el arról a rövidebb könyörgésről, mely a Szentlélek hét ajándékát kéri, s a Lobkowitz kódex szerint a pápai kápolnából származik, és 80 000 év búcsút lehet érte kapni, ám a Thewrewk kódex szerint csupán 24 000-et. Német nyelvterületen szintén feltűnik ez a könyörgés 80000 év búcsúval.⁴³⁹ A híres „Krisztus lelke szentelj meg engem” fohászáért, melyet Úrfelmutatáskor kellett mondani, bizonyos német kódexekben 3000 és 4000 nap búcsút ígértek, olykor 3000 napot a bocsánatos, 20 000 napot a halálos bűnökért, angol kódexekben 3000 év vagy nap, illetve 30 000 év is szerepel, melyből 10 000 a halálos, 20 000 a bocsánatos bűnök után járt. Hazánkban a Lobkowitz kódexben tűnik fel az ima, de búcsú nélkül.⁴⁴⁰ Ezek és hasonló adatok szintén azt mutatják, hogy e fohászok búcsúja nélkülözi a valós alapot, és inkább kitalációnak kell tekinteni azokat, mint hiteles, pápák által ténylegesen adott kiváltságoknak.

Olykor egyezés is található a búcsúk mennyiségét illetően különböző kódexekben, ám sok esetben teljesen téves teológiai tanítást tartalmaznak. A Gömör és a Thewrewk kódex is említ egy litániát, mely Jézus fejről, szájáról, kezeiről, lábairól és szívére szólnak, s azt írják a kódexek, hogy IV. Sixtus pápa Fernaldus nevű királynak küldte, azzal, hogy aki naponta egyszer elimádkozza az Üdvözítő feszületének képe előtt, az kétszer 40 000 év búcsút nyer.⁴⁴¹ Az pedig, aki pénteken mondja, kétszer annyi búcsút szerezhet, nagypénteken pedig az ima elmondásával bárki elnyerheti bűnei bocsánatát, illetve egy lelket kiszabadíthat a tisztítóüzből. Nem csupán ennek a búcsús imának a kapcsán, hanem más fohászoknál is olvasható olyan megjegyzés, mely teológiailag nem állja meg a helyét. A Peer kódex egyik imájának elmondásához azt ígérlik, hogy aki elmondja, „kétség nélkül a mennyországba megy”.⁴⁴² A Teleki kódex egyik imádságának elmondásával pedig, melyet állítólag Erzsébet spanyol királyné kapott VIII. Ince pápától, minden büntől való feloldozást lehetett nyerni.⁴⁴³

Nyilvánvaló tehát, hogy nem a pápák adományozták az imádságokért járó hatalmas búcsúkat. Hiszen semmi sem indokolja vagy bizonyítja, hogy egyes esetekben ilyen mértékben átlépték volna a hagyományos búcsúadási korlátozásokat, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy az okleveles forrással igazolható búcsúk esetében kivétel nélkül alkalmazkodtak az előírásokhoz és a kiváltságok szokásos mennyiségéhez. Olyan imák sora is található a

⁴³⁸ *Paulus, N.*: Geschichte des Ablasses. i. m. 295.

⁴³⁹ Lobkowitz codex. i. m. 120. Thewrewk codex. i. m. 324. *Paulus, N.*: Geschichte des Ablasses. i. m. 297.

⁴⁴⁰ Uo. 296. *Swanson, R. N.*: Praying for pardon i. m. 223. Lobkowitz codex. i. m. 84.

⁴⁴¹ Gömör codex 305. Thewrewk codex. i. m. 350.

⁴⁴² Peer codex. i. m. 85.

⁴⁴³ Teleki codex. 398. In: Döbrentei codex - Teleki codex. Közzé teszi: Volf György. In: Nyelvelmléktár: Régi magyar codexek és nyomtatványok. XXII. Budapest 1884.

Lobkowitz kódexben, melyekhez azt a megjegyzést fűzték, hogy „egynek sem írták meg búcsúját, mert az ájtatos mind megolvassa, ha akarand üdvözülni”.⁴⁴⁴ E megjegyzés azt mutatja, hogy többnyire nem a búcsúért mondták az imákat, hanem eleve elimádkozták őket, a hozzá való búcsú pedig csupán ráadás volt. Ennek ellenére nem egyszer felhasználták arra a búcsúkat, hogy egy-egy ima elterjedését segítsék, vagy a nyomtatott könyvek népszerűségét növeljék.⁴⁴⁵ Ugyanígy elmondható, hogy a hívek törekedtek vezeklésük minél nagyobb mérséklésére, s nem kérdőjelezték meg azok hitelességét, ugyanakkor látogatták a búcsúszerzésre kijelölt templomokat is, hiszen sosem tudhatták, mennyi jóvátételt kell pontosan megváltaniuk.

A búcsús imákért járó hatalmas vezeklésenyhítések tehát nem tekinthetők hiteles kiváltságoknak, mégis elterjedtek a középkor és a kora újkor folyamán. Eredetüket nehéz megtalálni, nem kizárt, hogy egy-egy valódi búcsú ténylegesen köthető valamely imához, ám az idők folyamán a napokból évek, vagy több ezer évek lettek. Elterjedésüket a könyvnyomtatás megjelenése és térhódítása is nagymértékben segítette, amint azt is, hogy olykor mérhetetlen számú búcsút ígértek egy-egy ima elmondásáért, hiszen maguk a nyomtatók és kiadók is így akarták műveik eladását elősegíteni.⁴⁴⁶ Azt azonban mindenképpen mutatják ezek az imák, hogy az egyszerű nép úgy tudta, nem kell feltétlenül erejét meghaladó pénzbeli adományt tennie kötelező vezeklésének enyhítéséért. Ezáltal a búcsús imák létükkel cáfolják meg azokat a nézeteket, melyek a búcsúkat csupán a visszaélések és a szegények kizsákmányolása eszközeiként értelmezik.

IV. SZEMÉLYEKNEK ADOTT BÚCSÚKIVÁLTSÁGOK

1. „REMISSIO PLENARIA IN MORTIS ARTICULO”

A személyeknek szóló búcsúk leggyakoribb formája a „*remissio plenaria in mortis articulo*” volt, vagyis a vezeklés teljes elengedése a halálos ágyon. A kutatások fényében úgy tűnik, hogy ez a kiváltság különleges pápai kegyként a 14. század elejétől, XXII. János uralkodásának korai éveitől került adományozásra.⁴⁴⁷ A halálos ágyon nyerhető teljes búcsút „*a poena et a culpa*” engedélynek nevezték, ám ez nem jelentette azt, hogy e kegy feleslegessé

⁴⁴⁴ Lobkowitz codex. i. m. 120.

⁴⁴⁵ Swanson, R. N.: Praying for pardon i. m. 225.

⁴⁴⁶ Uo. 222., 225.

⁴⁴⁷ Göller, E.: Die Päpstliche Pönitentiare i. m. 220, 222.

tette volna a gyónást, ahogy erről már korábban volt szó. Ezek a kiváltságok formailag a „*confessionale*” engedélyekre épültek, ám a pápai regisztrum kötetekben ezen címen csupán a gyóntatónválasztási engedélyeket jegyezték be, melyekben a „*Benigno sunt vobis illa concedenda favore...*” (vagyis: „Jóindulatú kedvezést jelentenek számotokra azok az adományok...”) arenga szerepelt. Ezzel szemben a „*plenaria remissio*” cím alatt a szabadon választott gyóntató által a halálos ágyon engedélyezett teljesbúcsú-kiváltságának kedvezményezettjeit sorolták fel, melyeket a „*Provenit ex tue devotionis affectu...*” (vagyis: „Jámborságod hevéből következik...”) arenga vezetett be.⁴⁴⁸ A „*Provenit*” arenga XXII. János pápaságának végén tűnt fel, majd XII. Benedek idején rögzült, és kiszorította a korábbi megfogalmazásokat.⁴⁴⁹ A kiváltságlevelek szövegei általában kis eltérésekkel szó szerinti egyezést mutatnak. Rendelkezésükben olvasható, hogy az illetőt szabadon választott gyóntatója halálos ágyán teljes bűnbocsánatban részesítheti.⁴⁵⁰ 1324 és 1334 között kibocsátásra került kiváltságok szövegéből kiderül, hogy kezdetben a pápák ezt a kegyet csak kivételes esetben adták meg.⁴⁵¹

A kiváltságlevelek szövege olykor reflektált a pápaság politikai helyzetére is. Az 1333-as év októberétől például bekerült az oklevelekbe az apostoli tekintéllyel történő adományozás megfogalmazása elé, hogy „...*neked, aki a katolikus hit őszinteségében és az Anyaszentegyház jámborságában megmaradsz...[ti. adjuk a búcsút]*”.⁴⁵² VI. Kelemen pápa idejétől (1342) ez a szöveg eltűnt a kiváltságokból, és helyette az olvasható, hogy „...*számodra, aki megmaradsz az őszinte hitben, a szent római egyházzal egységben, és nekünk, illetve kánonilag hivatalba lépett római pápa utódainknak engedelmségben és kegyességben, apostoli tekintéllyel adományozni [...] engedélyezzük [ti. a búcsút]*”.⁴⁵³ Innentől tehát e kiváltságok megfogalmazásában

⁴⁴⁸ Michael Tangl: Die Päpstlichen Kanzleiordnungen von 1200-1500. Innsbruck 1894. 309. és 307.

⁴⁴⁹ Göller, E.: Die Päpstliche Pönitentiarie i. m. 221-222.

⁴⁵⁰ E diszpozíció megfogalmazásában két forma figyelhető meg, az egyik XXII. János pápa (1316-1334) által kiadott oklevelekben olvasható, a másik pedig VI. Kelemen pápa idejétől (1342).

⁴⁵¹ Göller, E.: Die Päpstliche Pönitentiarie i. m. 222-223. „...plenam indulgentiam, quam Romanos pontifices consueverunt interdum per speciale privilegium personis aliquibus impartiri tibi, quatenus ecclesie claves se extendunt, et gratum in oculis divine maiestatis extiterit, semel tantum in mortis articulo, auctoritate apostolica concedere [...] indulgemus.” Vagyis: „...*azt a teljes búcsút, melyet a római pápák szokás szerint olykor bizonyos személyeknek különleges kiváltsággként adtak, ameddig az egyház lelki hatalma kiterjed, és az isteni méltóság szemében kedveset létrehozza, csupán egyszer; a halálos ágyon, számodra apostoli tekintéllyel adományozni (...) engedélyezzük.*” DF 291 554. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 100. fol. 83r. Bejegyzése az Avignoni sorozatban: DF 292 687. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 38. fol. 743r-v.

⁴⁵² „...tibi in sinceritate fidei ac sancte matris ecclesie devotione persistenti...” DF 291 615. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 106. fol. 495r. Bejegyzése az Avignoni sorozatban: DF 292 695. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 46. fol. 86v.

⁴⁵³ „...tibi, in sinceritate fidei unitate Sancte Romani Ecclesie, ac obedientia et devotione nostra, vel successorum nostrorum romanam pontificum canonicè intrantium persistenti, auctoritate apostolica concedere [...] indulgemus.” DF 292 732. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 87. fol. 37v. Megjegyzendő, hogy a két XII. Benedek pápa idejéből talált kiváltságlevélben is már ez olvasható, de a római pápáknak való engedelmség szövege nélkül. Vö. DF 291

fontosnak tartották megemlíteni az egyháznak és a törvényesen megválasztott római pápáknak való engedelmisséget. Erre elsősorban az egyházfők avignoni tartózkodása, valamint XXII. János pápának és utódainak Bajor Lajos német királlyal folytatott küzdelme miatt kerülhetett sor.⁴⁵⁴

A vezeklés teljes elengedését adományozó okleveleket úgy fogalmazták meg, hogy a kedvezményezett számára minden kérdés világos legyen, mely a bűcsűszerzés körülményeihez vagy feltételeihez kapcsolódik. Így a kiváltságlevelekben lényegében kezdettől megtalálható volt egy mondat a gyóntató által kirótt elégtételről, melyet a kedvezményezett – vagy ha ő időközben meghal, akkor az örököse – köteles elvégezni. Ez elsősorban nem az elégtételre vonatkozik – bár az sem ellenkezik a bűcsű természetével –, hanem olyan jogtalanságra, melyet az elkövetője megbánt, meggyónt, majd gyóntatója a sértett fél számára jóvátétel végrehajtására kötelezte.⁴⁵⁵ Ugyanígy a bűcsű értékének csökkenése ellen XXII. János pápaságának tizennegyedik évétől (1330) egy záradék is megjelent a kiváltságlevelekben, mely a könnyelmű bűcsűszerzés megakadályozását szolgálta.⁴⁵⁶ Ennek lényege az volt, hogy amennyiben a kedvezményezettet vezeklésének elengedése a bűn könnyebb elkövetésére ösztönzi, akkor a bűcsű nem érvényes számára.

A kiváltság elnyerésének feltételeként XI. Gergely pápa 1373-ban elrendelte, hogy a kedvezményezett egy éven át pénteki napokon böjtöljön, különben nem érvényes számára a bűcsű.⁴⁵⁷ Ezután a pápai kancellária következetesen így adott ki okleveleket. Négy évvel később a pápa tovább szigorított a feltételeken, ugyanis három éves böjtöt rendelt el, amit az első két évben pénteken, a harmadik évben pedig szombaton kellett megtartani, ahogy ezt tizenhárom hazai személynek adott kiváltság is bizonyítja.⁴⁵⁸ A XI. Gergely pápa halálát követő zűrzavaros

701. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 122. fol. 150r. és DF 291 699. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 121. fol. 275v. (mintája: 274v.) Másik bejegyzése a Vatikáni sorozatban: DF 291 761. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 131. fol. 116r. Bejegyzése az Avignoni sorozatban: DF 292 698. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 49. fol. 400v.

⁴⁵⁴ A pápa a német trónviszályban Bajor Lajossal szemben foglalt állást, majd amikor trónra került, nem ismerte el uralkodónak, és kiközösítette Lajost. Ennek következtében hosszas küzdelem vette kezdetét Lajos és XXII. János, valamint utódai között. Ennek során Bajor Lajos Pietro Rainalducci ferences szerzetes személyében ellenpápát választott, aki az V. Miklós nevet vette fel. *Alexander Lee: Humanism and Empire: The Imperial Ideal in Fourteenth-century Italy.* Oxford 2018. 250-253. Ez indokolja a törvényes megválasztás hangsúlyozását a bűcsűlevelek szövegeiben. Érdekes, hogy „római pápa utódokat” említ a szöveg, holott ekkor Avignon volt a pápai székhely, elsősorban annak fényében, hogy míg XII. Benedeknek még szándékában volt visszatérni Rómába, VI. Kelemen erős szálakkal Avignonhoz kötötte a pápai Kúriát.

⁴⁵⁵ *Paulus, N.: Geschichte des Ablasses.* i. m. 26. Van olyan, aki emiatt a mondat miatt a „plenaria remissio in mortis articulo” bűcsűkat a pápa oldás-kötés hatalmából vezeti le, vagyis egyfajta gyóntatásnak tekinti, s nem a lelki kincstárból adományozott bűcsűnak. Uo. 25-26.

⁴⁵⁶ *Göller, E.: Die Päpstliche Pönitentiarie* i. m. 228.

⁴⁵⁷ *Ottenthal, E.: Regulae cancellariae apostolicae.* i. m. 39. *Meyer, A.: Regulae, ordinationes et constitutiones Cancellariae apostolicae.* i. m. XI. Gergely 57-58.

⁴⁵⁸ *Ottenthal, E.: Regulae cancellariae apostolicae.* i. m. 39-40. és *Meyer, A.: Regulae, ordinationes et constitutiones Cancellariae apostolicae.* i. m. XI. Gergely 60-61. Azt is hozzátette e rendelkezéséhez, hogy a pápai oklevelet a

időszakból nincs adat magyarországi teljesbúcsú-kiváltságra, ám a rendelkezések azt mutatják, hogy utódai közül VII. Kelemen és XIII. Benedek hasonlóképpen rendelkezett.⁴⁵⁹ Az egyházszakadás megszűntetése után uralkodó pápák az érvényesség feltételeként szintén az egy éves böjtölést állították követelményként a kiváltságnyerők elé, azonban IV. Sixtus idejétől a hazai személyeknek adott oklevelekben már nincs záradék a böjtölésről.⁴⁶⁰ Ugyanakkor Domenico Camisati rieti püspök, pápai követ teljes búcsút engedélyező felhatalmazásában a megszokott formában olvasható a böjtölési záradék, ami azt mutatja, hogy IV. Sixtus pápa még fenntartotta elődei rendszerét e kérdésben.⁴⁶¹ IV. Sixtusról nehéz is lenne a kiváltság elnyerésének könnyítését feltételezni, hiszen ő volt az a pápa, aki igen határozottan korlátozta a jubileumi és a teljes búcsúkat, valamint a gyóntatói felhatalmazásokat. A pápák tehát igazolhatóan a túlságosan könnyű kiváltságszerzés ellen tevékenykedtek, de ennek ellenére tekintettel voltak a hívek igényeire és szükségleteire. Ezért V. Márton pápa enyhített a követelmény szigorán kimondva, hogy amennyiben a gyónó nem tudja teljesíteni a böjtöt, gyóntatója más kegyes cselekedetre változtathatja azt a búcsú elnyerése érdekében.⁴⁶²

A kiváltság mértékét tekintve elmondható, hogy olykor nem csak a halálos ágyon, hanem élete folyamán („*in vita*”) is nyerhetett valaki teljes búcsút. Korábban úgy vélték, hogy ez a kiváltság csak a 15. században bukkant fel, ugyanis a kancelláriai könyvekben nincs nyoma a 14. századból. Azonban a bíborosok megválasztásuk után megkapták a kegyet, hogy szabadon választott gyóntatójuk feloldozza őket minden bűnüktől és teljes búcsút adjon nekik, így elmondható, hogy az „*in vita*” kiváltság gyökerei korábbra nyúlnak vissza. Ezen kívül egyes előkelőségek már a 14. században kaptak ilyen lelki előnyt a pápáktól, mint például V. Fülöp és felesége, Johanna királyné.⁴⁶³ A hazai adatok között nincs nyoma a 14. századból „*in vita*” teljes búcsúnak, ám a 15. századtól kezdve egyre gyakoribb lett. 1413. december 30-án például XXIII. János pápa Lackfi Mihály kerekegyházi bárónak és feleségének Annának engedélyezte, hogy életükben egyszer, amikor nekik tetszik és megfelelő, valamint halálos ágyukon nyerjék

kérvény engedélyezését követő hat hónapon belül ki kell bocsátani, különben a búcsúlevél nem érvényes, amire talán az ügymenet meggyorsítása miatt volt szükség.

⁴⁵⁹ Meyer, A.: *Regulae, ordinationes et constitutiones Cancellariae apostolicae*. i. m. VII. Kelemen 89.; XIII. Benedek 25., XI. Gergely 61.

⁴⁶⁰ Sajnos ezektől a pápáktól egyelőre igen kevés, csupán két-három teljes szövegében rendelkezésre álló adat van. Ennek ellenére bizonyítható, hogy ez a pápai rendelkezés tartósan beépült a kiváltság-adományozás rendszerébe, ugyanis II. Pius idején már úgy fordul elő bizonyos engedélyek szövegében a böjtölési követelmény, mint szokás. Ilyen kiváltság II. Pius pápa által 1461. december 11-én Mátyás királynak, feleségének Beatrixnak, Szapolyai Imre kincstárnoknak, Várdai István kalocsai érseknek és Ország Mihály nádornak adott oklevél. *Theiner, A.: Vetera monumenta historica* i. m. II. 371-372. (DLV.)

⁴⁶¹ DF 292 599. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 679. fol. 17r-18v.

⁴⁶² Göller, E.: *Die Päpstliche Pönitentiarie* i. m. 229.

⁴⁶³ Göller, E.: *Die Päpstliche Pönitentiarie* i. m. 232-233.

el bűneik következményeként kirótt vezeklésük teljes elengedését.⁴⁶⁴ Emellett előfordult az is, hogy bizonyos személyek olyan teljes búcsút kértek valamely pápától, melyet megkaphattak „*totiens-quotiens*” – vagyis annyiszor, ahányszor csak szükséges. Ilyen kérvényt nyújtott be IV. Jenő pápának Zsigmond király, melyben azt kérte, hogy ahányszor szabadon választott gyóntatójának megvallja bűneit, életében egyszer, halála pillanatában pedig „*totiens-quotiens*” teljes búcsút nyerjen.⁴⁶⁵ A „*totiens-quotiens*” – amint Zsigmond kérvényéből is látszik – minden bizonnyal a halálveszély eseteire szólt, amit Fülöp francia király VI. Kelemen pápához benyújtott kérvénye is igazol, melyben azt kérte, hogy halálveszélyben, és amikor országa védelméért harcolva halálveszélyt sejt, teljes búcsút nyerhessen.⁴⁶⁶ Később, a XV. században azonban már előfordult, hogy valaki halálveszély, vagy annak vélelme nélkül teljes búcsút nyerhessen, mint például Mátyás király 1474-ben – amint arról már volt szó.⁴⁶⁷ Bizonyos esetekben egyes pápák egészen különleges módon is adományozták a vezeklés-elengedést. VI. Kelemen például engedélyezte Giovanni de Florentia tífiszi címzetes püspök kérésére, hogy a soltániai érsek és segédpüspökei, valamint a domonkos atyák, akik a hitetlenek és szakadárok közé mennek és ott Isten ígését hirdetik, halálos ágyukon teljes búcsút nyerjenek gyóntatójuktól, és akkor is megkaphassák a kiváltságot, ha nincs pap, aki meggyóntassa őket, vagyis a bűnök és a büntetés elengedését is elnyerhették.⁴⁶⁸ Ilyen egészen egyedülálló kegyre a hazaiaknak szóló engedélyek között nincs példa, ami azt tanúsítja, hogy egészen különleges kiváltság volt, hiszen ezek valóban „*a poena et a culpa*” búcsúk voltak.

A halálos ágyon elnyerhető teljes búcsú megjelenésétől fogva szoros kapcsolatban állt a keresztes hadjárat és szentév alkalmával szerzhető lelki előnyökkel, ugyanis ekkor ugyanilyen kiváltságot lehetett nyerni, ahogy ezt az erről kiállított oklevelek is igazolják. Az 1513-as keresztes búcsúról fennmaradt egyetlen nyomtatvány például kimondottan úgy fogalmaz, hogy „*minden bűnöd teljes búcsúját és elengedését adjuk, melyet a római pápák a Szentföld védelméért, vagy hitetlenek által elfoglalt más helyek visszaszerzését segítőknak szoktak adni, és amelyet a jubileumi évben adományoznak...*”⁴⁶⁹ Ugyanígy a bázeli zsinaton elhatározott célt – vagyis a görögökkel való egység létrejöttét – segítőik is elnyerhették vezeklésük egészének elengedését „*semel in bita et in mortis articulo*”, a Szent Péter-bazilika építéséhez adakozók pedig „*in mortis articulo*”, illetve ahányszor úgy vélték, hogy

⁴⁶⁴ DF 288 700. Eredetije: ASV Reg. Lat. vol. 167. fol. 240.v.

⁴⁶⁵ ASV Reg. Suppl. vol. 287. fol. 159r-v. *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 111. (273.)

⁴⁶⁶ *Göller, E.*: Die Päpstliche Pönitentiarie i. m. 231.

⁴⁶⁷ DF 292 578. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 663. fol. 330v.

⁴⁶⁸ *Göller, E.*: Die Päpstliche Pönitentiarie i. m. 230.

⁴⁶⁹ *Borsa G.*: Bakócz Tamás nyomtatott búcsúlevele. i. m. 213.

halálvesztésben vannak.

A vezeklés egészének elengedését csupán az egyház legfőbb vezetői engedélyezhették. Ám a kancelláriai rendelkezések arról tanúskodnak, hogy nem csupán a pápáknak volt erre joga. XI. Gergely a teljes búcsúról szóló oklevelek kibocsátásáról rendelkezve kimondta, hogy bíborosi pecsét alatt nem adható ki ilyen kiváltság.⁴⁷⁰ A hazai forrásanyagban nincs arra példa, hogy bíboros különleges felhatalmazás nélkül – például pápai követként – ilyen búcsút adott volna, az a tény azonban, hogy ezt külön meg kellett tiltani, arra utal, hogy előfordult a korábbi idők folyamán.⁴⁷¹ A bíborosok teljesbúcsú-adási joga VII. Kelemen avignoni ellenpápa egyik rendelkezésében is feltűnik, mely a böjtölési kötelezettséget úgy fogalmazza meg, hogy „*ne bocsássanak ki halálos ágyon adott búcsút, még valamely bíboros vagy bárki más pecsétje alatt sem, csak ha a böjtölésről záradékot írnak bele...*”⁴⁷² Ez azt mutatja, hogy bizonyos szinten és bizonyos körökben elismert volt a bíborosok e joga, ám hogy több pápa nem ismételte meg a rendelkezést, és a hazai források között a későbbi időkből sincs bíborosi teljes búcsúra példa, azt mutatja, hogy a pápák sokáig fenntartották maguknak e kiváltság engedélyezésének jogát. A 15. századra azonban a pápai intézkedést kívánó ügyek száma igen megnövekedett a különféle abszolúciók, diszpenzációk és licenciák kánoni rendszerének kiépülése miatt, ami azt eredményezte, hogy a vezeklés elengedésének adományozási jogát a nagyobb penitenciárius is gyakorolhatta.⁴⁷³ A hazai forrásanyagban is található erre több példa, elsősorban a 15. század végéről, melyek közül kettőt Giuliano della Rovere bíboros, nagyobb penitenciárius bocsátott ki: egyiket 1497. március 9-én János garamszentbenedeki apátnak, másikat ugyanebben a hónapban 22-én *Namos* Zsófiának, lányainak, Katalinnak és Hedvignek, Homonnai Jánosnak és Gáspárnak, valamint feleségeiknek és gyermekeiknek.⁴⁷⁴ A 16. században Bakóc Tamás szintén megkapta X. Leó

⁴⁷⁰ *Ottenthal, E.*: Regulae cancellariae apostolicae. i. m. 40. *Meyer, A.*: Regulae, ordinationes et constitutiones Cancellariae apostolicae. i. m. XI. Gergely 61-62.

⁴⁷¹ Csupán arra van példa, hogy bíboros szabad gyóntatóválasztást engedélyezett széles körű feloldozási engedéllyel. Például 1360-ban Francesco degli Atti bíboros Bacsai Benedeknek és feleségének, vagy Étienne de Poissy bíboros 1370-ban Rozgonyi Miklós özvegyének és gyerekeinek. DL 77 284. és DL 5833.

⁴⁷² „...non expeditur littere indulgentie in mortis articulo, etiamsi sint concessae sub sigillo alicuius domini cardinalis vel alterius cuiuscunque, nisi ponatur clausula de ieiunio...” *Meyer, A.*: Regulae, ordinationes et constitutiones Cancellariae apostolicae. i. m. VII. Kelemen 89.

⁴⁷³ *Erdélyi Gabriella*: A Sacra Poenitentaria Apostolica hivatala és magyar kérvényei a 15-16. században. 1. közlemény. Levéltári Közlemények 74. (2003/1-2) 33-57. 42.

⁴⁷⁴ A kiváltságlevelek nem csupán halálos ágyon nyerhető teljes búcsúról, hanem szabad gyóntatóválasztásról, feloldozási engedélyről és hordozható oltár használatáról is szólnak. DF 237 156. Kiadása: *Erős Katalin Renáta SSND*: Bencés búcsúk a középkori Magyarországon. In: Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon 2. Rendtörténeti konferenciák. 7/2. Szerk. Illés Pál Attila-Juhász-Laczik Albin. Budapest 2012. 1151-1168. és DF 224 208. Giuliano della Rovere 1479-től volt bíboros, majd II. Gyula néven pápa lett. *Eubel, C.*: Hierarchia Catholica i. m. II. 16.

pápától követségének idejére a nagyobb penitenciárius jogkörét, közte a teljes búcsú adományozását is. Így e kiváltságot engedélyezte Fábián bártfai írnoknak, 1514. március 13-án a prágai egyházmegyei *Rosemberek* Péternek és feleségének, ugyanebben az évben május 10-én János pozsonyi plébánosnak, december 20-án pedig Fábián tarcafői főesperesnek Miklós egri kanonokkal, Miklós rokonaival és familiáriusaival együtt, valamint 1519 júniusában Ikládi Bársony Boldizsárnak és családjának.⁴⁷⁵

A bíborosok tehát külön pápai felhatalmazás nélkül nem rendelkeztek a teljesbúcsú-adás jogával, ám ők maguk rangjuknál fogva megkapták a kiváltságot, hogy kinevezésükkor szabadon választott gyóntatójuktól elnyerjék e kegyet. A XI. Gergely pápa halálát követő időszakban ismét Avignonban székelő pápa, VII. Kelemen úgy rendelkezett, hogy „...*minden általános kiváltságot, melyet az újonnan kinevezett bíborosoknak adni szoktak, vagyis...*” a teljes búcsút, hordozható oltár használatát, szabad gyóntatóválasztást, száz napos búcsú adományozását, és más hasonlókat meg kell adni az új bíborosoknak.⁴⁷⁶ Ezt utódai közül, XIII. Benedek és XXIII. János is elrendelte, azzal a különbséggel, hogy a felsorolásban a napfelkelte előtt és az interdictum alatt álló területeken való misézés is szerepel.⁴⁷⁷ A tény, hogy mindhárom pápai rendelkezés szokásos kegyelemnek tekinti, azt mutatja, hogy régebb óta uralkodó szokásról van szó.⁴⁷⁸

A pápai követeket illetően IV. Sixtus pápa 1480. január 25-én arra hivatkozva, hogy a „*legatus de latere*” jogkörrel felruházott követek kevésbé törődnek küldetésük teljesítésével, átlépik jogkörük határait és visszaéléseket követnek el, visszavonta minden kiváltságukat, és rendelkezett a jövőben elnyerhető jogaikról, melyek között nem szerepel a halálos ágyon szabadon választott gyóntató által adható búcsú engedélyezésének kiváltsága.⁴⁷⁹ Hazánkban több olyan követ is járt a 14. századtól kezdve, akikről elmondható – utasításaik fényében –, hogy teljes búcsút adhattak. Guido bíboros, aki az I. Lajos király idejében Nápolyi Johannát védő pápa érdekeinek képviselőjét volt hivatott ellátni, 1348. november 30-án kapott

⁴⁷⁵ *Theiner, A.: Vetera monumenta historica* i. m. II. 596-597. (DCCCII.) DF 217 493., DF 290 836., DF 228 252., DL 47 128., Regesztája: MNL OL regeszta (Fügedi Erik), DF 277 170. Megjegyzendő, hogy az 1519 júniusában kibocsátott kiváltság idején már nem élt Bakóc felhatalmazása, ugyanis követségének idejére adta X. Leó, amit viszont 1513. július 15-én három évben határozott meg. *Theiner, A.: Vetera monumenta historica* i. m. II. 594-596. (DCCC.)

⁴⁷⁶ „...omnes communes gratias consuetas dari dominis cardinalibus sicut...” *Meyer, A.: Regulae, ordinationes et constitutiones Cancellariae apostolicae*. i. m. VII. Kelemen 60.

⁴⁷⁷ XIII. Benedek: *Meyer, A.: Regulae, ordinationes et constitutiones Cancellariae apostolicae*. i. m. XIII. Benedek 49. XXIII. János: *Ottenthal, E.: Regulae cancellariae apostolicae*. i. m. 181.

⁴⁷⁸ VII. Kelemen Gilles de Bellemère-t utasította, aki ekkor a Rota (Sacra Romana Rota) vezetője (auditor) volt. *Gilles Henri: Gilles Bellemère et le tribunal de la Rote à la fin du XIVe siècle. Mélanges d'archéologie et d'histoire* 67. (1955) 279-317. 284-286. XIII. Benedek és XXIII. János pedig az alkancellár hatáskörébe utalta.

⁴⁷⁹ *Meyer, A.: Regulae, ordinationes et constitutiones Cancellariae apostolicae*. i. m. IV. Sixtus 155-160.

pápai engedélyt, hogy familiárisainak teljes búcsút adjon.⁴⁸⁰ Szintén Lajos király uralkodása alatt, 1372. április 28-án Élie de Vodron Santes éneklőkanonoka, akit a pápai tized beszédével bízott meg XI. Gergely, Guido bíborshoz hasonlóan a vezeklés egészének elengedésére kapott felhatalmazást a pápától, méghozzá hús általa állapota és feltételei miatt alkalmasnak gondolt ember számára. A 15. század második feléből Lorenzo Roverella ferrarai püspök, Domenico Camisati rieti püspök és Giovanni d’Aragona bíboros követi engedélyei között olvasható a teljes búcsú adományozása, ők azonban már mindenkinek megadhatták a kiváltságot, aki küldetési területükön belül élt.⁴⁸¹ Van azonban két olyan követ is, akiknek ismeretes számos engedélye, ám nincs köztük a teljesbúcsú-adás: ilyen Marco Barbo 1472-es és Bakóc Tamás 1513-as engedélylistája.⁴⁸² Marco bíboros nyolc évvel IV. Sixtus követi jogokat visszavonó rendelkezése előtt, valamint Domenico Camisati és Giovanni d’Aragona követsége előtt kapott küldetést a pápától, meglepő tehát, hogy nem kapott efféle felhatalmazást. Bakóc Tamás idejére már valószínűleg elterjedt IV. Sixtus pápa rendelkezése, így nála azért nem olvasható az engedély.

A személyeknek adott pápai kiváltságokról számos kancelláriai rendelkezés született, melyekben az egyházfők leginkább szigorították, illetve bizonyos feltételekhez kötötték a kiváltságok elnyerését. E rendelkezések egyik többek által ismételt pontja, melyben az áll, hogy csak abban az esetben lehet engedélyezni a teljes búcsút igénylő kérvényeket, ha a kedvezményezetteket a kancelláriában vagy máshol megnevezik, ahogy olvasható XI. Gergely 1374-es kancelláriai utasításában.⁴⁸³ XI. Bonifác pápa pedig 1394-ben úgy intézkedett, hogy csak akkor adhatnak ki halálos ágyon nyerhető búcsú kiváltságot, ha a pápa személyesen írja rá, hogy „*Fiat de nominatis*”, vagyis „Legyen a megnevezetteknek”.⁴⁸⁴ A kérvényekben a kiváltságot kérők kimondott megnevezésére vonatkozó utasítások minden bizonnyal a visszaélések vagy jóhiszemű tévedések kiküszöbölésére szolgáltak. Több olyan hazai

⁴⁸⁰ *Fraknoi V.*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. I. 230-233. DF 292 749. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 104. fol. 469r.

⁴⁸¹ Élie de Vodron: *Fraknoi V.*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. I. 268. DF 290 050. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 185. fol. 257r. Élie de Vodron kamarai klerikus, catanei püspök és a saintes-i székesegyház éneklőkanonokja volt. 1375-ben megbízatást kapott, hogy megreformálja az avignoni pápai udvart, és részt vett a pápa római visszatérésének előkészítésében. *Hayez Michel*: Un codicille de Grégoire XI. Bibliothèque de l’école des chartes 126. (1968) 223-230. 223-224. Lorenzo Roverella püspök: ld. „A búcsúk mibenléte” című fejezetet; Domenico püspök: DF 292 599. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 679. fol. 17r-18v.; Giovanni d’Aragona: DF 292 603. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 681. fol. 244r-245r.

⁴⁸² DF 292 600. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 680. fol. 34v-56r. *Hergenröther, J.*: Leonis X. pontificis maximi regesta. i. m. 219-220. (3687-3703.)

⁴⁸³ *Ottenthal, E.*: Regulae cancellariae apostolicae. i. m. 42. Utóda, XIII. Benedek is rendelkezett erről azzal a különbséggel, hogy a kérvényben kell megnevezni a leendő kedvezményezetteket. *Meyer, A.*: Regulae, ordinationes et constitutiones Cancellariae apostolicae. i. m. XIII. Benedek 20.

⁴⁸⁴ *Ottenthal, E.*: Regulae cancellariae apostolicae. i. m. 66.

személytől származó adat is van, melyben valamely kérvényező önmagán kívül több személynek is kérte a kiváltságot. Igaz, hogy ezek majdnem harmadát Lajos király és Erzsébet anyakirályné nyújtotta be a 14. század közepén, de a kiváltságot kérők között találhatóak egyházi és világi előkelők, valamint a társadalom középrétegéből származók is. Előfordult, hogy a kérvényekben hosszan sorolták fel a családhoz nem tartozó személyeket, akiknek szintén kérték a búcsút, azonban a pápai rendelkezések nem ezekről szólnak, hanem a meg nem nevezettekről. E kiváltságok sorát az eddigi adatok tükrében Erzsébet királynénak VI. Kelemen pápától 1351. augusztus 5-én kapott oklevele nyitotta meg, melyben a pápa engedélyezte száz általa kijelölt személynek, hogy szabadon válasszák meg gyóntatójukat, aki halálos ágyukon elengedi minden vezeklésüket.⁴⁸⁵ Lajos király majd egy év múlva negyven olyan személynek kért hasonló kiváltságot, akiket a kancelláriában nevezett meg. 1359-ben Himfi Benedek magának, és maximum ötven – hitetlenek ellen harcoló – familiárisának kért teljes búcsút.⁴⁸⁶ Ezeken az egészen egyedi példákon kívül elmondható, hogy általában tíz vagy annál kevesebb rokon és ismerős érdekében jártak közben az egyházfőknél. A három rendelkezés a 14. század végén és a 15. század elején minden bizonnyal hatékony volt, mert egyik pápa idejéből sincs arra adat, hogy efféle módon teljes búcsút adjanak. A továbbiakról ugyanez nem mondható el, hiszen 1433. július 23-án András erdélyi kanonok kért Demeter prépost és húsz rokona számára teljes búcsút, 1451-ben Bazini Györgynek, Jánosnak és Zsigmondnak húsz familiárisával együtt engedélyezte V. Miklós pápa a vezeklés elengedését a halálos ágyon, 1460-as évek elején pedig Kanizsai Miklós kérvényezte ezt II. Pius pápától, rokonainak és négy familiárisuknak.⁴⁸⁷ Ezek azonban nem feltétlenül jelentik azt, hogy nem tartották a későbbiekben fontosnak a kedvezményezettek megnevezését, hiszen mind a Bazini Györgynek adott oklevélben, mind Kanizsai Miklós kérvényében olvasható, hogy „általuk megnevezett” familiárisokról van szó, ám a Bazini kiváltságlevélben például nem történik név szerinti említés, tehát minden bizonnyal a Kancelláriában nevezték őket meg.

A pápai kancelláriai utasítások sorában a teljes búcsú kérvényezéséért és elnyeréséért fizetett összeggel kapcsolatban is több rendelkezés található. Az avignoni korszakban XXII. János pápa úgy intézkedett, hogy ha egy személy részére állítják ki a kiváltságlevelet, akkor 14, ha férjnek és feleségnek együtt, akkor 16 tours-i garast kell fizetni.⁴⁸⁸ Ha még más személy

⁴⁸⁵ DF 291 949. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 145. fol. 33r-v. Itt feltehetően az anyakirálynéről, Łokietek Erzsébetéről van szó, nem Lajos feleségéről.

⁴⁸⁶ *Bossányi Á.*: Regesta Supplicationum. i. m. I. 243. (DX.) és II. 362. (CCXIX.)

⁴⁸⁷ András erdélyi kanonok kérvénye: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 109. (266.) Bazini György, János és Zsigmond kiváltsága: DL 14 512. Regesztája: MNL OL regeszta. Kanizsai Miklós kérvénye: DF 268 244.

⁴⁸⁸ *Georg Erler*: Der liber cancellariae apostolicae vom Jahre 1380 und der stilus palatii abbreviatus Dietrichs von

számára is kérte valaki a kiváltságot, további két garast kellett fizetni személyenként, ha pedig sok más meg nem nevezett személynek is kérték, akkor ötvenet. Összevetve a rendelkezésben olvasható többi engedélyért kért összeggel, az látható, hogy például a szabad gyóntatóválasztás, a hordozható oltár vagy a minden bűn, kivéve a Szentszéknek fenntartottak alóli feloldozás engedélye kevesebbe került, csupán tíz garast kértek érte, a többi engedély viszont körülbelül ugyanebben az árban volt. Arra is van adat, hogy egy évben ebből mekkora bevétele származott a pápai kancelláriának: VI. Ince pápaságának hatodik évében (1358. december 18. – 1359. december 18.) 8736 garas gyűlt össze 628 teljes búcsút engedélyező kiváltságlevél kibocsátásából.⁴⁸⁹ A 15. század második felében II. Pál pápa intézkedett újból a kérvények benyújtásának és a kiváltság elnyerésének pénzbeli ellenszolgáltatásáról. 1465. április 2-án bizonyos normák szükségességére és a kérvényezőök dolgának megkönnyítésére hivatkozva úgy rendelkezett, hogy nyolc sornál hosszabb kérvényért hét bolendinust (másnéven baiocchust) vagy egy pápai garast, rövidebb kérvényekért pedig öt bolendinust lehet elfogadni.⁴⁹⁰ Nem sokkal ezután pedig gondoskodott maguknak a kiváltságleveleknek a kiállítási költségeiről is, „nehogy itt-ott fenntartás nélkül akármilyen bünt az emberek könnyebben készek legyenek elkövetni, és nehogy a sűrű és gyakori kibocsátás miatt megvetésben részesüljenek, és hogy az Apostoli Kancellária hivatalnokai a meghatározott és korlátozott díjat ne tudják túllépni”.⁴⁹¹ Ezért úgy rendelkezett az életükben egyszer és halálos ágyon elnyerhető teljes búcsúkról, hogy amelyeket a „Provenit” formában adják ki, azokért három garast kell adni az írnoknak és a titkárnak, kettőt a regeszta írójának, – abban az esetben, ha nem szükséges az egész kiváltságlevelet, csupán a nevet beírni a regisztrumba –, az ólomért pedig egy arany forintot és egy garast kell fizetni. Ezeket a kiváltságleveleket összehasonlították a szupplikációs regisztrummal szintén egy garasért, vagyis összesen tizenhét garast és két baiocchust kellett

Nieheim. Lipse 1888. 185. A tours-i garast IX. Lajos pénzügyi reformja nyomán 1266-tól kezdték aranyból verni, mely a 14. század elejére elterjedt egész Nyugat-Európában. Értékét tekintve 12 dénárnak felelt meg, és azért kezdték verni, hogy a dénárnak legyen váltópénze. *Peter Ilisch*: Gros tournois d'imitation frappés en Allemagne du Nord. *Revue numismatique* 29. (1987) 109-117. 109-110.

⁴⁸⁹ *Michael Tangl*: Das Taxwesen der päpstlichen Kanzlei vom 13. bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. 13. (1892) 1-106. 93-95. és 38-39.

⁴⁹⁰ II. Pál pápa 1466. január 13-án rendelkezett ezeknek a pénzeknek az értékéről, illetve váltásáról. Eszerint egy kamarai arany forint hetvenkét baiocchust, vagy tíz garast és két baiocchust ér. Ez rögtön megerősíti azt, amit a rendelkezés is, hogy egy garas hét baiocchust ér. Hatvennégy baiocchus vagy hét garas és négy baiocchus pedig egy pápai dukátot ér. Két pápai bolognai pénz (Bologninus Papalis) ér három baiocchust, így negyvennyolc ér egy kamarai aranyforintot. Négy pápai bolognai pénz pedig öt bolognai márkát ér. *Edoardo Martinori*: *Annali della zecca di Roma*. Paulo II. Roma 1917. 46.

⁴⁹¹ „...ne passim sine exceptione quorumcumque criminum procliviores reddantur homines ad peccandum, et ne crebra et repetita concessione spernantur, nec non ut per officiales Cancellarie apostolice moderata et limitata taxa non excedatur...” *Meyer, A.*: *Regulae, ordinationes et constitutiones Cancellariae apostolicae*. i. m. II. Pál 113.

fizetni.⁴⁹² A pápai búcsúlevelekért tehát egy aranyforintot és hét garast kellett adni, ami a magyar nemességet túlságosan nem terhelhette meg, hiszen ebben az időben a földesúri pénzjáradék 2-3 forint volt jobbágyháztartásonként, vagyis a nemeseknek jóval több jövedelmük származott csupán a jobbágyi adókból.⁴⁹³ Arra is volt azonban lehetőség, hogy valakinek ne állítsanak ki kiváltságlevelet, hanem a kérvényére írják rá az engedélyezést jelentő „*Fiat*” aláírást. Nagylucsei Orbán egri püspök, királyi kincstartó két szupplikációt is benyújtott az 1480-as évek végén VIII. Ince pápához, melyek kapcsán kérte – és a pápa engedélyezte neki –, hogy kérvényét csupán írják alá anélkül, hogy erről más apostoli oklevelet kiállítanának.⁴⁹⁴ Az persze előfordulhatott, hogy Orbán püspök ettől még fizetett a kiváltságért, ha más nem a szupplikáció benyújtásáért mindenképpen. Úgy tűnik azonban, hogy – ebben az időszakban már legalábbis – szokássá vált kérni a kérvény aláírását más pápai oklevél kiállítása nélkül. Ugyanezt tették még számosan a korban, ahogy erről fennmaradt kérvények sora tanúskodik, ami számukra minden bizonnyal kevesebb költséget jelentett.

A kancelláriai rendelkezések sorában még számos utasítás található a személyeknek adható teljes búcsúkról, például a magistereknek, vagy pestis, illetve más járvány dúlta területek lakosainak adott vezeklésnyhítésről, továbbá a kiváltságlevelek kiállításának részleteiről. Ami azonban a téma szempontjából figyelmet érdemel, az elsősorban két dolog: az egyik, hogy a

⁴⁹² Meyer, A.: *Regulae, ordinationes et constitutiones Cancellariae apostolicae*. i. m. II. Pál 119. A pápa 1466-os rendelkezése szerint ez 101 (pontosan 100,86) bolognai márka. Rögtön ezután a „Devotionis” kezdettel kibocsátott gyóntatói feloldozásokról is szól a rendelkezés, melyekről még II. Pál elődje, II. Pius pápa úgy rendelkezett, hogy ezeket a kiváltság okleveleit két garassal többért lehet elnyerni. Uo. 113-114. II. Pál pápa 1466-os rendelkezése szerint ez 122,5 bolognai márka.

⁴⁹³ Nógrády Árpád: A földesúri pénzjáradék nagysága és adóterhe a késő középkori Magyarországon. *Századok* 136. (2002/2) 451-468. 453.

⁴⁹⁴ Nagylucsei Orbán két pápai kérvénye közül egyikén sincs dátum, valamennyi eligazítás azonban a szövegből nyerhető. A DL 19 345 jelzetű kérvényben egri püspöknek címzi magát, mely tisztséget 1486. október 27-től haláláig, 1491. október 9-ig viselte, (C. Tóth N.: *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája*. i. m. 51.) így ez az oklevél 1486 és 1491 közé tehető. A másikban, a DL 25 275 jelzet alatt találhatóan, egri püspöknek és kincstartónak is címzi magát, ami nem változtat a kérdésen, mert kincstartó 1478 óta volt. (C. Tóth N.: *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája*. i. m. 51.) Ezen az oklevélen azonban megtalálható a referendárius neve és címe: A. cardinalis Aleriensis. Vagyis Ardicino della Porta aleriai püspökről van szó, aki 1475 óta viselte ezt a címet (Eubel, C.: *Hierarchia Catholica* i. m. II. 85.), de bíboros csak 1489. március 9-én lett. Így erről a kérvényről elmondható, hogy 1489 és 1491 között kelt. Feltételezhető, hogy ez a későbbi folyamodvány, ugyanis míg a DL 19 345 jelzetű szám szerint négy kiváltság kérését fogalmazza meg, a DL 25 275 jelzetű ennek a dupláját. Így a DL 19 345 1486 és 1489 között kerülhetett kibocsátásra, a DL 25 275 pedig 1489 és 1492 között. Lakatos Bálint VI. Adorján pápához benyújtott szupplikációkat publikáló művében szintén foglalkozik Nagylucsei Orbán kérvényeivel. Ő a DL 19 435 jelzetű oklevelet a hátlapi feljegyzés alapján 1487-re datálja, míg a DL 25 275-ös jelzetűt 1486/87-re. Lakatos B.: *Regesta Supplicationum*. 1522-1523. i. m. 36-37. Megjegyzendő, hogy ezek szerint Nagylucsei Orbán is azok közé tartozott, akik halmozták a kiváltságleveleket. Mert igaz ugyan, hogy másodsorra több kiváltságot kért, ám ez már legalább a harmadik alkalom volt, hogy életében egyszer és a halálos ágyán elnyerhető teljes búcsút kapott, ugyanis már 1470. május 17-én Gábor budai plébános Lorenzo Roverella pápai követ megbízásából ilyen oklevelet állított ki számára. DL 17 005. Regesztája: MNL OL regeszta. „Et quod presentis supplicationibus sola signatura sufficiat, absque aliarum litterarum apostolicarum de super expeditione.” DL 25 275.

pápa nem csupán kérésre, hanem saját kegyéből is adott kiváltságot, a másik pedig, hogy olykor ez szóban történt. Az első nem annyira meglepő, hiszen már Sziénai Szent Katalinról is tudni lehet, hogy XI. Gergely pápa imáiért hálaképpen teljes búcsút engedélyező oklevelet adott neki. Az, hogy szóban is történt a kegy adományozása, már meglepőbb. Mindenesetre tény, ugyanis II. Pál és IV. Sixtus egy-egy rendelkezésében is szó van az efféle akár írásban akár szóban adott kiváltságokról.⁴⁹⁵ Ez mindenesetre azt jelenti, hogy a regisztrumokba bejegyzetteknél is többen részesülhettek pápai teljes búcsúban.

A 15. század második felétől egyre gyakrabban találhatók olyan pápai oklevelek is, melyek a teljes búcsút adományozó kiváltságok mellett a szabadon választott gyóntató széles körű feloldozási engedélyét is tartalmazzák. IV. Sixtus pápa korára azonban már annyi visszaélés történhetett emiatt, hogy 1477. október 15-én visszavonta az összes olyan kiváltságot – még a jubileumi engedélyeket is –, mely felhatalmazta a gyóntatókat a Szentszéknek fenntartott esetek alóli feloldozásra, s ez egyben a halálos ágyon adható teljes búcsúk érvénytelenítését is jelentette. Azt a jogot azonban fenntartotta a pápáknak, hogy különleges engedélyükkel egyes személyeknek mégis adhassanak széles körű feloldozási engedéllyel ellátott gyóntatónválasztási kiváltságot.⁴⁹⁶ Így IV. Sixtus 1482-ben Beatrix királynénak ilyen kegyet biztosított 1482-ben.⁴⁹⁷

Hazánkban az első halálos ágyon elnyerhető teljes búcsút – amint arról már volt szó – 1319-ben Károly király kapta, s mivel ő maga személyesen nem járt ekkor Avignonban, minden bizonnyal az általa oda küldött zágrábi püspök terjesztette fel a pápához a király kérését.⁴⁹⁸ A következő hasonló kiváltságot csak öt év múlva, 1324-ben nyerte el Ágnes, magyar királyné, majd újabb öt év múlva Druget János nádor felesége, Pasche asszony.⁴⁹⁹ A következő két évben még szintén egyházi vagy világi előkelőségek nyertek teljes búcsút, úgymint a ciszterci Egyed bélháromkúti apát, Károly király és Erzsébet, András váradi püspök, valamint Szécsényi Tamás erdélyi vajda.⁵⁰⁰ Utánuk megnyílt az elengedés elnyerésének lehetősége a társadalom kevésbé

⁴⁹⁵ Meyer, A.: *Regulae, ordinationes et constitutiones Cancellariae apostolicae*. i. m. II. Pál 155. és IV. Sixtus 153.

⁴⁹⁶ Meyer, A.: *Regulae, ordinationes et constitutiones Cancellariae apostolicae*. i. m. IV. Sixtus 135-137. és 152-154.

⁴⁹⁷ Theiner, A.: *Vetera monumenta historica* i. m. II. 478-479. (DCLIII.)

⁴⁹⁸ DF 291 299. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 70. fol. 428v. *Fraknoi V*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. I. 145.

⁴⁹⁹ Minden bizonnyal Habsburg Ágnesről, III. András király második feleségéről van szó, akit 1296-ban vett nőül. Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Budapest 2002. [Az 1993-as kiadás reprint változata.] 458. DF 291 641. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 113. fol. 116r. Kiadása: Theiner, A.: *Vetera monumenta historica* i. m. I. 498. (DCCLXII.) DF 291 503. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 92. fol. 36r. Bejegyzése az avignoni sorozatban: DF 292 683. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 34. fol. 145v. Kiadása: Theiner, A.: *Vetera monumenta historica* i. m. I. 520-521. (DCCCV.) Druget János ekkor még nem volt nádor, a tisztséget 1328 és 1333 között viselte. Engel P.: *Magyarország világi archontológiája*. i. m. Nádor.

⁵⁰⁰ Egyed apát, valamint Károly és Erzsébet: DF 291 554. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 100. fol. 83r. Bejegyzése

rangos tagjai előtt is. Az avignoni korszakban háromszáztíz magyar kérvényezőnek adott kiváltságlevél vizsgálatával felvázolható a kedvezményezettek társadalmi eloszlása.⁵⁰¹ A korszak mindkét uralkodója, I. Károly és I. Lajos is elnyerte a szabadon választott gyóntató által halálos ágyon adható búcsú engedélyét. Míg Lajos csak egyszer 1352-ben, addig apja háromszor is, a már említett 1319-es évben, majd 1330-ban és 1334-ben is.⁵⁰² Károly felesége, Łokietek Erzsébet szintén több alkalommal nyert teljes búcsút, mindkét alkalommal – 1330-ban és 1334-ben – férjével együtt. Lajos felesége, Erzsébet 1373-ban kapott kiváltságlevelet XI. Gergely pápától.⁵⁰³ Az uralkodócsalád más tagjait illetően Ágnesről már volt szó, rajta kívül az avignoni sorozat Károly harmadik fia, István nevére kiállított engedélyt őrzött meg.⁵⁰⁴ A társadalom legelőkelőbb rétege nem túl nagy számban kért teljes búcsút. Adat mindössze hat báróról van a korból: a már említett Szécsényi Tamás és Nekcsei Demeter mellett 1352-ben Lackfi István horvát-dalmát és szlavón bán, 1358-ban Paksi Leusták szlavón bán, 1373-ban pedig Lackfi Imre nádor nyert engedélyt minden vezeklése elengedésére.⁵⁰⁵ Szintén a bárók közé sorolható Becsei Töttös István is, akit a bejegyzés csupán barsi ispánnak mond, ám 1342-1353-ig ajtónállómester is volt, így 1344-ben a búcsúnyerés idején már viselte a tisztséget, ami a bárók sorába emelte.⁵⁰⁶ A vizsgált forrásanyag szerint az adományok több mint

az Avignoni sorozatban: DF 292 687. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 38. fol. 743r-v. András püspök: DF 291 531. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 98. fol. 75v-76r. Bejegyzése az Avignoni sorozatban: DF 292 686. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 37. fol. 155r-v. Kiadása: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. I. 528. (DCCCXVII.) Váradai püspök 1329 és 1345 között volt. *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája. i. m. Váradai püspök. Szécsényi Tamás: DF 291 539. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 98. fol. 201v. Bejegyzése az Avignoni sorozatban: DF 292 686. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 37. fol. 303v. Szécsényi Tamás 1321-1342-ig volt erdélyi vajda. *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája. i. m. Erdélyi vajda.

⁵⁰¹ Ezek az Avignoni sorozat, illetve a Vatikáni sorozat (gyakran mindkettő) köteteiben található meg. A vizsgálat vatikáni forrásanyagra való korlátozását az indokolja, hogy a különféle adattárakban a kérvények vagy kiváltságok teljes szövege nem került közlésre, így teljes biztonsággal nem állítható, hogy milyen engedélyről van szó, pl. szabad gyóntatóválasztásról csupán, vagy gyóntatóválasztásról széles körű feloldozási joggal, vagy éppen halálos ágyon adható búcsúról.

⁵⁰² Lajos 1352-es kiváltsága: DF 289 426. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 122. fol. 147v. Károly 1330-as kiváltsága: DF 291 554. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 100. fol. 83r. Bejegyzése az Avignoni sorozatban: DF 292 687. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 38. fol. 743r-v. Károly 1334-es kiváltsága: DF 291 616. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 106. fol. 497r.

⁵⁰³ DF 290 144. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 191. fol. 42v.

⁵⁰⁴ DF 292 754. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 113. fol. 220v. Ezeken kívül van még egy bejegyzés, mely 1351-ben Erzsébetnek, Magyarország királynéjának szól, ám nem lehet tudni, hogy Lajos anyjáról vagy feleségéről van-e szó. Łokietek Erzsébet Károly halála után fia mellett is élénk politikai tevékenységet folytatott, és kijárt neki a Magyarország királynéja címzés. *Szende László*: Łokietek Erzsébet – Nagy Lajos király édesanyja. Egy lengyel hercegnő Magyarországon (1320-1380). *Vigília* 64. (1999) 105-109. Valószínűleg ő kapta az (egyébként számára harmadik) újabb búcsút is, mert Lajos feleségét az 1373-as kiváltságban „junior”-nak, vagyis ifjabb királynénak mondják. Az 1351-es kiváltság: DF 292 758. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 118. fol. 483r.

⁵⁰⁵ Lackfi István: DF 289 426. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 122. fol. 147v.; Paksi Lesták: DF 289 615. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 140. fol. 362v.; Lackfi Imre: DF 290 097. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 188. fol. 287v.

⁵⁰⁶ *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája. i. m. Ajtónállómester. Kiváltsága: DF 292 404. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 164. fol. 253v. Bejegyzése az Avignoni sorozatban: DF 292 722. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 78. fol. 363r.

egyharmadának az egyház kötelékébe tartozók a kedvezményezettjei. Ennek nagyobb részét teszi ki a világi papság, és mindössze 5%-át a szerzetesek. A világi papság soraiban természetesen mindhárom réteg képviselteti magát: legnagyobb számban (14%) az egyházi elit, vagyis érsek – Telegdi Csanád esztergomi, Kaboli László és Harkácsi István kalocsai érsek –, prépostok, püspökök és főesperesek.⁵⁰⁷ A kiváltságot nyertek soraiban az egyházi középrétegből megtalálhatók kanonokok, közöttük is lector (olvasókanonok), custos (örkanonok), cantor (éneklőkanonok), ennek helyettese (succantor), illetve jelentősebb városok plébánosai is. A középréteghez hasonló arányban (8%) nyertek teljes búcsút az alsó papi réteg tagjai is.⁵⁰⁸ A szerzetesek száma ugyan igen csekély, ám ez megtévesztő lehet, ugyanis sok esetben a bejegyzés nem árulja el, hogy melyik egyházmegyéből származó szerzetesről van szó – ahogy például egy 1350. április 4-re keltezett sem, hiszen csupán annyit lehet megtudni az illetőről, hogy a neve Egyed és ferences rendi ör, így nehéz eldönteni, hogy hazai vagy külföldi szerzetesről van-e szó.⁵⁰⁹ Hasonlóképpen több pálos szerzetes is nyert kiváltságot ebben a korban, mint például 1352. január 30-án Demeter és Miklós pálosok, akik minden valószínűség szerint valamelyik Magyar Királyság területén lévő kolostor tagjai voltak, ám mivel ekkor már más országokban is volt pálos kolostor, ez biztosan nem állítható.⁵¹⁰ A kiváltságot nyert hét apát közül négy bencés (Vilmos és László pannonhalmi, Miklós és Domonkos pécsváradi apát), három ciszterci (János egresi, Egyed bélháromkúti és Bertold zágrábi apát), illetve a legfőbb szerzeteselőjárók sorába tartozik Tamás pálos generális is.⁵¹¹ Két prior mellett (Frigyes pécsváradi és Tamás nosztrai) két bencés (Gábor zalai és Miklós szkalkai szerzetes) is nyert teljes búcsút.⁵¹² Természetesen a ferencesek sem hiányozhatnak a sorból: 1377 júliusában egy Csanádi Miklós nevű – feltehetően magyar – ferences kapott teljes búcsút, 1375. június 25-én

⁵⁰⁷ Csanád: DF 291 625. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 107. fol. 238r. Bejegyzése az Avignoni sorozatban: DF 292 695. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 46. fol. 552v.; László: DF 291 552. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 102. fol. 5r-v. Bejegyzése az Avignoni sorozatban: DF 292 689. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 40. fol. 501v-502r. Kiadása: *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. I. 553. (DCCCLXIV.); István: DF 292 732. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 87. fol. 47v. Harkácsi István 1346-ban és 1347-ben viselte a kalocsai érseki címet. *Engel P.*: *Magyarország világi archontológiája*, i. m. Kalocsai érsek.

⁵⁰⁸ Az egyházi társadalom rétegeinek meghatározása *Mályusz Elemér*: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest 2007. [Az 1971-es kiadás reprint változata.] című műve alapján készült.

⁵⁰⁹ DF 292 753. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 110. fol. 107r.

⁵¹⁰ DF 292 758. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 118. fol. 502r.

⁵¹¹ Vilmos: DF 291 591. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 104. fol. 385r.; László: DF 289 859. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 167. fol. 8r.; Miklós: DF 292 758. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 118. fol. 477r.; Domonkos: DF 290 000. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 180. fol. 387v. János: DF 292 760. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 120. fol. 624r.; Egyed: DF 291 554. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 100. fol. 83r. Bejegyzése az Avignoni sorozatban: DF 292 687. Eredetije: Reg. Aven. vol. 38. fol. 743r-v.; Bertold: DF 290 071. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 187. fol. 53r. Tamás: DF 291 133. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 202. fol. 490r.

⁵¹² Frigyes: DF 290 000. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 180. fol. 387v.; Tamás: DF 291 133. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 202. fol. 490r. Gábor és Miklós: DF 289 639. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 141. fol. 535v.

viszont XI. Gergely pápa a boszniai *Cserma*, Stagni, Diakó és *Crupatura* ferences konventek minden szerzetesének adta meg a kiváltságot.⁵¹³ A vizsgált adatok tükrében a teljes búcsúengedélyt nyerteknek csupán 28%-a nemes, akik között katonákat és ispánokat is lehet találni nagy számban. A polgárok elenyészően kis száma (2%) igen meglepő, tekintve, hogy a nem nemesek – vagyis akiket egyszerűen laikusoknak említenek a bejegyzések – 20%-ban nyertek búcsút. Nők általában férjükkel együtt kérték a búcsút, de előfordult, hogy saját nevükre kiállított oklevelet kértek (ezek 8%-ot tesznek ki), elsősorban azért, mert férjük már elhunyt, ritkábban pedig azért, mert még nem mentek férjhez. E korszak teljes búcsút engedélyező forrásait társadalmi eloszlás tekintetéből vizsgálva tehát az látható, hogy az egyháziak igen nagy arányban folyamodtak valamelyik avignoni pápához halálos ágyon elnyerhető búcsúért, ahogyan a társadalom alsóbb rétegei is. Ez pedig azt jelenti, hogy a szegényebbeknek is módjukban állt kifizetni a kiváltság költségeit, és vélhetően többen közülük elzarándokoltak Rómába, ahol kérvényezték az elengedést.

Arra is akad példa, hogy némelyek több ilyen kiváltságot is szereztek, noha jogilag nézve ez számukra semmiféle előnyt nem adott. Így tett például a 14. század híres szentje, Sziénai Szent Katalin is, aki mikor halálán volt és elvégezte gyónását, majd megáldozott, kérte a teljes búcsút, melyet korábban két pápa is adott neki, XI. Gergely és VI. Orbán.⁵¹⁴ Úgy tűnik, legtöbb esetben a kiváltság halmozását az indokolta, hogy valaki több egymást követő pápától is kért vezeklés-elengedést. Az erre vonatkozó források tanúsága szerint elsősorban az egyházi és világi előkelők gyűjtötték a teljes búcsúkról szóló kiváltságokat. Általában két egyházfőtől kaptak oklevelet, de Szécsi András erdélyi püspök szolgálatának harminchét éve alatt csak XII. Benedektől nem kért teljes búcsút, XXII. Jánostól, VI. Kelemtől és VI. Incétől ellenben igen.⁵¹⁵ Hasonlóképpen tett kortársa, Dörögdi Miklós egri püspök is.⁵¹⁶ A kiváltság biztosításán túl olykor az avignoni korszak utáni kettős pápaválasztás miatt kialakult zavaros helyzet is

⁵¹³ Csanádi Miklós: DF 291 132. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 202. fol. 486r. DF 290 944. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 192. fol. 116v. A szerzeteseknek adott kiváltságok számát növelik a különféle adattárakból szerezhető adatok, e korról jellemzően Bossányi szupplikációs gyűjteménye. A kiváltságban szereplő Cserma talán Csernek kolostora lehet, Krupatura pedig K(r)upa kolostorát jelölheti. *Karácsonyi J.*: Szt. Ferencz rendjének története. i. m. II. 366. és 405.

⁵¹⁴ *Shaffern, R. W.*: The Penitents Treasury. i. m. 124.

⁵¹⁵ Szécsi András 1320 és 1357 között volt erdélyi püspök. *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája. i. m. Erdélyi püspök. Kiváltságai: XXII. Jánostól DF 291 552. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 102. fol. 5v. Bejegyzése az Avignoni sorozatban: DF 292 689. Eredetije: Reg. Aven. vol. 40. fol. 502r. VI. Kelemtől: DF 292 406. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 164. fol. 272r. Bejegyzése az Avignoni sorozatban: DF 292 722. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 78. fol. 387r. VI. Incétől: DF 289 482. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 128. fol. 578r.

⁵¹⁶ Dörögdi Miklós 1330 és 1361 között volt egri püspök. *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája. i. m. Egri püspök. Kiváltságai: XXII. Jánostól DF 291 555. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 100. fol. 84r. VI. Kelemtől: DF 292 280. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 151. fol. 84r. VI. Incétől: DF 289 426. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 122. fol. 148r.

előidézhette a kiváltságok halmozását. Eberhard zágrábi püspök például 1415. január 30-án attól a XXIII. János pápától kapott teljes búcsút, akit XII. Gergely és XIII. Benedek helyett próbáltak a pápai székre ültetni a pisai zsinaton, ám sokan nem ismerték el hatalmát.⁵¹⁷ Ez vezethette arra a püspököt, hogy a törvényesen megválasztott V. Márton pápától két év múlva újra kérje az engedélyt.⁵¹⁸ Bizonyos egyházi előkelők esetében arról is szó lehetett, hogy új hivataluknál fogva újabb kiváltságlevél megszerzésének érezték szükségét. Telegdi Csanád egri püspökként és választott esztergomi érsekként 1330. szeptember 28-án kapott XXII. Jánostól halálos ágyon elnyerhető teljes búcsút, három év múlva pedig ismét a pápához fordult a kiváltságért már esztergomi érsekként.⁵¹⁹ Hasonlóképpen Kaboli László zágrábi püspökként 1332-ben, majd kalocsai érsekként 1343-ban is pápai teljes búcsúért folyamodott.⁵²⁰ Világiak körében az is előfordulhatott, hogy valaki azért kért újabb kiváltságot, mert közben családjában más tagokkal is bővült: Szécsényi Tamás erdélyi vajda 1331. januárjában XXII. Jánostól kapott kiváltságlevelet saját maga részére, ám 1345-ben kérvényezte VI. Kelemen pápától, hogy nem csupán magának, de családjának és Zalai Miklósnak is adjon teljes búcsút.⁵²¹ Biztosan nem állítható, ám az adatok azt mutatják, hogy előfordult olyan eset is, amikor a kérvényezőnek többször kellett kérnie a búcsút: Perényi Miklós 1418. február 2-án fordult V. Márton pápához, hogy saját maga, László és Katalin nevű testvérei, valamint anyja, Margit számára kérjen oklevelet.⁵²² Anyja, Margit 1421-ben kapta meg végül a kiváltságot, ám Perényi Miklós 1422-ben ismét a pápához fordult, és úgy tűnik ezúttal sikeresen.⁵²³ Az uralkodócsalád bizonyos tagjai által – Károly és felesége, valamint Lajos és felesége – többször elnyert kiváltságokról már korábban volt szó, hasonló mondható el Zsigmondról és Mátyásról is.⁵²⁴ Zsigmond 1397-

⁵¹⁷ Eberhard 1409-1419-ig volt zágrábi püspök. *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája. i. m. Zágrábi püspök. Kiváltsága: DF 288 665. Eredetije: ASV Reg. Lat. vol. 161. fol. 286r. Regesztája: ZsO V. 95. (153.)

⁵¹⁸ *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. I. 49. (19.); 48. (11.); ZsO VI. 356. (1259.)

⁵¹⁹ 1330: DF 291 531. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 98. fol. 76r. Bejegyzése az Avignoni sorozatban: DF 292 686. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 37. fol. 155v. Egri püspök 1322-1330-ig volt, esztergomi érsek pedig 1330-1350-ig. *Eubel, C.*: Hierarchia Catholica i. m. I. 78. és 465.

⁵²⁰ 1332: DF 291 552. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 102. fol. 5v. Bejegyzése az Avignoni sorozatban: DF 292 689. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 40. fol. 501v-502r.

⁵²¹ 1331: DF 291 539. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 98. fol. 201v. Bejegyzése az avignoni sorozatban: 292 686. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 37. fol. 303v. 1345: *Bossányi A.*: Regesta Supplicationum. i. m. I. 99. (CLXXXVII.) Zalai Miklós esztergomi, székesfehérvári, veszprémi és váci kanonok volt. Ld. Uo. Családjában ekkor már több taggal bővült: második felesége Anna, auschwitz hercegnő volt, öt fia (Kónya, Mihály, István, Gáspár, László) volt, és talán lánya, Anna is megszületett már ekkor. *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. Arcanum DVD Könyvtár. IV. (családtörténet, heraldika, honismeret). Budapest 2003. Kacsics nem, 4. tábla: Szécsényi.

⁵²² *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. I. 56. (49.)

⁵²³ Margit kiváltságáról: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. I. 111. (383.) Miklós kiváltságáról: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. I. 122. (452.) Azonban nehéz elképzelni, hogy épp egy bárótól tagadta volna meg a pápa a kiváltságot. Perényi Miklós Lukcsics szerint lovászmesternek címzi magát, noha más adatok szerint csak 1420-tól volt az – vö. *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája. i. m. Lovászmester.

⁵²⁴ Lajos felesége már férje 1351-es kiváltságlevelében is szerepel, mégis kapott újabb oklevelet 1373-ban. DF 290 144. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 191. fol. 42v.

ben és 1433-ban is kapott teljes búcsúról szóló oklevelet, Mátyás pedig feleségével és más előkelőségekkel együtt 1461-ben II. Piustól, 1474-ban pedig IV. Sixtustól, igaz, hogy ekkor szélesebb körű kiváltságot nyert.⁵²⁵ Rajtuk kívül azonban világi előkelőségek is nyújtottak be kérvényt több ízben a pápához: például Gersei Pető László 1431-ben V. Márton pápától saját maga és felesége, Anna részére kiállított oklevelet kapott, majd 1433-ban ismét a pápához fordult, hogy más kiváltságok mellett halálos ágyon elnyerhető búcsút kapjon.⁵²⁶ Összességében az eddig összegyűjtött források fényében nem sok, mintegy harminc olyan személyről van adat, aki több halálos ágyán teljes búcsút engedélyező oklevelet is nyert, ám ezek is mutatják, hogy más lelki kiváltságokhoz hasonlóan a középkori emberek olykor halmozták a kiváltságleveleket, függetlenül attól, hogy nagyobb előnyt jelentett-e számukra vagy sem.⁵²⁷

Ha a társadalmi hovatartozásnál vizsgált forrásanyagban található személyek lakóhelyének egyházmegyei eloszlását nézzük, az látható, hogy a legtöbb kiváltságnyerő a veszprémi püspökség területéről származott (19%), majd az esztergomiból és a pécsiből 15-15%, a zágrábiból pedig 10%. Jelentősnek mondható még az egri és a győri egyházmegyéből valók száma (8-8%), majd 5%-os arányban a kalocsai és az erdélyi püspökség hívei kértek búcsúengedélyt, a többi egyházmegyéből ennél is kevesebben. Ez alapján azonban nem lehet következtetni arra, hogy melyik egyházmegyéből mennyien jártak Rómában, ugyanis olykor egy-egy személy számos hozzátartozójának vagy ismerősének – sok esetben az ország más-más területén élőknek – kért kiváltságot. 1348. június 19-én például Harkácsi István kalocsai érsek kilenc megnevezett személy érdekében fordult VI. Kelemen pápához, akik közül négyen a pécsi, ketten a veszprémi és az egri, egy-egy fő pedig az esztergomi és a kalocsai egyházmegye területén élt.⁵²⁸ A Bossányi művében 1343 és 1366 közötti évekből található kérvényeket nézve elmondható, hogy nyolcvankét kérvényt hatvan fő adott be, melyekben összesen háromszáztizennyhat személy számára kérték a vezeklés egészének elengedését. A nyolcvankét kérvényből tizenkettőt Lajos király, valamint anyja és felesége nyújtottak be 1350

⁵²⁵ Zsigmond: 1397: Mon. Vat. Hun. I/4. 21. (XXXI.), ZsO I. 535. (4848.) 1433: ASV Reg. Suppl. vol. 287. fol. 159r-v. *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 111. (273.) Mátyás: 1461: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. II. 371-372. (DLV.) 1474: DF 292 578. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 663. fol. 330v.

⁵²⁶ 1431: DL 92 798. Itt 1431. január 28-as dátum szerepel. Regesztája: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. I. 262. (1448.) Itt 1431. január 23-as dátum van. 1433: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 78. (173.) MREV III. 87. (CXX–CXXI.) A többi kiváltság, melyet kért, a szabad gyóntatóválasztás és hordozható oltár használata volt, valamint hogy a török elleni hadjárat előtt gyóntatója minden bűnétől, még a Szentszéknek fenntartott esetek alól is feloldozhassa. Gersei Pető László vasi és zalai ispán volt 1424-1438-ig, valamint udvari lovag. *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája. i. m. Az aula tagjai.

⁵²⁷ Az is előfordulhatott azonban, hogy egy-egy kiváltságlevél elkallódott, és azért kértek újabbat.

⁵²⁸ *Bossányi Á.*: Regesta Supplicationum. i. m. I. 185-186. (CCCLXXVIII.)

és 1366 között, melyben nyolcvan embernek és a budai klarisszáknak kértek kiváltságot. A teljes búcsút nyert személyek egyházmegyei eloszlása összevethető a templomoknak adott búcsúkkal 1319 és 1377 között, már csak azért is, mert elterjedt gyakorlat szerint, aki kéréssel fordult a pápához, az egyszerre kért saját maga és övéi számára teljes búcsút (vagy más személynek szóló kiváltságot), és többnyire általa épített vagy patronált templomot felkeresők részére vezeklési enyhítést. Így tett például Gönyii Tamás liptói ispán, aki 1344-ben VI. Kelemen pápától maga és felesége, Margit, valamint ispántársa Becsei Töttös István számára kérte a teljes búcsút, ugyanakkor a surányi, bágyoni, kedei és csóri templomok számára kérvényezett egy év és egy negyvened búcsút, valamint tíz napos elengedést a betegekhez Oltáriszentséget vivő papot elkísérők számára.⁵²⁹ Az összevetés alapján megállapítható, hogy a veszprémi és az esztergomi egyházmegyei templomok több esetben kaptak kiváltságot (25% és 18%), mint ott élő hívek, ám a pécsi, a zágrábi és győri püspökség esetében az arány fordított. A többinél mindössze 1-2% eltérés mutatható ki.

A 15. század második felétől a halálos ágyon nyerhető búcsú mellé adott szabad gyóntatóválasztáson kívül más kiváltságot is adományoztak olykor egy kiváltságlevélben. Leggyakrabban a hordozható oltár használatára adott engedély jelent meg a búcsúk mellett, mint például János bíboros pápai követ Szentgyörgyi és Bazini János és Zsigmond grófoknak 1458. március 9-én adott oklevelében.⁵³⁰ A hordozható oltár használatán kívül a stációs búcsúk elnyerése volt még jellemző, ám ez már csupán a Szent Péter-bazilika építésében segítőknek adott oklevelekben fordul elő. A személyeknek szóló teljes búcsú engedélyezésének módja egy folyamat eredményeképpen kristályosodott ki a 15. század végére, melyben Raymund Péraultnak (Peraudi) jelentős szerepe volt. Ő volt ugyanis az, aki összehangolta a jubileumi és a keresztes kiváltságok feltételeit és előnyeit, melynek segítségével kialakult a teljes búcsú adományozásának szilárd rendszere. A két kegy közös tényezője mindössze a vezeklés egészének elengedése volt, ám megszerzésének feltételeiben alapvető különbségek mutatkoztak. A szentév előnyeit bármelyik hívő elnyerhette, aki a kérdéses templomot felkereste, anélkül is, hogy pénzadományt tett volna. Ezzel szemben a keresztes kiváltságot csak gazdagabbak szerezhették meg, akik saját költségen hadba vonultak, vagy akiknek volt lehetőségük más fegyverzetét megfizetni. A jubileum bevételeit kezdetben békés célra

⁵²⁹ Teljes búcsúja: DF 292 389. Eredetije: ASV Reg. Vat. 162. 333r. Becsei Töttös István teljes búcsúja: DF 292 404. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 164. fol. 253v. Bejegyzése az Avignoni sorozatban: DF 292 722. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 78. fol. 363r. Templomok búcsúi: DF 292 718. Eredetijük: ASV Reg. Aven. vol. 74. fol. 317 r-v. ill. 328v-330r. Bejegyzése a Vatikáni sorozatban: DF 292 383. Eredetijük: ASV Reg. Vat. vol. 162. fol. 193v-194v. Kiadásuk: *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. I. 666-667. (DCCCCXCV-MI.)

⁵³⁰ DI 15 219. Regesztája: MNL OL regesztája.

használták, például templomépítésre, míg a keresztesek a hitetlenek elleni harc céljainak eléréséért vásárolták drága fegyvereiket. Anyagi vagy vallási áldozataikért cserébe a hívek a szentévből bűneik teljes bocsánatát nyerték mindössze, míg a keresztesek számos más kiváltságban is részesülhettek. Peraudi e jellegzetességeket olvasztotta egybe, mindkét bűcsúnak az előnyösebb feltételeit vagy engedélyeit kiválasztva. Ennek megfelelően a kedvezményezettek köre a szentévekhez hasonlóan nem korlátozódott egy szűk rétegre, a lelki előnyöket tekintve pedig *Summaria declaratio* című művében meghatározta a teljes bűcsűk négy fő engedélyét, melyen a kiváltság adományozása nyugszik. E négy fő kegy a jubileumi bűcsű, a gyóntatóválasztási engedély, a vezeklés-elengedés az elhunytak számára és az egyház tagjai által végzett jócselekedetek érdemeiben való részesülés. Emellett természetesen számos kisebb engedély is található az oklevelekben, elsősorban a gyóntatónak adott felhatalmazások a feloldozással kapcsolatban, ám a 15. század második felétől ez a négy elválaszthatatlan része lett a teljes bűcsűt adományozó kiváltságoknak, amit a hazai források is tanúsítanak.⁵³¹

2. A JUBILEUMI BŰCSŰK

2.1. AZ ELSŐ NÉGY JUBILEUMI BŰCSŰ ÉS MAGYAR VONATKOZÁSUK

A személyeknek adott teljes bűcsűk között különleges helyet foglalnak el a jubileumi év alkalmával adott kiváltságok. Korai időtől jellemző volt, hogy egy jelentősebb templom védőszentjének éves ünnepén távoli településekről is érkeztek zarándokok, akik a szentmisén való részvétel során elnyerték azt a bűcsűkiváltságot, melyet a hely élvezett. Ha ez történetesen a vezeklés egészének elengedését jelentette, az általában még vonzóbbá tette a hívek körében az ünnepet. Ám, ahogyan a hazai példák is mutatják, teljes bűcsűt ritkán adományoztak az egyház legfőbb vezetői a 13. században. Ebben a korszakban e kiváltság elnyerésére elsősorban a keresztes hadjáratokban való részvétel adott lehetőséget, ám csupán a társadalom egy bizonyos rétegének, akik nem csak az út költségeinek összegét tudták kifizetni, hanem a hadi fegyverzet árát is. Akkon 1291-es elestével pedig a bűcsűszerzés e formája is megszűnt. Talán éppen ennek a hiánynak a pótlására hívta életre VIII. Bonifác pápa a szentévi bűcsűkat, melyeket a római bazilikák bizonyos időközönkénti meglátogatásával lehetett megszerezni.⁵³²

⁵³¹ Jenks, S.: Documents on the Papal Plenary Indulgences. i. m. 16-20. 35-37.

⁵³² Karl Borhardt: Late Medieval Indulgences for the Hospitallers and the Teutonic Order. In: Ablasskampagnen des Spätmittelalters. Luthers Thesen von 1517 im Kontext. Szerk. Andreas Rehberg. Berlin 2017. 195-218. 199-200.

Így a hívek könnyebben megszerezhették a teljes búcsút, és már nem csak egy szűk réteg, hanem mindenki, aki az utazás költségeit elő tudta teremteni. Nem meglepő tehát, hogy ezek a római jubileumok hatalmas tömegeket vonzottak az Örök Városba.

A római jubileumok sorát VIII. Bonifác pápa híres 1300-as „*Antiquorum habet fida relatio*” bullája nyitotta meg, melyben a pápa a teljes búcsú elnyerésének feltételeként megkövetelte, hogy a Rómában élők harminc, a távolról érkező zarándokok pedig tizenöt napon át imádkozzanak a Szent Péter- és Szent Pál-bazilikában. A kiváltság megszerzéséért számos hívő útrakelt, és elzarándokolt Rómába.⁵³³ E jubileumi bulla két részlete számos vitát váltott ki, ezek közül egyik a „...*minden bűnük nem csupán teljes és bőséges, de legteljesebb elengedését adjuk*”, illetve a következő mondat: „*bárki, aki e bazilikákat többször és jámborabban látogatja, többet nyer és a búcsút hathatósabban elnyeri.*”⁵³⁴ Jogi szempontból e szófordulatok semmivel sem jelentettek többet, mint teljes elengedést. A „*plenissima*” kifejezés a bíborosi konzisztóriumban is alapos megfontolás tárgya volt, s az egyik jelenlevő bíboros szerint arra jutottak, hogy a szó a következőt jelenti: „olyan teljességgel, amennyire a kulcsok hatalma kiterjedhet.” Több történész és egyházjogász szerint ez vezette arra a tévhitre a zarándokokat, hogy e búcsú a gyónást is pótolja, ám ha így lenne, nem lett volna szükség a bazilikákban éjjel-nappal gyóntató lelkiatyákra.⁵³⁵ A másik, ami e jubileummal kapcsolatban nagy vitát váltott ki, az egyházfő motivációja. A feltételezések között szerepel a pápaság tekintélyének növelése, a gazdagok Rómába vonzása, a hívők buzgalmanak és hitének növelése a szent bazilikák meglátogatása által, pénzgyűjtés vagy a pápai hatalom megerősítése, valamint a Colonna család ellenséges intrikájának megfékezése.⁵³⁶ Azok a történészek, akik ezeket a szempontokat vitatják, azt mondják, hogy a pápa a századfordulóra a városba áramló tömeg kérésére – sőt, egyesek szerint a tömegtől való félelmében – adta a teljes búcsút.⁵³⁷ Az a vélekedés, hogy a pénzszerzés volt a jubileumi búcsú meghirdetésének fő motivációja, nem állja meg a helyét. Igaz ugyan, hogy mindkét bazilikában éjjel-nappal lehetett adakozni, ám ez nem volt kötelező előírás vagy a búcsú elnyerésének a feltétele. Ráadásul összesen 50 000 arany forint gyűlt össze,

⁵³³ *Shaffern, R. W.*: The Penitents Treasury. i. m. 55.

⁵³⁴ „...non solum plenam et largiorem, immo plenissimam omnium suorum concedimus veniam peccatorum. Illetve: Unusquisque tamen plus merebitur, et indulgentiam efficacius consequetur, qui basilicas ipsas amplius et devotius frequentabit.” *Amort, E.*: Historia Indulgentiarum. i. m. 67.

⁵³⁵ *Lea, H. C.*: History of auricular confession. i. m. 42. *Swanson, R. N.*: Praying for pardon i. m. 248-249.

⁵³⁶ *Herbert Thurston*: The holy year of jubilee. An account of the history and ceremonial of the roman jubilee. London 1900. 17-18.

⁵³⁷ *Shaffern, R. W.*: The Penitents Treasury. i. m. 20-21. Ezt egy érdekes adalék is megerősíteni látszik, amennyiben történelmileg hitelesnek fogadható el: állítólag 1300-ban egy 107 éves férfi jelent meg a pápa és a bíborosok előtt, aki azt mondta, hogy az apja 1200-ban Rómába zarándokolt búcsúért, és megparancsolta fiának, hogy száz év múlva ő is tegye meg ugyanezt. A száz éves évfordulókon elnyerhető búcsúk nézete pedig Franciaországban is élt. *Lea, H. C.*: History of auricular confession. i. m. 200.

ami csupán kétszerese volt a más években befolyó pénzadományoknak, és amely nem a pápai kincstárat gazdagította, hanem a római templomok javára fordították.⁵³⁸

VIII. Bonifác pápa bullájában a jubileumi évek száz évenkénti megtartását rendelte el, ám az 1342-ben VI. Kelemen pápához megválasztása alkalmából küldött római előkelők követsége meggyőzte az új egyházfőt, hogy a jubileumok megünneplésének idejét ötven évre csökkentse. A meggyőzésben állítólag Svéd Szent Brigitta levelének is szerepe volt, aki azt írta a pápának, hogy tegyen békét a francia és az angol király között, valamint térjen vissza Rómába, hogy az üdvösség és az isteni kegyelem szentévé meghirdesse.⁵³⁹ 1343. január 27-én tehát VI. Kelemen „*Unigenitus Dei filius*” kezdetű bullájával meghirdette az újabb jubileumot 1350-re, melyet azzal indokolt, hogy ha csupán száz évente lenne szentév, az emberi élet rövidege miatt sokan nem tudnák élvezni előnyeit, ugyanakkor az ötven év jobban illik az ószövetségi zsidó hagyományhoz, mely szerint minden ötvenedik év a jubileum megünneplésének az ideje. Maga a bulla az érdemek kincstárának megfogalmazása miatt jelentős, amint arról már volt szó. Szövegében annyiban tér el az 1300-astól, hogy a búcsú elnyerésének feltételeként a Lateráni-Bazilika felkeresése is szerepel, ám a buzgóbb látogatás nagyobb előnyeiről szóló nehezen érthető mondat kimaradt belőle.⁵⁴⁰ Az a tény, hogy a pápa jó előre meghirdette a jubileumot, alkalmat adott alapos felkészülésre, nem csupán a zarándokoknak az utazásra, hanem a rómaiaknak is fogadásukra. Ugyanakkor emiatt az „*Unigenitus Dei filius*”-nak is számos hamis változata készült el ebben az időben. A legjelentősebbek Alberico de Rosate jogász művei, aki családjával Rómában járva több hamisítvány másolatát készítette el. Ezek igen nagy változatosságot mutatnak: egyik szerint a búcsú elnyerésének feltétele Veronika kendőjének megtekintése is a Szent Péter-bazilikában; másikban visszaköszön VIII. Bonifác hatékonyabb elnyerést ígérő mondata, melyet akkor kaphatnak meg a hívek, ha a Santa Maria Maggiore- és a falakon kívüli Szent Lőrinc-bazilikát is meglátogatják; egy harmadik hosszan ír Róma nagyságáról, majd rövid beszámolót tart a római előkelők avignoni követségének tagjairól és a pápa Szent Péter-látomásáról; egy negyedik változat szerint a szerzetesek előjárói engedély nélkül is kaphatnak egy év eltávozást Római zarándoklatra.⁵⁴¹ Ezeken kívül az egyes másolatok között a meglátogatandó templomok számában vagy a lelki előnyök elnyeréséhez szükséges feltételekben mutatkozik eltérés.

Ennek a jubileumnak a magyar vonatkozásairól már egyértelmű adatok vannak. Az

⁵³⁸ Thurston, H.: The holy year of jubilee. i. m. 23.

⁵³⁹ Uo. 55.

⁵⁴⁰ Swanson, R. N.: Praying for pardon i. m. 248-249.

⁵⁴¹ Uo. 250-252.

olasz krónikás, Matteo Villano művéből lehet tudni, hogy számos magyar kereste fel a várost az ünnep alkalmából, ugyanis külön kiemeli a zarándokokról szóló beszámolójában, hogy németek és magyarok sokasága a szabad ég alatt töltötte az éjszakát, és hatalmas tüzet gyújtottak, hogy ne fázzanak.⁵⁴² Lajos király a nápolyi hadjárat befejeztével Magyarországra tartva zarándokolt el Rómába. Megérkezve a városba a Szent Péter-bazilikánál ünnepélyes körmenettel fogadták, ahová a következő napokban visszatért szentmisét hallgatni. A szentmisék alkalmával – különleges kegyként – megmutatták neki Veronika kendőjét is. Lajos október végéig maradt a városban, s miközben elnyerte a szentévi búcsút, több templomot és kolostort adománnyal látott el, többek között a Szent Péter-bazilikát is, melynek oltáránál 4000 forintot hagyott.⁵⁴³ Ennek a jubileumi évnek egyik sajátossága volt az is, ami később bevett szokás lett, hogy olyan is elnyerhette a búcsú előnyeit, aki nem ment el Rómába. Erzsébet királyné, Lajos édesanyja e kiváltság első kérvényezői között volt: már 1349. március 14-én kérte VI. Kelemtől, hogy az óbudai Szűz Mária-kolostor felszentelésének alkalmára összegyűlt hívek olyan búcsút kaphassanak, mintha Rómába zarándokoltak volna.⁵⁴⁴ A pápa ekkor még visszautasította azzal, hogy erre még sosem volt példa. Ugyanígy járt elsőre Hugó, ciprusi király is.⁵⁴⁵ A következő évben azonban Mallorca sziget lakói is ezzel a kéréssel fordultak a pápához, akiknek a nehéz közlekedési viszonyokra való tekintettel engedélyezte az egyházfő a jubileumi búcsút.⁵⁴⁶ Ez aztán példaként szolgált más esetekben is, hiszen hamarosan az angol királyi család tagjai, 1351. január 8-án pedig Erzsébet anyakirályné is elnyerte ezt a kegyet.⁵⁴⁷ Hogy pontosan mi motiválta VI. Kelemt az Erzsébetnek adott kiváltság adományozásában, azt nem lehet tudni, mindenesetre eligazító lehet egy Erzsébetnek szóló három nappal későbbi levele. Ebben először ismét megfogalmazta a jubileumi búcsú elnyerésének tényét, majd leírta, hogy a Lajos király követei által elmondott ügyekre válaszolt, és azok másolatát a búcsúengedélyhez csatolva elküldi. A levél lényege pedig ez után következik: ebben határozottan kérte a pápa Erzsébettől, hogy sugalmazza Lajosnak a szicíliai viszály megszüntetését, és az általa kért feltételek elfogadását.⁵⁴⁸ Abban, hogy a pápa éppen a búcsúlevélhez csatolta a feltételek másolatát, illetve az általa adott kegyet felemlegetve kérte

⁵⁴² *Thurston, H.*: The holy year of jubilee. i. m. 57.

⁵⁴³ *Csukovits E.*: Középkori magyar zarándokok. i. m. 71-72.

⁵⁴⁴ *Bossányi Á.*: Regesta Supplicationum. i. m. I. 196. (CD.)

⁵⁴⁵ *Lea, H. C.*: History of auricular confession. i. m. 205.

⁵⁴⁶ *Norman Housley*: The Avignon Papacy and the Crusades, 1305-1378. Oxford 1996. 155.

⁵⁴⁷ *Swanson, R. N.*: Praying for pardon i. m. 253. DF 291 937. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 144. fol. 191r. Bejegyzése az avignoni sorozatban: DF 292 754. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 113. fol. 220v. Kiadása: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. I. 791. (MCCIV.)

⁵⁴⁸ DF 291 939. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 144. fol. 197r-v. Itt Lajosnak öccse, András halálát követő nápolyi politikájáról, illetve öccse gyilkosainak megbüntetéséről szóló több éves tárgyalásokról van szó.

Erzsébettől, hogy fiát jobb belátásra térítse, nehéz nem észrevenni a pápai különleges adomány mögött húzódó érdeket. Amit még tovább erősít az a tény is, hogy a több mint négy éves vitát ezután sikerült hamarosan lezárni, és már 1352 első napjaiban megérkezett Avignonba a királyi küldöttség, mely tolmácsolta Lajos megegyezésre való készségét és a kérdésben mutatott nagylelkű engedményeit.⁵⁴⁹

Az 1350-es szentév alkalmával már felbukkant az a gyakorlat, melynek során a jubileum előnye és a keresztes hadjáratok céljai összekapcsolódtak. Amikor Mallorca lakói elnyerték a kegyet, hogy római zarándoklat nélkül is megszerezhessék a szentév kiváltságait, a pápa 30 000 forintot kért cserébe, melyet a keresztény hit védelmére, a hitetlenek ellen, vagy más kegyes cselekedetre kívánt fordítani. Az 1350-es év végén pedig, amikor III. Kázmér lengyel király kérvényezte a pápától, hogy hazájában szerezhesse meg a jubileumi teljes búcsút, akkor a hitetlenek – elsősorban a litvánok – elleni harcokban való elfoglaltságaira hivatkozott. A pápa teljesítette a király kérését, amiben nyilvánvalóan szerepet játszott III. Kázmér keresztes vállalkozása.⁵⁵⁰ Hasonlóra hazánk esetében először egy évszázaddal később, az 1450-re meghirdetett szentév alkalmával került sor, onnantól viszont általánossá vált, hogy a Magyarországon elnyerhető jubileumi kiváltságok bevételét a törökök elleni harcra átengedte a pápa.

A következő jubileumot 1390-re hirdette meg VI. Orbán pápa, aki az emberi élet rövidegére és Krisztus földi életének éveire hivatkozva, harminchárom évre csökkentette a jubileumi ünneplések idejét. Elődje, XI. Gergely már 1373-ban rendelkezett arról, hogy a jövőben a szentévi búcsú elnyeréséhez negyedikként a Santa Maria Maggiore-bazilikát is meg kell látogatni. VI. Orbán nem érte meg az 1390-es évet, ezért utódjára, IX. Bonifácra hárult a jubileum ünnepének megtartása, aki – ahogyan már korábban például az „*ad instar*” búcsúknál szó volt róla – igen bőkezűen bánt a vezeklés enyhítésére szolgáló kiváltságokkal. Kezdetben csak királyoknak, de ismét megadta a pápa a kegyet, hogy Rómába való látogatás nélkül is részesüljenek a búcsú előnyeiből. Így nyerte el a kiváltságot a portugál király és felesége, valamint II. Richárd angol király és felesége Anna, azzal a feltétellel, hogy az utazás költségét a római templomok felújítására adományozzák.⁵⁵¹ Am IX. Bonifác ennél is tovább ment, amikor a jubileumi év elteltével is engedélyezte bizonyos városoknak, hogy az ottani templom meglátogatásával a hívek elnyerjék a teljes búcsút, ha a római zarándoklat költségeinek egy részét az erre a célra kihelyezett ládába adományként bedobják. Ebben felfedezhető az a pápai

⁵⁴⁹ *Fraknoi V.*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. I. 235.

⁵⁵⁰ *Housley, N.*: The Avignon Papacy and the Crusades. i. m. 155. és 95.

⁵⁵¹ *Thurston, H.*: The holy year of jubilee. i. m. 61-62.

kegy, mely széles körben lehetővé tette, hogy a jubileumi búcsú előnyeit római zarándoklat nélkül is meg lehessen szerezni, mely a későbbiek folyamán gyakorlattá vált. 1394-ben Köln lakói és a kölni templomokat meglátogató hívek nyerhettek egész évben jubileumi búcsút, amennyiben – hasonlóan a római jubileumhoz, ám azokhoz képest enyhébb formában – a helyiek tizenöt, a távolról érkezők pedig hét napon át felkeresik a templomokat. Emellett az öregeknek, betegeknek, vagy azoknak, akik akármilyen okból nem tudtak elmenni, a római útra szánt költséget a kijelölt pénzgyűjtőknek kellett átadniuk, akik a bevétel felét Rómába küldték, másik felét a helyi templom restaurálására fordíthatták.⁵⁵² Hasonló kiváltságot nyert München, Prága, Magdeburg, és 1393-ban Csehország minden lakója is.⁵⁵³

Ezen kívül számos pap is elnyerte a jubileumi búcsú adományozásának jogát. Így például a ferences Henry Thurlow 1392. június 11-én azt a kegyet kapta a pápától, hogy tizenkét általa választott személynek, akik hét napon át az általa kijelölt templomokat kegyesen látogatják, és az adományait a templomokhoz viszik, jubileumi búcsút adhat.⁵⁵⁴ Úgy tűnik, hogy a Magyar Királyság ebben a formában nem vette ki részét az 1390-es jubileumi búcsúból. Ahogy korábban erről már volt szó, IX. Bonifác pápa végül 1402 decemberében maga vonta vissza a római jubileumi formában engedélyezett „*a poena et a culpa*” vagy „*plena indulgentia omnium peccatorum sourum*” búcsúkat.⁵⁵⁵ Ez a rendelkezés azokra a Rómán kívüli helyekre vonatkozott, melyek meglátogatásával a hívek szentévi teljes búcsút nyerhettek. Mivel ez a jubileum a skizma idejére esett, amikor Franciaország, Spanyolország és Katalónia az avignoni ellenpápát, VII. Kelement ismerte el, ebben az évben messze nem gyűlt össze akkora tömeg Rómában, mint a korábbiakban.⁵⁵⁶

Az 1400-as év nem volt hivatalosan meghirdetett szentév, de utólag annak tekintették.⁵⁵⁷ Ekkor ismét számos zarándok kelt útra az Örök Város felé az Itáliában dúló pestis és az utazást veszélyeztető rablók ellenére. Az V. Márton pápa idejére esedékes 1423. évi jubileum körül elég sok az ellentmondás és a homály, mivel számos kortárs és későbbi forrás nem említi meg a középkori keresztény egyház e fontos eseményét. Ennek ellenére nincs ok azt feltételezni, hogy elmaradt volna, ugyanis több hiteles külföldi író megemlékezik róla, mint például Francesco di Andrea is krónikájában. Ugyanebben az évben a pápa felháborodva írt

⁵⁵² Swanson, R. N.: Praying for pardon i. m. 256.

⁵⁵³ Borsa G.: A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú. i. m. 243. Doležalová, E. –Hrdina, J. – Šmahel, F. –Uhlíř, Z.: The Reception and Criticism of Indulgences in the Late Medieval Czech Lands. i. m. 106.

⁵⁵⁴ Swanson, R. N.: Praying for pardon i. m. 255.

⁵⁵⁵ Ottenthal, E.: Regulae cancellariae apostolicae. i. m. 76.

⁵⁵⁶ Thurston, H.: The holy year of jubilee. i. m. 62.

⁵⁵⁷ Borsa G.: A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú. i. m. 243.

levelet a Canterbury érseknek, aki 1420-ban – pápai engedély nélkül – a helyi székesegyház meglátogatóinak Anglia-szerte jubileumi búcsú formájában teljes búcsút ígért.⁵⁵⁸ Az egyes íróknál tapasztalható hallgatás egyik oka az lehet, hogy ennek a jubileumnak nem volt akkora hatása, mint a korábbiaknak, és jóval kevesebb zarándok látogatott Rómába még az 1390-es, vagy az 1400-as évhez képest is. Ez nem meglepő az ekkor Európában folyó véres harcok miatt, mint például a Franciaország és Anglia között zajló százéves háború, vagy német és közép-kelet-európai területeken a husziták elleni küzdelem. Emellett a kor néhány tekintélye is azt sugallta, hogy a zarándoklat árának valamilyen kegyes célra – például eretnekek elleni küzdelemre – való adományozása többet ér, mint Rómába zarándokolni.⁵⁵⁹ Ugyanakkor egyik két forrásban megemlékeznek a tömegről, mint például a Viterboi Krónikában, mely ír a jubileumi búcsú elnyerésének céljából Rómába tartó idegenekről. Hasonlóképpen a humanista Poggio Bracciolini is említi, hogy Rómát elárasztották a barbárok, akik a városba koszt és zűrzavart vittek.⁵⁶⁰

2.2. AZ 1450-ES JUBILEUMI BÚCSÚ

Az 1450-es jubileum az előzőekhez képest ismét hatalmas tömegeket vonzott az Örök Városba. Enea Sylvio Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa úgy becsülte, hogy naponta 4000 ember érkezett Rómába. A hatalmas tömeg miatt halálos balesetre is sor került: december 13-án a Szent Péter-bazilika felől hazafelé igyekvő sokaságból néhányan lovon vagy öszvéren mentek át Sant' Angelo hídon, ahol az állatok megijedtek és torlódást okoztak, a tömegből pedig sokan elestek, többeket eltapostak, és sokan a vagy a Tiberisbe zuhantak. V. Miklóst nagyon megrendítették az események, ezért a jövőbeli katasztrófát elkerülendő megtisztíttatta a híd bejáratát, és a hídfőhöz két kápolnát emeltetett, ahol naponta misét mondtak az áldozatokért.⁵⁶¹

Amellett, hogy számos hívő zarándokolt Rómába, ezt a búcsút a korábbinál sokkal többen nyerhették el római zarándoklat nélkül is. Az 1450-es év elején inkább csak előkelőségek és szerzetesi közösségek, később nagyobb területek, hercegségek, egyházmegyék és egész országok is. A monasztikus szerzetes közösségek elsősorban azért folyamodtak a jubileumi búcsú előnyeinek római zarándoklat nélküli elnyeréséért a pápához, mert szerzetesi szabályzatuk nem tette lehetővé, hogy elhagyják a kolostort. És igaz ugyan, hogy kósza hírek

⁵⁵⁸ Thurston, H.: The holy year of jubilee. i. m. 63-65.

⁵⁵⁹ Lea, H. C.: History of auricular confession. i. m. 208-209.

⁵⁶⁰ Thurston, H.: The holy year of jubilee. i. m. 64.

⁵⁶¹ Uo. 69-70.

keringtek arról már korábban is, hogy valamely pápák jubileum alkalmával engedélyezték a szerzeteseknek a kolostor elhagyását, ám ezek nélkülözték a valós alapot. Viszont e híresztelések miatt maga VI. Henrik király javasolta V. Miklósnak, hogy engedélyezze a jubileum elnyerését bizonyos személyeknek és közösségeknek római zarándoklat nélkül is.⁵⁶² Az 1450-es évek közepén, április 10-én a híres clunyi kolostor minden lakója elnyerte a kiváltságot, hogy a jubileumi év ideje alatt szabadon választott gyóntatójuk minden bűn alól feloldozza őket, még a Szentszéknek fenntartottak alól is, irregularitás vagy akármilyen kánonjogi akadály alól felmentést adjon, és jubileumi búcsút engedélyezzen nekik. Feltételként a pápa a papoktól harminc mise mondását és harminc vezeklő zsoltár elimádkozását kérte a szokásos litániával és könyörgéssel, a nem papoknak az egész halotti zsolozsmát kellett elmondaniuk a kilenc olvasmánnyal és ugyanennyi vezeklő zsoltárral, azok litániájával és könyörgésével. A laikus testvérek és a betegek is elnyerhették a kiváltságot, ha harminc napon át hatvan Miatyánkot és Üdvözlégy Máriát elmondtak. A szerzeteseknek azt is feltételül szabta a pápa, hogy harminc napon át templomuk oltárait imákkal és könyörgésekkel látogassák, aki pedig erre betegség miatt vagy más okból nem volt képes, annak gyóntatójával kellett egyeztetnie a búcsú elnyerésének feltételeiről.⁵⁶³ Hasonló engedélyt más szerzetesi közösségek is kaptak, sőt, augusztus 23-án a pápa minden ciszterci szerzetesnek – nőknek és férfiaknak egyaránt – megadta a jubileumi búcsút a clunyi apátságnak adott kiváltság mintájára.⁵⁶⁴ Az is előfordult, hogy egy-egy szerzetesi templom felújítására való összeg összegyűjtése céljából a környékbeli hívek az adott templom meglátogatásával és anyagi támogatásával nyerhették el a szentév előnyeit. Ezek közül egyik Mont-Saint-Michel bencés apátsága volt, mely Vilmos bíboros, apátsági adminisztrátor kérésére egy 1450. november 22-én kelt pápai bullával kapta meg a kiváltságot.⁵⁶⁵ Szerzetesi templomok más helyi búcsúszerzési lehetőségnél is megjelölésre kerültek a zarándoklatok célpontjaiként, illetve más esetben is előfordult, hogy az összegyűlt pénz felét szerzetesi templom felújítására kellett fordítani.⁵⁶⁶

A szerzetesek mellett világiak is – főleg uralkodók és előkelők – egyre többen nyerték el római zarándoklat nélkül a szentév kiváltságait. Mária, aragóniai királyné például két oklevelet is kapott a pápától. A korábban, május 23-án kelt bullában a pápa neki és általa

⁵⁶² Swanson, R. N.: Praying for pardon i. m. 250-251.

⁵⁶³ ASV Reg. Vat. vol. 393. fol. 329v-330r.

⁵⁶⁴ ASV Reg. Vat. vol. 394. fol. 200v-201r.

⁵⁶⁵ ASV Reg. Vat. vol. 403. fol. 209r-210v.

⁵⁶⁶ Például a Katalónia lakosainak adott kiváltságban olvasható, hogy többek között a barcelónai Kármelhegyi Szűz Mária ágostonos templomot kellett a híveknek felkeresniük búcsúnyerésért. ASV Reg. Vat. vol. 395. fol. 177r-177v. Margit angol királynénak pedig az általa adományozott összeg Rómába nem küldött felét valamelyik szerzetesi templom vagy ispotály javára kellett fordítania. ASV Reg. Vat. vol. 393. fol. 122v-123r.

választott huszonöt személynek engedélyezte, hogy gyóntatójuk által megjelölt négy vagy több templom harminc napon át történő meglátogatásával és alamizsna adakozásával jubileumi búcsút nyerjenek.⁵⁶⁷ Három hónappal később újabb oklevelet kapott a királyné, melyben már hatvan általa választott személlyel együtt nyerhette el a kiváltságot, ha a gyóntatók tanácsa szerint tetszőleges számú templomot a nők egy, a férfiak pedig három napon át meglátogatnak és ott meghatározott imákat mondanak, valamint a római zarándoklat költségeinek egyik felét Rómába küldik, másik felét valamelyik templom felújítására adják.⁵⁶⁸ Hasonló kiváltságot kapott egy hónappal később a már említett angol királyné, Margit, majd decemberben Izabella szicíliai királyné, valamint János és Johanna navarrai király és királyné is.⁵⁶⁹ A szentév előnyeinek elnyerői sorában számos előkelő található, elsősorban Nyugat-Európából, úgymint Itáliából, Hispániából, Angliából vagy Franciaországból. Ők általában ugyanazokkal a feltételekkel nyerték el a búcsút, mint az uralkodók: bizonyos templomokat kellett felkeresniük és bizonyos összeget kellett adományozniuk valamilyen jó célra, mely lehetett egy templom felújítása, vagy éppen a szegények megsegítése, ahogy például az angol Roberto Rodesnek is négy forintot kellett fizetnie a szegények javára.⁵⁷⁰ A templomokat több esetben konkrétan nem jelölte meg a kiváltság, hanem az illető által választott gyóntató belátására bízta kiválasztásukat. Az összeget is olykor hasonlóképpen a gyóntató tanácsára vagy a kedvezményezett nagylelkűségére bízta a pápa, ám előfordult az is, hogy konkrétan megadta az adomány nagyságát. Andrea Birago milánói polgárt és általa megnevezett négy személyt például nagyobb összeg, száz arany forint fizetésére kötelezte a pápa.⁵⁷¹ Azonban nem csak nyugat-európai előkelők szerezhettek hazájukban jubileumi búcsút, hanem – az elsők között – Hunyadi János kormányzó, felesége és gyerekei is. Ő 1450. április 12-én nyerte el a kiváltságot, hogy – mivel elfoglaltságai és a török ellen vívott harc miatt nem tudott Rómába menni – a váradi bazilika három napon át történő meglátogatásával jubileumi búcsút kapjon, pénzadomány fizetése nélkül.⁵⁷² A jubileumi év eltelte után 1452. március 3-án pedig Újlaki Miklós erdélyi vajda, felesége Margit és két gyermekük, Miklós és Katalin kért a pápától halálos ágyon elnyerhető

⁵⁶⁷ ASV Reg. Vat. vol. 394. fol. 272r.

⁵⁶⁸ ASV Reg. Vat. vol. 392. fol. 89r-v. Az nem egészen világos, miért kapott két kiváltságlevelet is Mária. A kettő között legfőbb különbség az általa a kiváltság elnyerésére választható személyek számában és a feltételekben van.

⁵⁶⁹ Margit királyné kiváltsága: ASV Reg. Vat. vol. 393. fol. 122v-123r. Izabella kiváltsága: ASV Reg. Vat. vol. 412. fol. 354v-355r. János és Johanna kiváltsága: ASV Reg. Vat. vol. 393. fol. 154v-155r.

⁵⁷⁰ ASV Reg. Vat. vol. 391. fol. 245r-v.

⁵⁷¹ ASV Reg. Vat. vol. 393. fol. 87r-v. Igaz, hogy ebben a kiváltságlevélben többet is nyertek a kedvezményezettek, hiszen halálos ágyon elnyerhető teljes búcsút is kaptak, ami ekkor még nem minden esetben járt együtt a jubileumi búcsúval.

⁵⁷² ASV Reg. Vat. vol. 391. fol. 249r-v.

búcsún kívül jubileumi kiváltságot is.⁵⁷³ Gyakran előfordult, hogy valaki nem csak maga számára, hanem másoknak is kérvényezte a vezeklés egészének elengedését, ahogy az a személyeknek adott halálos ágyon elnyerhető búcsú esetében is számtalanszor előfordult. Amikor Boleszláv mazóviai fejedelem és felesége Anna, valamint lányuk Barbara kapott kiváltságlevelet V. Miklós pápától, rajtuk kívül még száz általuk választott személy is elnyerhette a jubileum előnyeit.⁵⁷⁴ Az is előfordult, hogy a férfiak bizonyos számú férfit, a nők pedig bizonyos számú nőt nevezhettek meg további kedvezményezettként. Arthur, Richmond comese például tizenkét férfit, felesége, Katalin pedig ugyanennyi nőt választhatott a kiváltság elnyerésére.⁵⁷⁵

Az 1450-es jubileum kiváltságait V. Miklós pápa olykor egész egyházmegyéknek is adományozta helyi templomok meglátogatásával, bár jellemzően inkább a jubileumi év elteltével, 1451-ben. Elsőként Peter von Schaumberg bíboros, augsburgi püspök kérésére az augsburgi és a konstanzi egyházmegye tagjai nyerhették el saját egyházmegyéjük területén lévő templomok meglátogatásával a szentévi búcsút. Számukra V. Miklós szigorúbb feltételeket szabott, mint a későbbiekben. Előírta ugyanis, hogy hét hétfőn és szerdán tartózkodjanak a hústól, hét pénteken át a tejtől, és ezeken a péntekeken böjtöt is tartsanak. Ugyanezen a huszonegy napon pedig minden reggel keressék fel a templomot, háromszor körbejárva mondjanak az elhunytakért tíz Miatyánkot és tíz Üdvözlégy Máriát, majd a templomban harminc Miatyánkot és Üdvözlégyet imádkozzanak el, tízet az egyházért, tízet a királyért és a békéért, és tízet saját bűneikért, majd pedig hallgassanak szentmisét. A világi papoknak huszonegy misét kellett bemutatniuk, hetet a békéért, hetet a bűneikért, hetet pedig az elhunytakért. A bullában továbbá arról is rendelkezett V. Miklós, hogy a hús- vagy tejböjtöt mással is meg lehet váltani, például a haltól vagy bortól való tartózkodással, és hogy a római zarándoklat költségeinek felét kell adományként felajánlani, melynek egyik felét Rómába kell küldeni, másik felét Peter bíboros címertemploma vagy más templom felújítására kell fordítani.⁵⁷⁶ 1451 júliusában a Lyon-i, Lausanne-i, és a Sion-i egyházmegye tagjai kapták ugyanezt a kiváltságot, sokkal enyhébb feltételekkel, ugyanis nekik elég volt csupán tíz napon át felkeresni a gyóntatójuk által meghatározott templomokat, és a római útra szánt költségek negyedét adományozni alamizsnaként. Azoknak pedig, akik nem tudtak elzarándokolni a templomokba, vagy nem állt módjukban a kért összeget befizetni, gyóntatójuk valamilyen más

⁵⁷³ Lukcsics P.: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 302-303. (1250.)

⁵⁷⁴ ASV Reg. Vat. vol. 394. fol. 240v-241r.

⁵⁷⁵ ASV Reg. Vat. vol. 412. fol. 304r-v.

⁵⁷⁶ Paulus, N.: Geschichte des Ablasses. i. m. 188. ASV Reg. Vat. vol. 403. fol. 50r-51v.

helyettesítő cselekedetet írhatott elő.⁵⁷⁷ A máltai püspökség tagjai szintén a francia egyházmegyékhez hasonló enyhébb feltételekkel nyerhettek búcsút.⁵⁷⁸

Magyar szempontból is legjelentősebb momentuma ennek a jubileumi ünnepnek, hogy nem csupán egyes személyek, szerzetesek, egyházmegyék, kisebb területek, hanem olykor egész országok minden lakója is felmentést kapott a római zarándoklat alól a jubileumi előnyök elnyeréséhez. Ezek közül az első éppen a Magyar Királyság volt. 1450. január 29-én ugyanis Hunyadi János kormányzó azt kérte a pápától, hogy mivel sokan szeretnének Rómába menni, de az ellenségtől való rettegés, a tennivalók vagy más akadályok miatt nem tehetik, engedélyezze, hogy otthon, Magyarországon is megszerezhessék a jubileumi búcsú kiváltságait.⁵⁷⁹ A pápa kedvezően válaszolt Hunyadi kérésére, és április 12-én kelt bullájában a magyarokat félelemben tartó török fenyegetésre, s egyben az egész keresztény világot fenyegető veszélyre való tekintettel az ország minden főpapjának, bárójának, katonájának és más nemesének engedélyezte, hogy amennyiben a jubileumi év folyamán a székesfehérvári vagy a váradi székesegyházat három napon át felkeresik, és a római zarándoklat költségeinek felét az erre elrendelt ládákba dobják, elnyerhetik a jubileumi búcsú előnyeit.⁵⁸⁰ Két hónapra rá Hunyadi ismét a pápához fordult, megköszönte korábbi engedélyét, majd kérte, hogy *„határozza el ennek az ingyen adott kegyelemnek bőkezűbb széjjelosztását, [...] hogy azokkal egyetemben, akikhez e malaszt már első kérésünkör eljutott, azok is az üdvösség útját járassák, akik az egyetemes meghívás alapján, ugyanannyi kegyelem birtokában kívánják azt elérni.”*⁵⁸¹ Küldöttjére, Miklós dékánra bízta további kéréseinek tolmácsolását, mint például a búcsú elnyerési idejének meghosszabbítását. V. Miklós ismét pozitív elbírálásban részesítette Hunyadi kérését, és november 3-án kelt bullájában megadta mindazt, amit kért: vagyis kiterjesztette a búcsú megszerzésének lehetőségét az ország mindkét nembeli minden lakosára, és az elnyerés határidejét a következő év áprilisáig elhalasztotta. Mivel pedig akár négy munkanapot is igénybe vett a két korábban megnevezett székesegyház meglátogatása, a pápa úgy rendelkezett, hogy a hívek bármelyik székesegyházat felkereshetik. Az adományként felajánlott pénzről és gyűjtésének módjáról is szólt a bulla: mindenkinek a római zarándoklat költségeinek felét kellett befizetnie a székesegyházakban elhelyezett, három lakattal őrzött

⁵⁷⁷ ASV Reg. Vat. vol. 396. fol. 14r-15r.

⁵⁷⁸ ASV Reg. Vat. vol. 396. fol. 16v-18r.

⁵⁷⁹ V. Kovács Sándor: Magyar humanisták levelei. XV-XVI. század. Budapest 1971. 144-145.

⁵⁸⁰ ASV Reg. Vat. vol. 391. fol. 251v-253r. Regesztája: Lukcsics P.: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 277. (1104.)

⁵⁸¹ V. Kovács S.: Magyar humanisták levelei. i. m. 162-163.

ládába.⁵⁸² Ezen kívül a bulla másolatainak elkészítéséről olvasható rendelkezés a kiváltságlevélben: két megbízható jegyző és az esztergomi vagy a kalocsai érsek – esetleg mindkettő – pecsétjével kellett minden másolatot ellátni. A bullának egy ilyen átirata ismeretes, melyet Szécsi Dénes esztergomi érsek adott ki 1451-ben, s mely a lőcsei plébániatemplom ajtajára volt kifüggesztve.⁵⁸³ Ebben az érsek mindkét pápai bulla rövid és pontos összefoglalását adja.

A hazai búcsúszerzési lehetőség ellenére számos hívő kereste fel az Örök Várost Magyarországról, amit többek között a Penitenciáriához benyújtott kérvények száma bizonyít. A zarándokok motivációját tekintve elmondható, hogy elsősorban a gyóntató vagy a városi igazságszolgáltatás által megkövetelt vezeklés céljából vállalkoztak a fáradtságos és veszélyes útra, amit mutat a kérvények tárgya, mely ekkor elsősorban valamilyen súlyosabb vétek alóli feloldozásra vonatkozott.⁵⁸⁴ Mindenesetre ezek az adatok adnak egyedül képet az 1450-es szentév előnyeit megszerző magyar kedvezményezettekről, azok társadalmi helyzetéről, vagy származási helyéről, tekintve, hogy Magyarországon kibocsátott búcsúlevél ebből az időszakból még nem áll rendelkezésre az alaposabb kutatás elvégzéséhez.

A Magyar Királyságnak adományozott kiváltságokat időben követte az Alfonz aragóniai király fennhatósága alá tartozó területeknek, valamint Franciaországnak engedélyezett jubileumi búcsú, majd Skócia, Lengyelország és Mechelen kapta meg ugyanezt a kiváltságot.⁵⁸⁵ Jóval a jubileumi év eltelte után pedig 1454. december 1-én Írország és Anglia is elnyerte a búcsú előnyeit.⁵⁸⁶ A feltételek alapvetően megegyeztek, eltérés a felkeresett

⁵⁸² Érdekes momentum, hogy a lengyeleknek még ugyanebben a hónapban adott bullában a pápa úgy rendelkezett, hogy a ládát négy lakattal kell lezárni. ASV Reg. Vat. vol. 393. fol. 17r-v. Kiadása: *Augustinus Theiner: Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia, maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita. II. (1410-1572) Roma 1861. 80-81. (CXIX.)* Az íreknek 1454-ben adott bullában szintén három lakatról van szó. ASV Reg. Vat. vol. 430. fol. 228v-230r.

⁵⁸³ DL 44 601. Kiadása: *Wagner, Carolus.: Analecta Scepusii sacri et profani. I. Bécs 1774. 277-278.*

⁵⁸⁴ *Erdélyi Gabriella: A Sacra Poenitentiarum Apostolica hivatala és magyar kérvényei a 15-16. században. Második közlemény. Levéltári Közlemények 76. (2005/1) 63-103. 89.*

⁵⁸⁵ V. Alfonz fennhatósága alatt álló területeknek: ASV Reg. Vat. vol. 392. fol. 113v-114r. és ASV Reg. Vat. vol. 395. fol. 79r. Franciaország kiváltságáról: ASV Reg. Vat. vol. 403. fol. 253v-254r. Kiadása: *Maria Salvioni: Collectionis bullarum brevium, aliorumque diplomatum sacrosanctae Basilicae Vaticanae. II. Ab Urbano V. ad Paulum III. Roma 1750. 137.* Skóciának: ASV Reg. Vat. vol. 403. fol. 63v. Lengyelországnak: ASV Reg. Vat. vol. 393. fol. 17r-v. Kiadása: *Theiner, A.: Vetera monumenta Poloniae. i. m. II. 80-81. (CXIX.)* A feltételek enyhítéséről: ASV Reg. Vat. vol. 396. fol. 145r. Kiadása: *Theiner, A.: Vetera monumenta Poloniae. II. i. m. 86. (CXXVIII.)* Mechelennek: ASV Reg. Vat. vol. 393. fol. 360v-361v., ASV Reg. Vat. vol. 395. fol. 93v., és ASV Reg. Vat. vol. 396. fol. 86v-87v. Mechelen Fülöp herceg közbenjárására nyerte el a kiváltságot. 1451-ben nyolc hónapon át (áprilistól novemberig) számos hívő zarándokolt Mechelenbe, nem csupán Németalföldről, hanem Franciaországból és más területről is. A bevétel felét a helyi templomok felújítására kellett fordítani, ennek köszönhetően épült fel a Szent Rumbold-katedrális hatalmas tornya is. A következő években negyven napon át szintén el lehetett nyerni ezt a búcsút. *Caspers, M. A. C.: Indulgences in the Low Countries. i. m. 74.*

⁵⁸⁶ Írország: ASV Reg. Vat. vol. 430. fol. 228v-230r. Anglia: ASV Reg. Vat. vol. 430. fol. 232v-234v.

templomok és a látogatás napjainak számában volt. Az Aragónia területén élő híveknek például ugyanúgy, mintha Rómába mentek volna, tizenöt napon át kellett bizonyos templomokhoz elzarándokolniuk, ahogy a Mechelenben élőknek is, igaz, hogy ott csak a városiaknak, a távolról érkezőknek már nyolc nap is elég volt a búcsú elnyeréséhez. Ezzel szemben a magyar és a lengyel híveknek elég volt, ha csupán három napon át keresték fel valamelyik templomot. Hasonlóképpen, míg Németalföld lakosainak Mechelen város hét templomát kellett felkeresniük, addig a lengyeleknek elég volt két templomot, míg a skótoknak egyet – Glasgow katedrálisát –, ahogyan a magyaroknak is csupán egyet, a novemberi bulla értelmében. A befizetett összeg mennyiségében kisebb eltérések mutatkoznak, ugyanis Magyarország kivételével, ahol a római zarándoklatra szánt költségek felét kellett befizetni, mindenhol többnyire elég volt ennek a negyedét adni. Igaz, hogy kezdetben a lengyel híveknek is ezt szabta meg a pápai bulla, de később kérték az enyhítést, ahogy Mechelen lakosai is, akiknek először a Rómában adományozandó teljes összeg volt feltételként megfogalmazva, de ezt később a pápa az utazás költségeinek negyedére változtatta. A bullák többségében a pápa azt is engedélyezte, hogy azok, akik nem tudják a teljes kiszabott összeget odaadni, valamilyen más, a gyóntató által kiszabott kegyes cselekedetet hajtsanak végre, vagy ha pénzben nem tudnak fizetni, valamilyen más, hasonló értékű adományt adjanak, mint például gyertyát, ahogyan a Mont-Saint-Michael-i apátságnak adott bullából kiderül.⁵⁸⁷ Magyarország esetében erre, és az adomány mennyiségének csökkentésére valószínűleg éppen azért nem került sor, mert a török elleni hadjáratra szánták a befolyt pénzt. Ugyanakkor éppen e cél eredményezhette azt is, hogy a kiváltság elnyerésének vallási feltételei hazánk esetében enyhébbek voltak. A Magyar Királyságnak adott jubileumi búcsú továbbá nem csupán azért jelentős, mert hazánk elsőként részesült a kegyben, hogy római zarándoklat nélkül mindenki elnyerhesse a búcsú előnyeit, hanem mert az összegyűjtött összeg egészét a magyar királynak engedte át a pápa, a török elleni küzdelemre és más szükségleteire. A többi ország esetében legalább a pénz negyedét, de legtöbbször a felét el kellett küldeni Rómába az ottani bazilikák felújítására vagy a pápa más szándékainak megvalósítására. A lengyeleknek kellett a pénznek csupán negyedét továbbítaniuk a Szentszéknek, ugyanis V. Miklós úgy rendelkezett, hogy az adományok felét Kázmér király a tatárok elleni küzdelmekre vagy más célra fordíthatja, a másik felét két egyenlő részre osztva, egyiket Zsófia anyakirályné költhette az igaz hithez való visszatérés céljából leányok kiházásítására, másikat pedig Rómába kellett küldeni. A török elleni harcokat szolgáló pénz gyűjtése lehetett az oka annak is, hogy a pápa hazánkban meghosszabbította a kiváltság

⁵⁸⁷ ASV Reg. Vat. vol. 403. fol. 209r-210v.

elnyerésének idejét, így két hónap helyett öt állt a hívek rendelkezésére a búcsú feltételeinek teljesítésére. Általában ugyanennyit, vagy kicsit kevesebbet, négy hónapot engedélyezett az egyházfő más országok híveinek is. Ez alól kivételt a franciák képeztek, akiknek 1450. november 1-től a következő év húsvétjáig, vagyis 1451. április 25-ig volt lehetőségük a feltételek teljesítésére, ami összesen hat hónapot jelentett. Ekkor tehát még többnyire nem adta meg azt a kegyet a pápa, hogy több éven át elnyerhessék a hívek a jubileum előnyeit, mint az 1480-as vagy 1500-as szentév alkalmával.

A jubileumi búcsú előnyeit tehát számos hívő elnyerhette, akár elzarándokolt Rómába, akár hazai templomot keresett fel. A búcsúlevelek egy idő után hasonló formában, de az aktuális sajátosságok megfogalmazásával kerültek kiállításra. A jubileumi kiváltság nem ugyanazt a lelki előnyt biztosította, mint a halálos ágyon elnyerhető teljes búcsú, ám bizonyos esetekben mindkettőt elnyerte egy-egy személy. 1450-ben Francisco Sforza, Milánó hercege kérte V. Miklóstól a szentév előnyeit.⁵⁸⁸ A pápai kiváltságlevél a szokásos formával kezdődik, melyben olvasható, hogy a kedvezményezett szeretne Rómába menni a jubileumi búcsú elnyeréséért, de bizonyos okokból nem teheti, ezért alázatosan kéri a pápát, hogy enélkül is részesítse a búcsúban. Innentől azonban a szabadon választott gyóntatónak adott különleges feloldozási engedélyek formájában folytatódik az oklevél, a minden bűn alóli feloldozás engedélyével, illetve az ezzel gyakran együtt járó halálos ágyon adható teljes búcsú adományozásának kinyilvánításával. Ez után a szentévi kiváltságlevelekben olvasható rész következik magának a jubileumi búcsúnak a szokásos feltételekkel történő engedélyezésével. Ezt a confessionalékból ismert „*Sic tamen...*” kezdetű mondat követi a kirótt vezeklés végrehajtásának elrendeléséről, majd a búcsúban való hamis bizakodás elkerüléséről szóló „*Et ne, quod absit*” kezdetű mondat zárja a kiváltságlevelet. Hasonló formában kiállított oklevelet többen kaptak, így például János navarrai király és felesége, Johanna is.⁵⁸⁹ Francisco Sforza felesége, Bianka Mária is férjéhez hasonlóan megkapta a jubileumi és a halálos ágyon elnyerhető teljes búcsút, ám az ő kiváltságlevelében a „*Sic tamen...*” és a „*Et ne, quod absit...*” mondatok nem szerepelnek. Lényegét tekintve tehát ezek a kiváltságok „*semel in vita et semel in mortis articulo*” teljes búcsúk voltak, széles körű feloldozási engedéllyel, melyek a személyeknek adott kiváltságok megfelelői voltak, azzal a különbséggel, hogy a kedvezményezett életében is elnyerhette egyszer a búcsút. A két engedély nem ugyanazt jelentette, hiszen az oklevelek is megkülönböztették őket: az aragóniai híveknek szóló második kiváltságlevél például úgy

⁵⁸⁸ ASV Reg. Vat. vol. 394. fol. 245v-246r.

⁵⁸⁹ ASV Reg. Vat. vol. 393. fol. 154v-155r.

fogalmaz, hogy mind a jubileumi, mind a halálos ágyon elnyerhető búcsú kiváltságait megkapják.⁵⁹⁰ A kétféle elengedésnek ugyanakkor néha összerosódtak a határai, ugyanis arra is van példa, hogy valaki szentévi kiváltság előnyeinek elnyerését kívánva halálos ágyon elnyerhető teljes búcsút kapott, mint például a francia Lyon egyházmegyei Szent Eugend bencés apátság tagjai 1451. április 3-án.⁵⁹¹

A szentév alkalmából elkövetett visszaélések és túlkapások ellen V. Miklós pápa igyekezett határozottan fellépni. Az 1450-es év folyamán például Andrea Donato római szenátorhoz fordult, mert tudomására jutott, hogy számos pénzváltó, bankár, húsáros, pék és más kereskedő a zarándokokat anyagilag igencsak megkárosítja, amikor például húst vagy kenyeret többszörös áron ad el nekik. Ezért kérte a pápa a szenátort, hogy szüntesse meg az igazságtalanságot a városban és lépjen fel az efféle visszaélések ellen.⁵⁹² A világiak által elkövetett visszaélések mellett a pápa az egyház, sőt, a saját maga részéről túlzásnak ítélt adományozásokról is intézkedett. 1453. február 1-én kelt kancelláriai utasításában ugyanis arról rendelkezett, hogy mivel a nép körében kárt és botrányt okoz az egyházi javadalmak kiskorúaknak (*in minori etate*) való adományozása, ezért ezeket visszavonja, s ezzel együtt a szentév alkalmából túlságosan fiataloknak adott jubileumi búcsút is. Kiskorúnak azok számítottak a rendelkezés szerint, akik az adott időpontban, vagyis 1453. február 1-én még nem töltötték be tizennyolcadik életévüket. Mindenki más kiváltsága megerősítést nyert.⁵⁹³ Mindez a jubileumi év szempontjából valószínűleg nem jelentett nagy visszavonást, viszont a pápai ellenőrzés jelenlétét mutatja. A rendelkezés vonatkozott a jövőben V. Miklós pápa által kibocsátott kiváltságokra is, így érintette az 1454-ben Írországból, Angliából és Walesben meghirdetett jubileumi búcsú kedvezményezettjeit is.

2.3. AZ 1475-ÖS JUBILEUMI BÚCSÚ

Az 1475-ös szentévet II. Pál pápa hirdette meg 1470. április 19-én „*Ineffabili providentia*” kezdetű bullájával. Ebben az ember törekenységére, különböző betegségekre, és az embereket ért csapásokra hivatkozva elrendelte, hogy a jövőben jubileumi év harminchárom helyett huszonöt évente kerüljön megrendezésre. Ennek megfelelően, aki az 1474-es év karácsonyának vigíliájától 1475 karácsonyáig a szokásos négy bazilikát meglátogatta, az

⁵⁹⁰ „...illam indulgentiam et remissionem et concessionem, videlicet tam jubilei quam etiam plene remissionis in mortis atriculo” ASV Reg. Vat. vol. 395. fol. 79r.

⁵⁹¹ ASV Reg. Vat. vol. 403. fol. 1v-2r.

⁵⁹² ASV Reg. Vat. vol. 396. fol. 79v.

⁵⁹³ Meyer, A.: *Regulae, ordinationes et constitutiones Cancellariae apostolicae*. i. m. V. Miklós 49.

elnyerhette „minden bűne legteljesebb bűcsúját.” II. Pál pápa azonban 1471-ben elhunyt, ezért utódjára, IV. Sixtusra hárult a szentév lebonyolításának feladata. Az új pápa 1472. március 26-án kelt bullájában megerősítette elődje jubileummal kapcsolatos rendelkezését, majd 1473. augusztus 29-én újabb bullát bocsátott ki, melyben határozatlan időre felfüggesztett minden teljes bűcsút, nehogy ezek miatt a hívek ne akarjanak Rómába zarándokolni.⁵⁹⁴ 1474 karácsonyával kezdetét vette a szentév, amire ismét sokan felkeresték az Örök Várost. Bizonyos becslések szerint nagycsütörtökön 200 000 embert áldott meg a pápa. Ez minden valószínűség szerint csupán fikatív szám, ám azt mutatja, hogy rengetegen mentek Rómába a szentévben, különösen a nagyobb ünnepek alkalmával.⁵⁹⁵ Jelentős nyugat-európai fejedelmek mellett, mint Ferdinánd nápolyi király, Dorottya dán királyné, Burgundiai Antal és Sarolta letett ciprusi királynő, Újlaki Miklós is – aki ekkor a boszniai királyi címet viselte – felkereste az Örök Várost 110 lovassal.⁵⁹⁶ A jubileum végül nem végződött túlságosan szerencsésen, hiszen novemberben a Tiberis megáradt, elöntötte a város nagy részét, olyannyira, hogy a zarándokok csak csónakkal tudták megközelíteni a falakon kívüli Szent Pál-bazilikát, az elárasztott területeken pedig különféle halálos betegségek – mint pestis vagy malária – ütötték fel fejüket.⁵⁹⁷

E jubileumi év kedvezményeit is számos más helyen el lehetett nyerni római zarándoklat nélkül. Elsőként a dél-itáliai lakosok kapták meg a lehetőséget 1476. január 1-én, hogy beneventói templomok meglátogatásával és ott előírt imák – vagyis hét vezeklő zsoldár a litániákkal vagy hatvan Miatyánk és Úrangyala – elmondásával elnyerjék a bűcsút.⁵⁹⁸ Természetesen adakozni is kellett, melynek összegét társadalmi státusz szerint állapította meg a pápa: érseknek, püspöknek, hercegnek, örgrófnak, grófnak, vagy hercegnőnek, örgrófnőnek, grófnőnek négy forintot, apátnak, bárónak, bárónőnek hármat, nemesnek, dokornak vagy ezek feleségeinek kettőt, más társadalmi réteghez tartozónak pedig egy forintot kellett fizetnie. Ám a pápa azt is megengedte, hogy aki nem tud ennyi pénzt adományozni, az lelkiismerete szerint adakozzon, akinek pedig egyáltalán nem állt módjában alamizsnát adni, annak elég volt csupán a templomokat meglátogatni és az előírt imákat elmondani. Az összegyűlt pénz egyharmadát a helyi templom felújítására, kétharmadát pedig a török elleni hadjáratra kellett fordítani. Hasonló kiváltságot kapott Észak-Itáliában Romagna tartomány minden lakosa és a bolognai templomot

⁵⁹⁴ „plenissimam omnium peccatorum suorum veniam”. *Baronius, C.*: *Annales ecclesiastici*. i. m. 29. kötet 496-497. és 549. ill. *Amort, E.*: *Historia Indulgentiarum*. i. m. 78-79.

⁵⁹⁵ *Thurston, H.*: *The holy year of jubilee*. i. m. 74.

⁵⁹⁶ Uo. 75. *Fraknói V.*: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései* i. m. II. 146.

⁵⁹⁷ *Thurston, H.*: *The holy year of jubilee*. i. m. 75.

⁵⁹⁸ *Francisco Antonio Zaccaria*: *Dell’anno santo*. Opera divisa in quattro libri, storico l’uno, l’altro ceremoniale, il terzo morale, l’ultimo polemico. I. Roma 1775. 194-205.

felkereső hívek.⁵⁹⁹ Nem egészen két hét múlva, január 12-én István moldvai fejedelem kérésére a helyi hívek is elnyerhették a jubileumi búcsút, ha a Moncastrum-i székesegyházat és két másik templomot meglátogattak pünkösdkor és az azt követő két napon, illetve személyesen mentek a török ellen harcolni, vagy a hadjáratra adakoztak.⁶⁰⁰ Ez esetben a keresztes búcsú előnyeit is megszerezhették. Három hónappal később, április 9-én a pápa meghosszabbította a moldvai jubileumi búcsút, és vagyoni helyzet alapján írta elő a kötelező adomány mennyiségét: akiknek javai 300 magyar aranyforintot tettek ki, azok öt forintot, akiknek 200-at, azoknak három, akiknek 100-at, azoknak két, akiknek 50-et, azoknak egy, akiknek pedig nem érte el az 50 forintot sem jövedelmük, azoknak fél forintot kellett adniuk. Az összegyűlt adomány egészét pedig kötelesek voltak a török elleni hadjáratra fordítani.⁶⁰¹ Az ellenszolgáltatásként nyújtandó pénz hasonló meghatározása történt a skótoknak 1476. február 1-jén adott kiváltságban is, mely Glasgow katedrális meglátogatását írta elő a búcsú elnyerésének érdekében, az összegyűlt pénz harmadát pedig a székesegyház javára, kétharmadát a török elleni hadjáratra kellett fordítani.⁶⁰² A raguzai híveknek adott szentévi búcsú esetében a városfal felújítása volt az a jelentős cél, amire a társadalmi státusznak megfelelő adományozásból összegyűlt pénz felét átengedte a pápa. Három évre rá, 1479. május 26-án a raguzai jubileumot ismét meghirdette az egyházfő keresztes hadjáratral egybekötve.⁶⁰³ Hasonlóképpen római utazás nélkül szerezhették meg a jubileum előnyeit Anglia, Írország, Franciaország, Svájc és Burgundia lakói.⁶⁰⁴ E jubileumi búcsú alkalmával szintén előfordult, hogy valamilyen kegyes cselekedetet, vagy megszentelt helynek a felépítését, felújítását támogatta a szentévi búcsú elnyerésekor befizetett összeggel a pápa. 1478. április 4-án például a Saint Andrews érsekség területén lévő *Lesuard*-i templomban a szegények számára építendő ispotály létesítésére adott jubileumi búcsút az egyházfő, ahol a pénz kétharmadát magára az építkezésre, egyharmadát pedig a török elleni hadjáratra kellett költeni.⁶⁰⁵ Az is előfordult valamelyik előkelő kérésére, hogy a pápa az illető temetkezésre megjelölt templomát támogatta jubileumi búcsúval. 1476. február 15-én Robert Chamberleyn lovag Norwich egyházmegyei angol lord kérésére IV. Sixtus pápa az ágostonos Yxworth-i

⁵⁹⁹ *Paulus, N.*: Geschichte des Ablasses. i. m. 190.

⁶⁰⁰ DF 292 546. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 578. fol. 92r-93v. Kiadása: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. II. 452-453. (DCXXXVI.)

⁶⁰¹ DF 292 533. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 546. fol. 143r-144v. Kiadása: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. II. 449-451. (DCXXXIV.)

⁶⁰² *Augustinus Theiner*: Vetera monumenta Hibernorum et Scotorum historiam illustrantia, quae ex Vaticani, Neapolis ac Florentiae tabulariis. (1216-1547) Roma 1864. 474-476. (DCCCLIX.)

⁶⁰³ *Augustinus Theiner*: Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis. I. (1198-1549) Roma 1863. 503-505. (DCLXXVIII.), 515-516. (DCLXXXVI.)

⁶⁰⁴ *Paulus, N.*: Geschichte des Ablasses i. m. 190-191.

⁶⁰⁵ *Theiner, A.*: Vetera monumenta Hibernorum et Scotorum i. m. 481-482. (DCCCLXIV.)

templomot nagybőjt második vasárnapján és Szűz Mária születésnapján meglátogató híveknek engedett tíz évre jubileumi búcsút, azzal a feltétellel, hogy imádkoznak Rogerért, feleségéért, valamint anyjáért életében és halála után.⁶⁰⁶ Tíz év elteltével pedig kétszáz év és kétszáz negyvened búcsú volt nyerhető a templomban. Ahogyan az 1450-es jubileum idején, úgy most is megkapta a szentévi búcsút római zarándoklat nélkül több szerzetesközösség – mint például a ferencesek vagy a domonkosok – és magánszemély is, mint például Kasztíliai Ferdinánd és családja.⁶⁰⁷ Az 1475-ös szentévi búcsú idejére tehát kialakult a gyakorlat a római zarándoklat nélküli kiváltságnyerést illetően, és az erről szóló kiváltságok formulái is kezdtek állandósulni. V. Miklós pápa azonban elsősorban római vagy hazai templomok felújítására fordította az összegyűlt adományokat és csak kisebb részben a török ellen, IV. Sixtus pápa viszont nagyobb hangsúlyt fektetett a török elleni hadjáratokra a begyűjtött pénz felhasználásáról való rendelkezésekben, ami elsősorban a török veszélynek a két jubileumi év között eltelt huszonöt év alatti növekedésével magyarázható. Ugyanakkor mindkét esetben elmondható, hogy akik nem tudtak pénzt adni a lelki előnyök megszerzésére, azok anyagi ellenszolgáltatás nélkül is elnyerhették a szentévi búcsút. Emellett ez volt az a jubileum, melynek nyugat-európai kedvezményezettjei már többnyire nyomtatott oklevelet kaptak a kiváltság megszerzéséről, elsősorban a német területeken, ami igen megnövelte a búcsúszerzők számát.⁶⁰⁸

A magyar és külföldi szakirodalomban elterjedt nézet, hogy 1476-ban Magyarországon ismét jubileumi búcsút lehetett nyerni, és ennek lebonyolításával a pápa Gabriele Rangone de Vérone erdélyi püspököt bízta meg.⁶⁰⁹ Ám ez az eredeti dokumentumok tükrében nem egészen helytálló. A források megvizsgálása inkább arra enged következtetni, hogy ekkor a pápa keresztes hadjáratot hirdetett hazánkban.⁶¹⁰ A jubileumi búcsú tényleges meghirdetésére 1479-ben Giovanni d’Aragona bíboros által került sor, akit ekkor küldött IV. Sixtus pápa Magyarországra, valamint Cseh-, és Lengyelországba. A bíboros legfőbb feladata az volt, hogy az uralkodók közötti békét előmozdítsa és a török elleni hadjárat ügyét előbbre vigye.⁶¹¹ Ennek érdekében számos kiváltság adományozását engedélyezte neki a pápa 1479.

⁶⁰⁶ ASV Reg. Vat. vol. 640. fol. 226v. Regesztája: <http://www.british-history.ac.uk/cal-papal-registers/brit-je/vol13/pp157-158> (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)

⁶⁰⁷ *Paulus, N.*: Geschichte des Ablasses. i. m. 192.

⁶⁰⁸ *Falk Eisermann*: The Indulgence as a Media Event: Developments in Communication through Broad-sides in the Fifteenth Century. In: Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe. Szerk. Robert Norman Swanson. Leiden 2006. 309-330. 314.

⁶⁰⁹ Vö. *Borsa G.*: A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú. i. m. 243-244. *Sümei J.*: Adatok a penitencia és a búcsúk történetéhez i. m. 143. *Paulus, N.*: Geschichte des Ablasses. i. m. 191.

⁶¹⁰ E búcsú tárgyalására a keresztes búcsúk között kerül sor. Ld. „A török elleni keresztes búcsúk a 15. században” című fejezetet.

⁶¹¹ *Kalous, A.*: Late medieval Papal Legation. i. m. 181-182.

június 1-jén kelt követi megbízatásában. A török elleni hadjárat megsegítésére azt is elrendelte IV. Sixtus, hogy a bíboros jubileumi búcsút hirdessen legátusi területén belül.⁶¹² A megbízatásban a már ismert, az 1450-es szentév előnyeinek Magyarországon történő megszerzését indokló megfogalmazás olvasható a római zarándoklat akadályait leíró részben, majd a pápa engedélye a bíborosnak, hogy belátása szerint teremtsen meg a búcsú elnyerésének feltételeit, bízson meg elegendő számú klerikust az adománylevelek kiállításával, a gyóntatás és minden bűn alóli feloldozás elvégzésével, valamint a penitencia kiszabásával és a fogadalmak megváltásával. Giovanni d’Aragona 1479 decemberében érkezett Budára, ahol hozzáfogott a jubileumi búcsú lebonyolításának megszervezéséhez, és a kiváltságok elnyeréséhez szükséges templomok kijelöléséhez.⁶¹³ A szervezés későbbi munkálatairól szintén maradt fenn néhány okleveles forrás, melyek elsősorban azt tanúsítják, hogy a bíboros és a vele felesége révén rokonságban álló magyar király teljes összhangban készítette elő a jubileumi búcsút. 1480. február 18-án Mátyás levélben fordult Kassa város tanácsához, melyből kiderül, hogy a bíborossal együtt jelölték ki a búcsú elnyerésének helyszíneit és a pénz gyűjtésére szolgáló ládák őrzőit, és hogy a pénzt a török elleni hadjáratra kívánják fordítani. Emellett utasították a tanácsot, hogy gondoskodjanak egy megbízható írnokról, akinek két dolga volt: egyik, hogy quinternót hozzon létre, melybe maradéktalanul feljegyzik a ládában lévő összeget, a másik pedig, hogy az összeg befizetéséről bizonyoságlevelet adjon. Végül pedig Mátyás megparancsolta, hogy az írnok hat dénárnál többet ne kérjen a bizonyoságlevél kiállításáért.⁶¹⁴ Mátyás korából az 1467-es pénzügyi reformoknak köszönhetően pontos információ van arról, hogy hat dénár mekkora terhet jelentett, ekkortól ugyanis a dénár a forint századát érte.⁶¹⁵ A korszak más forrásaiból azt is lehet tudni, hogy a parasztság többségének vagyona forintban volt mérhető, ugyanis a források szerint az adójuk 2-3 forint volt.⁶¹⁶ Maga az oklevél-kiállítási költség tehát nem terhelte meg vérszesen a szegényebb társadalmi rétegek tagjait sem. Ezen kívül természetesen adományt is kellett tenniük, ami feltehetően hazánkban is igazodott a vagyoni helyzethez, illetve majdnem bizonyos, hogy IV. Sixtus pápa vagy megbízottja ez esetben is elengedte az adomány befizetését a legszegényebbeknek. 1480. február 18-án kelt Mátyásnak egy másik oklevele is, melyet a császári örök és ottani hűséges emberének,

⁶¹² DF 292 603. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 681. fol. 244r-245r.

⁶¹³ *Ráth György*: Arragoniai János. Századok 24. (1890/4) 328-336. 334.

⁶¹⁴ A quinternus öt lapos füzet, ilyenekből álltak például a Pápai Kancellária szupplikációs regisztrumkötetei is. *Lakatos B.*: Regesta Supplicationum. 1522-1523. i. m. 42. DF 271 436.

⁶¹⁵ *Draskóczy István*: Egy olasz követjelentés tanúsága Mátyás bevételeiről. Acta Universitatis Segediensis. Acta juridica et politica. 75. (2013/1) 173-184. 180.

⁶¹⁶ *Nógrády Árpád*: A földesúri pénzjáradék. i. m. 453.

Gereben Lászlónak címzett, s mely a jubileumi pénz őrzésének módjáról rendelkezett.⁶¹⁷ Ebben azt kérte a címzettekől, hogy nagy gonddal őrizzék a pénz gyűjtésére szolgáló ládát, és a jubileumi ládák lezárására szolgáló pecsétet használják. Ezen kívül tilos volt felnyitniuk a ládát, de ha a gyóntatók jelenlétében ki kellett nyitniuk vagy be kellett zárniuk, akkor ezeknek a pecsétjével kellett ismét ellátniuk, illetve ha a bíboros vagy Mátyás kifejezetten kérte a felnyitást, utána rögtön újra le kellett pecsételniük. Ez a rendelkezés természetesen azt a célt szolgálta, hogy a pénz ne kerüljön illetéktelenek kezébe, és senki se nyitathassa ki a ládát a király és a bíboros tudta nélkül.

Legközelebb ugyanezen év április 25-én Giovanni d’Aragona fordult a kassai tanácshoz, melyben elsősorban a búcsúból befolyt összegről gondoskodott, illetve korábbi levelét módosította a láda felnyitására vonatkozó parancsot illetően, távollétére vagy másféle akadályokra hivatkozva ugyanis elrendelte, hogy a pénz átadásához Mátyás király parancsa önmagában is elegendő.⁶¹⁸ Ezek szerint a király és a bíboros kezdetben úgy rendelkezett, hogy mindkettőjük közös parancsa szükséges a ládák felnyitásához, ám a bíboros többféle teendője esetleg gátolhatta a királyt a pénz megszerzésében, ezért Giovanni d’Aragona módosított a feltételeken. Nem sokkal később, mindössze két hónap elteltével a bíborosnak vissza kellett térnie Rómába a pápához, ezért a jubileumi búcsú további lebonyolításának feladatát, és az ezzel járó minden hatalmat Antonio Probinak, Penne és Atri püspökének adta át.⁶¹⁹ A püspök július 10-én átírta Giovanni d’Aragona neki szóló megbízó oklevelét, és minden búcsúbiztost kért, hogy megbízatásukat lelkiismeretesen és pontosan végezzék, hogy a bíboros távozása miatt a búcsú ügye kárt ne szenvedjen. Giovanni d’Aragona elutazása nem akasztotta meg a folyamatot, hiszen a fennmaradt kiváltságlevelek közül majdnem mind 1480 júniusa után került kibocsátásra.

A következő év elején, 1481. február 15-én IV. Sixtus pápa ismét meghirdette hazánkban a szentévi búcsút, amiben nagy szerepe volt annak, hogy a török 1480. augusztus 11-én elfoglalta a dél-itáliai Otranto városát, ami nagy félelmet keltett Itáliában, sőt az egész nyugati világban.⁶²⁰ A pápa hazánkba küldött bullájában nyíltan leírta a jubileum újabb meghirdetésével kapcsolatos reményeit: tudniillik, ha a magyarok erőiket ismét hathatósan a török elleni harcra fordítják, azok feladják Otranto városát és az itáliai támadásokat. A búcsú lebonyolítására ezúttal a veszprémi püspököt, Vetési Albertet jelölte ki, akit megbízott, hogy ő maga vagy általa

⁶¹⁷ DL 107 946.

⁶¹⁸ DF 270 519.

⁶¹⁹ DF 271 201. Ez az oklevél az eredetinek az átírása, mely 1480. július 10-én kelt.

⁶²⁰ *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. II. 477-479. (DCLII.) *Borchardt, K.*: Late Medieval Indulgences. i. m. 214-215.

választott alkalmas emberek határozzák meg a kiváltság elnyeréséhez szükséges összeget, a felkeresendő helyeket, illetve mindenhol megfelelő számú gyóntatót bízzanak meg, akik széles körű feloldozási hatalmat nyernek a jubileum idejére. A pápa azt is engedélyezte a bevétel növelése céljából, hogy aki nem tudja valamelyik kijelölt helyet felkeresni, de elküldi adományát, szabadon választhasson gyóntatót, aki ugyanolyan feloldozási felhatalmazást kapott, mint a jubileum elnyerésére kijelölt helyeken lévő gyóntatók. Vetési Albert tevékenységéről nem maradt fenn kiváltságlevél, ugyanis igaz, hogy a jubileumi búcsú előnyeinek elnyeréséről szóló oklevelek közül négy is 1481. február 15. után kelt, ám mindegyik kiadója Giovanni d’Aragona-ra hivatkozik, mint megbízójára, és nem a veszprémi püspökre. Mátyás király 1481. március 7-én a kassai jubileum ügyében megbízottakat levélben szólította fel, hogy az általa küldött emberek jelenlétében nyissák ki a ládát és adják oda a benne lévő pénzt a levél kézbesítőjének úgy, hogy arról bizonyságlevelet írnak.⁶²¹ Minden bizonnyal ez az oklevél még a Giovanni d’Aragona itt tartózkodása alatt 1480-ban megkezdett jubileum ügyében intézkedik, ugyanis IV. Sixtus pápa február 15-én kelt oklevele és eközött mindössze három hét telt el, így nem valószínű, hogy Mátyás ilyen gyorsan a pénz elküldését kérte volna.

Ez a felvetés tovább vezet a jubileum időtartalmának kérdéséhez. Mátyás és Giovanni d’Aragona – annak ellenére, hogy az 1480. február 18-ai kassai rendelkezésben jelen időben olvasható a búcsú körüli ügyekre vonatkozó intézkedés – minden bizonnyal már 1480. február közepe előtt megírták a megbízóleveleket, hiszen a császári oklevél például korábbi írásokra hivatkozik, minden bizonnyal tehát az 1480-as év első hónapjai a rendelkezések kibocsátásával teltek. A fennmaradt búcsúlevelek közül az első – melyet Han János pozsonyi plébános adott ki – 1480. május 11-én kelt.⁶²² És igaz, hogy Pesty Frigyes Szörényi bánságról írt művének oklevéltárában található egy oklevél, melyet Lénárd bátai apát és Tamás pécsi őr adott a jubileumi búcsú elnyeréséről *Karánsebesi Garalyschai* Jakab részére, ám ennek hibás a datálása, ugyanis 1380 szerepel kiadási dátumként, ami nyilvánvalóan téves, ám csak az eredeti oklevél birtokában lehetne biztosan állítani, hogy a valódi dátum 1480 és nem 1481.⁶²³ A másik két 1480-ban kiadott kiváltságlevél az év végéről való, az összes többi 1481-ből, de annak is inkább az első harmadából, az utolsó ugyanis 1481. március 10-én kelt.⁶²⁴ Így tehát pontosan

⁶²¹ DF 270 531. Vetési Albert 1458-1486-ig volt a veszprémi püspökség élén. Emellett volt királyi kancellár, titkos kancellát, személynök és királynéi kancellár is. C. Tóth N.: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. i. m. 116.

⁶²² DF 288 317.

⁶²³ Pesty Frigyes: A Szörényi bánság és Szörény vármegye története. III. (Oklevéltár. I.) Budapest 1878. 8-9. Az oklevél másolatban maradt fenn.

⁶²⁴ DF 246 258.

nem lehet tudni, hogy mettől meddig került meghirdetésre a jubileum, mivel az első rendelkezések nem maradtak fenn, de tekintetbe véve, hogy Giovanni d’Aragona áprilisi oklevelében már a ládák őrzésére kirendelt kulcsárokat szólítja meg, Mátyás pedig februárban két császári megbízottjának jövő időben beszél a ládák lezárásáról és lepecsételéséről, elmondható, hogy valamikor márciusban, vagy áprilisban kezdődhetett a jubileumi év hazánkban.⁶²⁵ Az ünnep záró időpontját tekintve irányadó lehet Antonio Probi püspök oklevele, melyben azt írja, hogy „...a jubileum efféle legszentebb ügye tovább, a rendelkezés kezdetétől számított egész teljes év alatt [megmaradjon],”⁶²⁶ – vagyis úgy látszik, hogy Giovanni d’Aragona egy évre hirdette meg a búcsút, így az 1481. március közepéig, vagy április elejéig tartott. Érdekes, hogy a fennmaradt források időpontjainak fényében úgy látszik, hogy a pápa akkor hirdette meg az újabb szentévi búcsút Magyarországon, amikor az előző még tartott. Ezt azonban tehette azért is, hogy folytonos legyen a búcsú, és mire az első véget ér, az újabb jubileumi időszak elkezdődhessen, valamint minden bizonnyal az Otranto elfoglalása által létrejött közvetlen török fenyegetettség is közrejátszott benne.

A fennmaradt források tükrében hét helyről tudható biztosan, hogy a jubileumi búcsúk elnyerésére kijelölt helyek között szerepelt, melyeken egy kivétellel két klerikust kért fel Giovanni d’Aragona a búcsú lebonyolítására, illetve Császmán egy klerikust és egy világit. A megbízottaktól a következő oklevelek maradtak fenn: Székesfehérváron két kanonok, Fehérvári Egyed és Körmendi Bálint Gersei Pető Jánost és családját, valamint Sári Jánost részesítette a kiváltságban.⁶²⁷ Kassán János plébános és Domonkos domonkos rendi prior *Ketzi* Vitusnak, Nagy Péteri Miklósnak és *Fritzi* Mártonnak családjaikkal együtt adományozta a jubileum előnyeit, ahogy Kolozsváron a szintén domonkosrendi János erdélyi vikárius és *Slewnicz* Gergely plébános *Byczak* Benedek lányának, Zsófiának és Budai Péternek.⁶²⁸ Bátán Lénárd apáttól és Gosztonyi Tamás pécsi örkanonoktól négy oklevél is fennmaradt: ezeket Zsófia asszonynak, Dengelegi Bernátnak, Baranyai Imrének és családjaiknak, továbbá *Karánsebesi Garalyschai* Jakabnak állították ki.⁶²⁹ Váradon Miklós sebastei püspök, váradi vikárius és

⁶²⁵ „Venerabiles, et dilecti nobis in Christo viri et commissarii nostri fideles et custodes et clavigeri capsarum sew cistarum...” DF 270 519. „...cum capsam serabitis, [...] sigilla omnium capsarum ad huiusmodi iubileum deputatorum pro maiori severitate apponi faciatis...” DL 107 946.

⁶²⁶ „...huiusmodi sanctissimum opus iubilei usque et per totum integrum annum a principio constitutionis ipsius numerandum integre...” DF 271 201.

⁶²⁷ DL 93 546., Regesztája: MNL OL regeszta. DL 45 857. Regesztája: MNL OL regeszta.

⁶²⁸ DL 45 866., Regesztája: MNL OL regeszta. DL 95 123., DL 45 870. Regesztája: MNL OL regeszta. DF 244 465., DF 278 318.

⁶²⁹ DL 29 055. Kiadása magyar nyelven: *Sümegei József*: Bába a középkori és törökkori forrásokban. 895-1686. In: Bába évszázadai. Emlékkönyv a bábai apátság alapításának 900 éves évfordulójára. Szerk. Kápolnás Mária. Bába 1993. 13-126. 71-72., DF 237 334., DF 260 130. *Pesty F.*: A szőrényi bánáság. III. i. m. 8-9. Dengelegi Bernát 1457-ben Közép-Szolnok megye ispánja volt. *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.*:

Huszi János várad kanonok Szinyei Antal és családjának, Szebenben pedig Szebeni Péter és János plébánosok *Araws* Jánosnak adtak kiváltságlevelet.⁶³⁰ Pozsonyban ugyanaz a Han János plébános, aki már az 1475-ös búcsú alkalmával is megbízatást kapott a teljes bűnbocsánat hirdetésére és lebonyolítására, ez alkalommal *Frawendorff* Miklóst és Pozsonyi Ágneszt részesítette a kiváltságban.⁶³¹ Csázmán Mihály csázmai őrt és Gereben Lászlót bízta meg Mátyás a begyűjtött pénz kezelésével, ám oklevelet minden bizonnyal csak Mihály állíthatott ki, ugyanis ezt kivétel nélkül mindig egyháziakra bízták, akár keresztes, akár jubileumi búcsúról volt szó.⁶³² Ezeken kívül Antonio Probi püspöktől is maradt fenn oklevél, melyet Karácsony Péter özvegyének és gyermekeinek adott 1481 novemberében Budán.⁶³³ Ezekből az adatokból az látható, hogy általában jelentős városokban lehetett búcsút nyerni, ám több fontos – és a korábbi jubileumi évek alkalmával megjelölt – város nem szerepel a felsoroltak között, mint például Veszprém vagy Esztergom. Okleveles bizonyíték híján sem valószínű, hogy míg például Erdélyben legalább három városban lehetett búcsút nyerni, addig a Dunántúl déli részén csupán Bátán, vagy nyugaton csak Pozsonyban, a Felvidéken pedig csak Kassán, a Dunától keletre és főként a déli részeken pedig sehol, ahhoz képest, hogy 1450-ben akármelyik székesegyház fel lehetett keresni a búcsú előnyeinek megszerzéséért. A kijelölt helyek vonzáskörzetére nézve irányadó lehet a fennmaradt búcsúlevelek közül néhány, mely a kedvezményezett származási települését is feltünteti. 1481. február 6-án Antal „de Synye” és családja nyert búcsút Váradon, aki ha valóban a Váradhoz legközelebbi Szinye nevű településen élt (Radákszinyén), akkor kb. 120 km-re zárandokolt el a kiváltságért. Ám mivel nemesemberről van szó az oklevél címzése szerint, könnyen elképzelhető, hogy csupán a család neve ered Szinyéről, maga a család nem ott élt ekkor. Talán biztosabban lehet meghatározni a búcsúnyerésért megtett távot olyan kedvezményezettek esetében, akiknél nem olvasható a kiváltságlevélben, hogy nemesek lettek volna. 1481-ben Lénárd bátai apát és Gosztonyi Tamás pécsi ör Baranyai Imrének adtak kiváltságlevelet, melyben nevéhez hozzáírták, hogy „de Gyula”, vagyis Gyuláról való. Ő tehát, ha nem csupán a nevében szerepelt származása miatt a helyiség, hanem valóban Gyulán élt, méghozzá a Bátához legközelebb eső Kisgyulán, akkor kb. 40 km-t tett meg a búcsú elnyeréséért, míg ha a messzebbi tolna megyei Gyulajon – melyet szintén hívtak Gyulának is –, akkor kb. 60 km-t. Ennél biztosabban lehet *Byczak* Benedek lányának, Zsófiának lakóhelyét megállapítani, ugyanis a Kolozsváron kiadott kiváltságlevél

Magyarország világi archontológiája. II. i. m. 133.

⁶³⁰ DL 45 863. Regesztája: MNL OL regeszta. DF 246 258.

⁶³¹ DF 242 929., DF 288 317.

⁶³² DL 107 946.

⁶³³ DF 223 687.

úgy fogalmaz, hogy „*de possessione Sard*”, vagyis Sárd birtokról való. Ha a kedvezményezett a Kolozsvárhoz legközelebbi Sárd nevű helyről érkezett (Magyarsárd) akkor alig 20 km-t kellett megtennie, de ha Székelysárdról, akkor már majdnem 100 km-t, ha pedig Küküllősárdról, akkor 120-at. János litterátusnak, aki 1481. január 8-án kereste fel a székesfehérvári Szűz Mária-templomot, szintén az olvasható a kiváltságlevelében, hogy „Johannes litteratus de Sary”, vagyis „János litterátus Sáriból”, ami minden bizonnyal lakóhelyét jelöli, így ő kb. 70 km-t tett meg a búcsú elnyeréséért. Ugyanakkor 1481. február 1-jén Pozsonyban kiváltságot nyert „Nicolaus de Frawendorff”, akinek lakóhelye lehetne Frauendorf, vagyis Dunakiliti, mely Pozsonytól 25-30 km-re van, ám az is kiderül a kiváltságleveléből, hogy a Szent Lőrinc-templomban templomata, vagyis minden bizonnyal Pozsonyban élt. Ebből a néhány adatból tehát az látható, hogy a búcsú elnyeréséért a hívek jó része nem tett meg nagy utat, és nem is volt rá szüksége, mert viszonylag közel megszerezte a kiváltságot. A búcsúnyerésre kijelölt helyek száma tehát minden bizonnyal magasabb volt, mert igaz ugyan, hogy számos hívő sokkal nagyobb zárandoklatra is vállalkozott életében, ám ez esetben az volt a cél, hogy minél többen elmenjenek a megjelölt helyekre, és így minél nagyobb összeg összegyűljön a török elleni hadjáratra, ezért minden bizonnyal nem támasztottak túlságosan nagy követelményeket a búcsú megszerzésére vágyó hívek elé.

A fennmaradt tizenhat adatból a kedvezményezettek társadalmi eloszlását tekintve megállapítható, hogy minden réteg képviseltette magát a jubileumi búcsút nyert hívek körében. Gersei Pető János személyében a legelőkelőbbek kiváltságszerzéséről is van forrás, ahogy a nemesség felső rétegének tagjairól is, akiknek az „*egregius*” címzés járt, mint például Dengelegi Bernátnak. A rangban alattuk lévő vidéki, vagy kevésbé tehetős nemesek „*nobilis*” címzése is olvasható négy oklevélben. A polgárok minden bizonnyal nagy számban kapták meg a búcsút, hiszen annak elnyerésére többnyire városokat jelölt ki Giovanni d’Aragona bíboros. A fennmaradt oklevelek kedvezményezettjei közül háromról feltételezhető, hogy városi polgár volt: Pozsonyi Ágnes, *Frawendorffi* Mikós, valamint János, akinek kiváltságlevelében a következő olvasható: „*providus Johannes Araws dictus, pixidarius seu bombardus Cibiniensis*”, amiből arra lehet következtetni, hogy ágyúöntőként dolgozott Szeben városában. A kedvezményezettek közül jobbágy sorból valók minden bizonnyal azok, akiknél nem olvasható címzés, mint például Nagy Miklós vagy Baranyai Imre.

Az oklevelek szövegét tekintve elmondható, hogy a kibocsátással megbízott személyek pontos utasítást kaphattak arra nézve, hogyan fogalmazzák meg a kiváltságokat, ugyanis az eredetiben fennmaradt tizenöt oklevél felépítése teljesen, szövege pedig majdnem teljes

egészében egyforma. Felépítésüket tekintve élesen elkülönül két rész: maga a kiváltság adományozása, majd a „*forma absolutio*”, vagyis a feloldozási formula. A tizenöt kiváltságlevélben mindkét rész oklevélformulái is ugyanabban a sorrendben követik egymást. Azonban nem minden kiváltság esetében, csak kilencben – többnyire a szövegtől elkülönülve és rövidítve – olvasható az a mondat, mely megerősíti a kedvezményezettet, hogy amennyiben kéri a teljes bűcsút, de mégsem hal meg, újra kérhesse, amikor valóban halálán van.

A török elleni adományok gyűjtése céljából meghirdetett 1480/81-es jubileumi bűcsú hazánkban feltehetően sikeres volt, bár arra nincs adat, mennyien keresték fel az elnyerésére szolgáló templomokat és pontosan mekkora összeg gyűlt össze. Az mindenesetre tény, hogy 1480-ban Mátyás megindíthatta uralkodásának utolsó nagy törökellenes hadjáratát. Három irányból is támadta a szomszédos török birodalmat, és mindegyik színteren sikert értek el: István moldvai fejedelem Havasalföldön, Mátyás Boszniában, Kinizsi Pál pedig Szerbiában. Mátyás több csatát nyert a török ellen, végigpusztította a területet, és a török által elpusztított részek benépesítése céljából több ezer embert hozott Magyarországra.⁶³⁴ Ehhez a támadáshoz minden bizonnyal a jubileumi bűcsú bevételei is hozzájárultak.

2.4. AZ 1500-AS JUBILEUMI BŰCSÚ

Az 1500-as jubileumi bűcsút VI. Sándor pápa hirdette. E jubileum a pápa török elleni nagyszabású tervének volt része, hiszen a bűcsúból szerzett pénzüsszeget elődeihez hasonlóan a török elleni keresztes hadjárat végrehajtásához szükséges költségekre kívánta fordítani.⁶³⁵ Magát a jubileumot három bullában tette közzé. Az elsőben, melyet az 1498-as év nagycsütörtökén (április 12-én) bocsátott ki, elődei nyomdokain haladva szentévet hirdetett a következő év karácsonyának előestéjétől kezdve, s minden hívőt a buzgó készületre, a papokat pedig a bűcsú kihirdetésére szólította fel. Egy évre rá – 1499. március 28-án és december 22-én – kibocsátott bulláiban pedig a kiváltság elnyerésének feltételeit fogalmazta meg, és a pápai penitenciáriusokat széles körű gyóntatói kiváltságokkal látta el.⁶³⁶ A jubileumi évet VI. Sándor december 24-én fényes ünnep keretében nyitotta meg, s ekkor zarándokok tömege tódult Rómába az ünnepségre és a bűcsúban való részesedésre.⁶³⁷ Hamarosan a pápa „*Cum in*

⁶³⁴ Rázsó Gyula: Hunyadi Mátyás török politikája. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv halálának 500. évfordulójára. Budapest 1990. 149-200. 185-186.

⁶³⁵ Borsa G.: A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi bűcsú. i. m. 245.

⁶³⁶ Johannis Burchard: Diarium sive rerum urbanarum commentarii (1483-1506) II-III. Paris 1884-1885. II. 591-594., 518-519. és 588-591.

⁶³⁷ Thurston, H.: The holy year of jubilee. i. m. 76-77. Paulus, N.: Geschichte des Ablasses. i. m. 192. Borsa G.:

principio” bullájában a kiváltság elnyeréséhez szükséges feltételek teljesítéséhez kiszabott idő rövidségére hivatkozva a római bazilikák látogatásának napjait az idegen zarándokok számára tizenöttről ötre, a római lakosok számára hét napra csökkentette, úgy, hogy adományként a tíz-, illetve nyolcnapi élelem-megtakarítás összegének negyedét, a rómaiak számára pedig nyolcadát a pénzgyűjtő ládába kellett helyezni. A pápa elődeihez hasonlóan a szegényeket felmentette a kért összeg befizetése alól. VI. Sándor ugyanebben a bullájában engedélyezte azok számára, akik betegség, öregség, vagy más okból nem tudták a bazilikákat meglátogatni, hogy gyóntatójuk által meghatározott ima elmondása és az említett összeg – tudniillik a nyolcnapi élelem-megtakarítás nyolcada – elküldése által részesüljenek a búcsúban. Mindemellett pedig – ekkor először – arra is lehetőség nyílt, hogy valaki elhunyt szerette számára a gyóntató által előírt alamizsna fejében vezeklésnyhítést nyerjen. A meghirdetett szentév vége felé, 1500. december 16-án a pápa meghosszabbította a jubileumot az 1501-es év vízkeresztjének ünnepéig, arra hivatkozva, hogy sokan még nem tudtak részesülni a szentév előnyeiből.⁶³⁸

VI. Sándor ez alkalommal is lehetővé tette a jubileum előnyeinek megszerzését a római bazilikák meglátogatása nélkül. Elsőként az itáliai híveknek engedélyezte 1500. november 9-én, hogy a ferences Ludovico Turre által kijelölt templomok meghatározott ideig történő meglátogatásával elnyerjék vezeklésük teljes elengedését.⁶³⁹ A búcsú megszervezésével a ferences rendet bízta meg, ők határozták meg a befizetendő összeget, ők küldtek a búcsúszerző helyekre megfelelő számú gyóntatót, ők dönthettek a vitás vagy kérdéses ügyekben, és ők feleltek az összegyűlt pénzért. A kiváltság elnyerésének idejét VI. Sándor az oklevél kihirdetésétől a következő pünkösdig terjedő időszakban határozta meg, s ez idő alatt minden más búcsút felfüggesztett. A következő év elején a ferences generálisnak Itálián kívüli területekre is teljhatalmat adott, áprilisban pedig pünkösdről Mária születésének ünnepére (szeptember 8.) tette a jubileum záró időpontját. 1500-ban Raymund Pérauld (Peraudi) bíboros a német és skandináv területekre ment a búcsú megszervezésére, s a pápa Magyarország, Havasalföld, Csehország és Lengyelország számára is meghirdette a jubileumi teljes búcsút.⁶⁴⁰ A következő évben VI. Sándor elküldte követeit szinte egész Európába azzal a megbízással, hogy hirdessék és engedélyezzék a szentévi búcsút a híveknek. Már az 1350-es szentév óta terjedő gyakorlat volt, hogy a pápa valamely király vagy előkelő kérésére római zarándoklat

A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú. i. m. 245.

⁶³⁸ *Burchard, J.*: *Diarium sive rerum urbanarum commentarii*. i. m. III. 7-8. és 88-89. A halottak számára nyerhető búcsúról, annak teológiai értelmezéséről és korabeli felfogásáról már volt szó. Ld. „A halottakért adott búcsú” című fejezetet.

⁶³⁹ Uo. 94-99.

⁶⁴⁰ *Paulus, N.*: *Geschichte des Ablasses*. i. m. 193.

nélkül is elérhetővé tette a jubileumot egyes országok keresztényei számára. VI. Sándor azonban 1500-ban különösebb kérés nélkül minden keresztény országnak megadta ezt a kiváltságot.⁶⁴¹ Így külön bulla szólt VII. Henrik angol király minden alattvalójának is, melyben Jasper Pon kerül megnevezésre búcsúbiztosként, s mely a kegy adományozásának szokásos indoklásáról, a búcsúnyerés feltételeiről és a kiváltság előnyeiről tájékoztat. A bulla egyik modern kori másolatából a kiváltság megszerzéséhez kívánt összegekről is tudomást lehet szerezni.⁶⁴² Eszerint olyan egyházi vagy világi előkelőknek, akiknek éves jövedelme saját vagy bérelt földbirtokai után legalább 2000 font, saját maguk, feleségük és gyermekeik búcsúleveléért fejenként három fontot, hat shillinget és nyolc pennyt kellett fizetniük. A vagyon szerint meghatározott költség egészen a 40 és 100 font közötti jövedelemmel rendelkezőkig tart. A világi és egyházi nagyurak után a szerzetesek és közösségeik következnek, ismét 2000 font birtokokból származó jövedelemtől egészen 40 fontig: nekik többet kellett fizetniük, hiszen a 2000 font jövedelemmel rendelkező szerzetesi előjáróktól tíz fontot kértek, ám ennyi pénzért az egész közösség megkapta a búcsút. Annak pedig, akinek javai a húsz fontot nem haladták meg, saját belátása és jámborsága szerint kellett adakoznia.⁶⁴³ Ezekből az adatokból látszik, hogy Angliában és a hozzá tartozó részekben a híveket anyagilag nem terhelte meg vészesen a búcsú, hiszen még a leggazdagabbak is kevesebbet költöttek a jubileum előnyeinek megszerzésére, mint éves jövedelmük harmincad része, azok pedig, akik nem tudtak fizetni, elnyerhették azt pénzbeli juttatás nélkül is. A többi országban minden bizonnyal hasonló volt a helyzet. Ebben az évben néhány svájci és francia területen lévő templomban is elnyerhetővé vált a jubileum, majd 1502-ben mindkét ország teljes területén. Egyetlen kivétel Spanyolország és Portugália, ahol keresztes búcsút hirdetett a pápa, nem jubileumit.⁶⁴⁴

VI. Sándor 1500. május 22-én kiállított bullájában rendelkezett a magyarországi szentévről. A búcsú lebonyolításával Gaspere Golfit, Cagli püspökét bízta meg, aki már az előző évben is járt Magyarországon, hogy Ulászló királlyal a török elleni szövetség létrehozásáról tárgyaljon.⁶⁴⁵ Bullájában a pápa hosszan kifejti a törökök keresztények elleni kegyetlenkedéseit,

⁶⁴¹ *Thurston, H.*: The holy year of jubilee. i. m. 78.

⁶⁴² *James Gairdner*: Letters and papers illustrative of the reigns of Richard III. and Henry VII. II. In: *Rerum Britannicarum medii aevi scriptores, or chronicles and memorals of Great Britain and Ireland during the middle ages*. London 1863. 93-100.

⁶⁴³ Összehasonlítva ezeket az összegeket az 1475-ös jubileum alkalmával Skóciában és Írországból kért összegekkel elmondható, hogy ott még csupán a jövedelem ötvened vagy hatvanad részét kellett fizetni, itt viszont már ennek a dupláját, kb. a harmincad részt. Ugyanakkor az 1475-ös bulla javakról, vagyis összes vagyonról beszél, ez pedig jövedelemről szól. Az 1500-as bullában például, akiknek a vagyona száz font, annak két shillinget és hat pennyt kellett fizetnie, 1475-ben pedig száz forint vagyonúnak két forintot.

⁶⁴⁴ *Paulus, N.*: Geschichte des Ablasses. i. m. 193-194.

⁶⁴⁵ *Borsa G.*: A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú. i. m. 245-246. Ulászló méltatlankodott, hogy „csak egy barátot” küldött a pápa, de a bíborosok közül senki sem vállalta a megbízatást.

majd tervét egy keresztes hadjárat létrehozásáról, melyben a magyar és a lengyel királyra számít leginkább. Ezután következik a búcsúnyerés feltételeinek részletes leírása: mindenki, aki személyesen egy éven át részt vesz a hadjáraton, vagy a hadsereg táborában valamilyen hasznos feladatot ellát, vagy élelmet, esetleg más szükséges dolgot szállít a táborba, az megkapja a jubileumi teljes búcsút.⁶⁴⁶ Ugyanez a kiváltság megszerezhető volt akkor is, ha személyes részvétel helyett egy évre vagy hat hónapra másvalakit küldtek harcolni. Azoknak pedig, akik nem tudtak Rómába menni a jubileumra, a zarándoklat és az ottani tartózkodás összegének negyedét kellett adományként befizetniük a kiváltság elnyeréséért. A továbbiakban a bulla a gyóntatói felhatalmazásokról, az engedélyekről, az ünnepélyes kihirdetés részleteiről, Gaspare püspök megbízatásáról és a másolatok elkészítéséről szól. Ugyanezen a napon VI. Sándor minden egyházi javadalomra tizedet vetett ki, melyet a magyar és a lengyel királynak adott a keresztes hadjárat költségeire. Gaspare püspök 1500. július 12-én érkezett meg Budára, ahol a Nagyboldogasszony-templomban a hónap végén kihirdette a búcsút. Ahogy 1480-ben Mátyás, úgy 1500-ban Ulászló tett komoly lépéseket, hogy a városokhoz eljusson a jubileum híre. Augusztus 5-én Visegrádról Lőcse városának írt a búcsúról és annak lebonyolításáról, s egyben megtiltotta, hogy akárki Rómába zarándokoljon, amivel nyilvánvaló célja a hazai bevételek növelése volt. A jubileum eredetileg a római szentévvvel egy időben – december 24-én – ért volna véget, ám végül többször is meghosszabbították, amiről tanúskodik Bornemissza János kincstartó 1501. január 8-án kelt levele a jubileum folytatásáról.⁶⁴⁷

A török elleni összefogás – minden próbálkozás ellenére – vontatottan haladt előre, ezért a pápa és a bíborosi konzisztórium elhatározta, hogy minden európai országba követet küld az ügy előmozdítására. Erre a célra a pápa új bíborosokat kreált, akik közül Pietro Isvaliest, a korábbi reggiói érseket küldte Magyarország, Csehország, Lengyelország, Litvánia és Poroszország területére. A bíboros az 1500-as év végén Velencét útba ejtve indult hazánk felé. Velencében elsősorban anyagi hozzájárulást kért a dózsétól, és olyan szövetséget akart létrehozni Velenc, a pápaság és Magyarország között, melynek értelmében egyik fél sem köthet különbékét a törökkel a másik kettő beleegyezése nélkül. A bíboros sikerrel járt, hiszen a dózse

⁶⁴⁶ *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. II. 547-550. (DCCXXXI.)

⁶⁴⁷ *Nemes Gábor*: Pietro Isvalies bíboros veszprémi püspök. In: *Folyamatosság és változás. Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16-17. században. A Veszprémi Érsekségi Hittudományi Főiskolán 2017. augusztus 30-31-én rendezett konferencia előadásai.* Szerk. Karlinszky Balázs – Varga Tibor László. Veszprém 2018. 9-46. 17. E rendelkezését csak részben koronázta siker, ugyanis igaz, hogy a római Szentlélek Társulat anyakönyvében ezután tizedére csökken a bejegyzett magyar zarándokok száma, de nem szűnt meg teljesen a zarándoklás. *Borsa G.*: A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú. i. m. 249. Bornemissza János 1500 és 1504 között volt kincstartó. *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András*: Magyarország világi archontológiája 1458-1526. I. Főpapok és bárók. In: *Magyar történelmi emlékek. Adattárak.* Budapest 2016. 132.

évi 80 000 –később pedig 100 000 – aranyat ígért, s készségét fejezte ki az említett szövetség létrehozására. A bíboros végül 1501 elején érkezett meg hazánkba, s a királlyal való tárgyalásokat követve 1501. március 9-én keresztet búcsút hirdetett a török ellen, a jubileumot pedig június 27-éig meghosszabbította, noha erre nem volt felhatalmazása a pápától.⁶⁴⁸

Az 1501-es év nyarán eredetileg véget ért volna a szentév, ám 1502. január 31-én Pietro bíboros tájékoztatta az ország plébánosait az újabb meghosszabbításról arra hivatkozva, hogy még nem mindenhol sikerült a búcsút végrehajtani. Ám a kijelölt április 3-i időpont sem volt végleges, ugyanis Bornemissza János kincstartó egyik okleveléből kiderül, hogy augusztus 22-ig halasztották a szentév lezárását, de minden bizonnyal ez után is folytatódott a búcsú hirdetése, hiszen a kincstartó még az 1503-as év januárjában is kérte az összegyűlt adományokat Eperjes városától. Ezeknek az adatoknak a fényében megállapítható, hogy hazánkban is a pápa által eredetileg meghirdetett időpontig, vagyis 1503. január 5-ig tartott a jubileumi búcsú.⁶⁴⁹ Maga Pietro bíboros 1503. március 16-án ismét oklevelet küldött a plébánosoknak, köztük a szebeni plébánosnak is. Ebben arra való tekintettel, hogy sokan nem tudták elnyerni a jubileumot az idő rövidsége és más okokból, pápai küldötti felhatalmazásánál fogva engedélyezte, hogy a hívek „*littera confessionalis*”-okat, vagyis gyónást igazoló okleveleket szerezzenek, melyekkel a szokásos szabad gyóntatóválasztást, valamint az életükben egyszer és a halálos ágyon szerzhető teljes búcsút nyerhetik el. Ezek már valójában nem jubileumi búcsú kiváltságokat jelentettek, hiszen a bíboros külön hangsúlyozza is az oklevélben, hogy „*ne jubileum formájában, ahogy korábban adták, hanem csak gyóntatólevelek formájában*” adják ezeket az okleveleket.⁶⁵⁰ Tehát ha a pénzszerzésre való törekvés nem is zárult le hazánkban, a jubileum legkésőbb 1503 januárjában véget ért.

Az 1500-as jubileumi búcsú történetével és kiváltságleveleivel Borsa Gedeon részletesen foglalkozott már, különösen a nyomtatott oklevelekkel. Ő összesen tizenegy Pietro bíboros által kibocsátott nyomtatott oklevelet vizsgált meg és adott róluk részletes leírást.⁶⁵¹ Ezekon kívül említést tett további öt kiváltságról, melyek szintén a jubileum kapcsán, de kézzel írva kerültek kibocsátásra. Ezekon kívül még négy oklevél, tehát összesen tizenkilenc áll rendelkezésre az 1500-as jubileumi év alkalmából kiadott kiváltságlevelek vizsgálatához. A kézzel írott oklevelek közül kettő még Pietro bíboros magyarországi tevékenysége előttre

⁶⁴⁸ Nemes G.: Pietro Isvalies bíboros veszprémi püspök. i. m. 12.

⁶⁴⁹ Borsa G.: A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú. i. m. 249. 258. 265-266.

⁶⁵⁰ DF 235 516. „...non in forma jubilei, ut prius dabatur, sed solum in forma confessionalium...”

⁶⁵¹ A kedvezményezettekről szóló részben még egyet felsorol, melyet sem előtte, sem utána nem említ többet, és nem is található meg az oklevél az általa megjelölt dátumon. Ez a Hamman Mihály fia Quirinus poprádi papnak szóló kiváltságlevél. Borsa G.: A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú. i. m. 264.

datálható: egyiket Vince bátai apát Anna asszonynak, Gersei Petó János feleségének, a másikat Kemendi László vasvári prépost Dorottyának, Gyarmati Szabó Gergely özvegyének adta ki.⁶⁵² A bátai oklevél esetében látható, hogy a búcsúlevél szövegét előre megírták és a kedvezményezett neve csak később került az oklevél szövegébe, így történhetett meg az is, hogy a pontos dátum lemaradt a kiváltságról. Vince apát Gaspare Golfira hivatkozik az oklevélben, tehát őt biztosan a püspök kérte fel búcsúbiztosi tevékenységre, László prépost viszont az apostoli szék küldöttének címzi magát. Ezen a két kiváltságlevélen kívül a többi Pietro bíboros 1501-1502-es tevékenységéhez köthető. Legtöbb oklevél magától a bíborostól maradt fenn, összesen tizenegy, a többi hat megbízottjaitól: Mihály kassai, Menlen János bártfai és Márton eperjesi plébánosoktól, Béla Lőrinc ferences poljanci gvardiántól és Ruszkai Kornis Benedek leleszi préposttól.⁶⁵³ Egy oklevél van ezeken kívül, melyet István varasdi és Benedek *Jakopolcz*-i plébánosok adtak ki, ám ők a címzés szerint Szegedi Lukács zágrábi püspöktől kapták megbízásukat.⁶⁵⁴ Feltehetően Pietro bíboros Lukács püspököt bízta meg a jubileum lebonyolításával egyházmegyéjében, aki a feladatot továbbadta két megbízható plébánosnak. A Pietro bíboros által megbízott búcsúbiztosok működési helyét nézve elmondható, hogy az öt búcsúnyerésre kijelölt helyből négy az ország északkeleti részén helyezkedett el, viszonylag közel egymáshoz, és csupán a poljanci ferences őrség volt délen. Ahogy az 1480-as jubileum esetében, úgy ennél sem feltételezhető, hogy kizárólag ezeken a helyeken lehetett búcsút nyerni, hiszen ekkor még a korábbinál is fontosabb szempont volt a búcsúszerzés lehetőségének kiterjesztése minden hazai hívőre. Így feltehetően más helyeket is fel lehetett keresni a búcsú érdemeinek megszerzéséért, ha erről nem is maradt fenn írásos bizonyíték. A Pietro bíborostól származó tizenegy ismert nyomtatott oklevél kibocsátási helyei elsősorban az ország északnyugati részében találhatóak, de ezek az előre elkészített nyomtatványok minden bizonnyal eljutottak Magyarország más vidékére is. A nyomtatott okleveleket előre

⁶⁵² DL 94 037. Kiadása magyar nyelven: *Sümegei József*: Bába a középkori és törökkori forrásokban. i. m. 76-77; DL 90 582. Regesztája: MNL OL regeszta (Bánda Zsuzsanna).

⁶⁵³ Pietro bíboros oklevelei: DL 36 087., DL 22 544., DF 244 197., DF 279 956., DF 271 216., DL 66 756., Regesztája: MNL OL regeszta, DF 265 888., DL 60 895., DL 46 599. Regesztája: MNL OL regeszta (Fügedi Erik), és DL 93 699. Regesztája: MNL OL regeszta (Komjáthy Miklós). Megbízottjainak oklevelei: kassai: DL 65 989. Regesztája: *Fekete Nagy Antal – Borsa Iván*: A Balassa család levéltára 1193-1526. Budapest 1990. 460., bártfai: DF 216 501. és DF 216 502., eperjesi: DL 74 975., poljanci: DF 258 274. Kiadása: *Kertész Balázs*: A magyarországi obszerváns ferencesek eredetiben fennmaradt iratai. 1448-1526. Szerk. Fáy Zoltán – Fr. Varga Imre Kapisztrán OFM. In: *Fontes Historici ordinis fratrum minorum in Hungaria*. 7. Budapest 2015. 109-110. (39.), leleszi: DF 234 575. Ruszkai Kornis Benedek 1500-1518-ig volt leleszi prépost, 1512 és 1518 között címzetes drivasti püspök, 1513-1518-ig pedig váradi segédpüspök. *C. Tóth N.*: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. i. m. 113.

⁶⁵⁴ DL 94 629. Regesztája: *Karácsonyi János*: Oklevélkivonatok a Szentmiklósi és Óvári gróf Pongrácz család levéltárából. Második közlemény. Magyar Történelmi Tár 45. (1897) 513-528. 519. Szegedi Lukács 1500 és 1510 között állt a váradi püspökség élén. *C. Tóth N.*: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. i. m. 129.

elkészítették, s később írták bele a kedvezményezett nevét a dátummal, ahogyan erre maga a bíboros is adott utasítást, illetve ezt mutatja az egyes oklevelek kibocsátási helyének és időpontjának összevetése is: nem valószínű ugyanis, hogy 1502. március 18-án még Nagyszombatban tartózkodott a bíboros, hogy Barbara asszonynak búcsút adjon, majd 20-án már Miskolcon lett volna, ahol Olajos Gergelyt és családját látta el a kiváltsággal.⁶⁵⁵

A kiválasztott búcsúnyerő helyeket felkeresők származási helyét nem könnyű megállapítani, hiszen még kevesebbet árulnak el erről az oklevelek, mint az 1480-as jubileum esetében. Egy-két adat azonban utal arra, hogy népszerű volt az 1500-as búcsú, és a jubileum lebonyolítói ügyeltek arra, hogy túlságosan nagy fáradságot senkinek se jelentsen a kiváltság elnyerése. László vasvári prépost már említett oklevelének kedvezményezettje Dorottya, Szabó Gergely özvegye, Gyarmatról („*de Gyarmat*”). Ha a Vasvárhoz legközelebbi ismert Gyarmat nevű településen élt az özvegy, vagyis Rábagyarmaton, akkor kb. 30 km-t kellett megtennie a búcsúért. A Kapi családból származó Menyhért és Sándor 1502-ben Pietro bíboros által kiadott oklevelet kapott a búcsú elnyeréséről, melynek kelezési helye Esztergom.⁶⁵⁶ Kapi Menyhértről tudni lehet, hogy az Esztergomtól 15-20 km-re lévő Sárkányfalva és Karva fele az övé volt, melyeket csak 1505-ben adott el, mert messze voltak Sáros megyei birtokaitól. Így elképzelhető, hogy az e két birtoka körüli teendőik intézése közben tett eleget a búcsú feltételeinek, és kapta meg a kiváltságot. Arra vonatkozóan is található bizonyíték a forrásokban, hogy a magyarországi búcsú népszerű volt a környező országokban élők számára is, hiszen például *Sziechluczky Jakab* krakkói várgróf 1501-ban Bártfa városának megírta, hogy a jubileum alkalmával felkeresi a várost.⁶⁵⁷

A kedvezményezettek társadalmi eloszlásáról ugyanaz a sokszínűség mondható el, mint a korábbi jubileumok alkalmával. A társadalom legfelső rétegéből Beriszló (grabarjai) Ferenc jajcai bán és Kövendi Székely Miklós búcsúnyeréséről maradt fenn oklevél, és az adatok több mint harmada a nemesség valamely képviselőjének kiváltságszerzéséről tanúskodik.⁶⁵⁸ Minthogy ez alkalommal is a városi templomok élveztek előnyt a búcsúnyerés helyeinek kijelölésekor, a városiak aránya is magas az oklevelek kedvezményezettjei között. Egy kiváltságlevél címzettjéről pedig bizonyosan állítható, hogy jobbagysorból származott, ugyanis

⁶⁵⁵ *Borsa G.*: A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú. i. m. 259. DF 279 956. és DF 271 216. A búcsúlevelek tömeges nyomtatása IV. Sixtus pápa idejétől vette kezdetét. *Eisermann, F.*: The Indulgence as a Media Event. i. m. 314.

⁶⁵⁶ DL 46 599. Regesztája: MNL OL regeszta. (Fügedi).

⁶⁵⁷ *Borsa G.*: A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú. i. m. 265. és 276.

⁶⁵⁸ DF 258 274. és DL 94 629. Beriszló (grabajai) Ferenc 1499 és 1503 között viselte a jajcai báni címet. *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.*: Magyarország világi archontológiája. I. i. m. 141. Kövendi Székely Miklós pedig 1505-1508-ig volt jajcai bán. Uo. 142.

„*discretus*” megjelölés található abban az oklevélben, melyet Mihály kassai plébános 1501. május 20-án Fábiánfalváról való Benedek fia Sándornak és anyjának, Katalinnak állított ki.⁶⁵⁹

A fennmaradt kiváltságlevelek szövegeinek összehasonlítása érdekes képet mutat az 1500-as jubileumról és az ekkor először adományozott lelki kiváltságokról. Ez alkalommal már nem mondható el az a szövegbeli egyezés, ami az 1480-as jubileum okleveleinél. Feltűnő azonosságot mutatnak a felvidéki kiváltságlevelek, melyek Kassán, Bártfán, Eperjesen vagy Leleszen kerültek kibocsátásra. Ezek kézzel írottak – olykor kézzel előre megírtak, mint például Menlen János bártfai plébános oklevelei –, melyek a pápai búcsúlevelek mintájára engedélyezik olyan gyóntató szabad megválasztását, aki a kedvezményezetteket feloldozhatja, ahányszor csak igénylik, életükben egyszer és a halál pillanatában pedig minden megvallott és meggyónt bűnük alól – a nagycsütörtöki bullában felsoroltak kivételével – feloldozást adhat, valamint elnyerik a szent jubileum teljes búcsúját. Béla Lőrinc poljanci ferences ör kiváltságlevelében lényegében ugyanez olvasható, azzal a különbséggel, hogy a szentévi búcsút Beriszló Ferenc életében egyszer és a halálos ágyon is elnyerhette, illetve lehetővé tette számára a kiváltságlevél, hogy ha elmúlik a halálveszély, de a búcsút már felvette, akkor a tényleges halál pillanatában ismét éljen e lehetőséggel. A két legkorábbi búcsúlevél, melyeket Vince bátai apát és László vasvári prépost adott ki, a jubileumi búcsú és az azzal járó teljes feloldozás céljából engedélyezett szabad gyóntatónválasztásról szólnak, melyet egy alkalommal vehet igénybe a kedvezményezett. István varasdi plébános oklevelének szövegében csak a feloldozási formulában található a jubileum adományozásának kiváltsága, a Székely Miklósnak adott búcsúlevélben pedig külön említésre kerül, hogy gyóntatója bigámia és szándékos gyilkosság alól nem oldozhatta fel. Pietro bíboros 1501 és 1502 folyamán adott oklevelei ezeknél több lelki előnyt biztosítanak a búcsút elnyerni vágyóknak. Egyrészt minden kedvezményezettnek – hasonlóan a poljanci oklevélhez – lehetősége volt arra, hogy ha már halálveszélyben teljes búcsút kért, de mégsem halt meg, akkor a halálos ágyon ismét elnyerje a kiváltságot, másrészt ezekben az oklevelekben tűnik fel a konfraternitásba fogadó oklevelekre jellemző lelki jótéteményekben való részesítés, azzal a különbséggel, hogy itt nem a szerzetesközösség, hanem az egész egyház érdemeiben való részesülést nyerhette el a kedvezményezett. A kiváltságokban ez olvasható: *„minden kérésben, érdemben, alamizsnában, böjtölésben, könyörgésben, misében, zsolozsmában, kánoni tanulmányban, zarándoklásban és minden más lelki jóban, melyeket végezni fognak és végezhetnek az egész küzdő szent egyházban minden hónapban; és minden munkából, érdemből, melyet a katonák a magukat vakmerőnek gondoló*

⁶⁵⁹ DL 65 989. Regesztája: Fekete Nagy A. – Borsa I.: A Balassa család levéltára. i. m. 460.

törökök ellen elnyernek éppen úgy, mint ha személyesen az efféle hadjáráthoz csatlakoznának és személyesen végeznék, örökre részesüljenek.”⁶⁶⁰ Ekkor tehát olyan többlet elnyerésére nyílt lehetőség, amelyre korábban nem volt példa, továbbá ezt nem csak a kedvezményezettek, hanem elhunyt szüleik és jótevőik is megkapták. Ezek a szövegekben található eltérések olykor csak árnyalati különbségek, ám a korabeliek számára mégis fontos lehetett, hogy milyen és mennyi kiváltságot nyernek el, amit elsősorban azok az adatok tanúsítanak, melyekben egy kedvezményezett több búcsúlevél megszerzéséért is fáradozott. Kiváló példája ennek Mária István, aki saját maga, felesége Lúcia, anyja Anna, valamint gyermekei, Ilona, Klára, Ferenc és János számára nyerte el két ízben is a búcsú kiváltságot, először 1501. június 16-án Márton eperjesi plébánostól, másodsor pedig Lőcsén Pietro bíboros megbízottjától.⁶⁶¹ Mivel mindkét kiváltságlevélben ugyanazok a családtagok találhatóak a kedvezményezettek körében, a család személyi változásai nem indokolhatják a két oklevél szükségességét. Két oka lehetett tehát Mária Istvánnak az újabb oklevél megszerzésére: vagy igen hamar, nyolc hónap leforgása alatt életveszélybe került és kérte a halálos ágyon elnyerhető teljes búcsút, vagy pedig – s ez a valószínűbb – a Pietro bíboros-féle oklevelek szélesebb körű engedményei ösztönözték cselekedetében. Akárhogy is volt, azt mindenképpen fontosnak tartotta, hogy biztosan legyen még lehetősége a vezeklés-elengedés elnyerésére.

A hazai búcsúnyerők nagy száma mellett, említésre méltóan sok hívő zarándokolt Rómába Magyarországról a szentév előnyeinek megszerzéséért – ahogyan 1450-ben is. Az 1450-es jubileummal összehasonlítva azonban ekkor elsősorban nem a vezeklési szándék motiválta a híveket, hanem inkább kegyes zarándoklatra vállalkoztak. Ezt mindenekelőtt a pápai kérvények adatainak elemzése bizonyítja. Ugyanis míg 1450-ben 175 szupplikációban kértek valamilyen súlyos véték alóli felmentést, addig 1500-ban mindössze 40-ben, s az 1450-ben kért egyetlen gyóntatólevéllel szemben 1500-ban 171-et igényeltek. A kegyes céllal útra kelők nagy számára talán a századforduló körüli világvége várás körüli heves bűnbánati érzület lehet a magyarázat, mely a századforduló elmúltával a következő években jelentősen alábbhagyott.⁶⁶²

⁶⁶⁰ „...in omnibus precibus, suffragiis, elemosiis, ieiuniis, orationibus, missis, horis canonicis, disciplinis, peregrinationibus et ceteris omnibus spiritualibus bonis, que fient et fieri poterunt in tota universali sacrosancta ecclesia militante in omnibus mensis eiusdem, ac de omnibus operibus meritoriis, que arma contra ipsos prefidos turcos assumptes promerebuntur, perinde ac si personaliter ad huiusmodi sancta expeditione se conferrent, ac se exercerent, participes inperpetuum fieri.” DL 36 087. A négy fő kegyről ld. a „Remissio plenaria in mortis articulo” című fejezetet.

⁶⁶¹ DL 74 975. és DL 66 756. Mária István (márkusfalvi) István sárosi várnagy, sárosi ispán (1492-1499) és szepesi országgyűlési követ (1505) volt. C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.: Magyarország világi archontológiája. II. i. m. 204., 514.

⁶⁶² Erdélyi Gabriella: A Sacra Poenitentiaría Apostolica hivatala és magyar kérvényei. i. m. Második közlemény.

A hazánkban meghirdetett 1500-as jubileum elsődleges célja az volt, hogy Ulászló királynak elegendő pénzt biztosítson a török elleni hadjáratra. Az Oszmán Birodalommal való összecsapásra azonban nem került sor, noha Ulászló király megtette a szükséges előkészületeket. Az 1501-ben Tolnán tartott országgyűlésen ugyanis rendeletet bocsátott ki négy kapitányság létesítéséről, melyek élére Corvin Jánost, a szlavón bánt, az erdélyi vajdát és Somi Józsa temesi ispánt szánta. Ezzel egy időben a hadjárat céljaira adót vetett ki a városokra, például Sopron 1000 forintot volt köteles fizetni.⁶⁶³ Emellett 1501. május 13-án szövetséget kötött Velencével, majd elbocsátotta a török követeket, akik béketárgyalás céljából tartózkodtak a magyar udvarban. 1501-ben az egész magyar haderő felvonult a déli határhoz, és sikeres hadi vállalkozásokat hajtottak végre 1502 tavaszáig: Corvin János és Geréb Péter felmentett Jajca várát, Somi Józsa alsó-magyarországi főkapitány, Újlaki Lőrinc és Brankovics János szerb despota pedig Boszniában és Szerbiában értek el sikereket a török csapatok ellen. Döntő ütközetre azonban nem került sor, hiszen a török erőfölénye ezt nem tette volna lehetővé. Velence ugyan támadást indított az Oszmán Birodalom ellen az Égei-tengeren, amihez VI. Sándor pápa megígért segítségét is igénybe vették, ám 1503-ban már békekötésre készült az Oszmán Birodalommal. A jubileumi búcsú elnyerésének 1502-es meghosszabbításai a harcokat illetően tehát szintén nem vezettek eredményre. VI. Sándor pápa mélységesen felháborodott, amiért nagyszabású törökellenes terve nem valósult meg, de végül kénytelen volt hozzájárulni a békekötéshez. Ha jelentős területszerzésre vagy látványos győzelemre tehát nem is került sor, az események hatására 1513. augusztus 13-án megkötött fegyverszünet a korábbiakkal ellentétben nem csupán három évre, hanem hét évre szólt.⁶⁶⁴

Annak ellenére, hogy Ulászló király végül nem vezetett általános támadó hadjáratot a török ellen, a kutatások szerint jelentős összegeket kapott a cél megvalósítására. A pápától 106 733 aranyat, Velencétől pedig 188 533-at. A búcsúból származó bevételek mennyiségéről először e jubileum kapcsán lehet valamiféle képet kapni. Antonio Giovanni da Burgio követ 1525-ben azt mondta, hogy a teljes bevétel 120 000 arany volt, míg Pietro bíboros szerint a pápa 60 000 aranyat utalt át Ulászlónak. Ha Burgio követ állítása hiteles, akkor elmondható, hogy mégsem a teljes bevételt kapta meg a király, hanem fele a bíborost illette meg. Ez azonban még így is hatalmas összeg volt abban a korban, hiszen 1495-ben a kincstár évi jövedelme 136 636 aranyat számlált, melyből összesen 39 730 arany volt a városok, Erdély és a szászok

89-90.

⁶⁶³ C. Tóth Norbert: Az 1501. évi tolnai országgyűlés. Századok 143. (2009/6) 1455-1481. 1463-1464.

⁶⁶⁴ Nemes G.: Pietro Isvalies bíboros veszprémi püspök. i. m. 13-15. és C. Tóth Norbert: Az 1501. évi tolnai országgyűlés. i. m. 1471-1472.

adója.⁶⁶⁵

Az 1500-as jubileumi búcsú politikai célja – vagyis a befolyt összegek segítségével a török eltávolítása Európából – tehát nem valósult meg, ám ez nem VI. Sándor pápán múlt, hanem inkább az európai uralkodók passzivitásán és a török túlerőn. Az a vád sem a pápaságot illeti elsősorban, hogy a búcsúhirdetés mikéntje és lezajlása során az egyszerű embereket becsapták és kicsalták a pénzüket. Hazánkban például az egyik királyi utasításban az olvasható, hogy a gyóntatók öt dénárt elfogadhatnak a gyóntatás elvégzéséért, ha pedig többet kapnának, azt kötelesek a gyűjtőládába bedobni.⁶⁶⁶ Efféle pénzszerzésről a búcsú kapcsán természetesen nem lehet olvasni a pápai bullában, s nem is állhatott az egyházfő szándékában ilyen többletet kérni a hívektől, de minden bizonnyal egy széles körben elterjedt szokásról van szó, amely felett szemet hunyt mind a világi, mind az egyházi vezetés.

2.5. AZ 1525-ÖS JUBILEUMI BÚCSÚ

A következő szentév megünneplésére 1525-ben került sor. Ez azonban több szempontból is új fejezetet nyitott a jubileumi búcsúk történetében, elsősorban az ekkor kibontakozóban és terjedésben lévő reformációnak köszönhetően, mely éles kritikával fordult a vezeklés enyhítésének intézménye felé.⁶⁶⁷ VII. Kelemen pápa 1524. december 17-én kelt „*Inter sollicitudines*” kezdetű bullája egy fontos eltérést mutat az elődei által adott jubileumi évet meghirdető pápai bullákhoz képest, a főbb elemekben azonban erőteljesen hasonlít a korábbi kiváltságokra.⁶⁶⁸ Meghirdette benne a szentév kezdetét, melynek pontos dátumát Krisztus születése ünnepének előestéjében határozta meg. A szokásoknak megfelelően felfüggesztett minden érvényben lévő teljes vagy jubileum mintájára adott búcsút, majd bejelentette a híveknek, hogy az ünnep előestéjén a Szent Kapu kinyitásának céljából a Szent Péter-bazilikához megy. Ezután a vezeklés-elengedés elnyerésének feltételeit határozta meg: a rómaiaknak harminc egymást követő napon kellett meglátogatniuk a szokásos négy nagy bazilika nagyobb oltárait, a zarándokoknak pedig tizenöt napon át. A bulla újdonságát az anyagi adakozás követelményének hiánya adja. A más országoknak szóló jubileumi engedélyek esetében is kimaradt a zarándokláshoz szükséges költségek bizonyos hányadának kérése, helyette öt Miatyánkot kellett elmondani. Minderre a széles körben elterjed lutheri vádak miatt

⁶⁶⁵ *Borsa G.*: A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú. i. m. 269-270.

⁶⁶⁶ Uo. 254.

⁶⁶⁷ *Thurston, H.*: The holy year of jubilee. i. m. 80.

⁶⁶⁸ *Baronius, C.*: *Annales ecclesiastici*. i. m. 31. kötet. 473-474.

volt szükség, melyek hatására hangzatos gúnyversek is születtek a vezeklés enyhítéséről.⁶⁶⁹ A pápaság tehát már jóval a tridenti zsinat előtt reagált a reformáció búcsúkat ért vádjaira, s próbálta a további támadások elejét venni a pénzadomány kérésének mellőzésével. VII. Kelemen pápa minden törekvése ellenére messziről sem mondható sikeresnek az 1525-ös jubileumi év, hiszen nagyon kevesen zarándokoltak el Rómába, aminek elsősorban történelmi okai voltak: ekkor ugyanis pestis dúlt az Örök Városban, ráadásul Európa nagy része forrongott, a Habsburg és a Valois uralkodócsaládok harcai, a török veszély, vagy pedig a reformáció terjedése miatt. Mindemellett többen felkeresték Rómát Magyarországról is, így Kanizsai László kincstartó, aki Lorettóba is elzarándokolt, Trepka András királyi udvarmester, Acél István pozsonyi várnagy, három pozsonyi polgár, két magyar hívő, akik a Szentlélek Társulat anyakönyvének bejegyzésében szerepelnek, és egy magyar személy, akiről az udinei helytartó tett említést.⁶⁷⁰

Hazánkban a jubileumi búcsú ezúttal is a török elleni harc előmozdítását lett volna hivatott szolgálni. II. Lajos király az ellenséges veszélyre és más akadályokra hivatkozva Lorenzo Campeggio bíboros magyarországi pápai követ által már 1524. december 14-én kérte VII. Kelemen pápát, hogy a korábbi gyakorlatnak megfelelően azok is elnyerhessék a jubileumi búcsú előnyeit, akik nem mennek el Rómába.⁶⁷¹ A magyarországi búcsúhirdetést ekkor két hónapra engedélyezte a pápa. II. Lajos azonban az egyházfő válaszát meg sem várva rendeletet bocsátott ki, melyben utasította a híveket, hogy ne menjenek Rómába, hiszen a jubileum előnyeit itthon is elnyerhetik. A hazai búcsúhirdetés kezdettől nem volt problémamentes, ugyanis nem csupán a pápai követ által megjelölt helyeken, hanem máshol is terjesztették a plébánosok a búcsút.⁶⁷² A török elleni hadjárat sikerének előmozdítására és a visszaélések elkerülése végett ezért a pápa megengedte, hogy mindenhol elnyerhessék a hívek a szentévi kiváltságokat, ahol a feltételeket teljesítik. A pápai követi jelentéseken túl a hazai okleveles anyag nem sok adatot tartalmaz a búcsú elnyeréséről, ám a vatikáni forrásokból tudni lehet, hogy olyanok is voltak, akiknek maga a pápa adta meg a jubileum előnyeit római zarándoklat

⁶⁶⁹ *Thurston, H.*: The holy year of jubilee. i. m. 83. Ezek közül egyik arról szól, hogy míg Krisztus jubileuma akárhol elnyerhető és ingyenes, a pápáé csak Rómában szerezhető meg és pénzbe kerül.

⁶⁷⁰ *Nemes Gábor*: Magyarország és az 1525. évi szentév. In: „Láttak a vizek téged, Istenem...” Tanulmánykötet 2013-2014. Szerk. Lukácsi Zoltán – Martos Levente Balázs. Győr 2014. 111-115. 111-113. Kanizsai Lászlót a pápa személyesen ütötte lovaggá ekkor. Trepka András kiváltságlevele a pápától: *Nemes Gábor*: Brevia Clementina. VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brevái. (1523-1526). In: *Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I. Vol. 12.* Budapest – Győr – Róma 2015. 48-50. (46.)

⁶⁷¹ Uo. és *Tusor Péter* – *Nemes Gábor*: Consistorialia documenta pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae. 1426-1605. In: *Bibliotheca historiae ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae. I.* Budapest-Róma 2011. 53-54.

⁶⁷² *Sümeji J.*: Adatok a penitencia és a búcsú történetéhez i. m. 144. Azonban a hazai búcsúnyerőknek kellett pénzadományt tenniük, míg Rómában ez már nem volt követelmény.

elengedésével. A két kiváltság egyikét Frangepán Bernát kapta 1525. március 22-én. Ebben az olvasható, hogy mivel Frangepán katonáival és kíséreeivel a török elleni harcra készül, a pápa megadja nekik a római jubileum minden kegyelmét, mintha személyesen látogattak volna Rómába, és minden követelményt teljesítettek volna. Feltételként azt határozta meg VII. Kelemen, hogy a gyóntató által saját területükön kijelölt templomokat látogassák meg, a római út fáradalmi és költségei helyett pedig valamilyen saját lelkiismeretük vagy a gyóntató által meghatározott kegyes cselekedetet hajtsanak végre. Ugyanebben az évben szeptember 24-én Bernát fia, Kristóf is hasonló kéréssel fordult a pápához, aki neki és minden török ellen vonuló keresztes katonájának is megadta a jubileum minden kegyelmét.⁶⁷³ Érdekes tény, hogy annak ellenére, hogy pápai rendelkezés alapján itthon is el lehetett nyerni a jubileumi búcsút, Frangepán Bernát és Kristóf magától a pápától kért erre engedélyt. Ennek két oka lehet: egyrészt tudomásuk lehetett a hazai búcsúhirdetés nehézségeiről, ezért biztosabbnak gondolták, ha maga a pápa részesíti őket a búcsú előnyeiben, másrészt nem csak saját maguk, hanem katonáik számára is ki akarták eszközölni a lelki előnyöket, mint a 15. század közepén Zsigmond király római kíséretének vitézei.

Az 1525-ös jubileumi búcsú hazai hirdetése a török elleni hadjáratra való pénzgyűjtés szempontjából egyáltalán nem mondható sikeresnek. A budai és esztergomi ládákat a jubileum befejezése előtt, már augusztusban felnyitották, hogy a jajcai várban lévők élelemhiányát enyhíteni tudják a benne található adományokból. Ám Burgio pápai követ leírása szerint nagyon kevés pénzt találtak: a budaiban 300 forintot, amiből csak 100 volt arany, az esztergomiban pedig 100 forintot. Ebből a követ azt a következtetést vont le, hogy összesen alig lesz 3-4000 forintnál több a jubileum összbevétele. November 9-én a Nagyváradon lévő ládákat is felnyitották, abban ezeknél nagyobb összeget találtak: új pénzből 545 forintot, régiből pedig négy forint 35 dénárt.⁶⁷⁴ A jubileum összes bevételéről nincs feljegyzés, de ezekből az adatokból és a pápai követek jelentéseiből kiderül, hogy nem gyűlt össze elegendő pénz a török elleni hadjáratra. A jubileum iránti ellenszenvet azonban elsősorban nem a pénzadományok hiánya, hanem a ládákból talált üveg- és rézdarabok, hamis pénzek és gúnyos megjegyzések mutatják. A budai ládában talált egyik papíron Burgio jelentése szerint az állt, hogy „jubileumodat vidd Rómába, de pénzüket hagyd itt”, egy csomagban három dénár mellett pedig az állt, hogy „egyik a pápáé, másik a bíborosé, a harmadik az esztergomi érseké.”⁶⁷⁵

⁶⁷³ Nemes G.: Magyarország és az 1525. évi szentév. i. m. 14. A kiváltságok kiadása: Nemes G.: Brevia Clementina. i. m. 92-93. (79.), 114. (99.), 114-115. (100.)

⁶⁷⁴ Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Szerk. Bunyitay Vince – Rapaiics Rajmund – Karácsonyi János. I. 1526-1529. Budapest 1902. 209-210. és 222.

⁶⁷⁵ Fraknói V.: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. II. 368.

A középkor utolsó jubileumi búcsúja tehát sem hazánkban, sem Rómában nem érte el célját, és elsősorban a reformáció híveinek rosszallását váltotta ki, noha a pápa és a jubileum hirdetői megpróbálták visszatérni a szentévek eredeti céljához a pénzgyűjtés helyett a lelki előnyökre helyezve a hangsúlyt.

3. A KERESZTES BÚCSÚK

3.1. HAZAI KERESZTES BÚCSÚK AZ ÁRPÁD-KORBAN

Az egyház történetének egyik sokat vitatott és kritizált részlete a keresztes hadjáratok kérdése, melyek egyben a korabeli világ legjelentősebb katonai cselekményei voltak. A kezdetben a Szentföld felszabadítására indított hadi vállalkozások ismertetőjegyei a középkor századai során sokat változtak, de lényeges elemei megmaradtak a 16. század végéig. A kortársak által „*sanctum passagium*”-nak vagy „*cruciata*”-nak hívott hadjáratokat szent háborúként értelmezték, melyek egyik legfontosabb ismérve a teljes búcsú engedélyezése volt azok számára, akik személyesen vonultak hadba, majd idővel azoknak is, akik adományt tettek a hadjárat kiadásainak fedezésére és sikerének előmozdítására. A keresztesek fogadalommal kötelezték el magukat, és felöltötték a kereszt jelét, mely kötelezettségük teljesítésére emlékeztette őket. Ezen felül számos kiváltságot élveztek, melyet a kánonjogászok pontosan meghatároztak. A keresztes hadjáratokat a béke előmozdításának és megőrzésének eszközeként értelmezték, akár helyi szinten, akár egyes királyságok közötti konfliktusok esetében. A szent háború alapvetően az egyház ügye volt (*negotium ecclesie*), amit leginkább a pápai követek jelenléte és szerepe mutat, akik a hadjáratokkal kapcsolatos lelki tennivalókat intézték, és gyakran katonai feladatokat is elláttak.⁶⁷⁶

A keresztes hadjáratok megnevezésére a „*cruciata*” szó először az 1300-as évek elején tűnt fel hivatalos pápai szövegben, majd mintegy másfél évszázad múlva, 1436-ban került bele ismét egy pápai bullába, melyet IV. Jenő pápa a portugál királynak írt. A szó két feltűnésében egyértelmű közös vonás mutatkozik: mindkettő az Ibér-félszigeten élő hitetlenek elleni harcra vonatkozott, melyért az egyház legfőbb vezetője búcsúengedélyt adományozott. A 15. század második felében a „*cruciata*” szó szorosan összekapcsolódott a keresztes háborúk

⁶⁷⁶ Housley, N.: The Avignon Papacy and the Crusades. i. m. 1-2.

elindításához szükséges pénzösszeg előteremtésére engedélyezett vezeklés-elengedéssel, így anyagi vonzata lett, ám sosem vált a harcokhoz nélkülözhetetlen pénz szinonimájává, hanem elsősorban a búcsút, vagy a török elleni hadjáratot, illetve az ellenük vívott harc előmozdítását jelentette. A terminus elterjedése a század végére tudatos pápai politika eredménye volt. A „*cruciata*” szó ugyanis lehetőséget adott arra, hogy a későbbi századok szent harcait összekapcsolják az általános elfogadottságnak örvendő 11-12. századi keresztes hadjáratokkal, s ezzel egyben legalizálta a hitetlenek elleni küzdelmek vezetésére és szervezésére vonatkozó pápai igényt is.⁶⁷⁷

Az egyház által a kereszteseknek adott lelki előnyök jelentősége elsősorban abban rejlik, hogy sokáig egyedül ezek voltak teljes búcsút engedélyező kiváltságok, ugyanis kezdettől nem csupán a vezeklés egy részének, hanem egészének eltörlését ígérték. A keresztes hadjáraton való részvételért azért lehetett teljes búcsút nyerni, mert számos megpróbáltatás mellett – mely minden útrakelő zarándokot ért vagy érhetett, mint például házának, birtokának feldúlása távollétében – a keresztesek életüket kockáztatták vállalkozásukkal. A legelső ilyen keresztes búcsút 1063-ban II. Sándor pápa adta az ibériai félszigeten élő muzulmánok elleni harcra vállalkozóknak, a clermonti zsinaton 1095-ben meghirdetett első szentföldi keresztes hadjáratot pedig később számos követte, s az eretnekek elleni harcra való buzdítás legelterjedtebb eszköze lett.⁶⁷⁸ Ezekről a korai keresztes búcsúkról azonban még nem áll rendelkezésre olyan sok okleveles adat, mint a későbbiekéről. Az mindenesetre elmondható, hogy ezek a kiváltságok nagy népszerűségnek örvendtek, elsősorban azért, mert sokkal több lelki előnyt szerezhettek általa a hívek, mint más vallási cselekedettel. Arról, hogy mennyien éltek a búcsúk kínálta lehetőségekkel, elsősorban a Szentföldre irányuló keresztes hadak esetében, illetve egy-egy hadjárat sikerének fényében lehet információt szerezni.

A keresztes hadjáratok céljának meghatározása igen korán, már a 12. század első felében megváltozott: a kezdetben csupán a Szentföld felszabadításáért indított harcok mellett szent háborúként kezdtek értelmezni minden olyan vállalkozást, mely az egyház érdekeit

⁶⁷⁷ *Benjamin Weber*: Nouveau mot ou nouvelle réalité? Le terme *cruciata* et son utilisation dans les textes pontificaux. In: *La Papauté et les croisades. The Papacy and the Crusades: actes du VIIe congrès de La society for the study of the crusades and the Latin East. Proceedings of the VIIth Conference of the Society for the Crusades and the Latin East. Crusades - Subsidia 3.* Szerk. Michel Balard. Farnham 2011. 11-25. 14-45., 17., 19., 23-24.

⁶⁷⁸ *Shaffern, R. W.*: The Penitents Treasury. i. m. 48. A II. Orbán pápa által meghirdetett búcsú kérdése több problémát is felvet: egyrészt a bulla nem maradt fenn eredeti formájában, ahogyan a pápa beszéde is csak különböző krónikákból ismert, de különféle változatban; ugyanakkor a 11. században még a vezeklésként kirótt napokat és éveket az egyház közösségébe való visszafogadás előtt kellett elvégezni, a visszafogadás feltételeként. A 12. században már kialakult az a nézet, hogy a vezeklést a gyónás és feloldozás után kell végrehajtani. *Borchardt, K.*: Late Medieval Indulgences. i. m. 196-197.

szolgáltatta és a keresztény hit terjedését vagy fenntartását segítette elő azokon a területeken, ahol azt a hitetlenek vagy szakadárok veszélyeztették. A források tükrében úgy látszik, hogy ebben a kérdésben nagy egyetértés volt az egyház vezetői, a kánonjogászok, a krónikások és a lelkesen hadba induló hívek között.⁶⁷⁹ Így az Árpád-házi királyok hatalmának megszilárdulásával, elsősorban a 13. században, a Magyar Királyság is fontos kiindulópontja lett a hitetlenek elleni keresztes hadjáratoknak.

A hazánknak adott keresztes búcsúk sorát a balkáni eretnekek elleni küzdelem nyitja meg. IX. Gergely pápa 1234-ben több kiváltságot is kilátásba helyezett a tévtanokat vallók elleni ügy előmozdítására. Először azt engedélyezte, hogy a boszniai püspök eretnekek elleni prédikációját hetente egyszer meghallgatók tíznapi vezeklés-elengedésben részesüljenek, s a hadjáratra vállalkozóknak a püspök adjon feloldozást, ha esetleg pap vagy szerzetes ellen elkövetett erőszak miatt kiközösítésében részesültek. Ugyanekkor azt is megígérte a pápa, hogy minden kereszttest javaival együtt Szent Péter és saját pápai oltalmába fogad.⁶⁸⁰ Ezen túl az eretnekek ellen harcolóknak azt a búcsút adta IX. Gergely, melyet a Szentföldre menő keresztesek szoktak kapni.⁶⁸¹ A meghirdetett keresztes hadjárat célja a bogumil tévtanítás megszüntetése volt, mely ellen már Imre király is küzdött, hiszen amikor Magyarországhoz csatolta Boszniát, Szerbiát s az attól keletre eső területeket az Al-Duna mentén, III. Ince pápa megbízásából az eretnekek elleni harcot is magára vállalta. IX. Gergely pápa idején aztán II. András király második fia, Kálmán Szlavónia hercegeként küzdött az igaz hit ellenségeivel, s 1234 és 1237 között hadjáratot vezetett ellenük. A siker érdekében újjászervezte a diakóvári püspökséget, mely a kalocsai érsekség fennhatósága alá került.⁶⁸² A boszniai kérdés négy évvel később újra előkerült, hiszen 1238-ban IX. Gergely ismét az ottani püspökhöz fordult, akit a bogumil eretnekség kiirtásával és a hadjáratra fordított pénz kezelésével bízott meg, valamint ezúttal is szentföldi teljes búcsút ígért mindenkinek, aki felveszi a keresztet. Az Árpád-házi királyok uralkodása alatt utoljára 1246-ban kérte a pápa IV. Bélát, hogy minden tőle telhetőt tegyen meg a boszniai eretnekség felszámolására, a kalocsai érseknek pedig a kereszt jelét

⁶⁷⁹ Housley, N.: *The Avignon Papacy and the Crusades*. i. m. 4.

⁶⁸⁰ Theiner, A.: *Vetera monumenta historica* i. m. I. 129. (CCXX.) és 129-130. (CCXXI.) A keresztesek javainak pápai védelme egyik volt azokból a kiváltságokból, melyet a harcra vállalkozók nyertek. Ezen kívül más jelentős előnyt is élveztek, így nem kellett kamatot fizetniük az adósságaik után, ahogyan rendkívüli adót vagy vámot sem. Housley, N.: *The Avignon Papacy and the Crusades*. i. m. 152-153.

⁶⁸¹ Theiner, A.: *Vetera monumenta historica* i. m. I. 130. (CCXXIII.)

⁶⁸² *Ternováczi Bálint*: A boszniai latin püspökség története 1344-ig. In: *Micae Mediaevales V. Fiala történeiszek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Fábíán Laura – Gál Judit – Haraszti Szabó Péter – Uhrin Dorottya. Budapest 2016. 215-228. 218-223. és *Barabás Gábor*: Kálmán szlavón herceg és IX. Gergely pápa. Magyar királyi herceg az Apostoli Szentszék szolgálatában? *Aetas* 32. (2017/2) 36-51. 37-39.

küldte, s teljes búcsút ígért, hogy az tévtanítók elleni küzdelme minél gyümölcsözőbb legyen.⁶⁸³ Ez a küzdelem I. Károly idején is tartott. A kezdetben a ferencesek kezében lévő inkvizíciót 1326-ban XXII. János pápa a domonkosok fennhatósága alá rendelte, 1327-ben pedig minden inkvizítori tevékenységgel felruházta a szerzeteseket.⁶⁸⁴ Ugyanebben az évben a domonkosok magyar előjáróját bízta meg, hogy Erdély, Bosznia és Szlavónia eretnekei ellen erre alkalmas emberekkel szentföldi keresztes búcsút hirdessen.⁶⁸⁵

Az 1240-es évek elején a Latin Császárság került veszélybe, ezért IX. Gergely pápa a domonkos priornak írt levelében arról intézkedett, hogy a keresztes fogadalmat tett magyar hívek a Latin Császárság – akár fegyveres, akár pénzbeli – megsegítésére is fordíthatják fogadalmukat.⁶⁸⁶ 1241-ben pedig ugyanígy rendelkezett a pápa, ám ekkor már Frigyes császár elleni küzdelméhez remélt hasonló segítséget.⁶⁸⁷ Azonban ebben az időszakban nem a német-római császár legyőzése volt a legfontosabb cél hazánkban, hiszen a támadó tatár sereg ekkor érkezett Magyarországra. Keresztes hadjárat meghirdetésére ellenük már csak a muhi csata elvesztése után került sor: 1241. július 16-án IX. Gergely pápa IV. Bélának írt levelében tájékoztatta a királyt, hogy szentföldi búcsút ad mindenkinek, aki a tatárok ellen harcol és megvédi az országot, s a váci püspököt is felszólította a kereszt hirdetésére, ám arról nincs adat, hogy a hadsereg összegyűlt volna az ország védelmére.⁶⁸⁸ A tatárok elvonulása után – 1243-ban – a csernyigovi fejedelem fia vereséget szenvedett a tatároktól, majd hazánkba menekült azzal a hírrel, hogy újabb támadásra lehet számítani. IV. Béla nagybátyján, Bertold aquileiai pátriárkán keresztül értesítette erről IV. Ince pápát, aki felkérte a pátriárkát a hívek tatárok elleni harcra való buzdítására és szentföldi teljes búcsút ígért a vállalkozóknak, ám úgy tűnik ezúttal sem volt sikeres a toborzás.⁶⁸⁹ 1247-ben az egyházfő újabb levelében értesítette IV. Bélát, hogy minden kereszttest Magyarország védelmére küldött, de arról nincs adat, hogy a had megérkezett volna. A következő évben IV. Ince a hazai jeruzsálemi lovagrendet kérte levélben, hogy védjék meg az országot a tatároktól, cserébe pedig a rend tagjainak és minden segítőjüknek szentföldi teljes búcsút ígért.⁶⁹⁰ Utoljára 1265-ben került sor a tatárok elleni keresztes hadjárat

⁶⁸³ *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. I. 168-170. (CCCI-CCCVI.), 202-203. (CCCLXXVI.) és 202. (CCCLXXIII.)

⁶⁸⁴ *Fraknói V.*: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései* i. m. I. 156.

⁶⁸⁵ *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. I. 513. (DCCXCI.)

⁶⁸⁶ Uo. 175. (CCCXX.)

⁶⁸⁷ *Borosy András*: *A keresztes háborúk és Magyarország*. II. rész. *Hadtörténelmi Közlemények* 109. (1996/2) 11-52. 47-48.

⁶⁸⁸ *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. I. 183-184. (CCCXXXVII-CCCXXXVIII.)

⁶⁸⁹ *Senga Toru*: *IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „tatár-levele”*. *Századok* 121. (1987/4) 584-612. 586-588. *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. I. 187-188. (CCCXLVIII.)

⁶⁹⁰ Uo. 203-204. (CCCLXXIX.) és 206. (CCCLXXXVIII.) *Senga T.*: *IV. Béla külpolitikája*. i. m. 607-608.

meghirdetésére, IV. Béla ugyanis követei révén tájékoztatta a pápát, hogy a tatárok készülődnek hazánk ellen. IV. Kelemen pápa az esztergomi és a kalocsai érseket bízta meg a kereszt hirdetésével, ám a támadás végül nem valósult meg.⁶⁹¹

A közvetlen tatár veszély elmúltával az 1260-as években már inkább a tatárjárás előtt hazánk területére befogadott, majd az 1240-es évek végétől visszahívott kunok kerültek az érdeklődés középpontjába. 1264-ben IV. Orbán pápa levélben szólította fel az esztergomi és a kalocsai érseket, hogy a kunokat kereszteljék meg, akik pedig már felvették a keresztiséget, azokat hitük megtartására ösztönözzék, más esetben hirdessenek ellenük keresztes hadjáratot nem csupán Magyarországon, hanem Lengyelországban, Csehországban és Ausztriában is, hogy kiűzhessék őket az országból.⁶⁹² Mindezt a pápa a IV. Béla és fia, István közötti ellentét miatt is fontosnak tartotta, hiszen értesülései szerint István a pogány kunok segítségét vette igénybe apja ellen, Béla pedig a pogány litvánokhoz fordult, amit a keresztény világ feje erősen elítélt, s a magyar királyt fiával való békességre szólította fel.⁶⁹³

Az utolsó Árpád-kori keresztes hadjáratot hazánkban 1287-ben IV. Honorius pápa utasítására az esztergomi érsek hirdette meg minden pogány, de különösen a tatárok, szaracénok és nyögérek ellen, s egyúttal felszólította az érseket, hogy amennyiben a király nem engedi szabadon a feleségét, sújtsa egyházi büntetéssel.⁶⁹⁴ A pápa László feleségét illetően elérte célját, a hitetlenek elleni harc megvalósulása és eredményessége ugyanakkor igen kétséges, főként a következő időszakban meghirdetett hadjáratok ismeretében.

3.2. HAZAI KERESZTES BÚCSÚK AZ ANJOU-KORBAN

Anjou királyaink uralkodása szinte teljes egészében egybeesik a pápaság Avignonban való tartózkodásával, azzal az időszakkal, amikor jellegzetes változások következtek be a keresztes hadjáratok értelmezésében, indítékaiban, céljaiban és megvalósításában. Az egyik legfontosabb változás, hogy az európai keresztény államok belső pénzügyi helyzete és a kiadások növekedése miatt egyre nehezebb lett a hadi vállalkozások anyagi hátterét megteremteni, aminek következtében a pápaság és a világi uralkodók közötti kapcsolat jelentősen átalakult. Ebben a korszakban a királyok egyre határozottabban kérték a pápától a

⁶⁹¹ Borosy A.: A keresztes háborúk és Magyarország. II. i. m. 48.

⁶⁹² Theiner A.: Vetera monumenta historica i. m. I. 269-270. (CCCCXCIII.)

⁶⁹³ Fraknói V.: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. I. 76.

⁶⁹⁴ Theiner, A.: Vetera monumenta historica i. m. I. 354-355. (DLXXIV.) A nyögérek IV. László király kun származású kíséretének a tagjai voltak. Erdélyi István: art. kíséret. In: Korai magyar történeti lexikon. (9-14. század) Főszerk. Kristó Gyula. Budapest 1994. 361.

szükséges pénz előteremtéséhez való segítséget, ugyanakkor az uralkodók már sok esetben nem haboztak megtagadni sem részvételüket egy-egy hadjáratban, sem a pápai tized eljuttatását a Pápai Kamarába. Emellett a világi vezetők saját népük és országuk határainak megvédését és fennhatóságuk kiterjesztését fontosabb feladatuknak tartották, mint a küzdelmet a keresztény hit fenntartásáért egy távoli területen. Ezáltal számos keresztes hadjárat esetében ők lettek a kezdeményezők, s a pápaság befolyása csökkent. Ennek ellenére az avignoni pápák meghatározó szerepe a szent háborúban vitathatatlan, őket is hajtotta a hit terjesztése iránti lelkesedés, és a III. Ince pápa által kijelölt úton jártak elsősorban a teljes búcsú adományozása, a keresztes fogadalom, és a hadjáratok „*negotium ecclesiae*”-ként való értelmezésében, valamint a szent háborúk szervezését illetően.⁶⁹⁵

A Pápai Kúria a Magyar Királyság eretnekek elleni harcainak létjogosultságát maradéktalanul elismerte, de csak másodlagos szerepet szánt neki, ugyanis az avignoni pápák a számukra elsőbbséget élvező Közel-Kelet és észak-itáliai területhez képest kevesebb figyelmet szenteltek ennek a résznek, és kisebb anyagi áldozatot hoztak érte. Mindemellett az Anjou-korban a keresztes aktivitás jelentősen megnőtt hazánkban, elsősorban a tatárok, de más, az országhoz közelebb eső helyeken élő hitetlenek elleni is. Magyarországi hatalmának megszilárdítása után – a 1314 februárjában – V. Kelemen pápa három éves keresztes búcsút engedélyezett I. Károly minden katonájának, aki a harcban vagy esetleg később belehal sérüléseibe. Ez a kiváltság minden bizonnyal a tatárok és litvánok elleni harcra vonatkozott, s XXII. János pápa ezt az engedélyt három évre megújította 1325-ben. Azt azonban nem engedélyezte a királynak, hogy a szomszédos országoktól anyagi segítséget szerezzen.⁶⁹⁶ 1331-ben Károly levélben számolt be XXII. Jánosnak a hitetlen tatárok elleni sikereiről, minden bizonnyal azzal a céllal, hogy a pápa ez alkalommal anyagi támogatást adjon újabb harcaihoz. Törekvését siker koronázta, ugyanis 1332-ben a pápa három évre hozzájárult az annaták megadóztatásához, amint a viennei zsinaton elrendelt tized-bevétel egyharmadát is átengedte azért, hogy a Magyar Királyság sikeresen védekezhessen a tatárok ellen.⁶⁹⁷ 1334-ben újabb, lényegében az 1325-össel megegyező búcsút adott az egyházfő Károlynak és minden magyarnak, aki a tatárok és más hitetlenek ellen harcba indult, szintén három évig terjedő időszakra, majd 1339-ben XII. Benedek a harcosoknak vezeklésük teljes elengedését

⁶⁹⁵ Housley, N.: The Avignon Papacy and the Crusades. i. m. 293-299.

⁶⁹⁶ *Uo.* 295-296. 71. DF 292 672. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 22. fol. 89.v. Bejegyzése a Vatikáni sorozatban: DF 291 333. Reg. Vat. vol. 78. fol. 64r-v. E búcsú megújítását kérte 1343-ban Lajos király is VI. Kelemen pápától. Bossányi Á.: Regesta Supplicationum. i. m. I. 9. (XII.)

⁶⁹⁷ Housley, N.: The Avignon Papacy and the Crusades. i. m. 97., 71. A bevétel kétharmadával a pápa Visconti család elleni harcát kellett támogatni.

adományozta hat évre. Amikor pedig újraéledt a tatár uralom Halicsban, és 1340-ben a bojárok meggyilkolták uralkodójukat, Kázmér lengyel király betört Halicsba, amiért számítani lehetett a tatár bosszúra. Ezért XII. Benedek 1340-ben keresztes hadjáratot hirdetett ellenük Lengyelországban, Magyarországon és Csehországban.⁶⁹⁸ Ekkor már nem csak az nyerhetett teljes bűcsút, aki személyesen vonult hadba, hanem az is, aki mást küldött maga helyett, vagy javaiból adakozott a hadjárat sikeréért.⁶⁹⁹ A személyes részvétel és az adakozás egyenértékűvé tételét már a IV. lateráni zsinaton elrendelte III. Ince pápa, hogy parasztok és városi polgárok is részesülhessenek teljes bűcsúból, ne csak azok, akik harcolnak.⁷⁰⁰ Károly idejéből nincs több tatárok elleni harcról szóló adat, ám 1352-ben VI. Kelemen pápa keresztes bűcsút engedélyezett Magyarországnak a halicsi hitetlenek elleni harchoz, és átengedte a következő négy év egyházi tizedét, mindezt elsősorban azért, mert Lajos szabadon engedte a nápolyi királyi család számos tagját, akiket 1350-es itáliai hadjárata során vetett börtönbe.⁷⁰¹ 1354-ben a lengyel érsekek kaptak felhatalmazást VI. Ince pápától a tatárok és a litvánok ellen hirdetett keresztes bűcsú ügyében. A bullában feladatukul tűzte ki az egyházfő, hogy alkalmas embereket válasszanak, akik Lengyelországban, Magyarországon és Csehországban hirdetik a keresztet a hitetlenek ellen, akik az utóbbi években sokat támadták a keresztényeket. Ez alkalommal szintén elnyerhették erőfeszítéseikért a szentföldi bűcsút azok is, akik maguk helyett mást küldtek harcolni, vagy más költségén indultak hadba.⁷⁰²

Az avignoni pápák komoly szerepet szántak I. Lajos királynak a hitetlenek elleni harcban. 1356-ban VI. Ince pápa kinevezte az egyház kapitányának, s azt várta tőle, hogy segítsen észak-itáliai ellenségeinek legyőzésében. Az 1360-as évek közepén V. Orbán pápa pedig megpróbált Lajos és más keresztény uralkodók részvételével olyan szövetséget létrehozni, mely a közel-keleti problémák megoldásán fáradozik. E szövetség tagja lett volna Lajossal együtt Péter ciprusi király és Savoya grófja, VI. Amadé is, ám a pápa terve nem sikerült. Hasonlóképpen kudarcot vallott XI. Gergely pápa törekvése, hogy az ispotályosok és a magyar király együtt harcoljon az Oszmán Birodalom ellen. Mind a pápaság, mind Lajos a papság vagyonát akarta felhasználni céljai megvalósításához, ám emiatt gyakran kerültek

⁶⁹⁸ DF 291 608. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 106. fol. 378v. Bejegyzése az Avignoni sorozatban: DF 292 694. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 45. fol. 513v., illetve DF 291 610. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 106. fol. 418r-v. Bejegyzése az Avignoni sorozatban: DF 292 694. Eredetije: ASV Reg. Aven. vol. 45. fol. 570v. Kiadása: *Theiner, A.: Vetera monumenta historica* i. m. I. 600-601. (DCCCXCIII.) DF 291 725. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 127. fol. 121v. Kiadása: *Theiner, A.: Vetera monumenta historica* i. m. I. 629-630. (DCCCCLXV.) *Housley, N.: The Avignon Papacy and the Crusades*. i. m. 71. 68-69.

⁶⁹⁹ *Theiner, A.: Vetera monumenta historica* i. m. I. 637-638. (DCCCCLVIII.)

⁷⁰⁰ *Shaffern, R. W.: The Penitents Treasury*. i. m. 52.

⁷⁰¹ *Housley, N.: The Avignon Papacy and the Crusades*. i. m. 71.

⁷⁰² *Theiner, A.: Vetera monumenta historica* i. m. II. 10-11. (XVIII.)

összeütközésbe, így többnyire kénytelenek voltak kompromisszumot kötni. Tekintettel arra, hogy a Magyar Királyságnak központi szerepe volt Itália és a Balkán történetében, a pápaság óvatos politikát folytatott Lajossal szemben, s noha uralkodásának negyven éve alatt sokat változott a helyzet, az avignoni egyházfők számára alapvető szempont volt a magyar királlyal való jó kapcsolat ápolása.⁷⁰³

I. Lajos legkorábbi szupplikációjában azt kérvényezte VI. Kelemen pápától, hogy újítsa meg elődei teljes búcsút adó engedélyét katonái számára, akik az ország nem keresztény szomszédai ellen harcolnak. Ugyanakkor Lajos trónra lépésének kezdetétől a hazánkban meghirdetett keresztes hadjáratok célja már elsősorban a török visszaszorítása volt, hiszen ekkor az Oszmán Birodalom erőteljes terjeszkedésbe kezdett, melynek következményeképpen hamarosan megvetette lábát Európában is. 1343 decemberében VI. Kelemen pápa arról tájékoztatta az esztergomi és a kalocsai érseket, valamint minden magyar püspököt, hogy a török ellen harcoló keresztények megsegítésére Cipruson, Rómában, Itáliában és más helyeken búcsút hirdetett, s elrendelte, hogy az egyházi tizedet három éven át mindenhol a török elleni harcra fordítsák. Két év múlva hasonlóképpen kérte a magyar egyházi vezetőket, hogy gondoskodjanak a tized összegyűjtéséről a harcok megsegítésére, valamint hirdessék a keresztes búcsút.⁷⁰⁴ Csaknem húsz évvel később, 1366-ban Lajos király követe, Frankói István nyitrai püspök által kérte, hogy a pápa a szokásos szentföldi búcsút adja azoknak, akik a török ellen harcolnak. V. Orbán meghallgatta a király kérését, és a kiváltság meghirdetését az esztergomi érsekre bízta.⁷⁰⁵ Ebben engedélyezte, hogy minden személyesen hadba vonuló hívő elnyerje minden vezeklésének elengedését, aki pedig más költségén megy, vagy saját költségén katonáját küldi el, ugyanolyan elengedésben részesülhessen. Ezen kívül a pápa elengedett minden olyan vezeklést, amit egyáltalán nem, vagy helytelenül végeztek el, kivéve a másért vállalt jóvátételt, mint például a zarándoklatot. Bullájában azt is engedélyezte, hogy akkor is érvényes legyen számukra a búcsú, ha az általános bűnbánatkor valamely bűnüket elfelejtik, és csak később gyónják meg. Haláluk előtt azok is részesülhettek a búcsú előnyeiben az út egy éves költségeinek befizetésével, akik felveszik a keresztet és útra kelnek, de mielőtt ez megtörténhetett volna, meghaltak. A bullának ez a része egy 13. századi búcsúteológiai problémakört idéz, ugyanis már ekkor felmerült a kérdés, hogy mi van azokkal, akik keresztes fogadalmat tesznek, de már a Szentföldre vezető úton, vagy akár már a kereszt felvétele előtt

⁷⁰³ Housley, N.: *The Avignon Papacy and the Crusades*. i. m. 100., 220., 245-246., 187-188.

⁷⁰⁴ Uo. 95. Uo. *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. I. 658-660. (DCCCCLXXXV.) és DF 237 295. Kiadása a pápai levéltár alapján: *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. I. 697-698. (MLV.)

⁷⁰⁵ Uo. II. 76-79. (CXLVI.) Frankói István 1349 és 1367 között volt nyitrai püspök. *Engel P.*: *Magyarország világi archontológiája*. i. m. Nyitrai püspök.

meghalnak, vagy azokkal, akiknek szándékában áll ugyan a kereszt felvétele, de mielőtt ez megtörténne, életét vesztik. Aquinói Szent Tamás azt válaszolta erre a kérdésre, hogy mivel a pápa az érdemek kincstárából adja a bűcsút, melynek ő a kezelője, jogában áll meghatározni, hogy milyen esetben lehet teljes elengedést nyerni. Így tehát amikor a pápa úgy hirdeti meg a keresztes kiváltságot, hogy az nyeri el, aki a Szentföldért harcol, akkor csupán azok részesülnek előnyeiből, akik ténylegesen harcoltak; ellenben ha a meghirdetésben szerepel, hogy elnyerheti olyan is, aki szándéka megvalósítása előtt meghal, akkor ezek a keresztesek is elnyerik vezeklésük egészének elengedését.⁷⁰⁶ V. Orbán pápa bullája a továbbiakban rendelkezik azokról, akik lehetőségeikhez mérten segítettek a hadjárat sikerében, vagy javaikból támogatták a kereszteseket, s azt mondja, hogy segítségük minősége, jámborságuk és munkájuk mértéke szerint nyerhetik el a kiváltságot. Nehéz meghatározni, hogy ez pontosan mit jelentett, talán a jubileumi bűcsúknál használatos „*plenissima indulgentia*” kifejezés több félreértést okozó árnyalatnyi különbségéhez hasonlítható a szerepe. A bulla a pénz őrzésének feltételeit is megszabta: három kulccsal kellett lezárni a gyűjtőládákat, melyek közül egyik a püspöknél, a második a helyi egyházi vezetőnél, a harmadik pedig egy megbízható laikusnál volt. Ezt a mintát vették át később a római zarándoklat nélkül elnyerhető jubileumi bűcsúkért adott pénz gyűjtésére is. Lajos király életéért és a hadjárat sikeréért pedig minden templomban hetente egy misét kellett mondani, az elsőt a Szentháromságról, a másodikat a Szent Keresztről, a harmadikat pedig Szűz Máriáról. Ezen felül minden hívő, aki a bullában leírt könyörgések közül valamelyiket naponta egyszer elmondta a királyért és a szent ügy sikeréért, minden alkalommal elnyerte vezeklésének tíz napos enyhítését. Ugyanígy elrendelte a pápa, hogy mindenki, aki a kiváltságot hirdeti, vezekléséből egy év és egy negyvened elengedést nyerjen, a hívek pedig, akik a hirdetésre összegyűlnek, száz nap bűcsúban részesüljenek. V. Orbán pápa tehát mindent megtett annak érdekében, hogy a híveket a hadjárat megsegítésére indítsa, ám végül nem lett eredménye fáradozásainak, ugyanis Lajos elvetette a hadjárat tervét János bizánci császár hűtlensége miatt, aki korábban támogatásáról biztosította a magyar királyt, és a katolikus hitre való áttérést is megígérte.⁷⁰⁷

Lajos király figyelme már uralkodásának első felében déli szomszédja, a Dusán István uralma alatt álló, szakadárak lakta Szerbia felé fordult. Már apjának, Károlynak is voltak elképzelései a területtel, melyhez a pápa támogatását is elnyerte, ám Lajos terveit kezdetben nem karolta fel VI. Kelemen, hiszen feltételezése szerint a király akár Dalmácia vagy Velence

⁷⁰⁶ Shaffern, R. W.: The Penitents Treasury. i. m. 101-102.

⁷⁰⁷ Fraknoi V.: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. I. 250.

ellen is támadhatott a szerb szakadárok helyett. 1356-ban azonban a pápának sürgősen szüksége volt Magyarország anyagi segítségére, ezért engedett, és keresztes hadjáratot hirdetett a szerbek ellen, s három évre a tizedbevételt is átengedte a királynak. Míg Lajos azonban sikeresen gyarapította területét, a pápa nem érte el célját, a magyar király ugyanis egyáltalán nem igyekezett a pápa rendelkezésére bocsátani haderejét az észak-itáliai harcokhoz.⁷⁰⁸

Lajos király uralma alatt utoljára IX. Gergely pápa hirdetett keresztes búcsút 1373-ban, a török ugyanis 1372-ben betört Szerbiába és egészen a magyar határig nyomult előre.⁷⁰⁹ Ekkor kérte fel a pápa Lajost, hogy induljon el a török ellen, és szentföldi búcsút ígért mindenkinek, aki fél éven át elkísérte a királyt.⁷¹⁰ Ez alkalommal is ugyanúgy részesülhetett a kiváltság előnyeiből az, aki nem saját költségén vonult hadba, vagy mást küldött maga helyett saját pénzéből, aki pedig segítette a hadjáratot javaiból, segítségének mértékében nyerte el vezeklésének enyhítését. A hadjárat sikeréért imát is rendelt el a pápa, ugyanakkor nem engedte neki át a tizedet a harcok költségeire, s levélben utasította a magyar főpapokat, hogy ne hirdessék a keresztet, ha a király akadályozza a pápai tizedszedést.⁷¹¹

Lajos király területgyarapítási törekvéseihez segítséget jelentett a keresztes hadjáratok meghirdetése, s kezdetben a pápaság teljes támogatását élvezte, ám uralkodása későbbi időszakában egyre nehezebben sikerült pápai hozzájárulást szereznie, elsősorban az anyagi háttér megteremtéséhez szükséges adóztatáshoz. Ennek oka a pápai politikában rejlik, 1362-től ugyanis a pápaságnak egyre nagyobb szüksége volt a magyarországi tizedre itáliai harcainhoz, ugyanakkor Lajos is igényt tartott a magyar egyház pénzére. 1363-ban ezért az egyházfőnek arra kellett kérnie, hogy ne akadályozza a pápai bevétel szedését királyságában. Az 1370-es években pedig tovább súlyosbodott a helyzet, ami az 1373-as kereszthirdetés kudarcához vezetett.⁷¹²

Anjou királyaink tehát jelentős részt vállaltak a hit terjesztését elősegítő keresztes hadjáratokból, ám ezt többnyire összekötötték saját hatalmi érdekeikkel. I. Károly figyelme még elsősorban észak felé fordult, és a tatárok ellen vívott harcot, fia azonban kevés gondot fordított erre a részre, s elsősorban a balkáni területszerzéssel foglalkozott. Búcsútörténeti szempontból e korszakban a legjelentősebb változást az 1340-es évek hozták, amikor már azok is elnyerhették vezeklésük teljes elengedését, akik nem személyesen szálltak hadba. Érdekes azonban, hogy erre hazánkban először csak több mint száz évvel azután került sor, hogy III.

⁷⁰⁸ Housley, N.: *The Avignon Papacy and the Crusades*. i. m. 72-74.

⁷⁰⁹ Uo. I. 275

⁷¹⁰ Theiner, A.: *Vetera monumenta historica* i. m. II. 134-135. (CCLXX.)

⁷¹¹ Housley, N.: *The Avignon Papacy and the Crusades*. i. m. 189.

⁷¹² Uo. 188-189.

Ince pápa a IV. lateráni zsinat rendelkezett róla. Az is elmondható, hogy az események olykor tanúsítják a keresztes hadjárat hirdetésének sikerességét, pontos adat azonban ebből az időszakból arról még nincs, hogy mennyien vették igénybe a búcsúkat, és hogyan történt a meghirdetés.

3.3. A 15. SZÁZADBAN MAGYARORSZÁGON HIRDETETT KERESZTES BÚCSÚK

A 15. század folyamán a pápaság figyelme elsősorban a husziták, az Ibér-félszigeten élő mórok és a Balkán-félsziget felől előretörő törökök felé fordult. Noha a század folyamán egyre nagyobb szerepet kaptak a világi uralkodók a hitetlenek elleni harcokban, az egyház legfőbb vezetői továbbra is fenntartották maguknak a kezdeményezés jogát a megfelelő stratégia meghatározására, alkalmas hadvezér kiválasztására, és a hadi cselekmények végrehajtásának megállapítására vonatkozóan. Annak ellenére, hogy II. Pius pápa halála fordulatot hozott a keresztes hadjáratok kivitelezésének történetében, hiszen 1464 után már nem volt arra példa, hogy egy pápa személyesen indult volna a török ellen, a 15. század egyházfői a hadjáratok előkészületeiben és megvalósításának elősegítésében megfontoltan jártak el, figyelembe véve az adottságokat és a megváltozott körülményeket.⁷¹³

Egy keresztes vállalkozás igen megterhelte anyagilag a pápaságot. Számítások szerint egy teljes hadjárat háromezer vagy négyezer forintba került, ami az egyházi állam egy éves jövedelmét jelentette. Nem véletlen tehát, hogy a pápák a költségek fedezésére az egyházi tized és a búcsúadományok mellett más bevételi forrást is kerestek. A legkiválóbb lehetőséget az 1461 tavaszán Tolfa településnél megtalált timsó lelőhely jelentette. Igaz ugyan, hogy az első években még nem, de a továbbiakban kikristályosodott az ásvány és a török elleni harcok közötti kapcsolat. 1462. június 1-én II. Pius pápa Blasio Centurione kinevezéséről szóló bullájában megfogalmazta, hogy a timsó nem csupán Itália, de az egész kereszténység számára hasznos lesz, amennyiben a törökök és a hit más ellenségei legyőzésére használják fel az abból származó bevételt. A következő évben nagycsütörtökön kiadott bullájában – melyben szokás szerint az egyházi kiközösítéssel járó bűnöket sorolta fel – az ásványt Isten adományának nevezte, és egyházi büntetés terhe mellett megtiltotta, hogy a keresztények a törököktől timsót

⁷¹³ Benjamin Weber: Y a-t-il eu des projets de croisade pontificaux au XVe siècle? In: Les projets de croisade. Géostratégie et diplomatie européenne du XIVe au XVIIe siècle. Szerk. Jacques Pavoit. Toulouse 2014. 231-246. 235., 245-246.

vegyenek. 1464-ben II. Pius – 12. és 13. századi elődeihez hasonlóan – megtiltotta a hit ellenségeivel való kereskedést, elsősorban a timsót illetően, melyet utóda, II. Pál pápa is erősített 1465-ben. Azonban csak a lelőhely felfedezése után tizenhárom évvel került sor arra, hogy a pápaság igényt formáljon az ásvánnyal való kereskedés monopóliumára. IV. Sixtus pápa 1474. március 2-án kelt bullájában minden keresztényt arra kötelezett, hogy kizárólag a pápaságtól vegyen timsót. Ez mindössze a már II. Pál pápa óta életben lévő gyakorlat hivatalos megfogalmazása volt, melyet az ideológiai háttér – vagyis a török elleni harc – törvényesített, ám lehetővé tette, hogy a pápaság fenntartsa kiemelkedő szerepét a hitetlenek elleni harcban.⁷¹⁴ A hazai okleveles anyagban a tolfai timsó csak a 16. században kerül említésre, a Szent Péter-bazilika építésére meghirdetett búcsú kiváltságlevelében, melyekben a szabadon választott gyóntató feloldozási engedélyeinek felsorolásában kivételként szerepel.⁷¹⁵

A 15. század nem csupán az anyagi háttér megteremtésének elősegítésével hozott jelentős változást a keresztes hadjáratok történetében, hanem a búcsúszerzési lehetőségeket illetően is. A század első felétől ugyanis már általánossá vált, hogy a pápák valamely jubileum bevételeit a hitetlenek elleni harcok költségeinek fedezésére használják fel, nem csupán hazánkban, hanem Európa más országaiban is. 1476-ban például IV. Sixtus pápa, 1501-ben pedig VI. Sándor is engedélyezte, hogy az angol hívek a szentév előnyeit elnyerjék római zarándoklat nélkül, s a bevételt a törökök elleni szárazföldi és tengeri harcokra kívánták fordítani.⁷¹⁶ Ugyanakkor számos keresztes búcsú meghirdetésére került sor a keresztény királyságokban, mely nem csupán a bevételeket növelte, hanem jelentős hatást gyakorolt több ezer hívő vallási életére is.

3.3.1. A HUSZITÁK ELLENI KERESZTES BÚCSÚK A 15. SZÁZADBAN

A husziták elleni keresztes hadjáratok sorát V. Márton pápa „*Omnium plasmatoris*

⁷¹⁴ Benjamin Weber: L'alun de la croisade? Étapes et difficulté de la mise en place d'un monopole pontifical sur l'alun de Tolfa (1461-1471). Cahiers de Recherches Médiévales et Humanistes 25. (2013) 597-619. 603., 606-607., 608., 613., 617. A hitetlenek elleni harcok bevételeinek és kiadásainak kezelésére hozta létre II. Pius pápa a Camera Sancte Cruciate intézményt. A pápa halála utáni sede vacante idején a bíborosi kollégium három bíborost rendelt az intézmény élére, akik közül kettőt II. Pál pápa lecserélt saját megbízható híveire nem sokkal megválasztása után, majd hamarosan a Medici család intézésére bízta a Camera Sante Cruciate ügyeit. Így II. Pius pápa létesítménye eredeti rendeltetését elvesztette, mégis fontos szerepe volt abban, hogy a timsó pápai monopóliumát törvényesítse. Uo. 609., 615-617.

⁷¹⁵ Ld. pl. DI 93 743.

⁷¹⁶ Norman Housley: Indulgences for Crusading, 1417-1517. In: Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe. Szerk. Robert Norman Swanson. Leiden 2006. 277-307. 283. Ezek a búcsúhirdetések Angliában valójában nem voltak sikeresek. 1489-ben például a király és családja jelenlétében nyitották ki a királyi udvarban elhelyezett pénzgyűjtő ládát, és mindössze 11 fontot és 11 sillinget találtak benne. Uo. 297.o.

Domini” bullája nyitotta meg, melyet a konstanzi zsinaton tett közzé 1420. március 1-én. Ennek értelmében szokás szerint teljes bűcsút nyerhetett mindenki, aki személyesen ment harcolni a huszitákkal, amint az a hívő is, aki más költségein indult az eretnekek ellen, vagy aki saját költségein felszerelt katonát küldött.⁷¹⁷ Emellett a pápa elküldte követeit az illetékes királyságokba, hogy a hadjáratot megszervezzék. Magyarországra 1418. július 10-én Giovanni Dominici bíboros kapott megbízatást, aki azonban 1419-ben Budán meghalt, így a korábban Galiciába küldött Fernando Palacios lugói püspököt nevezte ki V. Márton. Palacios szorosán együttműködött Zsigmond királlyal, majd 1420. március 17-én meghirdette a keresztet a husziták ellen. 1421-ben Branda Castiglione kapott kinevezést Cseh- és Morvaország, valamint Meissen területére, hogy az eretnekek ellen tevékenykedjen. Követutasítása szerint száz napos bűcsút adhatott mindenkinek, aki prédikációját hallgatja, és hatvan napot azoknak, akik valamilyen módon segítik a kereszteseket. Emellett a római vagy compostellai zarándokfogadalmat bárki megválthatta a kereszt felvételével, vagy ha a zarándoklat költségein katonát fogadott a husziták elleni harcra. A bíboros hetente énekes misét mondott a keresztesekért, ahol szintén száz napos vezeklésnyhítést lehetett szerezni.⁷¹⁸ Minden igyekezete ellenére Branda tevékenysége kudarcba fulladt, ahogy az eretnekség felszámolásának céljából hirdetett hadjáratok is a következő két évtizedben, annak ellenére, hogy V. Márton pápaságának végéig újabb és újabb követét bízta meg a szent ügy előmozdításával.⁷¹⁹ IV. Jenő idején aztán a pápa és a zsinat közötti ellentétek, valamint a török fenyegettség növekedése miatt a huszita kérdés háttérbe szorult.

II. Pál pápa volt az, akinek a figyelme ismét elsősorban a husziták felé fordult, háttérbe szorítva a törökök elleni fellépés ügyét. 1468-ban Mátyáshoz fordult, aki a kereszténység védelmére hivatkozva, ám elsősorban hódítási szándékkal vállalta az eretnekek és Podjebrád György elleni küzdelmet. A siker érdekében 1468 januárjában II. Pál Lorenzo Roverellát bízta meg a magyarországi követséggel, és minden olyan kiváltsággal ellátta, melyeket a német területekre való küldetéséhez kapott.⁷²⁰ Feladatának ellátásához alkalmas segítőt talált Gabriele Rangone ferences szerzetes személyében, aki a későbbiekben Mátyás király egyik legfőbb

⁷¹⁷ Uo. 279. és ZsO VII. 332. (1424.)

⁷¹⁸ *Housley, N.*: Indulgences for Crusading. i. m. 284-285. Branda bíboros 1411 novemberében XXIII. János pápa megbízásából Magyarországon járt, hogy egy Nápolyi László ellen küldendő hadsereg toborzását elvégezze. A hadhoz csatlakozó hívek bűcsút nyerhettek, akkor is, ha csupán egy hónapra szállnak hadba Róma városának megvédésére. ZsO III. 727. (3189) ASV Reg. Vat. Vol. vol. 343. fol. 170v.

⁷¹⁹ *Kalous, A.*: Late medieval Papal Legation. i. m. 151. Ezek a követek Giordano Orsini, Henry Beaufort és Giuliano Cesarini bíborosok voltak. Cesarininek sikerült német területekről hadat toboroznia, mellyel a husziták ellen vonult Nürnbergből, ám a keresztesek 1431. augusztus 14-én elmenekültek Domažlicéből, még mielőtt komolyabb összecsapásra került volna sor. Uo. 152-153.

⁷²⁰ *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. II. 406-407. (DLXXXI.)

támogatója lett a pápai udvarban. Roverella püspök legfontosabb megbízatása a husziták elleni fellépés előmozdítása volt, ám – mint a pápai politika képviselője – ez alkalommal nem a fegyveres küzdelmekben való személyes részvétel, hanem a hadjárat szervezése, és az anyagi háttér biztosítása volt a teendője, szemben a korábbi pápai követek kötelezettségeivel.⁷²¹ II. Pál hatalmas összegekkel járult hozzá a harcokhoz. Mátyás 1469-ben 15 000 dukátot, Roverella pedig a következő két évben 12 000 és 28 605 dukátot kapott a pápától. Ez utóbbiból 3000 a követi feladatok ellátásához kellett, ám a többit a hadjárat szervezésére fordította. Minden bizonnyal azonban Mátyás nem közvetlenül részesült a pápa bőkezűségében, hanem követe által, aki a pénzből zsoldosokat fogadott a hadjáratához, akik kiegészítették a magyar király seregét.⁷²² Ezen felül szükséges volt a hívek anyagi segítsége is, ezért a püspök keresztes búcsút hirdetett hazánkban. Munkájához minden bizonnyal 1468-ban azonnal hozzákezdett, hiszen 1469 elejéről már több okleveles adat van, melyek szerint számosan kívántak élni a búcsú nyújtotta előnyökkel. A kereszt hirdetésének vége okleveles források tükrében 1471 áprilisára tehető, vagyis minden bizonnyal befejeződött Podjebrád György és II. Pál pápa nem sokkal később bekövetkezett halálával.

Lorenzo Roverella megbízatásának értelmében alkalmas egyháziakat keresett, akik a kereszt hirdetésének helyi lebonyolítását elvégezték. A búcsúról fennmaradt nyolc oklevél hat kibocsátótól származik, akik az ország különböző pontjain Lorenzo püspök megbízottjaiként a husziták elleni küzdelemben segítőknek búcsút adhattak. A legelső ezek közül Moráviai Miklós ferences őr kiváltságlevele, aki 1469. március 1-jén Szokolcán engedélyezett búcsút Pál, Anna, Márta, Veronika és Dorottya nyitrai egyházmegyei híveknek.⁷²³ Még ugyanebből az évből való Bernát pozsonyi kanonok három oklevele, melyek közül kettőt 1469. április 22-én bocsátott ki, egyiket Miklósnak és feleségének Ágnesnek, másikat Barbarának, majd pedig 1469. augusztus 11-én Annának, Pál özvegyének.⁷²⁴ Az 1470-es évből két forrás maradt fenn: Gábor budai plébános oklevele, aki május 17-én Nagylucsei Orbánt részesítette a búcsúban, és László bátai bencés apát kiváltságlevele, melyben július 25-én Katalinnak, Kisvárdai Miklós özvegyének adományozott búcsút.⁷²⁵ Az 1471-es évből szintén két oklevél maradt fenn: január 1-jén Balázs vásárhelyi plébános és Bálint gyulaférvári kanonok engedélyezett kiváltságot Dorottyának,

⁷²¹ Kalous, A.: Late medieval Papal Legation. i. m. 155.

⁷²² Benjamin Weber: La papauté en Hongrie (1453-1481): engagement financier ou militaire? Transylvanian Review. 17. (2009/3) 21-32. https://www.academia.edu/4031590/La_papaut%C3%A9_en_Hongrie_1453-1481_engagement_financier_ou_militaire (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)

⁷²³ DL 62 601.

⁷²⁴ DF 250 492., DF 249 866., DL 45 364., regesztája: MNL OL regeszta (Ila Bálint).

⁷²⁵ DL 17 005., Regesztája: MNL OL regeszta, DL 88 508. Regesztája: MNL OL regeszta.

Szentpáli Mihály özvegyének, április 6-án pedig Szarvasdi Gergely ferences szerzetes Kornis Miklósnak, feleségének Katalinnak, valamint Dávid, Péter, Benedek, Mihály, János és Fruzsina nevű gyermekeiknek.⁷²⁶ A hat kibocsátási helyszín földrajzi eloszlása messze nem egyenletes. Szokolca, Pozsony, Buda és Báta kétszáz kilométeres körzeten belül vannak, a dunántúli és a nyugat-felvidéki területekről búcsúszerzés szempontjából megközelíthető távolságra, ám minden bizonnyal a Dunántúl északi és nyugati részén elő lakosok számára is választottak közelebbi helyet. Ugyanígy feltételezhető, hogy a Felvidék keleti részén a későbbi búcsúk alkalmával a kiváltság megszerzésére kijelölt helyek – mint Bártfa, Kassa vagy Eperjes – közül legalább egy ez alkalommal is búcsúnyerésre szolgált. Hasonló mondható el az ország déli részéről, ahol egy helyről sem, és Erdélyről, ahol csupán egy helyről maradt fenn okleveles adat. Arra vonatkozóan nincs információ a meglévő forrásokból, hogy milyen messziről zárandokoltak a kiváltság megszerzéséért a kijelölt helyre, ugyanis egyik kedvezményezett származási helye sincs megnevezve a kiváltságlevelekben. Kivételt talán az erdélyi oklevél jelent, melyet Balázs plébános és Bálint kanonok adott ki, minden bizonnyal Marosvásárhelyen. Ebben a kedvezményezett elhunyt férjét Szentpáli Mihálynak írják, ám mivel nemesről van szó, lehetséges, hogy özvegye nem ott élt, csupán a nevét kapta a család a településről. Ha azonban mégis Szentpálról zárandokolt a búcsúért Dorottya asszony, akkor is két település jöhet szóba: a Marosvásárhelytől mindössze 20 km-re lévő Kerelőszentpál, vagy a 70 km-re lévő Homoródszentpál. Ebből az adatból tehát nem lehetséges biztos következtetést levonni. A nyolc Magyarországon kibocsátott oklevélen kívül maga Lorenzo püspök Brünben Litvai Horvát Damjának adott kiváltságlevelet, és ugyanitt a ferences Galgóc Péter Dolczi Imrének.⁷²⁷ Lorenzo Roverella püspök kiváltságleveléből kiderül, hogy Horvát Damján Mátyás király seregével ment harcolni, az ő esetében tehát olyan búcsúnyerőről van szó, aki nem pénzt adott a harc költségeire, hanem személyesen vonult hadba.

A búcsú kiváltságot elnyerők társadalmi hovatartozását nézve igen változatos kép rajzolódik ki. Horvát Damján a legelőkelőbb réteg tagja volt, dalmát-horvát báni címét pedig minden bizonnyal már a búcsúlevelével megszerzése idején viselte, hiszen „*magnificus*” címzés található az oklevélben.⁷²⁸ Dolczi Imre és Kornis Miklós a nemesség, míg a pozsonyi oklevelek címzettjei a polgárság képviselői. Nem lehet tudni, hogy jobbágy származású volt-e a kedvezményezettek között, de a Moráviai Miklós által Szokolcán kiadott oklevélben szereplő

⁷²⁶ DL 62 894., DL 88 521., regesztája: MNL OL regeszta.

⁷²⁷ DF 228 860., DL 16 820. Regesztája: MNL OL regeszta. Litvai Horvát Damján 1471-1474-ig dalmát-horvát bán volt. C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.: Magyarország világi archontológiája. I. i. m. 103.

⁷²⁸ Engel P.: Középkori magyar genealógia. i. m. Horváth (csábrági, litvai)

Pál és családja esetében semmiféle nemességre utaló címzés nincs, így róluk feltételezhető, hogy a társadalom alsó rétegéből származtak. Egyházi személy is elnyerte a búcsút Nagylucsei Orbán személyében, aki ekkor még nem volt sem püspök, sem kincstartó, de Mátyás király pártfogolta, s már elindult a felemelkedés útján.⁷²⁹ Három oklevelet özvegyasszony nyert el, ami tekintettel arra, hogy összesen tíz adat áll rendelkezésre, igen magas számnak számít, s bizonyítja azt, hogy akár a jubileumi, akár a keresztes búcsúk alkalmával a nők is minden tőlük telhetőt megtettek, hogy részesüljenek a kiváltságban. A kevés fennmaradt adat ellenére elmondható tehát, hogy ez a búcsú is elérhető volt a társadalom minden rétege számára.

A kiváltságlevelek szövegeit összevetve látható, hogy a megfogalmazás ugyan eltérő, de lényegi különbség – egy kivételtől eltekintve – nincs a búcsúlevelek között: II. Pál pápa bullájának értelmében a kedvezményezetteket – mivel a csehek elleni hadjáratban segítettek – életükben egyszer és a halálos ágyon szabadon választott gyóntatójuk feloldozhatta minden bűntől, még a Szentszéknek fenntartott esetek alól is, és teljes búcsút adhatott nekik. A szöveg után megtalálható a szokásos feloldozási formula. Kivételt egyedül épp Lorenzo püspök Litvai Horvát Damjának adott oklevele jelent, melyben egyrészt hosszabb narráció van, másrészt részletes felsorolás különféle bűnökről – mint például hamis eskü, házasságtörés, szentségtörés, varázslás stb. –, melyek alól szintén feloldozást nyerhetett a szlavón bán, ha személyes hadba vonulásán kívül gyóntatója tanácsára és saját lehetőségeihez mérten még pénzt is adományoz, vagy egy, esetleg több katonát kiállít a hadjárat sikeréért. Úgy tűnik tehát, hogy Lorenzo püspök jelentősebb feltételeket állít a szélesebb körű kiváltságok eléréséhez, ám minden bizonnyal Horvát Damján számára ez nem volt túlságosan megterhelő, tekintetbe véve társadalmi hovatartozását és ezzel járó anyagi lehetőségeit.

Az 1470-es búcsúhirdetés sikerességéről elsősorban a történelmi események fényében lehet képet kapni. Mátyás már 1468 márciusában megindította hadait a cseh trónörökös ellen, s kezdetben jelentős sikereket ért el: kiszorította a cseheket Ausztriából, majd elfoglalta Morvaország egy részét Brünnel és Olmützzel együtt.⁷³⁰ A nyár végén azonban pénzhiány miatt el kellett bocsátania seregének egy részét, ami az ellentámadás során a csehek javára billentette a mérleg nyelvét. Végül a harc a két fél megállapodásával egy időre lezárult. 1469-ban ugyan Mátyást cseh királlyá választották Olmützben, de a koronázás nem történt meg, s még ugyanebben az évben Magyarbródnál jelentős vereséget szenvedett a csehektől, akik még

⁷²⁹ *Viczián János*: art. Nagylucsei Orbán. art. In: Magyar Katolikus Lexikon. IX. Főszerk. Dr. Diós István. Budapest 2004.

⁷³⁰ *Antonín Kalous*: Hunyadi Mátyás és a morva királyi városok. Ford. Farkas Andrea – Végh András. Aetas 26. (2011/3) 154-175. 159-161.

hazánkba is betörték. A cseh-magyar háború, és a cseh királyi cím megszerzése a továbbiakban lengyel-magyar harcokhoz vezetett. Mátyás vállalkozását tehát legjobb esetben is csak fél sikernek lehet nevezni, az 1469/70-es keresztes hadjárat-hirdetést pedig a cél szempontjából nézve valószínűleg inkább sikertelennek kell tekinteni, mint sikeresnek. Ahogy az 1500 előtti jubileumi búcsúk esetén, úgy a keresztes búcsúknál sem maradt fenn adat arról, hogy mekkora összeg gyűlt össze, vagy mennyien nyerték el a kiváltságot. Áruklódó tény azonban, hogy Mátyásnak pénzhány miatt seregének egy részétől meg kellett válnia, noha a pápa hatalmas összegeket adományozott a hadjárat sikeréért. Minden bizonnyal tehát a búcsúhirdetésből befolyt összeg nem érte el az 1500-as jubileum alkalmával a török ellen összegyűjtött pénz mennyiségét, vagyis a 120 000 aranyat.⁷³¹ Az egyház szemszögéből nézve hasonló mondható el: IV. Sixtus pápa és elődeinek törekvése nem érte el a kívánt célt. A következő időszakban újabb keresztes hadjáratok meghirdetésére került sor, és újabb pápai követek érkeztek a területre, hogy a szent ügyért fáradozzanak. Az 1480-as évek közepén IV. Sixtus pápa kérte Mátyás királyt, hogy lépjen fel a huszita eretnokség ellen, ám keresztes sereg szervezését nem említette levelében, mivel azokat a török elleni harcokhoz akarta mozgósítani. A huszita kérdés tehát lényegében kikerült a pápaság érdeklődési köréből a 15. század végére.⁷³²

3.3.2. A TÖRÖKÖK ELLENI KERESZTES BÚCSÚK A 15. SZÁZADBAN

Zsigmond király uralma alatt azonban elsősorban nem a husziták, hanem a török elleni küzdelemért lehetett szentföldi teljes búcsút nyerni. 1391 decemberében ilyen kiváltságot szerezhetett mindenki, aki a hit ellenségeinek legyőzésére hadba vonult.⁷³³ Három év múlva IX. Bonifác pápa János domonkos szerzetest bízta meg, hogy hirdesse a keresztet a török ellen, és egyéves katonai szolgálatért teljes búcsút adjon, kisebb áldozatért pedig a vezeklés egy részét engedje el.⁷³⁴ A pápa irányítása alatt történő összefogás nem hozott sikert, és a keresztény hadak vereségével zárult 1396-ban Nikápolynál. Ez a kudarc megmutatta az európai hatalmaknak, hogy a törökök legyőzése egyfrontos harcban igen nagy nehézségbe ütközik, ezért innentől az ellenség erőinek a megosztása volt a cél.⁷³⁵ A 14. század végének pápai azonban töretlen elszánással szervezték a hitetlenek elleni hadjáratokat. A századfordulón és a 15. század elején

⁷³¹ Borsa G.: A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú. i. m. 269-270.

⁷³² Kalous, A.: Late medieval Papal Legation. i. m. 157-158. Aminek egyik oka, hogy Csehország a század végén már tárgyalásokat kezdett a Rómához való csatlakozásról.

⁷³³ Mon. Vat. Hun. I/3. 178-179. (CCIII.) Regesztája: ZsO I. 254. (2304.)

⁷³⁴ Mon. Vat. Hun. I/3. 274-275. (CCCII.)

⁷³⁵ Weber, B.: Y a-t-il eu des projets de croisade pontificaux au XVe siècle? i. m. 245.

is hirdette a keresztet hazánkban e szent cél érdekében Paulus chalcedoni püspök és Angelo Acciaioli bíboros is.⁷³⁶ XII. Gergely pápa 1407-ben kelt bullájában minden krisztushívót arra buzdított, hogy csatlakozzon Zsigmond törekvéseihez, és segítse a királyt a törökök, ariánusok, manicheusok és minden hitetlen ellen, akár személyes hadba vonulással, akár adakozással, cserébe pedig a szentföldi kereszties búcsú előnyeinek elnyerését ígerte. Zsigmond uralmának következő éveiben a török elleni harc fontossága kissé háttérbe szorult a király nyugati politikája miatt, ám halála előtt a pápa még egyszer keresztiesek toborzását határozta el a török ellen: Johannes de Dominis zenggi püspököt 1437 januárjában hadjárat szervezésével bízta meg, és IV. Jenő pápa a szokásos kiváltságokon kívül azt is engedélyezte neki, hogy a püspök vagy megbízottja búcsúprédikációján résztvevő hívek három, illetve egy év elengedésben részesüljenek.⁷³⁷

Az 1440-es években IV. Jenő pápa újabb erőfeszítéseket tett, hogy támogassa a török ellen induló hadi vállalkozásokat. Stratégiájának lényege abban állt, hogy megpróbálta kihasználni az Oszmán Birodalom gyenge pontját, vagyis egy olyan kikötő hiányát a Boszporuszon, mely lehetővé tette volna a haderő átszállítását egyik partról a másikra. Emellett egyik legfőbb törekvése az volt, hogy az oszmán seregeket Ázsiában tartsa, melyben számított Ibrahim Bey karamani herceg török ellenes lázadására. Tekintettel arra, hogy a görögök, az albánok, a szerbek és a magyarok is jelentős sikereket értek el számos összecsapásban a törökökkel szemben, a pápa mind kereszties búcsú engedélyezésével, mind egyéb forrásból származó pénzüsszeggel támogatta a szent ügyet.⁷³⁸ 1442 márciusában hazánkba küldte Giuliano Cesarini bíborost, hogy Magyarország belső ügyeit elsimítsa, és Ulászló királyt rávegye a török elleni harc megindítására. Hunyadi János 1442-es sikereinek hírére a pápa újabb bullát adott ki, melyben a keresztény világot a török elleni harcra buzdította, s jelentős összegeket ígért a tengeri és a szárazföldi haderő kiállítására. Sajnos azonban IV. Jenő és Giuliano bíboros minden igyekezete ellenére – az 1443-44-es téli hadjárat sikereinek dacára – a török végül megnyerte a várnai csatát, s a harctéren életét vesztette a bíboros is.⁷³⁹

1448 áprilisában az új pápa, V. Miklós ismét szentföldi teljes búcsút ígért mindenkinek, aki a törökök elleni harcra vállalkozik vagy segítségére lesz a harcolóknak, ám ez sem hozott sikert, ugyanis 1448. október 18-án a rigómezei csatában Hunyadi János súlyos

⁷³⁶ *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. II. 170-172. (CCCXXXI.) *Mon. Vat. Hun.* I/4. 555. (DCXXXV.) *ZsO* II/1. 289. (2450.) Angelo Acciaioli firenzei püspök volt, majd 1384-ben bíboros lett, 1405-től pedig 1408-ban bekövetkezett haláláig a Pápai Kancellária alkancellárja volt. *Eubel, C.*: *Hierarchia Catholica* i. m. I. 24.

⁷³⁷ *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. II. 179-180. (CCCXXXVIII.) és 215-217. (CCCLXXI.)

⁷³⁸ *Weber, B.*: *Y a-t-il eu des projets de croisade pontificaux au XVe siècle?* i. m. 235-236.

⁷³⁹ *Fraknói V.*: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései* i. m. II. 43., 47. és 62.

vereséget szenvedett.⁷⁴⁰ 1450-ben a pápa Kotromanić István bosnyák királyt buzdította a török és más eretnekek elleni küzdelemre, és a vállalkozás minden támogatójának teljes bűcsút ígért.⁷⁴¹ V. Miklós utóda, III. Calixtus szintén felkarolta a törökök elleni keresztes hadjáratok ügyét. Tanulva elődei kudarcából nem számított a bizonytalanok ígérkező felkelésekre az Oszmán Birodalom ázsiai területén, és a törökök stratégiai gyengeségére, mely Konstantinápoly elestével meg is szűnt. Ehelyett a nyugati erők közötti szövetséget, valamint a tengeri és szárazföldi haderő toborzását részesítette előnyben.⁷⁴² Ennek megfelelően 1455. május 15-én kibocsátott bullájában bűcsút ígért azoknak, akik felveszik a keresztet vagy a vállalkozásban segítenek, az ügy előremozdítására pedig Magyarországra küldte Giovanni da Capistrano ferences szerzetest.⁷⁴³ Ismeretes a szerzetes lankadatlan lelkesedése és vitathatatlan érdeme a keresztes hadak toborzásában, melyeknek jelentős szerepe volt a nándorfehérvári győzelemben is. Giovanni da Capistranot Juan Carvajal bíboros pápai követ is segítette, aki maga is felvette a keresztet a pápától, valamint Gabriele Rangone de Vérone, akitől a szerzetes 1456. április 22-én levélben kért segítséget a toborzáshoz.⁷⁴⁴ A pápa már a nándorfehérvári csata sikere utáni évben a kereszt hirdetésére bízta Juan Carvajal bíborost, hogy a törököt még délebbre űzzék, és arra is készségeket mutatkozott, hogy rendelkezésre bocsássa hajóhadát, ám a belpolitikai fejlemények miatt nem került sor újabb keresztes hadjáratra. Ennek ellenére III. Callixtus 1457-ben Giacomo della Marca ferences szerzetest Magyarországra küldte, és megbízta a kereszt hirdetésével, megerősítve IV. Jenő Jakabnak szóló korábbi bulláit és kiváltságait.⁷⁴⁵ A pápa ténykedése a hit ellenségeinek legyőzésére nem lankadt három éves uralma alatt. Amikor azzal szembesült, hogy a keresztény uralkodók nem lépnek fel a török ellen, akkor saját erőből fegyverzett fel egy hajóhadat, melynek vezetőjét személyesen választotta ki, és küldetését ő maga határozta meg. A flotta szárazföldi erőkkel való támogatását azonban hiába várta, így vállalkozása kudarcba fulladt.⁷⁴⁶

Mátyás király trónra léptekor Juan Carvajal bíboros tovább munkálkodott a török elleni hadjárat előkészítésében, s maga Mátyás is – hálából a pápai támogatásért – megígérte,

⁷⁴⁰ ASV Reg. Vat. vol. 407. fol. 14r-15r. *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 261. (1030.) Másik bejegyzése: ASV Reg. Vat. vol. 388. fol. 159v-160v. *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 242. (937.) *Fraknói V.*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. II. 71.

⁷⁴¹ ASV Reg. Vat. vol. 412. fol. 59r. Regesztája: *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 282. (1128.) Kiadása: *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. II. 255. (CCCCXVII.)

⁷⁴² *Weber, B.*: *Y a-t-il eu des projets de croisade pontificaux au XVe siècle?* i. m. 239.

⁷⁴³ *Fraknói V.*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. II. 93.

⁷⁴⁴ DF 246 253.

⁷⁴⁵ *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. II. 294-295. (CCCCLX.) Giacomo della Marca már Zsigmond idején is járt hazánkban, jelentős térítő tevékenységet folytatott, s társaival a török ellen indulók lelkipásztoraként is működött. *Karácsonyi J.*: *Szt. Ferencz rendjének története.* i. m. I. 321-322.

⁷⁴⁶ *Weber, B.*: *Y a-t-il eu des projets de croisade pontificaux au XVe siècle?* i. m. 239-240.

hogy a török ellen vonul, melyre a nyár folyamán meg is tette az előkészületeket. Eközben a bíboros buzgón szervezte a keresztes hadjáratot, így bizonyos források tanúsága szerint Budán a nyár folyamán 40 000-en gyűltek össze. Ezt a jelentős haderőt saját vezérlete alatt a Szerbia egy részét megszálló törökök ellen fordította, s jelentős sikereket ért el, ám foglalásait a tél folyamán el is veszítette.⁷⁴⁷ III. Calixtus pápa halálával II. Pius került a pápai trónra, aki szintén a török elleni küzdelem elkötelezett híve volt, és minden erejével azon dolgozott, hogy a keresztény uralkodókat egységesen a hitetlenek ellen fordítsa, így fontos feladatának tartotta azt is, hogy a magyar királyt és a német-római császárt kibékítse. II. Pius 1459-ben 15 264 aranyat bocsátott Carvajal legátus rendelkezésére hadsereg toborzása céljából, és újabb keresztes búcsút hirdetett meg.⁷⁴⁸ A pápa a török kérdés miatt 1459-ben Mantuába gyűlést hívott össze, melynek eredményeként 1460 januárjában kibocsátott bullájában búcsút ígért mindenkinek, aki személyesen legalább nyolc hónapon át részt vesz a hadjáraton, és azoknak is, akik maguk helyett mást küldenek, valamint jelentős anyagi és hadi támogatást is ígért, melyeket azonban később nem tudott teljesíteni.⁷⁴⁹

II. Pius figyelmét a boszniai események sem kerülték el. Kotromanić István bosnyák király ugyanis 1459-ben a törökhöz pártolt, és nekik adta Szendrő várát. A pápa vizsgálatot rendelt el, s István király Mátyástól való félelmében engedékenynek bizonyult: püspökség alapítását és királyi koronát kért a keresztény világ fejétől, valamint Rómába küldte három előkelő hívét, hogy a manicheizmusból az igaz hitre visszatérhessenek. István azonban hamarosan elhunyt, és helyét 1461-ben fia, Tomašević István foglalta el, akit Natalis nónai püspök, pápai követ koronázott meg. Az új uralkodó kérésére II. Pius követet küldött Boszniába, hogy hirdesse a keresztet a török ellen.⁷⁵⁰ A szokásos feltételek mellett nyolc hónapig kellett csatlakozni a hadba vonulókhöz, illetve aki mást küldött harcolni maga helyett, vagy szándékában állt felvenni a keresztet, de meghalt mielőtt ez megtörténhetett volna, hasonlóképpen részesülhetett a búcsú előnyeiben. Az egyházfő ezen felül engedélyezte, hogy a kolostorok lakói tíz szerzetes után egy harcos kiállítására ellenében elnyerjék a kiváltságot. II. Pius a siker érdekében azt is megígérte, hogy minden más teljes vezeklés-elengedést három évre felfüggeszt a római bazilikák engedélyét kivéve, és három évig nem is ad ilyen

⁷⁴⁷ *Fraknói V.*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. II. 111., 113-114.

⁷⁴⁸ *Weber, B.*: Y a-t-il eu des projets de croisade pontificaux au XVe siècle? i. m. 240., *Weber, B.*: La papauté en Hongrie (1453-1481) i. m. *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. II. 298. (CCCCLXVII.) és 327. (DL.)

⁷⁴⁹ *Fraknói V.*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. II. 121-122. A mantuai gyűlés célja az volt, hogy kidolgozzanak egy török elleni közös stratégiát, melynek lényege az összefogás volt. A hadjárat azonban csak terv maradt. *Weber, B.*: Y a-t-il eu des projets de croisade pontificaux au XVe siècle? i. m. 240.

⁷⁵⁰ *Fraknói V.*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. II. 125-126. *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. II. 366-369. (DLI.)

privilégiumot. A pápa elsődleges célja e búcsúval minden bizonnyal az volt, hogy az új boszniai király kedvében járjon, és rávegye a kereszténység melletti kitartásra, valamint eltántorítsa a törökkel való megalkuvástól.

A boszniai események hatására Mátyás király 1462-ben elhatározta, hogy maga fordul a török ellen, és a hadjáratához szükséges pénz előteremtése céljából elküldte követét, Kosztolányi Györgyöt a pápához. Kosztolányi útközben a velencei tanáccsal is tárgyalt, melytől ígértet kapott komolyabb pénzbeli támogatásra. II. Pius szintén segítséget ígért a magyar királynak, aki a török boszniai hódításának hatására elhatározta, hogy személyesen vezet hadat a területre.⁷⁵¹ A pápa 1462. június 15-én a török elleni hadjárat anyagi terheinek enyhítésére azt is elrendelte, hogy minden hívő, aki a váradi székesegyházat Szent László ünnepén meglátogatja, és a gyűjtőládába négy forintot vagy dukátot, vagy más Magyarországon használt pénzt tesz, teljes búcsút nyerhet.⁷⁵² Az egyházfő a pénz biztonságos elhelyezéséről is gondoskodott, amennyiben a három lakatkulcs őrzését a váradi káptalan két egyházi tagjára és a helyi ordináriusra bízta. Az ünnepre odaáramló hívek megfelelő gyóntatásának céljából pedig úgy intézkedett, hogy elegendő számú gyóntató legyen a székesegyházban, akik egy-két súlyosabb büntől eltekintve a Szentszéknek fenntartott esetek alól is feloldozhatják a híveket. A búcsú érvényességi ideje eredetileg két év volt. Ugyanilyen kiváltságot engedélyezett II. Pius ekkor a pécsi templomnak Krisztus Teste, valamint Péter és Pál ünnepére, az erdélyi (minden bizonnyal kolozsvári) templomnak Szent Mihály arkangyal emléknapijára, valamint az esztergomi bazilikának karácsonyra és Szent Adalbert ünnepére. Nem lehet tudni, hogy a búcsút mennyien vették igénybe, de 1463 júniusában a pápa másfajta segítséggel próbálta előmozdítani a sikert: keresztes hadjáratot hirdetett, hogy segítsen megakadályozni az ellenség átkelését a Száva vagy a Dráva folyón.⁷⁵³ Ugyanakkor II. Pius azt is elrendelte, hogy az egész keresztény világ imádkozzon a hadjárat sikeréért, szerdánként a hívek mondják el a szokásos ellenség elleni imát és könyörgéseket, cserébe pedig a vezeklés egy évvel történő mérséklését engedélyezte.⁷⁵⁴ Nem lehet pontosan tudni, hogy a keresztes hirdetése mennyiben járult hozzá Mátyás sikereihez, de a hadjárat Jajca várának visszafoglalásával és Bosznia északi felének megszerzésével zárult.⁷⁵⁵

⁷⁵¹ *Fraknói V.*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. II. 128-129.

⁷⁵² DF 292 441. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 486. fol. 200r-202r.

⁷⁵³ DF 292 488. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 509. fol. 334r. Kiadása: *Theiner, A.*: Vetera monumenta historica i. m. II. 378. (DLXIII.)

⁷⁵⁴ DF 292 488. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 509. fol. 334v-335r.

⁷⁵⁵ *Fenyvesi László*: Magyar-török diplomáciai kapcsolatok Mátyás király haláláig. Hadtörténelmi Közlemények 103. (1990/1) 74-99. 82.

II. Pius pápa személyesen szerette volna a török elleni hadakat vezetni, abban a reményben, hogy sikerei hatására a többi keresztény uralkodó is csatlakozik hadjáratához. Terve megvalósításához elsősorban egy több fronton vívott csatára számított, melyben jelentős szerepet szánt Mátyás királynak és Szkanderbég albán fejedelemnek. Több mint húsz hajóból álló flottát fegyverzett fel, melynek azonban csak másodlagos szerepet szánt, ugyanis elsősorban a szárazföldi haderőkre számított, melyek feladata Konstantinápoly visszafoglalása lett volna. A pápa azonban 1464-ben meghalt Anconában, ezért terve sosem valósult meg. II. Pius halála fordulatot hozott a kereszties hadjáratok történetében, utána ugyanis már egyetlen pápa sem vállalkozott arra, hogy személyesen vezessen hadat a hitetlenek ellen, és több egyházfő nem kísérletezett az egész kereszténység mozgósításával. A módszer tehát változott, ám a hit ellenségeinek legyőzéséért való fáradozások nem értek véget.⁷⁵⁶

A hatalmas török elleni hadjárat végrehajtása előtt elhunyt II. Piust II. Pál követte a pápai székből, aki kijelentette, hogy folytatja elődje munkáját és Mátyás királyt támogatásáról biztosította. A török elleni hadjárat ügyében tehát kis fennakadás után ismét megindultak a tárgyalások a magyar és a pápai udvar között, ám ezek az elkövetkező években jelentős eredményre nem vezettek. Ennek oka elsősorban az volt, hogy Mátyás a segítség mértékét kevésnek találta a török elleni megsemmisítő csapáshoz, noha II. Pál folyamatosan tárgyalt az európai királyokkal és fejedelmekkel a minél hathatósabb segítség megszervezéséről, mivel osztotta elődje elképzelését a több fronton indított támadásokat illetően. Ezért mindenekelőtt azokra a keresztény uralkodókra számított, akiknek politikai vagy katonai érdekük fűződött az Oszmán Birodalom elleni harcokhoz. A tárgyalások azonban nem hoztak sikert, és Mátyás lemondott a török elleni hadjáratról. A pápa ugyan 1467. május 23-án hazánkba küldte Lorenzo Roverella ferrarai püspököt, hogy kereszties hadjáratot hirdessen, ám a török ügy hosszú időre háttérbe szorult a csehországi események következtében.⁷⁵⁷

Mátyás király nyugati elfoglaltságai közben a törökkel viszonylag békés volt a viszony, nagyobb hadjáratot nem vezettek hazánk ellen, ám számos török portya sújtotta a határvidéket. Ezek közül az egyik legnagyobb pusztítást okozó akcióra 1474 februárjában került sor, amikor Ali szendrői bég egészen Váradig nyomult előre seregével, s csak a vár és a székesegyház menekült meg a pusztítástól. A török portya hatására és Mátyás sikertelen nyugati politikája miatt az országban egyre nőtt az elégedetlenség, és hadiadót is csak a török elleni hadjáratra szavazott meg az országgyűlés, ami arra készítette Mátyást, hogy a török ellen forduljon. Ebben

⁷⁵⁶ Weber, B.: Y a-t-il eu des projets de croisade pontificaux au XVe siècle? i. m. 240-242., 246.

⁷⁵⁷ Uo. 242., és *Fraknoi V.*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. II. 131-132. 133-137.

IV. Sixtus pápa is hathatósan támogatta, aki 1474. augusztus 13-án Gabriele Rangone erdélyi püspököt bízta meg azzal, hogy a török ellen búcsút hirdessen. Mint már szó volt róla, ezt a keresztes hadjáratot tartja több jelentős szakirodalmi mű az 1475-ös jubileum Magyarországra való kiterjesztésének, de az adatok tükrében ez téves meglátásnak tűnik. A megbízó bulla Gabriele Rangone püspököt Magyarországra és Csehországra küldött követnek címezi, és teljes „*de latere*” pápai követi hatalommal ruházza fel.⁷⁵⁸ A püspök elsődleges feladatául IV. Sixtus a béke helyreállítását jelölte meg. Teendői három külön bullában olvashatók, melyek közül a török ellen hirdetett búcsú a harmadikban található.⁷⁵⁹ Ebben az egyházfő a török elleni szent hadjárat előkészítésére szólítja fel a püspököt, és felhatalmazza, hogy a személyesen hadba vonulók vagy a hadjáratra adakozók számára engedélyezze gyóntatójuk szabad megválasztását, aki minden bűn, még a Szentszéknek fenntartott esetek alól is feloldozhat, valamint életükben egyszer és halálos ágyukon teljes búcsút adhat. Lényegében tehát ez az engedély nem különbözik a jubileumi búcsú előnyeitől („*ad instar iubilaei*”), azonban magában a kiváltságlevélben nem hangzik el sem a jubileum szó, sem a szokásos formula, mely szerint a hívő olyan előnyöket nyerhet, melyeket jubileum alkalmával a pápák a római bazilikák meglátogatásáért szoktak adni. Az 1475-ös és 1476-os év folyamán Gabriele püspök által megbízottaktól fennmaradt oklevelekben – melyeket a hadjárat céljaira adakozóknak állítottak ki – szintén nem kerül említésre a jubileum.⁷⁶⁰ Ezzel szemben például Károly burgundiai herceg uralma alatt álló területen szentévi búcsút hirdető Lucas de Tollentis szebenikói püspök okleveleiből világosan kiderül, hogy a püspök a jubileumi búcsú ügyében járt el.⁷⁶¹ A hazai oklevelekben viszont a narrációban kimondottan a török ellen meghirdetett hadjáratra való adakozás szerepel a kiváltság elnyerésének indoklásaképpen: „*[a kedvezményezett] a hitetlen törökök kegyetlen dühöngése kiirtására a fent említett legszentebb úr, IV. Sixtus pápa urunk ugyanezen törökök ellen kiadott és kiállított leveleinek tartalma, valamint bullái értelmében vagyona és lelkiismerete szerint adakozott és adományozott...*”⁷⁶² Elmondható tehát, hogy

⁷⁵⁸ DF 292 579. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 663. fol. 331v-335v. (Az oldal alján lévő nyomtatott számozás szerint fol. 332v-336v.)

⁷⁵⁹ DF 292 579. Eredetije: ASV Reg. Vat. vol. 663. fol. 334v-336v.

⁷⁶⁰ Ezekről a fennmaradt oklevelekről ld. 833-834-es hivatkozásokat.

⁷⁶¹ Lucas de Tollentis 1474 februárjában kapott megbízást a pápától Burgundiai Károly hercegségének területére, majd a herceg halála után (1477. január 5.) a szomszédos területekre. 1478 és 1480 közötti időből számos búcsúlevél maradt fenn tőle. *Paulus, N.: Geschichte des Ablasses. i. m. 191-192.* Ezek közül az egyik: *Johannes Willem Holtrop: Monuments typographiques des Pays-Bas au quinzième siècle. Collection de fac-simile d'après les originaux conservés à la bibliothèque royale de La Haye et ailleurs. Le Haye 1868.* A másik oklevél: <http://www.smu.edu/~media/Site/Bridwell/Exhibitions/InventionDiscovery/Mainz/07015%20Lucas%20Indulgence1000t.ashx> (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)

⁷⁶² „...pro extirpanda seivissima perfidorum thurcorum rabie, iuxta bullas et continentias litterarum prefati sanctissimi domini nostri domini Sixti pape quarti contra eosdem thurcos emanatas et confectas, secundum facultatem et conscientiam suam contribuit, pariter et donavit...” DF 228 901.

ekkor még nem jubileumi, hanem keresztes hadjáratot hirdetett a pápa hazánkban. Ennek látszólag ellentmond az a tény, hogy Mátyás 1476. január 16-i levelében arról panaszkodott IV. Sixtusnak, hogy kéréseit nem hallgatja meg, és csupán egy jubileumot engedélyezett az országnak.⁷⁶³ Ám érdemes szem előtt tartani, hogy a két kiváltság előnyeinek lényegében azonos volta miatt előfordult, hogy még a pápai bullákban is ugyanazon értelemben egymás mellé került a két búcsúfajta, ahogy például II. Pius pápa 1461. november 5-én Natalis nonai címzetes püspöknek a boszniai keresztes hadjárat ügyében adott megbízólevelében is, ahol a következő olvasható: „...mindenkinek pedig, aki Krisztus e szent ügyéért harcolni akar, [...] minden vezeklésének legteljesebb elengedését engedélyezzük, amelyet elődeink a Szentföld megsegítésére indulóknak és a jubileumi évben a római bazilikákat meglátogatóknak adni szoktak...”⁷⁶⁴

Gabriele püspök megbízóleveléből az is kiderül, hogy a búcsú elnyeréséhez mindenkinek családja egy hetes ellátásához szükséges pénznek megfelelő támogatást kellett nyújtania, de itt is szerepel az engedély, hogy bárki lelkiismerete szerint adhat ennél akár kevesebbet is. Ez tehát biztosan nem volt túlságosan megterhelő a társadalom alsóbb rétege számára sem, s lényegesen kevesebb a jubileumi búcsúk alkalmával megkívánt összegnél. A hadviselési idő meghatározását a pápa Gabriele püspök belátására bízta. A pápai bulla ezen kívül rendelkezett az adományok gyűjtéséről, a ládák két kulcsának megfelelő őrzéséről, s a püspök tekintélyének megerősítésére egyházi büntetést helyezett kilátásba mindazok számára, akik ellentmondanak a követnek, vagy a szent ügy megvalósítását akadályozzák. Ugyanílyen büntetést ígért IV. Sixtus azoknak is, akik csalnak vagy csalásban segítenek a pénzzel kapcsolatban, hiszen a búcsúból összegyűlt összeget csak a török elleni hadjáratra szabadott fordítani. Az egyházfő a siker érdekében még ahhoz is folyamodott, hogy minden más búcsúengedélyt felfüggeszzen a keresztes hadjárat hirdetésének idejére, kivéve a csehek ügyében engedélyezett kiváltságokat. Gabriele Rangone tehát e felhatalmazás és megbízatás fényében elkezdte szervezni hazánkban a török elleni kereszt meghirdetését.

Gabriele püspök 1474. augusztus közepén kapta a megbízást a pápától, és nem lehet tudni, hogy mikortól kezdtek megbízottjai a búcsú hirdetését, de a tíz fennmaradt oklevél közül az elsőt 1475. szeptember 20-án adta ki Márton kassai plébános az eperjesi *Choefe* Márton

⁷⁶³ Nagy Iván – Nyári Albert: Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából 1458-1490. IV. Budapest 1878. 314.

⁷⁶⁴ „...omnibus autem, qui in hoc sancto opere Christo militare voluerint, [...] plenissimam omnium peccatorum suorum remissionem, qualis per predecessores nostros proficiscentibus in subsidium Terre Sancte et anno Iubilei Urbis basilicas visitantibus dari consuevit...” Theiner, A.: Vetera monumenta historica i. m. II. 366-369. (DLI.)

felesége, Margit asszony részére.⁷⁶⁵ Márton plébános további okleveleinek nagy része még szintén 1475-ből való: november 19-én Erzsébetet és férjét részesítette a kiváltságban, decemberben pedig Barcsai Imrét, majd külön oklevélben testvérét, Barcsai Zsófiát, továbbá Azari Pált és feleségét Erzsébetet, *Beczewiza* Leó Zsófia nevű feleségét, Gyulai Detrét és feleségét Kazai Zsófiát, valamint Kornis Miklóst és feleségét Ruszkai Katalint.⁷⁶⁶ Márton plébános búcsúlevelei tehát elsősorban 1475-ből valók, annak is a végéről. Egyetlen oklevél maradt fenn a következő év legvégéről, 1476. december 30-ról, melyet Kőszegi Antalnak és feleségének, Annának adott ki.⁷⁶⁷ Ugyanakkor az oklevél dátuma a napot is megjelöli, mely szerint szombaton történt a kibocsátás, viszont 1476-ban december 30. napja hétfőre esett, nem szombatra. 1475-ben ellenben szombati nap volt december 30-a, így minden bizonnyal ez az oklevél is 1475-ben került kibocsátásra, hiszen valószínűbb az évszám meghatározásában a tévedés, mint a nap esetében, mely a misék és különféle egyházi ünnepek miatt könnyebben követhető volt a középkori ember számára.⁷⁶⁸ A következő évben április 4-én Han János pozsonyi plébános engedélyezte Mészáros Miklósnak a kiváltságot.⁷⁶⁹ A búcsú terjesztése tehát az okleveles adatok fényében az 1475-ös év második, és 1476 első felében zajlott. Az sem kizárt, hogy míg Kassán 1475-ben kezdődött, és december 31-én le is zárult a búcsúhirdetés, addig Pozsonyban éppen a következő év elején kezdődött. Ennyi adatból azonban pontos időmeghatározásra nincs lehetőség.

A fennmaradt források szerint az 1475-ös keresztes búcsú előnyeit Kassán és Pozsonyban biztosan el lehetett nyerni. E két jelentős település korábbi, illetve későbbi búcsúhirdetések alkalmával is szerepelt a kiváltság elnyerésére kijelölt helyek sorában, ám sosem kizárólagosan. Ez esetben sem feltételezhető, hogy csupán két észak-magyarországi településen lehetett volna megszerezni a keresztes kiváltságokat, de a további búcsúnyerő helyeket okleveles adatok hiányában nehéz biztosan meghatározni. A mindössze két település tíz kiváltságlevele alapján azt sem könnyű megmondani, milyen széles körben terjedt el a búcsú híre, és mekkora vonzereje volt. Az oklevelek többségében, ahol valamiféle helymegjelölés található a kedvezményezett hovatarozását illetően, ahogy a többi keresztes vagy jubileumi búcsú esetében is, olyan nemes személyről van szó, aki valószínűleg csak nevét kapta az adott

⁷⁶⁵ DF 228 901. Regesztája: *Iványi Béla*: Eperjes szabad királyi város levéltára. 1245-1526. Szeged 1931. In: Acta litterarum ac scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscio-Iosephinae. Sectio iuridico-politica. 2. 217.

⁷⁶⁶ DL 45 854. DL 60 834., DL 60 833., DL 99 519., DL 63 865. Regesztája: MNL OL regeszta. (Érszegi Géza) DL 90 162. Regesztája: MNL OL regeszta. (Bándi Zsuzsanna) DL 88 576. Regesztája: MNL OL regeszta. (Ila Bálint)

⁷⁶⁷ DL 45 672. Regesztája: MNL OL regeszta. (Fekete-Nagy Antal)

⁷⁶⁸ Oklevéltani naptár. i. m. 141. és 179.

⁷⁶⁹ DF 242 898.

településről, és nem onnan kereste fel Kassát. Egyetlen olyan kiváltságlevél van, melynek kedvezményezettjeiről biztosan lehet tudni, hogy honnan származtak: Margit 1475 szeptemberében Eperjesről zárandokolt Kassára, ami mintegy 35 km-es utat jelentett. Arra mindenesetre lehet következtetni ebből a tényből, hogy Eperjes ekkor még nem volt kijelölve búcsúnyerő helynek, ahogyan az 1480-as hazai jubileum alkalmával sem, viszont 1500-ban már igen. A pozsonyi kibocsátású oklevélből is lehet következtetni a kedvezményezett hovatartozására, tekintve hogy Mészáros Miklós neve mellett nem szerepel nemesi megjelölés, ám az igen, hogy „de Frawnmarichk”, vagyis Miklós Frawnmarickról való. Amennyiben ez megegyezik Frauenmark településsel, akkor Bát helységgel lehet azonosítani, ami Pozsonytól legalább 135 km-re volt.

Az oklevelek kedvezményezettjeinek társadalmi hovatartozása igen egyoldalú képet mutat: két kivételtől eltekintve a nemesség soraiból származók búcsú kiváltságai maradtak fenn. A két kivétel egyike a már említett eperjesi Margit asszony, a másik a pozsonyi oklevél elnyerője, aki ha valóban „*carnifex*” volt, akkor inkább mesterembernek mondható, mint földművesnek, ám mindenképpen alacsonyabb társadalmi csoportból való. A többi nyolc oklevél kedvezményezettjét a nemesség alsóbb rétegéből származónak lehet tekinteni címzésük alapján, egy kivétellel: Gyulai Detre „*egregius*” címmel szerepel a kiváltságlevélben, vagyis előkelőbb nemes volt. Nők számára kiállított oklevelek ez esetben sem hiányoznak, a tíz oklevélből kettő olyan nőnek szól, akinek férje még életben volt, hiszen nem özvegyként szerepelnek a búcsúlevél címzésében, egy pedig Barcsai Zsófiának, akinek minden bizonnyal nem volt még férje, de mégis fontosnak tartotta, hogy nem testvérevel közös – amire egyébként számos példa található más egyházi kiváltságok esetében is – hanem saját nevére kiállított oklevele legyen. Összességében tehát a társadalom nem minden rétege található meg a kedvezményezettek között, de mivel nem kellett túl nagy összeget fizetni a kiváltság elnyeréséhez, nem feltételezhető, hogy ne kérték volna a búcsút az alacsonyabb rétegek képviselői is. A bárói származású kedvezményezettek ugyan feltűnően hiányoznak a sorból – ellentétben a többi jubileumi vagy keresztes búcsúval – ám minden bizonnyal ez az oklevélfennmaradás esetlegessége miatt van.

A kassai kiváltságok szövegei szó szerinti egyezést mutatnak, míg a pozsonyi oklevél kicsit részletesebb, de lényegi eltérés nincs benne. Mindegyik igazodik a IV. Sixtus pápa által rendelt engedélyhez, vagyis az illető életében egyszer és halála pillanatában feloldozást nyerhet szabadon választott gyóntatója által, aki a Szentszéknek fenntartott esetek alól is feloldozhatja, és teljes búcsút adhat. A pozsonyi oklevél a teljes feloldozás alóli kivételként a klerikussal való

jogtalan erőszakoskodást írja, viszont a kedvezményezett feloldozást nyerhetett minden akadály alól a test csonkítását, szándékos gyilkosságot és a bigámiát kivéve.

Az 1475-ös török elleni keresztes búcsú meghirdetése hazánkban jelentős eredményt nem hozott. Mátyás király arról panaszkodott a pápának, hogy annyi pénz sem folyt be a búcsúból, amennyiből tíz katonát egy évre kiállíthatna.⁷⁷⁰ Nem lehet tudni, hogy nehéz vagy könnyű fegyverzetűre, és lovasra vagy gyalogosra gondolt, de apósához írt 1481-es beszámolója alapján ismeretes, hogy egy könnyű fegyverzetű gyalogos évente 32, egy könnyű fegyverzetű lovas pedig évente 40 arany forintot kért szolgálataiért cserébe.⁷⁷¹ Ez pedig azt jelenti, hogy összesen 300 arany forint sem jött össze a búcsúból, ami valóban igen csekély támogatásnak számít a török harcokhoz. Ha Mátyás túlzott is a pápához intézett panaszában, akkor is figyelemre méltó tény, hogy 1480-ban Giovanni d’Aragona szervezésében újabb – akkor már valóban jubileumi – búcsú meghirdetésére került sor hazánkban. Ami a hadi eseményeket illeti, Mátyás hosszas ostrom után, csak 1476 februárjára tudta Szabács várát elfoglalni.⁷⁷² Ez az esemény hatalmas reményeket keltett a pápai udvarban, noha Mátyás a későbbiekben nem tett jelentős erőfeszítéseket a török visszaszorítására, pedig az egyházfő minden tőle telhetőt megtett, hogy támogassa a hitetlenek ellen folytatott harcában. Az itáliai egyházi tizedből származó 71 577 forintnyi összeget még 1476-ban elküldte Mátyásnak.⁷⁷³ A velencei köztársaság is küldött pénzt a török ellen, így összesen – a pápai küldeménnyel együtt – 93 000 aranyat kapott Mátyás a küzdelmek támogatására.⁷⁷⁴ A pénzbeli segítségen kívül IV. Sixtus Mátyás kéréseinek teljesítésével is igyekezett a király kedvében járni: 1476. február 23-án levélben értesítette arról, hogy a lengyeleknek adott jubileumot felfüggesztette IV. Kázmér országában a lengyel király és Mátyás közti ellentét miatt.⁷⁷⁵

IV. Sixtus pápa és Mátyás közti jó és támogató kapcsolat legfőképpen annak volt köszönhető, hogy a két uralkodónak kölcsönösen szüksége volt egymásra tervei megvalósításához. A magyar király harcaihoz elengedhetetlen volt a pápaságtól kapott anyagi segítség, ugyanis ebben a korszakban már korszerű fegyverekkel felszerelt zsoldos seregek küzdöttek egymással a csatatéren, melyek előállítására hatalmas összegeket emésztett fel. Mátyásnak azonban nem csupán anyagi, hanem erkölcsi támogatásra is szüksége volt a pápa

⁷⁷⁰ Nagy I. – Nyári A.: Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából. i. m. IV. 314.

⁷⁷¹ Fraknói Vilmos: Mátyás király levelei. II. 1480-1490. Budapest 1895. 107.

⁷⁷² Fenyvesi L.: Magyar-török diplomáciai kapcsolatok. i. m. 86.

⁷⁷³ Fraknói V.: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. II. 151.

⁷⁷⁴ Borsa G.: A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú. i. m. 244.

⁷⁷⁵ Edmund Martene – Ursinus Durand: Veterum scriptorum et monumetorum historicorum, dogmaticorum, moralium, amplissima collectio. II. Párizs 1724. 1529.

részéről keresztény ellenfelei – leginkább a német-római császár és a lengyel király – miatt. IV. Sixtus pápa pedig Magyarország királyában látta az egység zálogát, akinek vezetésével a keresztény uralkodók összegyűlnek, és erejüket egységesen a törökök elleni harcra fordítják. Reményeikben azonban mindketten csalódtak, legfőképpen azért, mert alapjaiban különböző elképzelésük volt a hitetlenekkel szembeni küzdelem módjáról. A pápa azonnali és általános hadjáratot akart tengeren és szárazföldön megindított támadással, melyből minden keresztény uralkodó kiveszi a részét. Ezzel szemben Mátyás fegyverszünetet kötött a törökkel, mert az volt az elképzelése, hogy először létrehoz egy hatalmas birodalmat a balkáni államok, Magyarország, Csehország, valamint osztrák és német területek egyesítésével, és csak ezután indul az Oszmán Birodalom ellen. A pápa tehát haladéktalan támadásban gondolkodott, míg a király védekezésre rendezkedett be. A két fél elképzeléseiben mutatkozó ellentmondás miatt tehát nem vált valóra a török elleni átütő erejű hadjárat terve.⁷⁷⁶

A kereszties búcsúk története az 1480/81-es szentév meghirdetésétől összefonódott a jubileumi búcsúkéval hazánkban: innentől a jubileumból befolyt összeget, vagy annak egy részét a pápák a török elleni hadjáratra szánták – ahogyan erről már korábban volt szó. Ám a hazai forrásanyagban ezeken kívül is van nyoma a török elleni adakozásért nyert teljes búcsúnak a 15. század végéről. 1480 augusztusában a török elfoglalta az itáliai Otranto városát, ezért IV. Sixtus pápa egyrészt a pápai tizedet felajánlotta a török elleni sikeres harcért, másrészt 1480. december 4-én a szentföldi és jubileumi búcsúhoz hasonló kedvezményeket ígért mindenkinek, aki családja egy hetes ellátásához szükséges pénzt adományoz a török elleni fellépéshez.⁷⁷⁷ A siker érdekében az egyházfő minden teljes búcsút három évre felfüggesztett, kivéve a római bazilikáknak, Rhodosz szigetének és Otranto városának adott kiváltságokat, megbízottjainak pedig széles körű feloldozási, felmentési és búcsúhirdetési felhatalmazást engedélyezett. Ezt a kiváltságot vette igénybe 1481. május 18-án Monoszlói Antal Zágráb megyei klerikus, akinek Romanus Pál minorita szerzetes állított ki teljes búcsút engedélyező kiváltságlevelet.⁷⁷⁸

⁷⁷⁶ Weber, B.: La croisade impossible. i. m.

⁷⁷⁷ Summarium indulgentiarum bullae apostolicae pro cruciata contra Turcos. Nürnberg, Friedrich Creussner, 1480. Facsimile: Bayerische Staatsbibliothek, München Einbl. VI, 11 k http://bsbipad.bsb.lrz.de/nas/einblattdrucke/300001728_0_r.pdf 2014. augusztus 16. Ugyanez a feltétel szerepelt IV. Sixtus megbízólevelében, melyet Gabriele erdélyi püspöknek adott a magyarországi kereszties hadjárat megszervezésére.

⁷⁷⁸ DL 34 524. A búcsú még akkor is érvényben volt, amikor már nem volt szükség a kiváltság által szerzhető pénzre, ugyanis 1481. szeptember 10-én a nápolyi csapatok visszaszerezték Otrantot. Borchardt, K.: Late Medieval Indulgences. i. m. 215.

3.3.3. A HITETLENK ELLENI HARC PÁPAI TÁMOGATÁSÁNAK KÜLÖNLEGES MÓDJAI A 15. SZÁZADBAN

A keresztes búcsúk egyik különleges fajtáját képezik azok a kiváltságok, melyek esetében nem a meghirdetett hadjáraton való részvételért lehetett teljes búcsút szerezni, hanem egyes katonák kérvényezték a pápától, hogy minden vezeklésüket engedje el a hitetlenek elleni harcaik során. Ezeknél általában nem szerepel a „szentföldi búcsú” kifejezés, ám mivel annak mindkét eleme – a hitetlenek elleni harc és a teljes elengedés – megtalálható benne, keresztes búcsúnak tekinthetőek. Az első magyarországi személyeknek adott ilyen kiváltságok nyomai Zsigmond korából valók. Az akkor már német királynak is megválasztott uralkodó 1433 tavaszán Rómába látogatott német-római császárrá koronázása alkalmából. Itt július 13-án IV. Jenő pápától a kiváltságlevelék ingyenes kiállítását kérte kíséretének magyar tagjai számára. A magyar urak éltek is a lehetőséggel, amit a több mint 140 kérvényező számára kiadott pápai bullák tanúsítanak. Ezek többsége a legkeresettebb pápai kegyek engedélyezéséről szól: egy-egy megszentelt helynek adományozott búcsú, szabad gyóntatóválasztás, gyakran a vezeklés elengedésével egybekötve, hordozható oltár használta, vagy ereklyék hazavitelére vonatkozó felhatalmazás.⁷⁷⁹ A szupplikációk között bőségesen található olyan folyamodvány is, melyben az illető a hitetlenek, vagyis a törökök, illetve az eretnekek, vagyis a husziták elleni harc esetére kér teljes búcsút. A huszonnyolc kérvényező között egyaránt megtalálhatóak udvari és vidéki méltóságviselők, mint például Csapi László vagy Rozgonyi István temesi ispán.⁷⁸⁰ A főrend tagjai is kértek ilyen búcsút, mint például Betleni Gergely és Albisi Zólyomi Dávid bárók, de hasonló kéréssel fordultak a pápához köznemesek és egyszerű katonák is, ahogy például Bertalan fia András.⁷⁸¹ Ugyanilyen kiváltságot kért és kapott Zsigmond is az általa alapított Sárkányrend minden tagjának a török elleni személyes hadba vonulás esetére. Az ehhez hasonló kérések a továbbiakban is jellemezték a magyar harcosokat, 1441. március 24-én például Tallóci Péter horvát-dalmát bán, egy évre rá pedig Marcali János somogyi ispán kérvényezett IV. Jenő pápától teljes búcsút a hitetlenek elleni harc idejére.⁷⁸² Ezek a kedvezményezettek

⁷⁷⁹ *Csukovits Enikő*: Egy nagy utazás résztvevői. Zsigmond király római kísérete. In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk. Csukovits Enikő. Budapest 1998. 11-32. 13., 28.

⁷⁸⁰ ASV Reg. Suppl. vol. 287. fol. 181v. *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 107. (263.) és ASV Reg. Suppl. vol. 287. fol. 157r. *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 99. (245.) Regesztája: MREV III. 92. (CXLIV.) Csapi László alkancellár volt, majd Zsigmond tanácsosa (bár nem nevezték annak). *Csukovits E.*: Egy nagy utazás résztvevői. i. m. 23.

⁷⁸¹ ASV Reg. Suppl. vol. 287. fol. 185r. *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 102. (249.) és ASV Reg. Suppl. vol. 287. fol. 34r-v. *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 83. (193.) ASV Reg. Suppl. vol. 287. fol. 36v. *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 84-85. (197.) Regesztája: MREV III. 88. (CXXXVI-CXXXII.)

⁷⁸² *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 123. (331.) és 196. (716.) és *Lukcsics P.*: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 204-205. (753.) és MREV III. 121. (CCIV.) Tallóci Péter 1437-1452-ig volt dalmát-horvát bán.

valóban a husziták vagy a törökök ellen fordultak. Az 1433-ban kérvényezők közül például Dengelegi Pongrác többször is harcolt az ellenséggel, ahogyan Rozgonyi István temesi ispán is, aki még ez év novemberében elindult a török ellen.⁷⁸³

A 15. század első felében egy másik különleges formája is kialakult a keresztes kiváltságok adományozásának: pápai felhatalmazás alapján egyes lovagrendek is adhattak teljes búcsút azoknak a híveknek, akik segítették a kereszténység ellenségeivel folytatott harcukat. E kegyben magyarországi személyt elsősorban a johanniták vagy más néven ispotályosok részesítettek, akiknek V. Márton pápa 1430. december 16-án adott felhatalmazást a vezeklés egészének elengedésére.⁷⁸⁴ Tekintettel arra, hogy a teljes búcsú engedélyezésének jogát a pápák minden időben fenntartották maguknak, ez igen nagy kiváltságnak számított, melyet alaposan meg kellett indokolni. Ennek megfelelően V. Márton bullájában arra hivatkozva, hogy a johanniták nem mindennapi bátor harcot vívnak és az egész keresztény világot védik, kifejezte, hogy kötelessége a küzdelemben segítségükre sietni, és erre buzdítani az egész kereszténységet is. A lovagrend érdekében tett lépéseket elsősorban az indokolta, hogy az 1420-as években II. Murád szultán uralmával ismét támadásba lendült az Oszmán Birodalom. A szultán harcba bocsátkozott Velencével, megostromolta Konstantinápolyt, és 1430-ban Tesszalonikit is elfoglalta. Ezalatt a mameluk szultán, Barszbáj 1426-ban betört Ciprusra, Kolossiban kifosztotta a lovagrend házát, s fogságba ejtette Janus ciprusi királyt is, akit a johannitáknak kellett kiváltani a fogságból. 1428-ban végül fegyverszünetet kötött a két fél, de a lovagok komoly előkészületeket tettek egy Rhodosz ellen irányuló esetleges mameluk támadás visszaverésére. Mindeközben a johannitáknak súlyos pénzügyi nehézségeik voltak mind Angliában, mind Lengyelországban a huszita háborúk miatt.⁷⁸⁵ Nem lehet tehát

Engel P.: Magyarország világi archontológiája. i. m. Dalmát-horvát bán. Marcali János somogyi ispánságára (1449-1459) ld. *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.*: Magyarország világi archontológiája. II. i. m. 222. 1457-től szlavón bán volt.

⁷⁸³ *Csukovits E.*: Egy nagy utazás résztvevői. i. m. 32.

⁷⁸⁴ DL 106 351. A búcsúbullá szövegére és közzadására vonatkozó adatokat ld. *Szovák Kornél*: „Partes Ungarie... satis occupate cum Turcis”. A magyarországi török-kérdés a 15. századi pápai kérvénykönyvekben. In: Magyarország és a római Szentszék. II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században. Collectanea Vaticana Hungariae. vol. 15. Szerk. Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás. Budapest-Róma 2017. 89-105. 92. A rhodoszi johannitáknak adott pápai engedély jelentőségét az adja, hogy V. Márton kedvezménye modell lehetett a század közepétől elterjedő újfajta egyházi támogatásnak, mely azokat részesítette előnyben, akik a törökök által elfoglalt területekről menekültek Itáliába. Számos adat tanúsága szerint ugyanis ezek a bizánciak kérvényben fordultak az egyház legfőbb vezetőjéhez, hogy segítsen fogságba esett családtagjaik és rokonaik kiváltásához pénzt gyűjteni. A pápák meghallgatták ezeket a kéréseket, és búcsút engedélyeztek azoknak a híveknek, akik a kérvényezőt anyagilag támogatják célja elérésében. Ezzel a kegyvel a keresztények közti közösséget és együttérzést mozdították elő, a búcsúk előnyeire építve. Uo. 91-92. és *Szovák Kornél*: *Gratiarum et misericordiarum fons. Bizánci emigránsok Itáliában*. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére.* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. *Analecza mediaevalia III.*) Szerk. Neumann Tibor – Rácz György. Budapest – Piliscsaba 2009. 383-385.

⁷⁸⁵ *Helen J. Nicholson*: *The knights hospitaller*. Woodbridge 2001. 57.

csodálkozni azon, hogy V. Márton, majd utódja, IV. Jenő pápa is megpróbálta segíteni a lovagokat. Márton pápa bulláját 1431. április 3-án IV. Jenő pápa is átírta és megerősítette. A kiváltságlevél értelmében teljes búcsút nyerhetett mindenki, aki személyesen ment harcolni Rhodosz szigetére, és a harcok során – fogságban, vagy egyéb sérülés következtében – meghalt. Hasonlóképpen olyan hívek is elnyerték ugyanezt a kiváltságot, akik hat hónapon át harcoltak a lovagok oldalán vagy éppen saját költségükön mást küldtek a csatába. Azok számára is megszerezhetővé tette a pápa a teljes búcsút, akik nem tudtak vagy nem akartak harcolni, ha saját lelkiismeretük szerint bevallott vagyonuk egy százalékát a johannita mesternek vagy valamelyik küldöttjének adományozták a hitetlenek elleni harcra. A pápa arról is rendelkezett, hogy az adakozókat pontosan rögzíteni kell, s a kedvezményezett egyházmegyéjének is el kell küldeni az adománylevél másolatát. A búcsúk szempontjából két érdekessége van a pápai bullának: egyik, hogy ebben szerepel a „*plenissima indulgentia*”, vagyis „legteljesebb elengedés” kifejezés, melyet először VIII. Bonifác pápa használt az 1300-as jubileumi év meghirdetésénél, és úgy tűnik, hogy innen került át a keresztes búcsúk szövegébe. A másik érdekessége pedig, hogy kiköti a szokásos bűnbánatot és vezeklést a búcsú elnyeréséhez, ám ha valaki fogság miatt nem tudott gyónni, vagy meghalt, mielőtt gyónhatott volna, esetleg nem volt, aki a szentséget kiszolgáltatta volna neki, akkor is elnyerhette a búcsút, ha szívében bűnbánatot tartott. A pápai kiváltság értelmében hazánkban az 1432-es év folyamán négy johannita küldött működött, akiktől összesen kilenc búcsúlevél maradt fenn. Ezek közül négyet Iohannes de Nursia bocsátott ki 1432-ben a szaracénok és törökök ellen adakozó *Chwz János* özvegyének, *Magdolnának*, *János fia Lászlónak* és családjának, *Péter fia Lászlónak* és feleségének, valamint *Remetei Himfi Franknak*.⁷⁸⁶ Nancius de Burgo december 6-án bátmonostori *Teteni Lászlónak* és lányának, *Zsófiának*, az 1433-as év folyamán pedig *Barki Kiliánnak* engedélyezett búcsút.⁷⁸⁷ A másik három oklevélből kettőt *Iacobus de Sergano* adott ki 1432-ben *Rakwzs Simonnak* és feleségének, valamint gyermekeiknek, illetve *Pápai Andrásnak* és *Igari Péternek*, a harmadikat pedig *Lucius de Ianua* 1432. június 26-án *Nagymihályi Albert* számára.⁷⁸⁸ Nem ezek azonban az első kiváltságlevelek, melyeket a johanniták hazai személynek adtak. Húsz évvel korábban, 1413-ban *Swydeler János* johannita testvér ugyanilyen búcsút engedélyezett *István fia Imrének*, amiért támogatta a rendet a hitetlenek ellen.⁷⁸⁹ Ebben az oklevélben V. Sándor ellenpápa kiváltságára hivatkozik a

⁷⁸⁶ DF 200 431., DL 92 816., DL 43 919., DL 43 930.

⁷⁸⁷ DL 12 476., 285 883.

⁷⁸⁸ DL 105 748., DL 12 477., DL 85 741.

⁷⁸⁹ DF 285 869. Regesztája: ZsO IV. 358. (1499.) Kiadása: CD X/5. 438-439. (CXCV.) és uo. X/5. 861-862. (CDVI.)

kibocsátó, ami azt mutatja, hogy már korábban is lehetett ilyen búcsút szerezni valamelyik lovagrendtől.

A keresztes búcsú elnyerésének további rendkívüli lehetőségét adta IV. Jenő pápa a boszniai ferenceseknek szóló 1433-as oklevélében, melyben azt is engedélyezte, hogy amikor papi és egyben térítő munkájukat végzik, a Szentföldön harcoló katonákhoz hasonlóan teljes búcsút nyerjenek, a hívek pedig, akik meglátogatják vagy adományokkal látják el a ferencesek boszniai házait vagy templomait, száz nap búcsúban részesüljenek.⁷⁹⁰ Azok is szerezhettek tehát keresztes búcsút, akik nem harccal vagy pénzzel, hanem térítő munkával – vagy annak támogatásával – segítették az eretnekek elleni küzdelmet.

3.4. MAGYAR VONATKOZÁSÚ KERESZTES BÚCSÚK A 16. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Három olyan keresztes hadjárat meghirdetésére került sor a 15. és 16. század folyamán, mely hatalmas tömegeket mozgatott meg. Ezek közül kettő Magyarországhoz köthető. 1456-ban Nándorfehérvár felszabadításában játszott jelentős szerepet a német és magyar hívekből álló keresztes tömeg, mely Giovanni da Capistrano hatására gyűlt össze. A másik híres – parasztfelkelésbe fulladt – keresztes búcsú közzétételére 1513-ban került sor, X. Leó pápaságának idején. A török elleni hadjárat meghirdetésének oka főképpen az 1512-ben trónra kerülő Szelim szultán uralmával megváltozott hadi helyzetben keresendő. A szultán támadó politikájának következtében ugyanis a boszniai várak török fennhatóság alá kerültek, és a magyar udvarnak egyre nagyobb nehézséget okozott a déli végvár vonal fenntartása. Ilyen körülmények között a pápa a korábbi évszázadokban bevált módon próbálta anyailag támogatni a magyar királyt.⁷⁹¹ A búcsú lebonyolításával az esztergomi érseket, Bakóc Tamás bíborost bízta meg a pápa, minden bizonnyal azért, hogy a számára sikertelenül végződött pápaválasztás után eltávolítsa a pápai udvarból.⁷⁹² A pápai bulla részletesen leírja a búcsú elnyerésének feltételeit: azok, akik személyesen vonulnak hadba, minden kiváltságot megkapnak, akik viszont meghalnak, mielőtt keresztes fogadalmukat teljesíthették volna, nem nyerik el a búcsút.⁷⁹³ Lehetőség volt arra is, hogy tíz ember, akár tíz szerzetes együtt küldjön egy harcost, ez esetben mind azok, akik a harcost megbízták és költségeit fizették, mind a hadbavonuló elnyerhette a

⁷⁹⁰ DF 275 476.

⁷⁹¹ *Neumann Tibor*: Bulgária – Erdély – Temesvár. Szapolyai János. In: *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról.* (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.) Szerk.: C. Tóth Norbert – Neumann Tibor. Budapest 2015. 103-154. 151.

⁷⁹² *Borsa G.*: Bakócz Tamás nyomtatott búcsúlevele az 1514. évi keresztes hadjárat hirdetéséhez. i. m. 214.

⁷⁹³ DF 256 830. Kiadása: *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV.* Szerk. Fekete Nagy Antal – Kenéz Viktor – Solymosi László – Érszegi Géza. In: *Publicationes Archivi Nationalis Hungarici. II. Fontes 12.* Budapest 1979. 35-54.

búcsút. Ezen kívül mindenkinek, aki akármilyen segítséggel támogatta a hadjárat ügyét, s éves jövedelme 200 arany forint vagy annál több, annak két forintot, akinek éves jövedelme 300 aranyforint, annak egy aranyat és egyharmad forintot kellett fizetnie a búcsú előnyeinek megszerzéséért. A pápa a szegények számára is elérhetővé akarta tenni a kiváltságokat, ezért úgy rendelkezett, hogy akinek jövedelme nem éri el az évi 60 forintot, annak elég egy forint hatodát adományozni, vagy küldöttje által meghatározott összeget. A pénz begyűjtési helyeül pedig Budát, Kassát, Esztergomot, Pécsét és Zágrábot határozta meg a pápai bulla. A korábbi keresztes és jubileumi búcsúk esetében nem lehet ennyire pontos képet kapni arról, hogy hol volt lehetőség a búcsú elnyerésére, ezért értékes adatról van szó. A megjelölt helyszínek jelentős központi helyek, így nem meglepő, hogy ezekre esett a pápa választása, feltűnően hiányzik azonban a felsorolásból valamelyik erdélyi település, mely a korábbi búcsúhirdetésekkor általában nem maradt ki a sorból. A búcsú adományozásának idejéből egyetlen kitöltetlen nyomtatvány maradt fenn, melyet Borsa Gedeon részletesen ismertetett tanulmányában, s mely a müncheni Bayerische Staatsbibliothek-ben őrzött Cod. Lat. 14239. számú kódex belső kötéstáblájára volt ragasztva.⁷⁹⁴ Több hasonló kitöltetlen vagy kitöltött nyomtatvány erről a keresztes búcsúról úgy tűnik, hogy nincsen. A Borsa Gedeon által ismertetett 1519-es kiváltságlevél, melyet Bakóc Tamás adott ki, nem ehhez a búcsúhoz köthető – ahogyan azt Borsa is megállapítja –, mert az személynek szóló teljes búcsú *semel in vita et in mortis articulo*.⁷⁹⁵ Bakóc Tamás, mint bíboros nem adhatott ilyen kiváltságot, sem mint pápai követ, engedélyeinek listájában ugyanis ez nem szerepel külön. Azonban 1513. július 18-án X. Leó pápa felhatalmazta a nagyobb penitenciárius minden jogkörével pápai követségének idejére, vagyis jogában állt három éven át teljes búcsút adni.⁷⁹⁶ Más kérdés, hogy 1519-re már elenyészett ez a joga, Tamás bíboros mégis élt vele.

A keresztes bulla kihirdetésére 1514. április 9-én a budai Szent György téren került sor, ahol Dézsi Balász obszerváns ferences helytartó volt a tolmács. A kihirdetést az előző hónapban tartott országgyűlésen zajlott vita előzte meg, ahol többen ellenezték a bulla közzétételét. Az előkelők közül sokan azt támogatták, hogy a búcsúengedélyt csupán pénzadományért cserébe adják, a személyes hadba vonulás feltételének követelménye nélkül, mert az összegyűlő jobbgység harcértékét túlságosan alacsonynak ítélték a hivatásos katonákéhoz képest. Ám a

⁷⁹⁴ Borsa G.: Bakócz Tamás nyomtatott búcsúlevele. i. m. 213-221. 213.

⁷⁹⁵ Borsa G.: Bakócz Tamás újabb nyomtatott búcsúlevele. i. m. 404.

⁷⁹⁶ A bíborosoknak XI. Gergely pápa tiltotta meg, a pápai követeknek pedig IV. Sixtus pápa. Ld. „A magyarországi megszentelt helyeknek szóló nem pápai búcsúlevelek általános jellemzői” című fejezetet. Hergenrother J.: Leonis X. pontificis maximi regesta. i. m. 219-220. (3687-3703.) Ld. „A magyarországi megszentelt helyeknek szóló nem pápai búcsúlevelek általános jellemzői” című fejezetet.

viták ellenére végül a személyes hadba vonulást hirdették meg, hiszen a haditerv szerint a kereszteseket csupán a végvári haderő megerősítésére akarták használni.⁷⁹⁷ A meghirdetést követően április 25-én Bakócz Tamás a ferenceseket bízta meg a búcsú terjesztésével és a keresztes had toborzásával, akik két hét leforgása alatt látványos sikert értek el.⁷⁹⁸ Ismeretes, hogy noha a magyar hadak készen álltak a harcra, a török békeajánlatot tett 1514 áprilisában, melyet II. Ulászló király elfogadott. Ennek következtében Bakócz Tamás május 15-én leállította a keresztesek toborzását, 24-én pedig betiltotta magát a hadjáratot is, ám ez már nem tudta megállítani a Dózsa György vezette lázongó fősereget, és az események véres parasztlázadásba torkolltak.⁷⁹⁹ A ferenceseket illetően még az 1515. május 27-én Budán tartott helytartói káptalanon is rendelkezést kellett megfogalmazni a kereszt hirdetésével kapcsolatban, mely szerint „egyetlen barát sem veheti fel, adhatja vagy prédikálhatja a keresztet a tartományi helytartó engedélye nélkül”.⁸⁰⁰

X. Leó pápa más módon is kedvezett a török elleni harcban résztvevőknek. Szintén Bakócz Tamás kedvében akart járni akkor, amikor kérésére 1513. április 25-én a titeli Szent Bölcsesség templomot meglátogatóknak teljes búcsút ígért, megújítva II. Gyula pápa korábbi hasonló engedélyét.⁸⁰¹ Az oklevél narrációjából kiderül, hogy a templom az Oszmán Birodalom határában fekszik, és azok olykor havonta kétszer is megtámadják, a kanonokok vagy más egyháziak ezért kénytelenek zsoldos katonaként állandóan védelmezni a templomot és saját életüket, valamint hogy a templomot már elfoglalták volna a hitetlenek, de Bakócz a jobb oldalon védelmül téglafalat emelt, és a Tiszán túl tornyot építtetett, melyben saját katonái szolgálnak. Mindezeket figyelembe véve X. Leó engedélyezte, hogy teljes búcsút nyerjen minden hívő, aki a templomot Szent Márton és Szent László ünnepén, valamint húsvétkor meglátogatja. A pécsi és a bácsi egyházmegye olyan lakosai is elnyerhették a búcsút, akik nem tudtak vagy nem akartak személyesen elzarándokolni a templomba, vagy akik támadás idején a törökök ellen fegyvert fogtak, vagy adakoztak a védelemre. II. Gyula pápa adományán túl X. Leó stációs búcsút is engedélyezett a híveknek, amennyiben a város templomait vagy a titeli Szent Bölcsesség templom hét oltárát felkeresik. A titeli templom tehát egyfajta hitharcot folytatott, ezért lehetett ott teljes búcsút nyerni.

⁷⁹⁷ C. Tóth Norbert: Az 1514. márciusi országgyűlés. Politikátörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig. In: Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.) Szerk.: C. Tóth Norbert – Neumann Tibor. Budapest 2015. 31-80. 32. 59-61. 67-68.

⁷⁹⁸ Szűcs Jenő: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. Levéltári Közlemények 43. (1972) 214-263. 213-214.

⁷⁹⁹ C. Tóth N.: Az 1514. márciusi országgyűlés. i. m. 71-72.

⁸⁰⁰ Szűcs J.: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. i. m. 215.

⁸⁰¹ Theiner, A.: Vetera monumenta historica i. m. II. 591-593. (DCCXCVIII.) Kérvénye: DF 237 363.

Az egyház legfőbb vezetői tehát mindent megpróbáltak, hogy a keresztes búcsúk segítségével hatékony fellépést szorgalmazzanak az eretnekek vagy szakadárok ellen, a 15-16. században pedig a kereszténység elsődleges ellensége, a török ellen. A valamelyik eretnekmozgalom megsemmisítésére szervezett keresztes megmozdulásokat nem sok siker koronázta. Hasonló mondható el a hitetlenek elleni küzdelemről is: időről-időre a harcra vállalkozó uralkodónak segítséget jelentett a búcsúhirdetésből befolyt összeg, ám jelentős eredményt nem értek el – ami nem feltétlenül a búcsúhirdetés vagy a pápai elszántság hiányossága miatt történt. Ennek pedig hazánkra nézve a török esetében súlyos következményei lettek. A jámborság előmozdításának szempontjából kedvezőbb kép rajzolódik ki, ugyanis számos forrás és okleveles adat tanúskodik arról, hogy sokan komolyan vették az igaz hitért folytatott harcot, nem sajnálták idejüket, energiájukat és nem utolsó sorban anyagi lehetőségeiket a hitetlenek elleni harcra áldozni. Ezek tehát elsősorban a hívek lelki buzgóságát segítették elő, hiszen mindegyik búcsú elnyerésének feltétele az imádság vagy harcban való személyes részvétel volt.

4. A BÁZELI ZSINAT ÁLTAL HIRDETETT BÚCSÚ

Az 1431-ben összeült bázeli zsinat szintén lehetőséget kínált a halálos ágyon elnyerhető teljes búcsú megszerzésre. A 15. században virágkorát élő konciliarizmus szellemében a zsinat jogot formált arra, hogy búcsút hirdessen, noha ez egyrészt már a kortársak körében is számos vitát váltott ki, másrészt több egyházbírói kérdést felvetett.⁸⁰² A zsinaton 1435 augusztusától folyamatos vita és egyeztetés folyt a résztvevők és IV. Jenő pápa követői között, míg végül 1436. április 14-én pápai beleegyezés nélkül hirdették ki a görögökkel való egységet segítők számára a teljes búcsút engedélyező dekrétumot. A bizánci császár, VIII. Palaiologosz János ugyanis a török ellen Nyugattól kért segítséget, s ehhez az egyházi egységet tekintette maga a császár is feltételnek, így elkezdődtek a tárgyalások a két fél között.⁸⁰³ A pápa és a bázeli zsinat között ugyan vita folyt a zsinat helyszínéről – a pápa Udinét vagy Firenzét javasolta, a zsinat pedig Bázelt vagy Avignont –, de mindenképpen nyugat-európai helyszínen gondolkodtak, ami a keletiek számára hosszú utazást jelentett. A bázeli zsinat 14. ülésén kiadott

⁸⁰² A zsinat búcsúadási joga mellett érvelők korábbi kiváltságokra hivatkoztak: az 1414 és 1418 között zajló konstanzi, illetve az 1423-24-es pávia-sienai zsinaton kibocsátott engedélyekre. A búcsúadási jogot ellenzők viszont azzal érveltek, hogy ezek a zsinatok nem teljes búcsút adtak, illetve csak javaslatot tettek a kiváltságra, melyet később a pápa bocsátott ki. *Thomas Michael Izbicki*: Indulgences in Fifteenth-Century Polemics and Canon Law. In: *Ablaskampagnen des Spätmittelalters. Luthers Thesen von 1517 im Kontext*. Szerk. Andreas Rehberg. Berlin 2017. 79-104. 80-81.

⁸⁰³ *Szovák K.*: *Gratiarum et misericordiarum fons*. i. m. 377-409. 389-390.

„*Vox illa iucunditatis*” dekrétum a búcsú által előmozdítani kívánt egységet a lelkek megmentésének tetteként írta le, és úgy mutatta be, mint egy jubileumi ünnepséget, s mely orvosság lesz azok számára, akik a szaracénok és a törökök támadásaitól szenvednek. A búcsúból befolyt pénzt nem csupán az utazás megsegítésére, hanem Konstantinápoly védelmére is kívánták fordítani, amennyiben a törökök megtámadják a várost a császár távollétében.⁸⁰⁴ Ennek értelmében az egybegyűltek vállalták az egységet tárgyaló zsinatra érkezők teljes biztonságáról való gondoskodást, és kihirdették, hogy teljes búcsút nyerhet mindenki, aki adakozik ezért a szent ügyért.⁸⁰⁵ A dokumentum szerint a vezeklés egészének elengedéséhez a kedvezményezett és egész családja egy heti ellátásának megfelelő pénzüsszeget kellett adományozni, és böjtölni egy éven át minden pénteken – vagy ha ez egyébként is böjti nap, akkor másik napon –, továbbá a laikusoknak hét Miatyánkot és hét Üdvözlégyet, a klerikusoknak pedig hét zsoltárt vagy egy szentmisét kellett elmondani. A szerzetesek is elnyerhették a búcsút, ha a böjtölésen kívül egy éven át minden nap elmondták a világiaknak előírt imákat, a felszentelt papok pedig misét mondtak vagy a hét vezeklő zsoltárt. Azok, akik csak egynapi ellátásukhoz szükséges összeget adományoztak hét év és hét negyvened búcsút nyerhettek. Ez az anyagi különbségtétel a pápák által hirdetett jubileumi vagy keresztes teljes búcsúk esetében – egy kivétellel – nem található meg, azoknál ugyanis lehetőség volt arra, hogy a szegények is ugyanazokat az előnyöket élvezzék, mint a gazdagabbak.⁸⁰⁶ A bulla további részében szól a kiváltság és az elnyeréséhez szükséges feltételek széles körben való terjesztéséről, és elrendeli, hogy azok, akik a búcsú hirdetését hallgatják és segítik az ügyet, vezeklésükből száz nap elengedést nyerjenek. A zsinat a kiváltság-adományozás idejét két évben határozta meg, vagyis 1438. április 14-ig volt lehetőség a lelki előnyök megszerzésére. Ennek következtében Lengyelországban és a német területeken elkezdték a búcsú terjesztését, s a várakozások ellenére jelentős bevételt sikerült összegyűjteni, melyről Nicolaus Gramis boroszlói prépost számadásai tanúskodnak.⁸⁰⁷

A bázeli zsinat Pál argyasi püspököt bízta meg azzal, hogy a búcsút hirdesse Magyarországon. Tevékenységét egyetlen adat őrzi: 1438. március 9-én Budán Losonczy Dénes özvegyének, Annának és lányának, Zsófiának engedélyezte életükben egyszer és halálos

⁸⁰⁴ *Izbicki, M. T.*: Indulgences in Fifteenth-Century. i. m. 89-90.

⁸⁰⁵ *Decreta et acta Concilii Basiliensis*. 1511. fol. 30r-31v. és fol. 32r-33r. 15. századi kéziratos kiadása: <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0002/bsb00029531/images/index.html?id=00029531&seite=184&fip=193.174.98.30&nativeno=%2F&groesser=100%25> (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)

⁸⁰⁶ Ez a kivétel a Szent Péter-bazilika építésére hirdetett búcsú. Ld. „A Szent Péter-bazilika építésére meghirdetett búcsú” című fejezetet.

⁸⁰⁷ *Szovák K.*: *Gratiarum et misericordiarum fons*. i. m. 390.

ágyukon vezeklésük teljes elengedését, mivel teljesítették a zsinat által előírt feltételeket.⁸⁰⁸ Pál püspöktől nem, de megbízottjától, Vépi Péter váradi kanonoktól további források állnak rendelkezésre e kiváltság elnyeréséről, aki a búcsúhirdetés érvényességének lejárt előtti egy hónapban négy kiváltságlevelet bocsátott ki magyarországi kedvezményezetteknek.⁸⁰⁹ A fennmaradt oklevelek közül hármát Váradon adott ki: az elsőt 1438. március 26-án Macedóniai Dancsnak, feleségének Zsófiának és László, István, Klára, Dorottya nevű gyerekeiknek, a másodikat április 2-án Gyulaházi Bálintnak és feleségének, Ilonának, a harmadikat pedig szintén e hónap nyolcadik napján András tordai litterátusnak.⁸¹⁰ A negyedik oklevél Kallón kelt, 1438. április 7-én, kedvezményezettje pedig Szolnoki Gergely feleségével, Mártával és gyerekeivel, Annával és Antallal.⁸¹¹ Ez, és az egy nappal későbbi váradi oklevél ékes bizonyítéka, hogy a kiváltságleveleket gyakran előre megírták, és a címzett neve később került az oklevélre, világosan látszik ugyanis, hogy más kéz írta be a kihagyott helyre a neveket. Nem kizárt, hogy Vépi Péter is megbízott más embereket a búcsú hirdetésével, a pénz összegyűjtésével és az ő neve alatt előre megírt oklevelek kibocsátásával, ugyanis a források tanúsága szerint a kanonoknak április 2-án Váradon kellett lennie, április 7-én Kallón, ami Váradtól mintegy kilencven kilométerre található, majd másnap már ismét Váradon. Nem valószínű, hogy ilyen sűrűn oda-vissza utazott volna, ehelyett inkább az feltételezhető, hogy megbízottjai dolgoztak a búcsú ügyéért.

Az említettek miatt elmondható, hogy a bázeli zsinat által meghirdetett búcsú elnyerésére kijelölt helyek között található Várad és Kalló. Ezeken kívül a pápai regisztrumok könyvek két bejegyzéséből kiderül, hogy Újlakon is gyűjtöttek az egység létrejöttének elősegítésére. 1447. július 4-én ugyanis újlaki férfiak azt kérték V. Miklós pápától, hogy a búcsúra összegyűlt összeget hadd fordítsák ispotály építésére.⁸¹² Újlak az ország déli részén található, mintegy 280 km-re Váradtól. Nem kizárt, hogy máshol is volt lehetőség a meghirdetett ügy támogatásáért elnyerhető elengedés megszerzésére, de erről ezidáig nem került elő adat. Hogy a későbbiek során kiválasztott felvidéki városok kimaradtak a sorból, annak egyik oka az lehet, hogy Vépi Péter nem rendelkezett olyan nagy illetékességi körrel, mint a keresztes vagy jubileumi búcsút meghirdető pápai megbízottak. A kiváltság elnyerésére

⁸⁰⁸ Uo. 390-391.

⁸⁰⁹ A zsinat 1436. május 25-én egyezett bele abba, hogy búcsúbiztosokat nevezzenek ki, akik teljes joggal hirdetik a búcsút, akkor is, ha a pápai követek szembeszállnak velük. *Izbicki, M. T.: Indulgences in Fifteenth-Century.* i. m. 91. Vépi Péter olvasókanonok az oklevelek címzése szerint a bázeli zsinat megbízottja volt egész Magyarországon.

⁸¹⁰ DF 260 350., DF 275 849., DL 28 227.

⁸¹¹ DL 38 105. Regesztája: MNL OL regeszta.

⁸¹² *Lukcsics P.: XV. századi pápák oklevelei.* i. m. II. 245. (963.)

a hívek viszonylag távoli helyekről keresték fel Váradot. Biztosan tudható András litterátusról, hogy Tordáról érkezett, ami Váradtól 160 km-re van, vagyis jelentős távolságot zárandokolt a kiváltságért. Hasonlóan nagy útra vállalkozott Dancs is Macedoniáról, ami 190 km-re található Váradtól. Ezekből az adatokból úgy tűnik, hogy Vépi Péter alapos munkát végzett a búcsú meghirdetését illetően. Ugyanakkor az is tény, hogy ekkoriban még nem adódott lehetőség keresztes vagy jubileumi teljes vezeklési elengedés elnyerésére hazánkban, hiszen erre először 1450-ben került sor, ráadásul ekkoriban még egyes templomoknál sem lehetett teljes búcsút nyerni.

A bázeli zsinat által meghirdetett lelki kiváltság elnyerésének négy kedvezményezettje társadalmi hovatartozását tekintve elmondható, hogy a társadalom magasabb fokán álló személyekről van szó. Macedóniai Dancs 1433-ban Zsigmond király kíséretében Rómában tartózkodott, és ő is élt a lehetőséggel, hogy ellenszolgáltatás nélkül kérvényt nyújtson be a pápai udvarhoz. 1435-ben pedig szőrényi bán lett. Losonczy Dénes özvegyét férje után szintén kiemelkedő tekintély és rang illette meg. Gyulaházi Bálint előkelő szabolcs megyei birtokos volt, ahogyan András litterátus is, aki házasság révén a Marjai családdal került rokonságba. Szolnoki Gergely személyéről nem sok tudható, minden bizonnyal ő is birtokos nemes volt.⁸¹³ Az a tény azonban, hogy a neki szóló irat papír alapú és nem hártya, jelentheti szerényebb társadalmi állását és szűkösebb anyagi lehetőségeit is. Ám minden bizonnyal ez alkalommal is, mint a későbbiek folyamán, mindegyik társadalmi csoport képviseltette magát a kedvezményezettek között.

E búcsú különlegességét adja az is, hogy van adat arról, mekkora összeg gyűlt össze bevételként a kiváltságot elnyerőktől, ami azért jelentős, mert egyedül az 1500-as jubileumi búcsú bevételéről lehet hasonlót elmondani. Amikor 1447-ban az említett újlaki férfiak a pápához fordultak a pénz felhasználásához engedélyt kérni, 170 forintot írtak befolyt összegként.⁸¹⁴ 1451. május 5-én pedig Újlaki Miklós kérte a pápától, hogy utólag hagyja jóvá a görögökkel való egységért meghirdetett búcsúból összegyűjtött 154 forint templomépítésre való fordítását.⁸¹⁵ Az egyházfő ezt meg is tette, és hamarosan újjáépült a Szent Péter apostolról

⁸¹³ Szovák K.: *Gratiarum et misericordiarum fons*. i. m. 393.

⁸¹⁴ Lukcsics P.: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 245. (963.) (Itt tévesen 417. kötet szerepel.) A kérvényből az is kiderül, hogy az ispotályhoz konfraternitás is kapcsolódott, ugyanis a pénzt az újlakiak az ispotály konfraternitásának dékánjához akarták eljuttatni. Nem lehet tudni pontosan, hogy melyik újlaki ispotályról van szó, ugyanis a településen ezidáig két kórház működéséről van adat: egyik a Szent László ispotály, melynek alapítása ismeretlen, és első említése is a 15. század közepéről való, a másik pedig a vár alatti kápolna mellett Újlaki Miklós által építtetett Mindenszentek ispotály, melynek építésére 1451-ben kapott felhatalmazást Újlaki a pápától. Fedeles Tamás: Egy középkori főúri család vallásossága. Az Újlakyak példája. Századok 145. (2011/2) 377-418. 395.

⁸¹⁵ ASV Reg. Vat. vol. 397. fol. 257r-v. Regesztája: Lukcsics P.: XV. századi pápák oklevelei. i. m. II. 298. (1232.)

nevezett plébániatemplom az újlaki várban.⁸¹⁶ Újlakon tehát legalább 324 forint gyűlt össze. Nem könnyű, de nem is lehetetlen megmondani, hogy ekkora összeg mennyi búcsúnyerőt jelenthetett. A követelményként megjelölt egy heti ellátás összege ugyanis meghatározható két forrásból, melyből az első különösen közel áll a kérdéses időszakhoz: az egyik az 1435-ös dévényi érseki tizedszedők kiadásai, a másik az ónodi vár kiadásai 1516 és 1519 között. A két forrás közti időbeli eltérés ellenére elmondható, hogy jelentős árbeli különbség, áremelkedés nem volt a két korszak között, így mindkét forrás adatai használhatóak a búcsúért fizetendő összeg meghatározására. Az ónodi vár számadásának elemzéséből az derül ki, hogy átlagosan egy fő napi étkezési költsége mindössze 1,36 dénár volt.⁸¹⁷ A paraszti társadalomban más adatok is ehhez közeli, 1,6 dénáros összeget valószínűsítenek. A tehetősebb parasztok vagy nemesek esetében természetesen ennél nagyobb értékkel kell számolni, vagyis minimum 3 dénárral. Ha tehát valaki befizette azt az összeget, melyet egy héten megélhetésre költött, akkor kb. 10-30 dénárt adott a búcsúért, illetve ezeknek többszörösét családtagjai számára megfelelően, s ehhez tartozott még minden bizonnyal az oklevél kiállítás néhány dénáros költsége. Ha tekintetbe vesszük, hogy némelyek nem csupán az előírt összeget, hanem többet is adományoztak, akkor is feltehető, hogy az újlaki 324 forint összegyűjtéséhez a legszerényebb számítások szerint is legalább száz személy, de valószínűbb, hogy ennek többszöröse nyert búcsút, csupán ezen az egy településen.

Az 1436-ban meghirdetett búcsú sikerességének felméréséhez az unió létrehozására irányuló események alakulását kell megvizsgálni. 1438. április 9-én (vagyis öt nappal a búcsú lezárása előtt) ugyanis valóban összeült Ferrarában az egyetemes zsinat. Ez több, a szakadást előidéző pontban sikeresen megegyezett: így a „*Filioque*” vitában, vagy a római pápa primátusában, s 1439. július 6-án felolvasták a „*Laetentur Coeli*” kezdetű bullát. A siker ellenére azonban a teljes egység nem állt helyre. A meghirdetett búcsú szempontjából beszédes tény, hogy 1439 januárjában a pápa a 700 zsinati résztvevő ellátásának anyagi nehézségei miatt áthelyezte a zsinatot Firenzébe. Mindez egyrészt azt jelenti, hogy a búcsúból nem sikerült megfelelő mennyiségű pénzt összeszedni, másrészt a pápa és a Bazelben maradt radikális zsinati atyák közti ellentét miatt a befolyt összeg sem került a pápához, ahogyan az újlaki adatokból is látható. A bázeli zsinat által meghirdetett búcsú mindenesetre a kibocsátó miatt különleges helyet foglal el a vezeklés enyhítésére szolgáló intézmény történetében.⁸¹⁸

⁸¹⁶ *Fedeles Tamás*: Egy középkori főúri család vallásossága. i. m. 389.

⁸¹⁷ *Nógrády Árpád*: A paraszti napszámbér vásárlóértéke a középkor végi Magyarországon. In: Szabó István emlékkönyv. Szerk. Rácz István. Debrecen 1998. 105-123. 108. és 111.

⁸¹⁸ IV. Jenő pápa sosem fogadta el a zsinat által adott búcsút és a zsinat jogát a teljes búcsú adományozására. Ezért Európa keresztény királyait is figyelmeztette, hogy ne hirdettessék ki a dekrétumot, és ne szedjenek pénzt. 1437

5. A SZENT PÉTER-BAZILIKA ÉPÍTÉSÉRE MEGHIRDETETT BÚCSÚ

A Szent Péter sírja fölé emelendő új bazilika építésének ötlete már V. Miklós pápa fejében megfogant, a tényleges megvalósítás azonban csak II. Gyula idején kezdődött. Az alapkövetételre 1506. április 18-án ünnepélyes keretek között került sor, melynek során a hívek részesültek II. Gyula pápa áldásában, és Giovanni Colonna bíboros kihirdette az építést támogatóknak engedélyezett teljes búcsút.⁸¹⁹ 1507. február 12-én „*Salvator noster*” kezdettel kibocsátott bullájában az egyházfő tíz pápai garasban határozta meg a kért adomány összegét, melyért az adakozó szabadon választott gyóntatójától feloldozást nyerhetett a Szentszéknek fenntartott bizonyos esetek alól is, és halálos ágyán vezeklése teljes elengedésében részesülhetett. Azok pedig, akik kisebb összeget tudtak csupán adományozni, vezeklésük egyharmada alól nyertek felmentést.⁸²⁰ A bulla értelmében egy év állt a hívek rendelkezésére, hogy Rómába zarándokoljanak a búcsú elnyeréséért, ám május 12-én tetszése szerinti időre meghosszabbította a kiváltság érvényességét.⁸²¹ Mivel azonban a római zarándoklat miatt kevesen vették igénybe a kedvezmény által adományozott előnyöket, és emiatt az építésre sem gyűlt össze elegendő pénz, II. Gyula 1507. november 4-én kiadott „*Etsi ex commissio*” apostoli bullájában az obszerváns ferencesek generális vikáriusát, Girolamo Tornielit és szerzetestársait bízta meg a búcsú megszervezésével a *Provincia Cismontana* huszonöt tartományában,⁸²² ami azt jelentette, hogy római zarándoklat nélkül is el lehetett nyerni az engedélyezett kiváltságokat. A búcsúnyerők számának növelése érdekében II. Gyula a búcsúhirdetés idejére egy-két kivételtől eltekintve felfüggesztett minden más kiváltságot, mely a vezeklés teljes elengedését tette lehetővé. A ferencesek huszonöt cizmontán tartományában megkezdődött a búcsúhirdetés, majd 1510. január 11-én II. Gyula pápa megújította korábbi engedélyeit „*Liquet omnibus*” bullájában.⁸²³ A ferencesek ultramontán területein a búcsú terjesztése másként zajlott,

februárjában úgy nyilatkozott, hogy amint sikerült az úniós zsinat helyszínéről megegyezni, akkor kibocsátja a költségek fedezéséhez szükséges búcsúbullát. Később ő maga adott vezeklésnyhítési kiváltságot azoknak, akik a ferrara-firenze zsinatot támogatják. *Izbicki, M. T.*: Indulgences in Fifteenth-Century. i. m. 92-93.

⁸¹⁹ *Pastor Ludwig*: History of the Popes from the Close of the Middle Ages. Drawn from the Secret Archives of the Vatican and Other Original Sources. VI. London 1910. 464. 473-474.

⁸²⁰ *Paulus, N.*: Geschichte des Ablasses. i. m. 170-171.

⁸²¹ *Jenks, S.*: Documents on the Papal Plenary Indulgences. i. m. 502.

⁸²² Az obszerváns ferencesek két nagy tartományát, a Provincia Cismontanat és a Provincia Ultramontanat hívták valójában tartománynak, ezen belül pedig helytartóságok voltak. A magyar helytartóság (vicaria Hungariae) azonban ténylegesen tartományként működött, ezért a továbbiakban ezen a néven szerepel. *Karácsonyi J.*: Szt. Ferencz rendjének története. i. m. I. 10. *Szűcs J.*: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. i. m. 218-219. 221. Ugyanakkor maga a bulla szövege is a provincia szót használja a huszonöt tartomány megnevezésére.

⁸²³ *Jenks, S.*: Documents on the Papal Plenary Indulgences. i. m. 503-518.

ott ugyanis a pápa nem a ferences rendre, hanem más egyházi vagy világi vezetőkre bízta a hirdetést. Az 1507-es és 1508-as évek folyamán a pápa sorra adta ki bulláit a különböző országoknak, melyekben megjelölte megbízottjait.⁸²⁴

A magyarországi búcsúhirdetésről „*Etsi ex commissio*” bullájában rendelkezett az egyházfő 1507-ben. Ennek megfelelően a pápa megbízottja, Girolamo Tornielli el is kezdte a búcsú szervezését, amiről négy fennmaradt kiváltságlevélén kívül az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött 432-es számú kódex tanúskodik, melyet Bartoniek Emma „*Formularium in usum Ordinis Fratrum Minorum regularis observantiae in Hungaria*” címmel látott el.⁸²⁵ A kódex számos oklevélmásolatot tartalmaz a Szent Péter-bazilika építésével és az 1514-es keresztes búcsú hirdetésével kapcsolatban, melyet szintén a ferencesek terjesztettek hazánkban. E másolatok kiváló lehetőséget nyújtanak az adománygyűjtés és a kiváltságadás lebonyolításának rekonstruálásához. Girolamo Tornielli, miután megkapta kinevezését a pápától, hamarosan – minden bizonnyal legkésőbb az 1508-as év elején – az akkori magyar vikáriushoz, Laskai Osváthoz fordult a magyarországi búcsúhirdetés intézése ügyében.⁸²⁶ Őt bízta meg azzal, hogy provinciája egész területén gondoskodjon a kiváltság adományozásáról, a pénz gyűjtéséről, a vezeklésnyhítés elnyerésére szolgáló templomok kiválasztásáról, minden további lelki előny és felmentés adományozásáról, valamint az erről szóló kiváltságlevelek kiállításáról, s ehhez átruházta a provinciálisra minden megbízatását, melyet a II. Gyula pápától kapott. Laskai feladata volt az is, hogy alkalmas megbízottakat válasszon, akik alaposan tanulmányozzák a pápai bulla tartalmát, nehogy valamiféle hibát kövessenek el, valamint hogy ő maga vagy megbízottjai a búcsú megszerzésének követelményeként szükséges gyónás elvégzése céljából megfelelő gyóntatókat jelöljenek ki, és a kiváltság elnyerésének feltételeit minél előbb és minél pontosabban a hívek tudomására hozzák. Mindezek után Laskai hamarosan megkezdte a fenti rendelkezések végrehajtását, hiszen már 1508 közepén kiállításra került a budai rendházban egy oklevél, mely a búcsúnyerésről tanúskodik. Ezt a kiváltságlevelet István budai gvárdián adta ki *Scardonai Sadobrych* Péter részére, aki minden bizonnyal a

⁸²⁴ Paulus, N.: Geschichte des Ablasses. i. m. 171-173.

⁸²⁵ Az 1514-es keresztes hadjárat hirdetése, és a következőben kialakult parasztháború kapcsán Szűcs Jenő is elemezte a formulárium bejegyzéseit. Szűcs J.: A ferences obszervancia. i. m. 227-232.

⁸²⁶ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, „Formularium in usum Ordinis Fratrum Minorum regularis observantiae in Hungaria” (a továbbiakban: Cod. Lat. 432.) fol. 118r-v. Az oklevélmásolat keltezése hiányzik, de minthogy Tornielli 1507. május 23-tól haláláig, 1508. augusztus 8-ig volt generális vikárius, e két dátum közötti időszakra datálható. Megválasztásának időpontjára ld. Horváth Richárd: Laskai Osvát. Budapest 1932. 18. Halálának időpontjára ld. Borsa G.: A római Szent Péter bazilika. i. m. 179. Laskai Osvát 1497-1501-ig, illetve 1507. március 14. és 1509. május 27. között volt magyar vikárius. Karácsonyi J.: Szt. Ferencz rendjének története. i. m. II. 571.

dalmáciai Scardonából származott.⁸²⁷

Girolamo Tornielli 1508 augusztusában bekövetkezett halálával a következő hónapban, szeptember 20-án az 1509-ben generális vikáriusnak választott Francisco Zeno kapott megbízatást a pápától a búcsúhirdetésre.⁸²⁸ A ferences formuláriumban található egyik bejegyzés szerint elődjéhez hasonlóan ő is nagy buzgósággal látott hozzá megbízatása végrehajtásához, ugyanis vélhetően még ebben az évben levelet küldött a magyar vikária provinciálisának, melyben értesítette, hogy a pápa kinevezte küldöttének, és őrá ruházta a Szent Péter-bazilika építésére hirdetett búcsúval kapcsolatos teendőkhöz köthető jogokat és feladatokat. A kódexben ez a másolat egy másik oklevél szövegébe ékelve található meg, mely az 1514-es keresztes hadjárat meghirdetésére vonatkozó – Bakóc Tamás által adott – megbízás és utasítás szövegét tartalmazza.⁸²⁹ A Szent Péter-búcsúval kapcsolatos szöveg után „*vel sic*” átmenettel olvasható az érsek oklevele, melyben a provincia minden órét megbízta a keresztes búcsú körüli tevékenységek végrehajtásával. Minden bizonnyal a Szent Péter-búcsú esetében is egészen hasonló szöveg állt rendelkezésre, hiszen maga a másoló sem tartotta fontosnak mindkét utasítás beírását a kódexbe. A két összekapcsolt másolat a „*circa iubilium*” cím alatt szerepel, a „*vel cruciatam*” kiegészítéssel, vagyis a jubileummal és a keresztes hadjáratral kapcsolatos írások találhatóak meg a következő oldalakon. A jubileum szó használata félrevezető, ugyanis a Szent Péter-bazilika javára hirdetett búcsúról szóló iratok másolatai találhatóak ezeken az oldalakon, ugyanakkor jogosnak mondható, hiszen tulajdonképpen a szentév alkalmával nyerhető kiváltságokat lehetett a római bazilika építésére történő adományozással is megszerezni, vagyis egyfajta „*ad instar iubilii*” búcsút lehetett nyerni.⁸³⁰

⁸²⁷ DL 21 859. Kiadása: *Kertész B.*: A magyarországi obszerváns ferencesek. i. m. 117-119. (46.) Doroszlói Istvánról a fennmaradt adatok tanúsága szerint azt lehet tudni, hogy több alkalommal volt a magyar provinciális megbízottja, és pestisjárvány következtében hunyt el 1510-ben. *Borsa G.*: A római Szent Péter bazilika. i. m. 181.

⁸²⁸ Uo. Generális vikáriusi kinevezésének idejére ld. *Karácsonyi J.*: Szt. Ferencz rendjének története. i. m. I. 366.

⁸²⁹ Cod. Lat.432. 91v-92r. A két kiváltságlevél egybefűzését mutatja, hogy a 91v. oldalon található minta kibocsátója „B. de tali, eiusdem ordinis provincie Hungarie vicarius”, vagyis „B., ugyanezen rend Magyar provinciájának helytartója”. A „B.” rövidítés csak Dézsi Balázusra utalhat, ugyanis Balázs néven csak ő viselte a helytartói tisztséget a két búcsúhirdetés idejében. Dézsi 1513. május 15. és 1517. május 2. között volt a magyar provincia élén (ld. *Karácsonyi J.*: Szt. Ferencz rendjének története. i. m. I. 369., 375.) Ám neki nem írhatta megbízólevelét Francisco Zeno, mert a generális vikárius 1512. április 20-án meghalt. A kódex 92r. oldalának tetején jelöléssel kezdődik a vélhetően Laskai Osvát által írt oklevél, mely magába foglalja a Francisco Zeno által a helytartónak adott megbízatásról szóló oklevél másolatát, ám annak csak kibocsátóját tünteti fel, majd – a korábbival megegyező jellel és „*vel sic*” átmenettel kezdődik az 1514-es búcsúhirdetés ügyét intéző oklevél szövege. A Szent Péter-búcsú ügyében kelt oklevél dátumát nem írta le a másoló, de Szűcs Jenő azt feltételezte, hogy 1510-ben keletkezett. *Szűcs J.*: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. i. m. 258. Tekintettel azonban arra, hogy Francisco Zeno szeptember 20-i kinevezése után már hat nappal maga a pápa is küldött utasítást a magyar ferenceseknek – noha ebben nem említi név szerint az új generális vikáriust –, feltételezhető, hogy már 1508 szeptemberében írt Francisco Zeno is Laskai Osvátnak.

⁸³⁰ Szűcs Jenő feltételezte, hogy ezek az iratok az 1500-as jubileumi év kapcsán keletkeztek. Ez azonban nem egészen helytálló. Ugyanis igaz, hogy az 1500-as jubileumi búcsú hirdetésével és lebonyolításával megbízott pápai követ, Pietro Isvalies bíboros 1501. március 26-án oklevelet küldött az atyina ferences kolostornak, melyben a

1508. szeptember 26-án II. Gyula pápa személyesen küldött újabb utasítást a magyar ferenceseknek. Ezt a bullát a magyarországi obszerváns ferences vikáriusnak, minden őrnek, gvárdiánnak és ferences testvérnek címezte, s megbízta őket, hogy a magyar király fennhatósága alatt álló területeken hirdessék a búcsút, az adományokat gyűjtsék össze, és a pénzt három lakattal lezárt ládában őrizzék.⁸³¹ Elrendelte továbbá, hogy az összegyűlt pénz egyharmadát a Szent Péter-bazilika építésére kell átadni, kétharmadát viszont a király a török elleni küzdelmekre fordíthatja. A már említett ferences formuláriumban a pénz kezelésével kapcsolatos nyugták kiállításáról is található minta. Ezek arról tanúskodnak, hogy a szerzetesek lelkiismeretes alaposággal gondoskodtak az adományok megfelelő helyre kerüléséről, és minden támadási felületet igyekeztek kivédeni, mely e kérdésben felmerülhetett volna. A legegyszerűbb pénzfelvételt igazoló nyugta csupán arról szól, hogy valamelyik konvent gvárdiánja írásával bizonyítja a pénz átadását a Fuggerek megbízottjának.⁸³² A másik három bejegyzés szerint azonban mind az adott kolostor gvárdiánja, mind a király és a Fuggerek megbízottja állított ki igazoló levelet az adománygyűjtő láda felnyitásáról, melyet vélhetően átadtak egymásnak bizonyosággal.⁸³³ Az utóbbiak levelében részletes leírás található a jelenlévő különleges tanúkról, akik elsősorban a város polgárságából – annak elsősorban a vezető rétegéből – vagy a rendtagok, illetve velük szoros kapcsolatban álló konfráterek közül kerültek ki. Az összesen négy igazoló levél mintájából a három részletesebb valamelyik városi ferences kolostorban történő pénzfelvételről szól, hiszen tanúként polgárokat említenek. Ez a tény azt sejteti, hogy nagyobb összegek a városokban gyűltek össze, és elsősorban a városi ferences templomokat keresték fel a hívek, és ott adtak adományt a Szent Péter-bazilika építésére.

A másik három fennmaradt kiváltságlevél már az 1508-as pápai utasítás utáni időből származik. 1509. március 28-án Szőlősi Ferenc kölyüdi gvárdián Kisvárdai Miklósnak, április 8-án Pylznai Ambrus prágai dékán Korlát földi Gersei Györgynek és feleségének, Katalinnak, június 20-án pedig Balázs budai gvárdián Brandenburgi Györgynek és feleségének, Beatrixnak adományozta a búcsút.⁸³⁴ A négy oklevél kedvezményezettjei mind a társadalom felsőbb

pápai bulla átírása szerepel, és melyben a búcsú hirdetését kérte a testvérektől, ám ezen túl nem bízta meg őket azzal, hogy a kiváltság elnyeréséhez szükséges intézkedéseket is megtegyék, vagyis gyóntatókat válasszanak, búcsúlevelet állítsanak ki, és gyűjtsék a pénzt. A kódexben található rendelkezések pedig elsősorban erről szólnak, így biztosan állítható, hogy ezek nem a szentévre, hanem a Szent Péter-búcsúra vonatkoznak. Az 1500-as jubileumi búcsú kapcsán egyetlen ferences rendházzal lehet tudni, hogy a kiváltságok elnyerésére kijelölt helyek között szerepelt, ez pedig Poljanc. Ld. „Az 1500-as jubileumi búcsú” című fejezetet.

⁸³¹ *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica* i. m. II. 578-579. A Fugger bankárcsalád intézte Magyarországon a pápai pénzügyeket, amiért jelentős hányadot – a befolyt összeg egyharmadát – kapott cserébe. *Borsa G.*: A római Szent Péter bazilika. i. m. 180.

⁸³² Cod. Lat. 432. 93r.

⁸³³ Cod. Lat. 432. 94r-v.

⁸³⁴ DL 82 293., Kiadása: *Kertész B.*: A magyarországi obszerváns ferencesek. i. m. 119-121. (47.) DL 93 743, DL

rétegeből valók, hiányzik az alsó, illetve az egyházi társadalmi réteg a kedvezményezettek sorából. Mindemellett nem feltételezhető, hogy elsősorban előkelők vették igénybe a Szent Péter-bazilika építésére hirdetett búcsút, hanem ahogy a többi korabeli teljes búcsúból is részesülni kívánt mindenki, minden bizonnyal ebből a kiváltságból is ki akarta venni részét a társadalom mind szélesebb rétege.

Hogy hazánkban pontosan mekkora összeget kellett adományozni a búcsú elnyeréséhez, nem lehet tudni, ennek meghatározását a pápa a búcsú szervezőire bízta. Minden bizonnyal az egyszerű emberek többnyire a jubileumi búcsúk alkalmával kért szokásos összeget, vagyis egy heti megélhetéshez szükséges pénzt adtak a kiváltság megszerzéséért, ami ekkor sem lehetett túlságosan megterhelő számukra.⁸³⁵ A búcsúból befolyt összegről információ szerezhető a Fuggerek pápai kamarának való kifizetéséből, eszerint ugyanis Magyarországról 1510. szeptember végéig 6743 dukát, 8 solidus és 8 aranydénár került a pápai kamarába.⁸³⁶ Ez az építkezésre szánt egyharmad volt, vagyis a bevétel ennek a háromszorosa, több mint 20 000 dukát lehetett. Ha hazánkban is elegendő volt egy forintot vagy egy heti megélhetésnek megfelelő összeget fizetni a búcsúért, akkor a befolyt összeg több ezer kiváltságnyerőt jelent. Meglepő tehát, hogy mindössze négy kiváltságlevél maradt fenn, kiváltképpen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a pápai rendelkezés szerint minden ferences rendházban el lehetett nyerni a búcsút, vagyis sokkal több helyen, mint a korábbi – akár jubileumi, akár keresztes – kiváltságokat.⁸³⁷

A már említett „*Liquet omnibus*” bullával II. Gyula pápa 1510. január 11-én – minthogy korábbi küldetésének ideje lejárt – megújította Francisco Zeno megbízatását, mely ekkor már meg nem határozott időre szólt. A bullában az egyházfő az előzővel szinte teljes mértékben megegyező jogosítványokat engedélyezett a generális vikáriusnak, aki ennek megfelelően ismét oklevelet küldött a cizmontán helytartóságok előljáróinak, így Laskai Osvátnak is. Ebben kinevezte őt segítőjének és megbízottjának, átruházva rá minden felhatalmazását, melyet a pápától kapott.⁸³⁸ Vélhetően újból megkezdődött a búcsúhirdetés hazánkban, ám erről bővebb információt nyújtó adat nem maradt fenn. 1512-ből azonban rendelkezésre áll egy oklevél, mely Rafael bíboros átiratában II. Gyula pápa Francisco Zenónak ez év február 28-án írt brevójét

37 855. Kiadása: Uo. 122-124. (48.)

⁸³⁵ *Marc Leinhard*: Identité confessionnelle et quête de l'unité. Catholiques et protestants face á l'exigance oecuménique. Lyon 2007. 264.

⁸³⁶ *Borsa G.*: A római Szent Péter bazilika. i. m. 184.

⁸³⁷ Ez a szám azért is kevésnek mondható, mert például az 1500-as jubileumi év kiváltságainak adományozását tizenkilenc fennmaradt oklevél tanúsítja, az 1475-ös jubileum hazai meghirdetését 1480 és 1481 folyamán pedig tizenhat.

⁸³⁸ Cod. Lat. 432. 107v-108r.

közli. Ebben az egyházfő utasította a generális vikáriust, hogy a magyarországi búcsúhirdetésből származó bevételnek a római építkezésre szánt egyharmadáról gondoskodjon, és azt ő vagy megbízottjai körültekintően őrizték.⁸³⁹ Eszerint tehát a szent Péter-bazilika építését megsegítőknél engedélyezett kiváltságok terjesztése ekkor is zajlott Magyarországon.

X. Leó pápa idején a Szent Péter-bazilika építésére adott búcsú hirdetése újabb lendületet vett. Noha az egyházfő szokás szerint minden búcsút visszavont megválasztásakor, néhány hónap múlva bullában adta a hívek tudomására, hogy a Szent Péter-bazilika javára hirdetett kiváltságok elnyerésére továbbra is van lehetőség. 1513-tól kezdve az éppen hivatalban lévő ferences generális vikáriust hatalmazta fel a pénz begyűjtésére és a búcsú hirdetésére, majd 1517-től hosszabb időre Cristoforo Forli lett az új megbízott, akit később bíborosnak is kinevezett.⁸⁴⁰

A ferencesek ultramontán területein ez alkalommal is másképpen zajlott a búcsú terjesztése. Az Ibér-félszigeten lévő Spanyol Királyságban a pápa Ferdinánd király beleegyezésével 1514-ben megújította a búcsút. A toledói érsek, Ximenes bíboros⁸⁴¹ azonban sokáig nem támogatta a kiváltság hirdetését és a pénzszedést, ám az érsek halála után, 1517-ben a spanyol kormány tárgyalást folytatott a bevétel pápaságot illető részéről, s legfontosabb törekvése az volt, hogy minél több pénzt a királyi kincstár számára tartson meg, sőt, valójában még a pápai egyharmadot sem akarták átadni, csupán 20 000 dukátot.⁸⁴² Portugáliában nem került sor a Szent Péter-búcsú meghirdetésére, mert egy 1514-ben engedélyezett keresztes kiváltság volt érvényben, és ennek a bevételéből kívánt részesülni a pápa, még hozzá igen jelentős összeget, 50 000 dukátot szerezve. A korabeli Európa másik két gazdag területe közül a Francia Királyság ugyanúgy vette ki részét a búcsúból, mint Portugália. X. Leó egészen korán, már 1514 szeptemberében hasonló egyezsége jutott a királysággal, mint elődje, így utasította megbízottját, hogy a Saintes-i székesegyház felújítására adott teljes búcsúból származó pénz felét foglalja le, és küldje el az Apostoli Kamarának.⁸⁴³ A másik anyagiak tekintetében fejlett területen, az Angol Királyságban igen későn, csupán 1516-ban került sor olyan búcsú meghirdetésére, melynek jövedelméből a pápa egy részt a római bazilika építésére fordított.

⁸³⁹ DF 275 548. Rafael bíboros pápai kamarás volt ekkor. *Eubel, C.*: Hierarchia Catholica i. m. III. 3.

⁸⁴⁰ *Paulus, N.*: Geschichte des Ablasses. i. m. 173.

⁸⁴¹ 1495. február 20-tól haláláig, 1517. november 17-ig volt toledói érsek. *Eubel, C.*: Hierarchia Catholica i. m. II. 252. III. 314.

⁸⁴² Ez az összeg azt mutatja, hogy a Spanyol Királyságban hatalmas bevételt jelentett egy-egy teljes búcsú meghirdetése, hiszen még a 20 000 dukát is egy kisebb összeg, mint a teljes bevétel egyharmada, ami ténylegesen megillette volna a pápát. *Paulus, N.*: Geschichte des Ablasses. i. m. 177.

⁸⁴³ *Paulus, N.*: Geschichte des Ablasses. i. m. 176-177. és *Hergenröther, J.*: Leonis X. pontificis maximi regesta. i. m. 754. (12275.)

Ekkor X. Leó felhatalmazta az ágostonos rend helyi tagjait, hogy tíz éven át teljes búcsút adhassanak, a bevételt pedig fele-fele arányban kapta meg a rend és Róma.⁸⁴⁴

A Német-Római Császárság területén X. Leó pápasága idején megvalósuló búcsúprédikálás érdemel talán a legnagyobb figyelmet a Szent Péter-búcsú történetében, ugyanis elsősorban itt történtek azok az események, melyek a kortársak ellenállását és kritikáját kiváltották. 1514. december 2-án a pápa Gianangelo Arcimboldi milánói prépostot nevezte ki küldöttének Köln, Trier, Salzburg, Bréma és Besançon, valamint a svédországi Uppsala érsekség területére és néhány egyházmegyébe, elsősorban a francia-flamand határon.⁸⁴⁵ A búcsúbiztos feladata volt, hogy saját segítőit kinevezze, a hamis hirdetőktől pedig megszerezze a pénzt és az Apostoli Kamarába küldje.⁸⁴⁶ Arcimboldi hamarosan hozzá is kezdett a búcsú megszervezéséhez az észak-német részeken, és jelentős összeget össze is tudott gyűjteni 1515 nyaratól, ám elsősorban a kölni érsekséghez tartozó gazdag németalföldi területre koncentrált. Itt azonban Habsburg Károly vezetésével a kormány nem engedélyezte a búcsúhirdetést, ugyanis a kiváltságból szerzett pénzt saját céljaira akarta felhasználni. Ennek megfelelően a pápa 1515. szeptember 7-én kibocsátott bullájában három évre olyan teljes búcsút engedélyezett a Habsburg fennhatóság alatt álló területeken, mely bevételének kétharmadát az áradások miatt igen rossz állapotban lévő tengerpart menti gátak felújítására lehetett használni. Búcsúbiztosnak az utrechti Adriaan Floriszoon Boeyenst nevezte ki az egyház vezetője, aki 1522-ben VI. Hadrián néven foglalta el a pápai trónt. A gátak helyreállítására hirdetett búcsú sikeresnek bizonyult, ugyanis az adatok szerint három év alatt 53 455 dukát gyűlt össze a bazilika építésére, 75 000 dukát pedig a gátak felújítására, ami nem meglepő, hiszen az egyik leggazdagabb területről van szó.⁸⁴⁷

Arcimboldinak tehát korlátoznia kellett tevékenységét, ám kárpoltlásul a pápa 1515-ben további jogosítványokat adományozott megbízottjának, így például a kedvezményezettek a nagyböjt kivételével vaját és más tejterméket is fogyaszthattak, stációs búcsút nyerhettek, vagy hordozható oltárt használhattak.⁸⁴⁸ 1516 őszén X. Leó még egy évvel meghosszabbította Arcimboldi megbízatását a német területekre, továbbá újabb felhatalmazást adott neki Dániába, Norvégiába és Svédországba 1518 végéig. Ez alkalommal azzal is megbízta, hogy közvetítsen

⁸⁴⁴ Swanson, R. N.: *Indulgences in Late Medieval England*. i. m. 146., 243., 451-452., 474.

⁸⁴⁵ Wilhelm Ernst Winterhager: *Die Verkündigung des St. Petersablasses in Mittel- und Nordeuropa 1515–1519. Politische Bedingungen und Konsequenzen*. In: *Ablaskampagnen des Spätmittelalters. Luthers Thesen von 1517 im Kontext*. Szerk. Andreas Rehberg. Berlin 2017. 565-610. 569.

⁸⁴⁶ Ferdinand Rémy: *Les grandes indulgences pontificales aux Pays-Bas à la fin du Moyen Âge, 1300-1531. Essai sur leur histoire et leur importance financière*. Louvain 1928. 153-155.

⁸⁴⁷ Caspers, M. A. C.: *Indulgences in the Low Countries*. i. m. 84-86.

⁸⁴⁸ Rémy, F.: *Les grandes indulgences pontificales*. i. m. 159-160.

a dán király, II. Keresztély és a svéd kormányzó, Sten Sture között.⁸⁴⁹ Arcimboldi figyelme ettől kezdve elsősorban az északi területek felé fordult. 1517 nyarán Dániába ment, ahol a püspökök azonnal beleegyeztek a búcsú hirdetésébe, a király pedig udvariasan fogadta a legátust, de a kiváltság terjesztését csak 1120 arany ellenében engedélyezte neki. Ugyanakkor abban is megállapodtak, hogy Arcimboldi mindent megtesz a dán-svéd konfliktus elsimítása érdekében, s ennek megfelelően egy ideiglenes tűzszünet megkötésében is segédkezett. A pápa megbízottja 1518 tavaszán Svédországba ment, ahol Sten Sture is szívélyesen fogadta, így megkezdhette igen sikeresnek mondható búcsúhirdetését Svédországban.⁸⁵⁰ 1519. elejéig szinte egész Skandináviát bejárták a megbízott búcsúbiztosok, és jelentős összeget, kb. 20 000 forintot gyűjtöttek össze a kiváltságért. Arcimboldi azonban tevékenységével magára haragította II. Keresztély dán királyt, így amikor a legátus Dánián keresztül akarta a bevételt Rómába vinni, a király elkobozta a pénzt, és Arcimboldi is csak nagy nehézségek árán tudott visszamenekülni Svédországba. II. Keresztély azt kérte X. Leó pápától, hogy más országok példájára megkaphassa a búcsúpénz felét. Arcimboldi végül 1519-ben visszatért Itáliába, de a Svéd Királyságban szedett pénz II. Keresztély birtokában maradt, melyet minden bizonnyal éppen a svédek elleni 1519/1520-as – sikeres – hadjáratra fordított, melynek eredményeképpen ő lett Svédország királya.⁸⁵¹

Az északi német és skandináv területeken tehát számos hívő megszerezte vezeklése teljes elengedését, és jelentős összeg gyűlt össze, ám a pénz többnyire nem jutott el Rómába, és a búcsúhirdetés több-kevesebb visszatetszést okozott. A legnagyobb botrányt azonban a Német-Római Császárság középső és déli részén hirdetett búcsú okozta, mely egyben kiváltotta Luther Márton kritikáját és a helyi hatalmasságok ellenállását is. X. Leó pápa kezdeti törekvése volt, hogy találjon egy megbízható követet, aki az 1500-as szentévhez hasonló sikereket érhet el az Alpokon túli területeken. Ezt a követet Albrecht von Brandenburg személyében találta meg, akit 1513. december 2-án magdeburgi érseknek nevezett ki, december 16-án halberstadti püspöknek, 1514. augusztus 18-án pedig mainzi érseknek is.⁸⁵² Rómának komoly nehézséget okozott, hogy megerősítse Albrechtet mindhárom egyházi tisztségében, ráadásul túlságosan fiatal is volt, mindössze huszonöt éves. X. Leó végül megerősítette mainzi érseki székében, ám

⁸⁴⁹ *Winterhager, W. E.*: Die Verkündigung des St. Petersablasses. i. m. 577. *James L. Larson*: Reforming the North: The Kingdoms and Churches of Scandinavia, 1520-1545. New York 2010. 65-68.

⁸⁵⁰ *Winterhager, W. E.*: Die Verkündigung des St. Petersablasses. i. m. 576. és *Larson, J. L.*: Reforming the North. i. m. 69.

⁸⁵¹ *Winterhager, W. E.*: Die Verkündigung des St. Petersablasses. i. m. 578-579. Vasa Gusztáv mindenestre arra panaszkodott, hogy a svédek saját búcsúpénzükből támadták meg.

⁸⁵² *Eubel, C.*: Hierarchia Catholica i. m. III. 207. és 232.

cserébe Albrecht 14 000 dukátot ígért a pápaság számára, további 10 000 dukátot pedig azért, hogy másik két egyházmegyéjét is megtarthassa. A hatalmas összeg előteremtésének céljából az egyházfő őt bízta meg mindhárom egyházmegyéjében és a Brandenburgi család által uralt területeken a Szent Péter-bazilika javára hirdetett búcsú terjesztésével, így mainzi érsekként a befolyt összeg felét megtarthatta, csupán másik felét kellett az építkezés költségeire Rómába küldenie. 1515. március 31-én kelt „*Sacrosanctis*” kezdetű bullájában a pápa nyolc évre Albrecht von Brandenburgot és Mainz városának ferences őrét bízta meg a kiváltság terjesztésének megszervezésével, és arra is felhatalmazást adott, hogy minden más búcsút felfüggeszsenek a szóban forgó egyházmegyék területén.⁸⁵³ A búcsú meghirdetéséhez Albrechtnek alkalmas búcsúbiztosokat is kellett keresnie, ám ez több nehézséggel járt, mint hagyományosan. A más országokban ezt a feladatot lelkesen teljesítő ferencesek itt nem vállalták a feladatot, és különféle indokkal kitértek a felkérés elől. Így a mainzi érsekségben Jodochus Lorcher egyházbiztos lett búcsúbiztos, a magdeburgiban pedig Johannes Tetzl domonkos szerzetes, aki már 1516-ban hirdette a Szent Péter-búcsút a meissenai egyházmegyében. Azokon a helyeken, ahol a helyi vezetők lehetővé tették a búcsú prédikálását, a biztosok megállapodást kötöttek a püspökkel és a káptalannal a hirdetés idejéről, valamint a helyiek részesedéséről a bevételből, ami többnyire az összegyűlt pénz egy hatoda volt. A búcsúhirdetés azonban több helyen ellenállásba ütközött a helyi világi vezetők részéről, akik saját területeiken, amennyire tudták, akadályozták az érseki megbízottak munkáját. A legnagyobb ellenállást György szász herceg tanúsította, elsősorban személyes ellentétből fakadóan, ugyanis ő Albrecht helyett saját fiát szerette volna a gazdag magdeburgi érsekség élére állítani. Ezért sikeresen megakadályozta Tetzl lipcsei búcsúhirdetését, ám ugyanezt nem tudta elérni Merseburgban, s még az ott szerzett pénz kiadását sem tudta meggátolni. Amikor azonban 1517 novemberében Lipcsében tartózkodott, tudomására jutott Luther támadása a vezeklés enyhítését nyújtó kiváltságok ellen, s Adolf merseburgi püspökkel egyetértésben elhatározta, hogy segíti a lutheri tanok terjedését a tézisek publikálásával. Így György herceg politikai megfontolásból nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a búcsúkritika minél gyorsabban és minél szélesebb körben elterjedjen.⁸⁵⁴

Ezzel egy időben azonban Albrecht érsek azon munkálkodott, hogy a búcsúhirdetést mindinkább kiterjessze, ugyanis kevésnek ítélte a kiváltság adományozásából származó bevételt. A pápa 1517. június 26-án kibocsátott „*Comperto alias*” brévéjében további

⁸⁵³ *Pastor Ludwig*: History of the popes from the close of the middle ages. Drawn from the Secret Archives of the Vatican and other original sources. VII. London 1908. 330-332., 344-345. és 350.

⁸⁵⁴ *Winterhager, W. E.*: Die Verkündigung des St. Petersablasses. i. m. 568-569. és 582-591.

jogosítványokat adományozott Albrechtnek, hogy a búcsút még vonzóbbá tegye a hívek körében. Ezzel, és számos új kiváltságlevél kinyomtatásával a búcsúhirdetés új lendületet vett, ám még nagyobb ellenállásba ütközött, mint korábban. Ekkorra ugyanis már számos helyen kinyomtatták Luther téziseit, így György herceg után más világi hatalmasságok is kezdték a Szent Péter-bazilika javára hirdetett búcsú ellen fegyverként használni a tanokat. Emiatt a bevétel olyan csekély maradt, hogy 1518 nyarán Albrecht végleg befejezte a kiváltság terjesztését, amiben annak is szerepe volt, hogy közben bíborosi kinevezést kapott X. Leó pápától.⁸⁵⁵ Albrecht von Brandenburg érsek tehát előbb befejezte tevékenységét, mint a pápai bulla eredetileg engedélyezte neki, és hamarosan véget is ért a kiváltság terjesztése a német területeken, ám a búcsúhirdetés hatása megmaradt, hiszen hathatósan hozzájárult Luther tanainak terjesztéséhez.

A Szent Péter-bazilika építésére hirdetett búcsút illetően a Magyar Királyságra a ferencesek cizmontán területeinek szóló megbízatások voltak érvényesek. Eszerint – ahogy korábban erről már volt szó – X. Leó pápa már 1513. október 29-én rendelkezett a kiváltság adományozásáról és a pénz gyűjtéséről, amit 1514 januárjában megújított. Erről az időszakról azonban semmi nyoma nincs annak, hogy hazánkban a ferences testvérek a korábbiakhoz hasonlóan elkezdték volna a búcsú szervezését és a generális vikárius utasításának végrehajtását. E ténynek minden bizonnyal a X. Leó pápa által 1513. július 15-én meghirdetett keresztes hadjáratban és a következő év zavaros eseményeiben rejlik magyarázata. Igaz ugyan, hogy található egy bejegyzés 1515-ben a pápai kamaránál 821 dukát 13 solidus és 4 dénár aranyról, melyet a pápaság kapott a Fuggerektől a magyar búcsúpénzből, ám a nyugta szerint X. Leó a II. Gyula által meghirdetett jubileumra és annak bevételére hivatkozik, így ez nem bizonyíték arra, hogy X. Leó pápaságának elején megindult volna a Szent Péter-búcsú előnyeinek adományozása Magyarországon.⁸⁵⁶

Amikor 1517-ben a pápa Cristoforo Forlit bízta meg a Szent Péter-búcsú hirdetésével, számos olyan kedvezményt engedélyezett, melyek korábban nem jártak együtt a keresztes vagy jubileumi teljes búcsúk adományozásával.⁸⁵⁷ X. Leó elődeihez hasonlóan minden más búcsút felfüggesztett, kivéve néhány francia és portugál ispotály búcsúját, melyek a szegények és szerencsétlenek megsegítésére kötelezték magukat, valamint a török és más hitetlenek elleni kiváltságokat. Arra vonatkozóan, hogy hazánkban történt búcsúhirdetés, mindössze egyetlen

⁸⁵⁵ Uo. 592-601. Bíborosi kinevezése 1518. július 5-én történt, címertemploma a Szent Krizogonusz lett. *Eubel, C.*: Hierarchia Catholica i. m. III. 17.

⁸⁵⁶ *Aloys Schulte*: Die Fugger in Rom. 1495-1525. Lipcse 1904. I. 173., II. 123-124.

⁸⁵⁷ *André Chevalier*: Magnum bullarium romanum seu eiusdem continuatio, quae supplementi loco sit, tum huicce, tum aliis quae praecesserunt editionibus Romanae et Lugdunensi. X. Luxemburg 1730. 38-42.

adat található. 1519. július 10-én Dereszlyényi Albert ferences miniszter levélben arra kérte Budaméri Tárcai János özvegyét, Sárát, hogy küldje el a sóvári kolostor építésére azt a pénzt, mellyel a jubileumi teljes búcsú elnyerése miatt tartozik. A levélben leírja a helytartó, hogy Sára asszony néhány évvel korábban a rend pesti Szent János-templomában elnyerte vezeklése teljes elengedését, amiért akkor adakozott, ám a pápa Verbőci István kérésére megengedte a rendnek, hogy a szerzetesek a búcsúból fennmaradt pénzt saját kolostoraik szükségleteire fordítsák.⁸⁵⁸ Ebből tehát arra lehet következtetni, hogy a pápa a magyar ferenceseknek is megadta a kegyet, hogy valamilyen helyi célra fordítsák a Szent Péter-búcsúból befolyt összeget. Annak fényében, hogy a török elleni harcok éppen nyugvóponton voltak, ez nem is meglepő. Ugyanakkor bizonyos forrásokból azt is lehet tudni, hogy már korábban, II. Gyula pápa idejében is lehetett hazánkban hasonló törekvés, elsősorban Ercole Pio, egri egyházmegyei kormányzó részéről.⁸⁵⁹ A kormányzó 1508 és 1510 közé eső mindössze két éves magyarországi tartózkodása során egyik legfőbb célja volt, hogy a székesegyház építését befejezze, melyet még Estei Hippolit elődei kezdtek el. Hogy a munkálatokhoz pénzt szerezzen, 1509-ben megpróbálta rávenni a Rómában tartózkodó Estei Hippolit bíborost, hogy a pápától búcsút kérjen célja eléréséhez. A levél szövegéből ugyan nem következik, hogy a (budai) ferencesek már II. Gyula pápa idején lehetőséget kaptak volna arra, hogy a bevétel egy részét saját céljaikra használják fel, de Ercole Pio hallott ilyen pápai engedélyről, és megpróbálta saját javára fordítani. S ha II. Gyula még szigorúságot mutatott a búcsúpénz felhasználását illetően, hiszen még 1512-ben is a király török elleni hadjáratára fordítandó kétharmadról írt, X. Leó már bizonyára nagylelkűen átengedte a bevétel bizonyos részét egy – a hívek által szívesebben támogatott – helyi cél érdekében, ha cserébe nagyobb összeget tudott szerezni a római bazilika építésére.

Az adatok feltűnő hiányossága ellenére nem mondható el, hogy magyarok egyáltalán nem vették ki részüket az 1520-as években a Szent Péter-búcsúból. Vezeklése teljes elengedését elnyerte ugyanis 1519-ben *Site* Miklós feleségével és gyermekeivel, 1520-ban *Markowchi* János és Széchényi Zsigmond pap, 1521-ben pedig Hanyonyon lakó Ferenc pap szüleivel és testvéreivel.⁸⁶⁰ Mindhárom kiváltságlevél Rómában kelt, tehát a kedvezményezettek

⁸⁵⁸ DF 217 792. Kiadása: *Kertész B.*: A magyarországi obszerváns ferencesek. i. m. 136-137. (54.)

⁸⁵⁹ Ercole Pio egyik fő hazai megbízatása abban állt, hogy Estei Hippolit bíboros, egri püspök bevételeit növelje, ám e téren nem sok sikerrel dicsekedhetett. *Domokos György – Erős Katalin Renáta SSND*: Ercole Pio és az egri székesegyház építésének ügye. In: *Fejezetek az ezer éves egri egyházmegye történetéből.* (Az Egri hittudományi Főiskolán 2015. május 7-én és 2016. május 5-én megrendezett konferenciák előadásai.) Szerk. Horváth István. Eger 2018. 31-45. 31. A tanulmány olasz nyelven: *György Domokos – Katalin Renáta Erős SSND*: Ercole Pio e le indulgenze di Eger. Verbum. Analecta Neolatina. 16. (2015/1-2.) Budapest-Piliscsaba 2015. 43-56.

⁸⁶⁰ DL 93 796. DL 34 626. Regesztája: *Mályusz E.*: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei. i. m. 208. Kiadása: *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából.* i. m. 1-3.; DL 23 528.

valamelyike az Örök városba zárandokolt a kiváltság megszerzéséért. Ők X. Leó pápa bullájának értelmében még több lelki előnyben részesültek, mint a II. Gyula pápa által hirdetett búcsú kedvezményezettjei.

KITEKINTÉS

A középkori búcsúkat több megalapozott, ám ennél jóval több alaptalan vád érte a reformáció következtében. A vezeklés enyhítésére szolgáló intézménnyel kapcsolatban elsősorban azt vetették az egyházi vezetők szemére, hogy a búcsúhirdetők kicsalták az egyszerű hívek pénzét, és erejükön felüli adományozásra készítették őket a tisztító tűz szenvedéseinek részleges vagy teljes elengedésének ígéretével. Az egyházi vezetők kapzsisága pedig a századok folyamán egyre erőteljesebben megmutatkozott, hiszen egyre inkább a pénzszerzés vette át a szerepet, mert az állandó pénzsűkében lévő pápai Kúria mindinkább kereskedelmi tranzakcióvá változtatta a búcsú rendszerét.⁸⁶¹ Ezzel összefüggésben azt is a búcsúadományozási rendszer negatívumaként értékelik, hogy négy évszázad alatt akárki számára elérhetővé tették ezeket a kiváltságokat, hiszen egyre kevesebbet kértek ellenszolgáltatásként.⁸⁶² Ha csupán a hazai jubileumi és keresztes búcsú pénzbeli juttatásait nézzük, ez teljességgel igazolható. 1450 előtt még a magyar híveknek el kellett zárandokolniuk Rómába, hogy a szentév előnyeit megszerezzék. E zárandoklatok költsége ekkor a számítások szerint 13 és 25 forint között volt.⁸⁶³ 1450-ben aztán, amikor Hunyadi kérésére bizonyos hazai templomok látogatásával is lehetett vezeklés-elengedést nyerni, már csak a római út költségeinek felét kellett fizetni. Az 1479/80-as jubileum idején a búcsúért fizetett összeget nem határozták meg pontosan, de azt lehet tudni, hogy mindössze hat dénárt kellett adni az oklevél kiállításáért és valamennyi adományt. 1500-ban már csupán a római zárandoklat költségeinek negyedét kérte a pápai bulla ellenszolgáltatásként. Az 1475-ös keresztes kiváltságok esetében egy család egyheti ellátásának megfelelő összeget kellett adományozni a búcsúért, míg 1514-ben mindenkinek jövedelme egy százalékát kellett alamizsnaként odaadnia.

Az elvárt ellenszolgáltatás csökkenése leginkább a keresztes búcsúknál figyelhető meg. Kezdetben csak az nyerhette el a teljes búcsút, aki személyesen indult harcba a hitetlenek ellen. Később már nem volt feltétel a személyes részvétel, elég volt, ha valaki saját költségén maga

⁸⁶¹ *Lea, H. C.*: History of auricular confession. i. m. 184., 192., 282. , 347., 349., 400.

⁸⁶² *Sümegei J.*: Adatok a penitencia és a búcsú történetéhez i. m. 151-153.

⁸⁶³ *Csukovits E.*: Középkori magyar zárandokok. i. m. 95. Az 1450-es évektől a római zárandoklat összege már csupán 10 forintba került. Uo. 97.

helyett mást küldött harcolni. III. Ince pápa a IV. lateráni zsinaton pedig engedélyezte, hogy azok is elnyerjék a teljes búcsút, akik pénzt adományoznak a hadjáratra. A pápa döntésének helyességét már a középkorban és az újkorban is többen megkérdőjelezték.⁸⁶⁴ A kortársak legfőbb félelme az volt, hogy a pápa tette által elvesz a lovagok motivációja, és nem mennek küzdeni a Szentföldért. Jacques de Vitry keresztes prédikátor viszont megvédte a pápát, amikor beszédében a szőlőmunkások felfogadásáról szóló példabeszéd szereplőjéhez hasonlította a híveket és az egyházfőt: ahogy a szőlősgazda ígéréthez híven egyenlő bért adott a csupán egy órát dolgozóknak és azoknak is, akiket már reggel fogadott fel, úgy a pápa is keresztes búcsút adott a harcosoknak és azoknak is, akik nem mentek személyesen küzdeni a háborúba.

A hazai prédikációs irodalomban Temesvári Pelbárt is beszél a búcsúkért fizetett pénzbeli adományról.⁸⁶⁵ Azt mondja Szent Bonaventurára hivatkozva, hogy általában annyit kell adományozni, amennyit megszabnak, ám ha nincs pontos összeg, vagy templomépítésben segítőknek is szól a búcsú, a szegény egy dénárt adjon, ezáltal ugyanúgy elnyeri a kiváltságot, mint a gazdag, aki egy dukátot ad.⁸⁶⁶ Hozzáteszi azt is, hogy ha a gazdag ad egy dénárt, akkor nem nyeri el olyan mértékben a lelki előnyöket, mint a szegény, mert nem saját lehetőségeinek megfelelően adakozott, de mégis jobb, ha keveset ad az ember, mintha semmit. A korszak népszerű és elismert prédikátora szerint sem kell tehát túlságosan nagy összeget költeni a vezeklés mérséklésének elérésére. Valóban egyre kevesebbet kellett tehát fizetni a búcsúkért, ami minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy egyre többen tudták vezeklésük enyhítését kieszközölni. Ezt sokszor a búcsú értékcsökkenésének értelmezi a szakirodalom, talán a búcsúkról alkotott negatív kép miatt, ám lehetséges az egyház nagylelkűségét is meglátni benne, hiszen ezáltal egyszerű és szegény emberek számára is lehetővé tették egy lelki előny megszerzését. Emellett szól az is, hogy ettől a búcsúszerzési hajlandóság nem csökkent az egész középkor folyamán. A hívek ugyanis minden tőlük telhetőt megtettek, hogy a búcsúk által evilági vagy leendő vezeklésük enyhítését elérjék, mivel nem lehetett sosem tudni, hogy az isteni igazságosság következtében mennyi vezeklés jár pontosan az elkövetett bűnökért. Ezt tanították híres teológusok is, mint Simon de Tournai a 12. század végén, vagy a 13. század közepén működő skolasztikus, Guillaume d’Auvergne.⁸⁶⁷

A vezeklés enyhítésére szolgáló intézménnyel kapcsolatban többeket az háborított fel,

⁸⁶⁴ *Shaffern, R. W.*: The Penitents Treasury. i. m. 53.

⁸⁶⁵ *Temesvári P.*: Pomerium sermonum quadragesimalium. i. m.

⁸⁶⁶ A Mátyás-korabeli reform következtében egy dénár egy forint századát érte. A dukát Velencéből származott, és noha kicsit kevesebb aranyat tartalmazott, mint a magyar forint, nagyjából egyenértékű volt vele, olyannyira, hogy a 16. században a magyar forintot dukátnak is hívták. *Gedai I.*: dukát i. m.

⁸⁶⁷ *Shaffern, R. W.*: The Penitents Treasury. i. m. 90-91.

hogy a búcsúkat vásári szintre süllyesztették a számolgatás és számítgatás által, mely elnyerésükhöz kellett.⁸⁶⁸ A búcsú számokkal való kifejezése és a vezeklés fizetségként való meghatározása a modern ember szemével valóban értelmetlennek tűnhet, ám a középkorban a számolás és az írás terjedése a kiengesztelődésről és a vezeklésről való keresztény elképzelésre is hatott. Guillaume d’Auvergne szerint a keresztes búcsú a katonáknak való zsold kifizetésére hasonlít, és amint a király felszabadítja katonáit minden szolgálat alól a küzdelem érdekében, az egyház is felszabadítja harcosait minden lelki kötöttség, vagyis böjt, alamizna és más vezeklő tettek alól. Ezzel párhuzamosan kezdtek a vezeklésre úgy tekinteni, mint az adósság lelki számlájára, melyet ki kell egyenlíteni. Az efféle gondolkodásmód azonban nem csupán ekkor és e témában jelent meg, hiszen Krisztus megváltó tette már a Szentírás is gyakran „váltságdíj kifizetése” kifejezéssel utal.⁸⁶⁹ Ha pedig Krisztusnak az emberiség bűneiért váltságdíjat kellett fizetnie, akkor a bűnös embernek is engesztelést kell fizetnie vétkeiért. A kor embere átvette ezeket a nézeteket, így nem meglepő, hogy a búcsúkat folyamatosan keresve igyekezett minél többet gyűjteni, hogy lehetőségeihez mérten már a földi életben csökkenteni tudja adósságát.

Azok a teológiai, de legfőképpen történelmi vélemények, melyek szerint a búcsúkat anyagi vonzatuk miatt az egyház szégyenének kell tekinteni, igen egyoldalúan, csupán a pénzszerzés szempontjából vizsgálják a vezeklés enyhítésének rendszerét, elfelejtkezve arról, hogy minden búcsú elnyerésének elsődleges feltétele valamilyen templom vagy szent hely meglátogatása és az ott végzett ima volt. Ezt a hazai okleveles anyag szinte kivétel nélkül bizonyítja: a megszentelt helyeknek adott kiváltságok esetében valamilyen ünnepnapon kellett a templomot vagy kápolnát felkeresni, a szentmisén részt venni, s csak aztán lehetett búcsút nyerni. A keresztes és jubileumi búcsú esetében először is az előírt imákat kellett elmondani a megjelölt helyeken, csak aztán következett az anyagi szolgáltatás teljesítése. A személyeknek szóló halálos ágyon szerzhető vezeklés-elengedés elnyeréséhez pedig komoly böjti előírás társult. Az imákért, rózsafüzérért, könyörgésekért engedett enyhítések esetében pedig említésre sem került semmiféle anyagi szolgáltatás. Elsősorban azért hamis tehát a vezeklés enyhítésére szolgáló intézmény csupán anyagi szempontból történő vizsgálata, mert ha pénzbeli szolgáltatás nélkül adtak is búcsút, ima vagy böjtölés végzése nélkül nem.

Mindemellett a búcsú segítségével megszerezhető pénz által az egyház olyan építkezéseket, felújításokat, vagy hadi vállalkozásokat támogathatott, melyekre nélkülük nem

⁸⁶⁸ *Lea, H. C.*: History of auricular confession. i. m. 156., 282.

⁸⁶⁹ *Shaffern, R. W.*: The Penitents Treasury. i. m. 84-85. és 90-91.

lett volna lehetősége. Az esetek döntő többségében a befolyt pénzösszeget valóban nemes célra fordították. Hazánk esetében ezt leginkább talán a jubileumi és keresztes kiváltságok sokasága mutatja, melynek bevételeit kezdettől a török elleni küzdelemre engedélyezte a pápaság. Emellett számos templom épült és újult meg búcsúbevételekből. Hogy ezek mennyisége mekkora volt egy-egy hely esetében, arról adatok hiányában nehéz pontos becslést adni, ám más tények olykor segítenek e kérdéshez közelebb kerülni. Az erdélyi Netus település Szent Miklós-plébániatemploma például 1448. március 20-án három római bíborostól, Györgytől, Jánostól és Prospertől száz nap búcsút nyert, Márk erdélyi püspöktől pedig további negyven napot.⁸⁷⁰ Itt sem lehet tudni, hogy összesen mennyi pénz gyűlt össze a hívek adományaiból, de azt igen, hogy „szentélye, szentségfülkéje, gótikus ablakai, mennyezet kőbordái zárókövei, gyámkövei, oltárkredence szép kődíszekkel van tele”, ami ritka egy falusi templom esetében, így minden bizonnyal jelentős adományokat tettek a hívek a búcsú alkalmával.⁸⁷¹ S ha adatok többnyire nem is állnak rendelkezésre a hívek búcsúadományának mennyiségét illetően, számos kérvény indoklása – melyben az olvasható, hogy a templom felépítéséhez vagy helyrehozatalához szükséges a kiváltság által szerzett pénzösszeg – arra enged következtetni, hogy ezek a privilégiumok jelentős mértékben hozzájárultak szent helyek létesítéséhez és megőrzéséhez.

A búcsúk a hívek lelki igényére válaszolva ugyanolyan természetes velejárói voltak tehát a középkori vallási életnek, mint más hasonló intézmények, melyek a középkori ember szemében hozzájárultak az evilági boldogulás elősegítéséhez, a halál után pedig az örök boldogság elnyeréséhez. Ilyenek voltak a szerzetesi konfraternitások, vagyis a világi hívek részesítése a szerzetesek imáinak és jámbor cselekedeteinek érdemeiben valamilyen segítség ellenszolgáltatásaként. Hasonló törekvés figyelhető meg a szerzetesi ruha halálos ágyon történő felöltésében, melyet bizonyos adományért cserébe kértek, hiszen a világi hívő azt remélte általa, hogy amennyiben szerzetesként hal meg, megszabadul a purgatórium szenvedéseitől.⁸⁷² A különféle misealapítványok, zarándoklatok, s a középkor egyéb jámborsági cselekedetei mind ugyanazt voltak hivatottak szolgálni, mint a búcsúk: az örök boldogság elérésének biztosítását.

A fentiek fényében kérdés lehet, hogy a számos jámborsági és üdvösséget elősegítő középkori vallási intézmény közül miért éppen a búcsúkat érte a legtöbb támadás az egyház történetének folyamán. Elsősorban azért, mert a legelterjedtebb és legnépszerűbb intézményről

⁸⁷⁰ DF 246 250.

⁸⁷¹ *Léstyán Ferenc*: Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai. Stílusok, zord idők, hitvallások változásai. 1000-2000. Emlékezés a Szentistváni ezeréves kereszténységre. Gyulafehérvár 2000. Szentegyházak települések. XII. Küküllői főesperesség. Netus. 107.

⁸⁷² *Pásztor L.*: A magyarság vallásos élete. i. m. 8-9.

van szó, másodsorban nem szabad megfeledkezni arról, hogy – noha valóban többfelé történtek visszaélések a bűcsúkkal – Luther Márton elsősorban nem a visszaéléseket, hanem a szenvedés bármiféle enyhítését kifogásolta, összefüggésben egy már a husziták és más mozgalmak által is jogosan kritizált korabeli problémával, vagyis az egyházban tapasztalt túlzott engedékenységgel, és az eredeti evangéliumi szegénységtől való eltávolodással. Luther ugyanis már 1514 óta foglalkozott írásaiban a vezeklés enyhítésének kérdésével, és elsősorban azt kifogásolta, hogy túl könnyű a keresztények élete, így egyre távolabb kerülnek az üdvösségtől. A Szentírás egyes részeiről szóló magyarázataiban és beszédeiben elsősorban azt a nézetet vallotta, hogy aki enyhülést keres a jócselekedetekkel, és ezáltal kerül a szenvedést, valójában nem Krisztus útján, vagyis nem a szenvedés útján jár, és nem nyer megnyugvást. Luther szerint a bűcsú arra tanítják meg az embereket, hogy a büntetéstől féljenek, és ne a büntől, így tulajdonképpen engedélyt adnak a bűnre, ahelyett, hogy a büntetés szeretetére nevelnének. Kezdetben még nem kérte a bűcsú eltörlését, mert azt vallotta, hogy a gyengéknek – akik még nem készek a kereszt felvételére – hasznára lehet, noha a Szentírásban nem találta semmiféle alapját. 1517-re azonban már egyértelműen vallotta, hogy a bűnbánó ember kemény büntetést akar, és bűcsú nélkül is üdvözülni, míg aki nem bánja őszintén a bűneit, bűcsúval sem juthat a mennyországba. Luther tehát végül arra a következtetésre jutott, hogy a vezeklés enyhítése a könnyelmű keresztények által vezetett egyházban megteveszti az embereket, és a szenvedés eltüntetésé miatt a kereszt ellensége, ám mivel maga Krisztus sem utasította vissza a szenvedést, követőinek sem szabad ezt tenniük.⁸⁷³

Luther e meglátásaira elsőként Johannes Tetzel, a Szent Péter bazilika építésére meghirdetett bűcsú prédikátora válaszolt, aki cáfolta nézeteit arra hivatkozva, hogy a bűcsút nem a jövőben elkövetett bűnök után kapja a hívő, és a vezeklés teljes elengedése után is bűnre hajló marad az emberi természet. Tetzel továbbá azt is hangsúlyozta írásában, hogy egyetlen bűcsúlevélben sem található utalás a jócselekedet vagy vezeklés elhagyására.⁸⁷⁴ A hivatalos katolikus tanítás megfogalmazására a zavaros történelmi események miatt csak jóval a 95 tézis megjelenése után került sor, a tridenti zsinaton. Ez a zsinat – több megszakítással – azért ült össze, hogy választ adjon a protestánsok által felvetett kérdésekre, és végrehajtsa az egyházi élet régóta halogatott reformját. 1545 és 1563 között három nagy ülészak eredményeképpen születettek meg a zsinati dekrétumok, melyek közül az utolsón 1563. december 3-án és 4-én

⁸⁷³ *David Bagchi*: Luther's Ninety-five Theses and the Contemporary Criticism of Indulgences. In: *Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe*. Szerk. Robert Norman Swanson. Leiden 2006. 331-355. 332. 334-339. 341. és 351.

⁸⁷⁴ *Shaffern, R. W.*: *Mendicant Friars*. i. m. 291.

fogadták el a vezeklés elengedéséről szóló katolikus álláspont megfogalmazását.⁸⁷⁵ A dekrétumban az egyház a búcsúadás hatalma mellett tett hitet, mely a hívek számára üdvös, és kiközösítéssel fenyegeti mindazokat, akik ezt tagadják. Ugyanakkor a visszaélések további elkerülése végett kimondja, hogy minden nyereszkdést meg kell szüntetni, mely a kiváltság adományozását kíséri.⁸⁷⁶ Ezen felül a zsinat megszüntette az alamiznaadás feltételét, s ettől kezdve csupán ájtatossági cselekedeteket és imádságok elvégzését lehetett kérni akármilyen búcsú elnyeréséhez.⁸⁷⁷ A IV. Pius pápát 1565-ben követő V. Szent Pius pápa azonban céljának tekintette, hogy mindenféle visszaélés lehetőségét megszüntesse, ezért 1567 februárjában kiadta „*Etsi dominici gregis*” kezdetű bulláját, melyben visszavont és semmisnek nyilvánított minden olyan kiváltságot, amit segítségnyújtásért lehet elnyerni – és a pénzszerzés lehetőségét rejti magában –, valamint mindenkinek megtiltotta, hogy búcsú ürügyén pénzt gyűjtsön.⁸⁷⁸ V. Pius korábbi kiváltságokat is visszavont, melyeket tíz évvel később XIII. Gergely pápa visszaállított, de az adakozás helyett imát vagy más kegyes cselekedetet írt elő. Ezeket a pápai rendelkezéseket nem tartották be mindenhol maradéktalanul, ám folyamatosan megvolt a törekvés a pénzszerzés és az ebből fakadó visszaélések visszaszorítására, V. Pius pápa pedig igen jelentős lépést tett afelé, hogy teljesen megtisztítsa tőlük a búcsúk rendszerét.

A lutheri kritika nyomán megfogalmazott katolikus álláspont hatására átalakult a vezeklés enyhítését engedélyező kiváltság adományozásának rendszere. Nem csupán a kedvezményezettek alamiznaadási kötelezettsége szűnt meg, hanem más fontos változások is történtek a búcsúnyeréssel kapcsolatban. A francia gyakorlatban elsősorban egységesítés figyelhető meg az oklevelekben olvasható kiváltságokat illetően. Korábban változatos engedélyek és lelki előnyök ígéretével tettek egy-egy búcsút vonzóbbá a hívek számára, a 16. század második felétől azonban ilyenre már nem volt példa. Fontos változás volt, hogy eltűntek a búcsúhirdetők, akiknek tevékenysége a legtöbb visszatetszést váltotta ki. És minthogy a tridenti zsinat után már kizárólag a jámborság növelése és nem a pénzszerzés volt a cél, egyre inkább megkövetelték a szentáldozást is a búcsú elnyeréséhez.⁸⁷⁹ A Spanyol Királyságban rövid megtorpanás utána a 16. század végére a búcsúk reneszánszukat élték, s visszatértek a régi

⁸⁷⁵ Jedin, H.: A zsinatok története. i. m. 116.

⁸⁷⁶ Heinrich Denzinger: Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen. Verbessert, erweitert, ins Deutsche übertragen und unter Mitarbeit von Helmut Hoping herausgegeben von Peter Hünermann. Freiburg-Basel-Wien 2005. 581.

⁸⁷⁷ Schütz A.: Dogmatika. i. m. II. 574.

⁸⁷⁸ Lea, H. C.: History of auricular confession. i. m. 424.

⁸⁷⁹ Elizabeth Tingle: French Reactions to the 1517 debate in theory and practice. In: Ablasskampagnen des Spätmittelalters. Luthers Thesen von 1517 im Kontext. Szerk. Andreas Rehberg. Berlin 2017. 655- 670. 661-669.

elképzeléshez és gyakorlathoz.⁸⁸⁰ Angliában ezzel szemben más volt a helyzet, ugyanis az anglikán egyház 1547-es megalakulásával a század közepétől a búcsúk teljesen ugyan nem tűntek el a helyi katolikusok vallási életéből, de szerepük jelentősen lecsökkent, olyannyira, hogy Mária királynő rövid uralkodása alatt sem mutatható ki megújult igény a búcsúszerzés iránt.⁸⁸¹

A vezeklés elengedésének intézménye tehát szerves része voltak a középkori vallási életnek, de mint emberek által vezetett intézménynek, természetes velejárója volt időnként az eredeti rendeltetéstől való eltérés, népszerűségüknek köszönhetően pedig olykor több visszatetsző cselekedet volt köthető hozzájuk, mint számos más vallási kiváltsághoz. Minden egyházi intézmény, így a búcsúk tisztaságáért is elsősorban a római pápák, mint a kiváltság adományozásának legfőbb jogosultjai felelősek, így nem véletlen, hogy számos jószándékú egyházfő tett lépéseket a visszaélések meggátolására. Mindazonáltal a középkorban a búcsúkkal kapcsolatban tapasztalható túlkapások nem jelenthetik azt, hogy egy intézményt – mely ilyen szerves része volt a középkori és újkori ember vallásos életének – mindenestül rossznak, tévesnek vagy az idők folyamán elértéktelenedettnek kellene tekinteni. A reformáció által megindított támadások ellenére a búcsúadományozás szokása fennmaradt, és a mai napig a hívek vallásgyakorlásának és üdvösségre való törekvésének része, mely Isten ügyét viszi előbbre. Ezt fogalmazza meg VI. Pál pápa 1968-ban kibocsátott, a vezeklés elengedésének kérdését rendezni hivatott „*Indulgentiarum doctrina*” kezdetű apostoli konstitúciójában is: „A búcsúk üdvös intézménye tehát a maga módján hozzájárul ahhoz, hogy az Egyház Krisztus számára szeplő és ránc nélküli, szent és szeplőtelen legyen, és csodálatos módon kapcsolódjék Krisztushoz a szeretet természetfölötti köteléke által. Minthogy pedig a szenvedő egyház tagjai a búcsúk révén hamarabb jutnak be a mennyei egyház tagjai közé, azért a búcsúk által mind jobban és gyorsabban megvalósul Krisztus országa addig is, amíg mindnyájan el nem jutunk a hitben és az Isten Fia megismerésében az egységre, és meglett emberré nem leszünk, elérve a krisztusi teljességet”.⁸⁸²

⁸⁸⁰ *John Edwards*: „España es diferente”? Indulgences and the spiritual economy in late medieval Spain. In: *Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe*. Szerk. Robert Norman Swanson. Leiden 2006. 147-168. 168.

⁸⁸¹ *Swanson, R. N.*: Indulgences in Late Medieval England. i. m. 516-518.

⁸⁸² *Indulgentiarum doctrina*. VI. Pál pápa apostoli konstitúciója a búcsúkról. 1968. https://w2.vatican.va/content/paul-vi/hu/apost_constitutions/documents/hf_p-vi_apc_01011967_indulgentiarum-doctrina.html (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)

FORRÁSOK ÉS BIBLIOGRÁFIA

FORRÁSOK, FORRÁSKIADVÁNYOK, REGESZTA GYŰJTEMÉNYEK

- Anjou-kori Oklevéltár. I-XXVII, XXXI. Szerk. Almási Tibor – Blazovich László – Géczi Lajos – Kőfalvi Tamás – Kristó Gyula – Makk Ferenc – Piti Ferenc – Sebők Ferenc – Tóth Ildikó Éva. Budapest-Szeged 1990-2007.
- Archivio Segreto Vaticano, Armadio (ASV Arm.)
- Archivio Segreto Vaticano, Registra Avenionensia (ASV Reg. Aven.)
- Archivio Segreto Vaticano, Registra Supplicationum (ASV Reg. Suppl.)
- Archivio Segreto Vaticano, Registra Vaticana (ASV Reg. Vat.)
- Baronius, Caesar: Annales ecclesiastici ab anno MCXCVIII usque ad annum MDXXXIV. continuati ab Odorico Raynaldo. Tomus 29-31. Bar-le-Duc-Párizs-Friburg 1877-1880.*
- Batthyány Ignác: Leges ecclesiasticae Regni Hungariae et provinciarum adiacentium. Albae-Carolae 1827.*
- Bossányi Árpád: Regesta Supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak. I-II. Budapest 1916, 1918.*
- Brandl, Vincenz: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Vol. 13. Brünn 1897.*
- Bretholz, Berthold: Codex Diplomaticus et epistolaris Moraviae. Vol. 14. Brünn 1903.*
- Bullae Bonifacii IX. P. M. 1389-1404. In: Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. I/3-4. Budapest 1889. Reprint: Budapest 2000.
- Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I-XI. Közzé teszi: Fejér György Buda 1829–1844.
- Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Szerk. Bunyitay Vince – Rapaics Rajmund – Karácsonyi János. I. 1526-1529. Budapest 1902.
- Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. III. 1340-1359. Közzé teszi: Jakó Zsigmond. Budapest 2008.
- Erdő Péter – Szovák Kornél – Tusor Péter: Formularium Ecclesiae Strigoniensis. In: Collectanea Studiorum et Textuum, vol. I/4. Budapest 2018.*
- Fraknoi Vilmos: Mátyás király levelei. II. 1480-1490. Budapest 1895.*
- Fraknoi Vilmos – Lukcsics József: Monumenta Romana Epsicopatus Vesprimiensis. I-IV. Budapest 1896-1907.*
- Hergenröther, Joseph: Leonis X. pontificis maximi regesta gloriosis auspiciis Leonis D. P. PP.*

- XIII. feliciter regnantis, e tabularii Vaticani manuscriptis volumibus aliisque monumentis, adiuvantibus tum eidem archivio addictis tum aliis eruditis viris. Freiburg-Brisgovia 1884.
- Iványi Béla*: Eperjes szabad királyi város levéltára. 1245-1526. Szeged 1931. In: Acta litterarum ac scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscio-Iosephinae. Sectio iuridico-politica. 2.
- Jaffé, Philippus*: Regesta pontificum romanorum ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII. Brüsszel-Mainz-München-Regensburg-Bécs 1851.
- Karácsonyi János*: Oklevélkivonatok a Szentmiklósi és Óvári gróf Pongrácz család levéltárából. Második közlemény. Magyar Történelmi Társ. 45. (1897) 513-528.
- Kertész Balázs*: A magyarországi obszerváns ferencesek eredetiben fennmaradt iratai. 1448-1526. Szerk. Fáy Zoltán – Fr. Varga Imre Kapisztrán OFM. In: Fontes Historici ordinis fratrum minorum in Hungaria. 7. Budapest 2015.
- Lukcsics Pál*: XV. századi pápák oklevelei. I-II. In: Olaszországi Magyar Okirattár 2. Budapest 1931-1938.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (DL)
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF)
- Mályusz Elemér*: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban. Második közlemény. Levéltári Közlemények 5. (1927) 136-209.
- Mályusz Elemér*: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban. Harmadik közlemény. Levéltári Közlemények 6. (1928) 87-203.
- Martene, Edmund– Durand, Ursinus*: Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium, amplissima collectio. II. Párizs 1724.
- Meyer, Andreas*: Regulae, ordinationes et constitutiones Cancellariae apostolicae.
<https://www.uni-marburg.de/fb06/forschung/webpubl/magpubl/paepstlkanzl> (letöltés ideje: 2016. március 24.)
- Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Szerk. Fekete Nagy Antal – Kenéz Viktor – Solymosi László – Érszegi Géza. In: Publicationes Archivi Nationalis Hungarici. II. Fontes 12. Budapest 1979.
- Nemes Gábor*: Brevia Clementina. VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brevői. (1523-1526) In: Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I. Vol. 12. Budapest – Győr – Róma 2015.
- Nagy Iván – Nyári Albert*: Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából 1458-1490. IV. Budapest 1878.

- Nyelvemléktár: Régi magyar codexek és nyomtatványok. Budapest 1874-1908. I-XV.
- Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, „Formularium in usum Ordinis Fratrum Minorum regularis observantiae in Hungaria”
- Ottenthal, Emil von*: Regulae cancellariae apostolicae. Die Päpstlichen Kanzleiregeln von Johannes XXII. bis Nikolaus V., Gesammelt und Herausgegeben. Innsbruck 1888.
- Pesty Frigyes*: A Szörényi bánság és Szörény vármegye története. III. (Oklevéltár. I.) Budapest 1878.
- Pothast, August*: Regesta pontificum Romanorum inde ab a. post Christum natum MCXCVIII. ad a. MCCCIV. Berolini 1875. II.
- Richter, Aemilius Ludovicus*: Corpus Iuris Canonici. Pars 2. Lipcse 1839.
- Salvioni, Maria*: Collectionis bullarum brevium, aliorumque diplomatum sacrosanctae Basilicae Vaticanae. II. Ab Urbano V. ad Paulum III. Roma 1750.
- Temesvári Pelbárt*: De eodem die. Sermo II. Vel post prandium Dominicae, scilicet de resurrectione Christi, loco ac exemplaritate et publicatione.
http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/pelbart/index.php?file=120_123_Nagyszombat (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)
- Temesvári Pelbárt*: Feria quinta magna mane. Sermo L. Scilicet de pace sanctissima, quam Christus hodie discipulis reliquit.
http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/pelbart/index.php?file=107_112_Nagycsutortok#_ftnref17 (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)
- Temesvári Pelbárt*: Pomerium de sanctis. Pars aestivalis. Sermo CIII.
<http://sermones.elte.hu/pelbart/pa/pa103.html> (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)
- Temesvári Pelbárt*: Pomerium de sanctis. Pars aestivalis. Sermo CIV.
<http://sermones.elte.hu/pelbart/pa/pa104.html> (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)
- Temesvári Pelbárt*: Pomerium de sanctis. Pars hiemalis. Sermo XCV.
<http://sermones.elte.hu/pelbart/index.php?file=ph/ph095> (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)
- Temesvári Pelbárt*: Pomerium sermonum quadragesimalium. Et est ob temporis exigentiam et Christi fideium necessariam eruditionem triplicatum. Sermo XLIX. http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10149077_00074.html (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)
- Temesvári Pelbárt*: Sermones Pomerii de sanctis I. Pars hiemalis. Sermo LXIX. In Parasceve. Sermo quartus de passionis Christi prosecutione devota per vias plures.

http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/pelbart/index.php?file=113_119_Nagypeuntek (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)

Theiner, Augustinus: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I-II. Roma 1859, 1860.

Theiner, Augustinus: Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia, maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita. II. (1410-1572) Roma 1861.

Theiner, Augustinus: Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis. I. (1198-1549) Roma 1863.

Theiner, Augustinus: Vetera monumenta Hibernorum et Scotorum historiam illustrantia, quae ex Vaticani, Neapolis ac Florentiae tabulariis. (1216-1547) Roma 1864.

Tusor Péter – Nemes Gábor: Consistorialia documenta pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae. 1426-1605. In: Bibliotheca historiae ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae. I. Budapest-Róma 2011.

Wagner, Carolus: Analecta Scepusii sacri et profani. I. Bécs 1774.

Zsigmondkori oklevéltár. I-XII. In: Magyar Országos Levéltár kiadványai. Forráskiadványok II. Budapest 1951-2013.

BIBLIOGRÁFIA

Amort, Eusebius: Historia Indulgentiarum. De origine, progressu, valore ac fructu indulgentiarum, nec non de dispositionibus ad eas lucrandas ac requisitis, accurata notitia historica, dogmatica, polemica, critica. Velence 1737.

Bagchi, David: Luther's Ninety-five Theses and the Contemporary Criticism of Indulgences. In: Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe. Szerk. Robert Norman Swanson. Leiden 2006. 331-355.

Barabás Gábor: Kálmán szlavón herceg és IX. Gergely pápa. Magyar királyi herceg az Apostoli Szentszék szolgálatában? Aetas 32. (2017/2) 36-51.

Beke Antal: Római emlékek a magyar egyház XV-ik századi történetéből. Történelmi Tár 48. (1900) 1-15.

Borchardt, Karl: Late Medieval Indulgences for the Hospitallers and the Teutonic Order. In: Ablasskampagnen des Spätmittelalters. Luthers Thesen von 1517 im Kontext. Szerk. Andreas Rehberg. Berlin 2017. 195-218.

- Borosy András*: A kereszties háborúk és Magyarország. II. rész. Hadtörténelmi Közlemények 109. (1996/2) 11-52.
- Borsa Gedeon*: A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú és az azzal kapcsolatos nyomtatványok. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1960. 241–279.
- Borsa Gedeon*: A római Szent Péter bazilika építése javára hirdetett búcsú magyarországi terjesztésére készült nyomtatványok (1508–1509). In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1963–1964. Budapest 1966. 179–186.
- Borsa Gedeon*: Bakócz Tamás nyomtatott búcsúlevele az 1514. évi kereszties hadjárat hirdetéséhez. Magyar Könyvszemle 93. (1977/3) 213–221.
- Borsa Gedeon*: Bakócz Tamás újabb nyomtatott búcsúlevele. Magyar Könyvszemle 95. (1979/4) 400–408.
- Burchard, Johannis*: Diarium sive rerum urbanarum commentarii (1483-1506) II-III. Paris 1884-1885.
- Caspers, Charles M. A.*: Indulgences in the Low Countries, c. 1300-c. 1520. In: Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe. Szerk. Robert Norman Swanson. Leiden 2006. 65-99.
- Chevalier, André*: Magnum bullarium romanum seu eiusdem continuatio, quae supplementi loco sit, tum huicce, tum aliis quae praecesserunt editionibus Romanae et Lugdunensi. X. Luxemburg 1730.
- C. Tóth Norbert*: Az 1501. évi tolnai országgyűlés. Századok 143. (2009/6) 1455-1481.
- C. Tóth Norbert*: A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387-1437. Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 4. Budapest 2013.
- C. Tóth Norbert*: Az 1514. márciusi országgyűlés. Politikatörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig. In: Keresztiesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.) Szerk. C. Tóth Norbert – Neumann Tibor. Budapest 2015. 31-80.
- C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András*: Magyarország világi archontológiája 1458-1526. I. Főpapok és bárók. In: Magyar történelmi emlékek. Adattárak. Budapest 2016.
- C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András*: Magyarország világi archontológiája 1458-1526. II. Megyék. In: Magyar történelmi emlékek. Adattárak. Budapest 2017.

- C. Tóth Norbert*: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segéppüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig. Győr 2017.
- Csukovits Enikő*: Egy nagy utazás résztvevői. Zsigmond király római kísérete. In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk. Csukovits Enikő. Budapest 1998. 11-32.
- Csukovits Enikő*: Középkori magyar zarándokok. Budapest 2003.
- Delehaye, Hippolyte*: Des lettres d'indulgence collectives. *Analecta Bollandiana* 44. (1926) 341-379; 45. (1927) 97-123 és 323-344; 46. (1928) 149-157 és 287-343.
- Denzinger, Heinrich*: Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen. Verbessert, erweitert, ins Deutsche übertragen und unter Mitarbeit von Helmut Hoping herausgegeben von Peter Hünermann. Freiburg-Basel-Wien 2005.
- Doležalová, Eva–Hrdina, Jan–Šmahel, František–Uhlíř, Zdeněk*: The Reception and Criticism of Indulgences in the Late Medieval Czech Lands. In: *Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe*. Szerk. Robert Norman Swanson. Leiden 2006. 101-145.
- Domokos György – Erős Katalin Renáta SSND*: Ercole Pio és az egri székesegyház építésének ügye. In: *Fejezetek az ezer éves egri egyházmegye történetéből. (Az Egri hittudományi Főiskolán 2015. május 7-én és 2016. május 5-én megrendezett konferenciák előadásai.)* Szerk. Horváth István. Eger 2018. 31-45. Olasz nyelven: *György Domokos – Katalin Renáta Erős SSND: Ercole Pio e le indulgenze di Eger*. *Verbum. Analecta Neolatina*. 16. (2015/1-2.) Szerk. György Domokos. Budapest-Piliscsaba 2015. 43-56.
- Draskóczy István*: Egy olasz követjelentés tanúsága Mátyás bevételeiről. *Acta Universitatis Segediensis. Acta juridica et politica*. 75. (2013/1) 173-184.
- Edwards, John*: „España es diferente”? Indulgences and the spiritual economy in late medieval Spain. In: *Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe*. Szerk. Robert Norman Swanson. Leiden 2006. 147-168.
- Eisermann, Falk*: The Indulgence as a Media Event: Developments in Communication through Broad­sides in the Fifteenth Century. In: *Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe*. Szerk. Robert Norman Swanson. Leiden 2006. 309-330.
- Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája. 1301-1457. *Arcanum DVD Könyvtár*. IV. Családtörténet, heraldika, honismeret. Budapest 2003.
- Erdélyi Gabriella*: A Sacra Poenitentiaría Apostolica hivatala és magyar kérvényei a 15-16.

- században. 1. közlemény. *Levéltári Közlemények* 74. (2003/1-2) 33-57.
- Erdélyi Gabriella*: A Sacra Poenitentiaría Apostolica hivatala és magyar kérvényei a 15-16. században. Második közlemény. *Levéltári Közlemények* 76. (2005/1) 63-103.
- Erős Katalin Renáta SSND*: A Szapolyai Krisztus Teste temetőkápolna búcsúlevele. Egy kora újkori oklevélhamisítás. *Turul* 91. (2018/2) 41-51.
- Erős Katalin Renáta SSND*: Bencés búcsúk a középkori Magyarországon. In: *Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon 2. Rendtörténeti konferenciák. 7/2.* Szerk. Illés Pál Attila-Juhász-Laczik Albin. Budapest 2012. 1151-1168.
- Esztergomi érsekek. 1001-2003.* Szerk. Beke Margit. Budapest 2003.
- Eubel, Conrad*: Hierarchia Catholica medii et recentioris aevii, sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum perducta e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta. I-III. Monasterii 1913-1923.
- Fedeleš Tamás*: Középkori pécsi segédpüspökök. *Magyar Egyháztörténeti vázlatok* 22. (2010/1-2) 5-20.
- Fedeleš Tamás*: Egy középkori főúri család vallásossága. Az Újlakyak példája. *Századok* 145. (2011/2) 377-418.
- Fedeleš Tamás*: „Isten nevében utazunk”. Zarándokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban. Pécs 2015.
- Fehér Mátyás*: Magyarországi Pál O. P. "Summa de penitentia"-ja. 1220–1221. *Regnum* 5. (1942/3) 274–293.
- Fenyvesi László*: Magyar-török diplomáciai kapcsolatok Mátyás király haláláig. *Hadtörténelmi Közlemények* 103. (1990/1) 74-99.
- Fraknoi Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székkal. I-II. Budapest 1901-1902.
- Gairdner, James*: Letters and papers illustrative of the reigns of Richard III. and Henry VII. II. In: *Rerum Britannicarum medii aevi scriptores, or chronicles and memorals of Great Britain and Ireland during teh middle ages.* London 1863.
- Göller, Emil*: Die Päpstliche Pönitentiarie von ihrem ursprung bis zu ihrer umgestaltung unter Pius V. Roma 1907.
- Hayez Michel*: Un codicille de Grégoire XI. *Bibliothèque de l'école des chartes* 126. (1968) 223-230.
- Hefele, Charles Joseph*: Histoire des Conciles d'après les documents originaux. 7/1. Paris 1916.

- Henri, Gilles*: Gilles Bellemère et le tribunal de la Rote à la fin du XIVe siècle. *Mélanges d'archéologie et d'histoire* 67. (1955) 279-317.
- Holtrop, Johannes Willem*: *Monuments typographiques des Pays-Bas au quinzième siècle*. Collection de fac-simile d'après les originaux conservés à la bibliothèque royale de La Haye et ailleurs. Le Haye 1868.
- Horváth Richárd*: *Laskai Ozsvát*. Budapest 1932.
- Housley, Norman*: *The Avignon Papacy and the Crusades, 1305-1378*. Oxford 1996.
- Housley, Norman*: *Indulgences for Crusading, 1417-1517*. In: *Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe*. Szerk. Robert Norman Swanson. Leiden 2006. 277-307.
- Ilisch, Peter*: *Gros tournois d'imitation frappés en Allemagne du Nord*. *Revue numismatique* 29. (1987) 109-117.
- Izbicki, Thomas Michael*: *Indulgences in Fifteenth-Century Polemics and Canon Law*. In: *Ablaskampagnen des Spätmittelalters. Luthers Thesen von 1517 im Kontext*. Szerk. Andreas Rehberg. Berlin 2017. 79-104.
- Jakubinyi György*: *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia*. Gyulafehérvár 2004.
- Jedin, Hubert*: *A zsinatok története*. Budapest 1998.
- Jenks, Stuart*: *Documents on the Papal Plenary Indulgences 1300-1517 Preached in the Regnum Teutonicum*. In: *Later Medieval Europe*. 16. Leiden 2018.
- Kalous, Antonín*: *Hunyadi Mátyás és a morva királyi városok*. Ford. Farkas Andrea – Végh András. *Aetas* 26. (2011/3) 154-175.
- Kalous, Antonín*: *Late medieval Papal Legation. Between the Councils and the Reformation*. Róma 2017.
- Karácsonyi János*: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I-II. Budapest 1923-1924.
- Kiss Gergely*: *A pannonhalmi apátság egyházi helyzete a 11-13. században (exemptio és protectio)*. *Századok* 138. (2004/2) 265-324.
- Kubinyi András*: *A Gergelylakai Buzlakai a középkor végén*. In: *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. (Művészettörténet - műemlékvédelem 4.) Szerk. Lővei Pál. [Budapest] 1993. 269-285.
- Lakatos Bálint*: *Regesta Supplicationum. 1522-1523. A VI. Adorján pápa uralkodása alatt elfogadott magyar vonatkozású kérvények*. In: *Collectanea Vaticana Hungariae*. vol. 16.

- Budapest-Róma 2018.
- Larson, James L.*: Reforming the North: The Kingdoms and Churches of Scandinavia, 1520-1545. New York 2010.
- Lea, Henry Charles*: History of auricular confession and indulgences in the latin church. III. Philadelphia 1896.
- Le Blévec, Daniel*: Indulgences et quêtes, à propos des oeuvres de pont de la vallée du Rhône. In: Ablasskampagnen des Spätmittelalters. Luthers Thesen von 1517 im Kontext. Szerk. Andreas Rehberg. Berlin 2017. 271-282.
- Lee, Alexander*: Humanism and Empire: The Imperial Ideal in Fourteenth-century Italy. Oxford 2018.
- Leinhard, Marc*: Identité confessionnelle et quête de l'unité. Catholiques et protestants face à l'exigence oecuménique. Lyon 2007.
- Léstyán Ferenc*: Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai. Stílusok, zord idők, hitvallások változásaiban. 1000-2000. Emlékezés a Szentistváni ezeréves kereszténységre. Gyulafehérvár 2000.
- Madas Edit – Monok István*: A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig. Budapest 1998.
- Magyar Katolikus Lexikon. I-XV. Főszerk. Dr. Diós István. Budapest 1993-2010.
- Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest 2007. [Az 1971-es kiadás reprint változata.]
- Martinori, Edoardo*: Annali della zecca di Roma. Paulo II. Roma 1917.
- Nemes Gábor*: Magyarország és az 1525. évi szentév. In: „Láttak a vizek téged, Istenem...” Tanulmánykötet 2013-2014. Szerk. Lukácsi Zoltán – Martos Levente Balázs. Győr 2014. 111-115.
- Nemes Gábor*: Pietro Isvalies bíboros veszprémi püspök. In: Folyamatosság és változás. Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16-17. században. A Veszprémi Érsekségi Hittudományi Főiskolán 2017. augusztus 30-31-én rendezett konferencia előadásai. Szerk. Karlinszky Balázs – Varga Tibor László. Veszprém 2018. 9-46.
- Neumann Tibor*: Bulgária – Erdély – Temesvár. Szapolyai János. In: Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.) Szerk.: C. Tóth Norbert – Neumann Tibor. Budapest 2015. 103-154.
- Nicholson, Helen J.*: The knights hospitaller. Woodbridge 2001.

- Nógrády Árpád*: A paraszti napszámber vásárlóértéke a középkor végi Magyarországon. In: Szabó István emlékkönyv. Szerk. Rácz István. Debrecen 1998.
- Nógrády Árpád*: A földesúri pénzjáradék nagysága és adóterhe a késő középkori Magyarországon. Századok 136. (2002/2) 451-468.
- Oklevéltani naptár. Szerk. Szentpétery Imre. Budapest 1912.
- Paulus, Nikolaus*: Geschichte des Ablasses am Ausgange des Mittelalters. Paderborn 1923. III.
- Pastor, Ludwig*: History of the popes from the close of the middle ages. Drawn from the Secret Archives of the Vatican and other original sources. VI. London 1901.
- Pastor, Ludwig*: History of the popes from the close of the middle ages. Drawn from the Secret Archives of the Vatican and other original sources. VII. London 1908.
- Pásztor Lajos*: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Budapest 2000. [Az 1940-es kiadás reprint változata.]
- Ráth György*: Arragoniai János. Századok 24. (1890/4) 328-336.
- Rázsó Gyula*: Hunyadi Mátyás török politikája. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv halálának 500. évfordulójára. Budapest 1990. 149-200.
- Ferdinand Rémy*: Les grandes indulgences pontificales aux Pays-Bas à la fin du Moyen Âge, 1300-1531. Essai sur leur histoire et leur importance financière. Louvain 1928.
- Salonen, Kirsi–Smugge, Ludwig*: A Sip from the „Well of Grace”: Medieval Texts from the Apostolic Penitentiary. (Studies in Medieval and Early Modern Canon Law 7.) Washington 2009.
- Sarbak Gábor*: Miracula Sancti Pauli Primi Heremite. Hadnagy Bálint pálos rendi kézikönyve, 1511. Debrecen 2003.
- Schulte, Aloys*: Die Fugger in Rom. 1495-1525. Lipcse 1904.
- Schütz Antal*: Dogmatika. A katolikus hitigazságok rendszere. Budapest 1937. 2. kötet
- Senga Toru*: IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „tatár-levele”. Századok 121. (1987/4) 584-612.
- Shaffern, Robert William*: The Penitents Treasury. Indulgences in Latin Christendom, 1175-1375. Scranton [2007.]
- Shaffern, Robert William*: Mendicant Friars and the Legacy of Indulgences. In: Ablasskampagnen des Spätmittelalters. Luthers Thesen von 1517 im Kontext. Szerk. Andreas Rehberg. Berlin 2017. 283-293.
- Sievert, Gustav*: Dei Bruderschaft des heiligen Leichnams in Hermannstadt. Nagyszeben

1872.

Southern, Richard William: A nyugati társadalom és az egyház a középkorban. Budapest 1987.

Sümegei József: Bába a középkori és törökkori forrásokban. 895-1686. In: Bába évszázadai. Emlékkönyv a bábai apátság alapításának 900 éves évfordulójára. Szerk. Kápolnás Mária. Bába 1993. 13-126.

Sümegei József: Adatok a penitencia és a búcsúk történetéhez a középkori Magyarországon. In: Hermann Egyed emlékkönyv. Szerk. Sümegei József – Zombori István. Budapest 1998. 101-153.

Süttő Szilárd: A veszprémvölgyi apácák két búcsúengedélye 1386-ból. Egyháztörténeti Szemle 1. (2000/1) 142-148.

Swanson, Robert Norman: Praying for pardon: devotional indulgences in late medieval England. In: Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe. Szerk. Robert Norman Swanson. Leiden 2006.

Swanson, Robert Norman: Indulgences in Late Medieval England. Passports to Paradise? Cambridge 2007.

Szántó Konrád: A katolikus egyház története. III. Az egyháztörténet forrásai. Szöveggyűjtemény. Budapest [1987.]

Szende László: Łokietek Erzsébet – Nagy Lajos király édesanyja. Egy lengyel hercegnő Magyarországon (1320-1380). Vigília 64. (1999) 105-109.

Szovák Kornél: Gratiarum et misericordiarum fons. Bizánci emigránsok Itáliában. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. Analecza medievalia III.) Szerk. Neumenn Tibor – Ráczy György. Budapest – Piliscsaba 2009. 377-409.

Szovák Kornél: Ilkusi (Bylica) Márton pápai bullái. In: Magyarország és a római Szentszék. (Források és távlatok) Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. Szerk. Tusor Péter. Budapest-Róma 2012. 27-49.

Szovák Kornél: „Partes Ungarie... satis occupate cum Turcis”. A magyarországi török-kérdés a 15. századi pápai kérvénykönyvekben. In: Magyarország és a római Szentszék. II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században. Collectanea Vaticana Hungariae. vol. 15. Szerk. Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás. Budapest-Róma 2017. 89-105.

Szűcs Jenő: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. Levéltári Közlemények 43. (1972) 214-263.

- Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Budapest 2002. [Az 1993-as kiadás reprint változata.]
- Tangl, Michael*: Das Taxwesen der päpstlichen Kanzlei vom 13. bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. 13 (1892) 1-106.
- Tangl, Michael*: Die Päpstlichen Kanzleiordnungen von 1200-1500. Innsbruck 1894.
- Ternováczy Bálint*: A boszniai latin püspökség története 1344-ig. In: Micae Mediaevalis V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. Fábíán Laura – Gál Judit – Haraszi Szabó Péter – Uhrin Dorottya. Budapest 2016. 215-228.
- Thomassin, Louis*: Des fonctions, des obligations et des biens des dignitaires ecclésiastiques ou ancienne et nouvelle discipline de l'Église. Paris 1838.
- Thurston, Herbert*: The holy year of jubilee. An account of the history and ceremonial of the roman jubilee. London 1900.
- Tingle, Elizabeth*: French Reactions to the 1517 debate in theory and practice. In: Ablasskampagnen des Spätmittelalters. Luthers Thesen von 1517 im Kontext. Szerk. Andreas Rehberg. Berlin 2017. 655- 670.
- Tóth Krisztina*: Szécsi Dénes érsek építkezései Esztergomban. Fons. Forráskutatás és Történeti Segédtudományok. 25. (2018/1) 125-151.
- Tüskés Gábor – Knapp Éva*: A szent vér tisztelete Magyarországon. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Fügedi Erik. Budapest 1986. 76-116.
- V. Kovács Sándor*: Magyar humanisták levelei. XV-XVI. század. Budapest 1971.
- Webb, Diana*: Pardons and pilgrims. In: Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe. Szerk. Robert Norman Swanson. Leiden 2006.
- Weber, Benjamin*: La croisade impossible. Étude sur les relations entre Sixte IV et Mathias Corvin. (1471-1484) In: Christophe Picard et Bernard Doumerc: Byzance et ses périphéries. Hommages à Alain Ducellier. Toulouse 2004. 309-321.
https://www.academia.edu/4030124/2003_Sixte_IV_et_Mathias_Corvin (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)
- Weber, Benjamin*: La papauté en Hongrie (1453-1481): engagement financier ou militaire? Transylvanian Review. 17. (2009/3) 21-32.
https://www.academia.edu/4031590/La_papaut%C3%A9_en_Hongrie_1453-1481_engagement_financier_ou_militaire (letöltés ideje: 2019. szeptember 23.)
- Weber, Benjamin*: Nouveau mot ou nouvelle réalité? Le terme cruciata et son utilisation dans les textes pontificaux. In: La Papauté et les croisades. The Papacy and the Crusades: actes

du VIIe congrès de La society for the study of the crusades and the Latin East.
Proceedings of the VIIth Conference of the Society for the Crusades and the Latin East.
Crusades - Subsidia 3. Szerk. Michel Balard. Farnham 2011. 11-25.

Weber, Benjamin: L'alun de la croisade? Étapes et difficulté de la mise en place d'un
monopole pontifical sur l'alun de Tolfa (1461-1471). Cahiers de Recherches Médiévales et
Humanistes 25. (2013) 597-619.

Weber, Benjamin: Y a-t-il eu des projets de croisade pontificaux au XVe siècle? In: Les
projets de croisade. Géostratégie et diplomatie européenne du XIVe au XVIIe siècle.
Szerk. Jacques Pavoit. Toulouse 2014. 231-246.

Winterhager, Wilhelm Ernst: Die Verkündigung des St. Petersablasses in Mittel- und
Nordeuropa 1515–1519. Politische Bedingungen und Konsequenzen. Ablasskampagnen
des Spätmittelalters. Luthers Thesen von 1517 im Kontext. Szerk. Andreas Rehberg. Berlin
2017. 565-610.

Zaccaria, Francisco Antonio: Dell'anno santo. Opera divisa in quattro libri, storico l'uno,
l'altro ceremoniale, il terzio morale, l'ultimo polemico. I. Roma 1775.

ÖSSZEGZÉS

Köztudomású, hogy a középkori hívek legfőbb törekvése az üdvösség elnyerésének biztosítása volt, ezért például vallásos társulatok tagjai lettek, halálos ágyukon felöltötték a szerzetesi ruhát, misealapítványt tettek, és vallásos gyakorlatok elvégzése által búcsút szereztek. Kétségtelen, hogy ezek közül a legnagyobb népszerűségnek a búcsúk örvendtek, melyeket egyben a legtöbb támadás is érte. Disszertációm elsődleges célja, hogy bemutassa a búcsúk történetét a középkori Magyarországon. Ennek érdekében felvázoltam a legfőbb teológiai és kánonjogi kérdéseket és vitákat a vezeklés enyhítéséről, illetve megnéztem ezek hatását a hazai elméletre és gyakorlatra. Mindemellett pedig azokra a kérdésekre kerestem a választ, hogy mit jelentett a korabeli hazai hívek életében a búcsú, illetve valóban az értékcsökkenés felé mutat-e a kiváltság késő középkori története.

Kutatásaim során összegyűjtöttem a Magyarországon fellelhető adatokat, melyeket táblázatba rendeztem a megfelelő következtetések megállapítása érdekében. Körülbelül 2900 búcsúengedélyre találtam adatot különféle forrásokban, így a Magyar Nemzeti Levéltárban, forráskiadványokban, regeszta gyűjteményekben, formuláriumokban és a Nyelvemléktárban kiadott kódexek szövegeiben.

A középkorban különféle alkalmakkor lehetett búcsút nyerni, melyek közül szinte mindegyikre található példa hazánkban. A legelterjedtebbek a templomlátogatási kiváltságok és a halálos ágyon nyerhető teljes búcsúk voltak. A 2900 adatból 1700 ilyen engedélyekről szól. A megszentelt helyek sorában – melyek egyes ünnepekkor történő meglátogatásával és anyagi támogatásával búcsút lehetett nyerni – nem csupán templomok és kápolnák, hanem keresztek vagy oltárok is megtalálhatóak. E kiváltságok leginkább a vallásos cselekedetek végrehajtására ösztönözték a híveket, így a szentmisén – gyakran mindvégig – való jelenlétre, a betegekhez Oltáriszentséget vivő pap elkísérésére, vagy imádságok elmondására. A társadalmi munkáért nyerhető búcsúkra szintén számos hazai adat található, így például a hívek segítségének előmozdítása egy templom építésében vagy fenntartásában. Ezek a közösségi együttérzés erősödését segítették elő. Magyarországon nincs nyoma út- vagy hídépítésért adott búcsúnak, de a pápai követek felhatalmazást kaptak a kiváltság adományozására. A pápák joga volt a személyeknek szóló kiváltságok adományozása, melyben engedélyezték, hogy a kedvezményezett szabadon választott gyóntatója feloldozza, és teljes búcsúban részesítse. Ezzel lényegében megegyező kegyet lehetett szerezni – más lelki előnyökkel együtt – keresztes hadjáratok és szentévek alkalmával, melyek Magyarországon a török elleni harcokhoz

szükséges pénz előteremtését szolgálták.

SUMMARY

It is well known that the main concern of the medieval believers was to ensure their salvation and therefore some became members of a confraternity; some took the monastic habit on their deathbed; some endowed masses; some used religious practices to gain indulgences. Undoubtedly, among all these efforts, indulgences were the most popular and most often attacked. The main purpose of my dissertation is to demonstrate the history of indulgences in Hungary in the Middle Ages. To that end, I collected the main theological and canonical questions and debates about the remission of penance, and I observed its impact on Hungarian theory and practice. Additionally, I searched the answer to these questions: What did indulgences mean in the life of Hungarian medieval believers? Did the value of the indulgences diminish during the centuries of the Middle Ages?

In the course of my research, I collected the data available in Hungary, then, in order to make a conclusion, I selected and tabulated these data. I gathered almost two thousand and nine hundred data from the different sources, as archival sources from the National Archives of Hungary, published sources, published summaries, published *formularium*, and published old Hungarian codices.

Pardons were received for different purposes in the Middle Ages. Nearly every purpose can be found in Hungary. The most abundant was the indulgence gained for visiting a religious place and the confession letter with plenary indulgence *in articulo mortis*. One thousand and seven hundred data from the two thousand nine hundred are this kind of indulgences. Among the religious places required to visit and occasionally offer alms on certain dates in the year, there are not only churches and chapels but also crosses or shrines. The main purpose of these privileges was to encourage devotional and spiritual actions, including participation in a solemn mass celebration (and stay until the end of it), or accompanying a priest who carried the Eucharist to the houses of sick believers or saying prayers. There are many data of indulgences gained for performing social work, i. e. helping in the construction or maintenance of a religious place. These acts promoted communal sympathy. In Hungary there is no data for road or bridge pardons, but the papal legates were authorised to confer this benefit. The personal privileges were originally conferred by popes to the recipient who gained the right to appoint a confessor to absolve him and give him a plenary indulgence. During crusade campaigns and jubilee years, the same grace was available with some other particular spiritual concessions. In Hungary, these were fundraising campaigns for the battles against the Turks.